

HAGYOMÁNY ÉS ÚJÍTÁS A HELYESÍRÁSBAN

Válogatás a Nagy J. Béla országos helyesírási verseny
köteteinek anyagából

EGER, 2007

Hagyomány és újítás a helyesírásban

Válogatás a Nagy J. Béla országos helyesírási verseny köteteinek anyagából

Hagyomány és újítás a helyesírásban

Válogatás a Nagy J. Béla országos helyesírási verseny köteteinek
anyagából

Első kiadás

EKF LÍCEUM KIADÓ, EGER
2007

Az EKF Magyar Nyelvészeti Tanszékének kiadványa

Szerkesztette:

Bozsik Gabriella főiskolai tanár
Eőry Vilma tudományos főmunkatárs
V. Raisz Rózsa főiskolai tanár

Lektorálta:

Zimányi Árpád
főiskolai tanár

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a mű bővített, illetve rövidített változata kiadásának jogát is.

A kiadó hozzájárulása nélkül sem a teljes mű, sem annak része semmiféle formában (fotókópia, mikrofilm vagy más hordozó) nem sokszorosítható.

A szöveg a $\text{MIK}\text{T}_{\text{E}}\text{X}-\text{L}\text{A}\text{T}_{\text{E}}\text{X}$ szövegszerkesztő programmal készült.

A kiadásért felelős:

az Eszterházy Károly Főiskola rektora

Megjelent az EKF Líceum Kiadó műszaki gondozásában

Kiadóvezető: Kis-Tóth Lajos

Felelős szerkesztő: Zimányi Árpád

Műszaki szerkesztő: Olajos Péter

Megjelent: 2007. április Pédányszám: 100

Készült: Diamond Digitális Nyomda, Eger

Ügyvezető igazgató: Hangácsi József

Tartalomjegyzék

Előszó	7
------------------	---

Folytonosság és változékonyság a helyesírásban

Fábián Pál: A magyar helyesírás sorsfordulói	11
Fábián Pál: Helyesírási szabályzatunk 11. kiadásáról	23
Fábián Pál: Helyzetkép a magyarországi helyesírás ügyéről	29
Tolcsvai Nagy Gábor: A helyesírás a nyelvi normák rendszerében	37
Szathmári István: A Károli-biblia és a helyesírás	43
Fábián Pál: Értelemtükröztetés helyesírásunkban	55
Fábián Pál: Helyesírási rendszerünk lehetőségei a mondanivaló árnyalásában	65
Vörös Ferenc: Adalékok a magyar helyesírás értelemtükröző jellegéhez	77
Keszler Borbála: A magyar írásjelhasználat jellemző sajátosságai	85
Laczkó Krisztina: Kisbetűk és nagybetűk	95
Pásztor Emil: Helyesírási szabályosságok a <i>j</i> hangnak <i>j</i> betűvel való jelölésében	105
Hangay Zoltán: Valóban súlyos probléma-e a magyar helyesírásban a <i>j</i> hangú szóállománynak a két betűje?	111
Szende Aladár: Az írásjelek haszna	119
Pásztor Emil: Újszerű helyesírási problémák megoldása kézikönyvek segítségével	127
Fercsik Erzsébet: Az akadémiai helyesírási szabályzatok és a személynevek írása	133
Bozsik Gabriella: Az intézménynévírás alakulása 1832-től napjainkig az akadémiai helyesírási szabályzatok alapján	153
Zimányi Árpád: Nagybetűsítések mai írásgyakorlatunkban	161
Fercsik Erzsébet: A név kötelez	179
Vörös Ferenc: Széljegyzetek a mozaikszók helyesírásához	197
Elekfi László: Kis és nagy hibák a számok írásában	203
Tóth Etelka: Helyesírás és számítógép	211

Helyesírás-tanítás, helyesírási versenyek

Bencédy József: Megtanulható, megtanítható-e a helyesírás?	225
Zimányi Árpád: Helyesírás-tanításunk gondjairól	235
Hangay Zoltán: Amit a helyesírási hibák lelepleznek	251
Bozsik Gabriella: Helyesírási feladatlapok a tudásszint felmérésére, ellenőrzésére	257
T. Urbán Ilona: Az országos helyesírási versenyek döntőinek feladatai	267

Antalné Szabó Ágnes: Helyesírási erőpróbák az ELTE-n	299
Bozsik Gabriella: Néhány helyesírási gyakorlatsor a tulajdonnévírás témaköréhez	317
Fercsik Erzsébet: Két helyesírási bibliográfia	331

Előszó

Ünnepi kötetet nyújtunk át az olvasóknak.

Pontosan két évtizeddel ezelőtt, 1987-ben rendezte meg első ízben az egri főiskola nyelvészeti tanszéke a pedagógusképző intézmények országos helyesírási versenyét. Azóta minden évben Eger látja vendégül az egyetemek, tanárképző és a tanítóképző főiskolák legjobbjait. A rendezvény rangját bizonyítja, hogy a bírálóbizottság munkájában jórészt a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Nyelvi Bizottságának vezetői és tagjai tevékenykednek, mindnyájan a szakterület országosan elismert képviselői.

A minisztériumi és intézményi támogatásnak köszönhetően húsz év alatt egyre nagyobb szabásúvá vált rendezvényünk: a hazai versenyzőkön kívül csakhamar a résztvevők között üdvözölhettük a határon túli intézmények küldötteit. Megtörtént a névadás is, és a kilencvenes évek közepétől Nagy J. Béla nevét viseli a rendezvény. A felkészítő tanárok és a lebonyolításban részt vevők eredményes munkáját emléklappal ismerjük el, melyet az Eszterházy Károly Főiskola alapítványának nagylelkű támogatása tesz lehetővé.

A versenyhez nagy érdeklődésre számot tartó szakmai konferencia is kapcsolódik. A kiváló előadásokat és a tanulságos eszmecserét hallgatva fogalmazódott meg az ötlet: mindenképpen érdemes lenne közkinccsé tennünk az elhangzottakat. Így született meg az a sorozat, amelynek legújabb, hetedik kötete – a kerek évfordulóhoz illeszkedve – válogatás az eddig megjelent kiadványok írásaiból. A korábbi könyvek (Helyesírásunk elvi és gyakorlati kérdéseiből; Helyesírás és tanárképzés; Helyesírásunk időszzerű kérdései a 21. század kezdetén; Helyesírási kultúránk fejlesztéséért; Helyesírásunkról, helyesírásunkért; Korjelző változások – megoldandó írásmódok) ugyanis hamar gazdára találtak, pedig a szakma, a kollégák körében továbbra is élénk az érdeklődés irántuk.

Tanulmánygyűjteményünk felölel minden fontosabb részterületet: a helyesírás elméleti és gyakorlati kérdései mellett nagy szerep jut a módszertannak, de nem hiányoznak a gyakorlatias útmutatók és a feladatsorok sem. Reméljük, hogy haszonnal forgatják a felsőoktatásban és a közoktatásban tevékenykedő kollégák éppen úgy, mint az egyetemi és főiskolai hallgatók, a könyvtárak révén pedig az érdeklődők szélesebb köre.

Zimányi Árpád

Folytonosság és változékonyság a helyesírásban

A magyar helyesírás sorsfordulói

(Helyesírás-politikai eszmefuttatás az Egerben 1996 júliusában
tartott anyanyelv-oktatási konferencián)

1. Amikor konferenciánk rendezőitől megkaptam a megtisztelő felkérést arra, hogy valamely tőlem választott témáról tartsak előadást, a programban kinyomtatott címet adtam meg. Nem gondoltam, hogy a rendelkezésemre álló percek alatt a címben rejlő ígéretet be tudom váltani, nem ez a szándék lappangott bennem, hanem egy engem régóta foglalkoztató gondolatot szerettem volna formába önteni: miért írunk úgy, ahogyan írunk, milyen társadalmi és nyelvi erők munkálnak bennünk, amikor az írásrendszert módosítjuk; stb., stb.?

Néhány oldalt megfogalmazva tudtam csak nevet adni a szándékaimnak: voltaképpen egy helyesírás-politikai eszmefuttatással próbálkozom ez alkalommal. A szó friss alkotás, még csak az enyém. Örvidenék, ha az lenne a véleményük, hogy nem kell róla elfeledkezni.

2. Bizonyosan teljes az egyetértés a tekintetben, hogy a magyarság egész történelmére kiható döntéssel, nevezetesen a nyugati kereszténységhez való csatlakozással együtt járó latin betűkkel eldől a magyar nyelvű írásbeliség egész további sorsa is. Mi ezzel a helyesírás-politikai cselekedettel Európa nyugati feléhez kapcsoltuk magunkat, élesen elválva a cirill betűk mellett döntő keleti és déli kultúrától. Nem tartom feladatommak, hogy az ismert következményeket elemezzem, csak éppen emlékeztetek arra, hogy pl. a románoknak nem kevés fáradságába került átváltaniuk a latin betűkre, s hogy a szerbek most két írásrendszer foglyai: a cirill és a latin betűs írásgyakorlat együttélésének terheit hordozzák.

3. A *helyesírás* szó relativitást fejez ki: azt a jelentést hordozza (és nem csak rejtetten sugallja), hogy azon írásmódok, amelyek vele nem egyeznek, helytelenek, hibásak, rosszak. Örök kérdés volt, és az is marad, hogy ki az a személy, de még inkább: melyik az a testület, amelyik a „Helyes” bélyegzőt ráüti az egyik, és a „Rossz” bélyegzőt ráüti a másik írásmódra.

Különösen izgalmas kérdés ez a középkori helyesírásunkra nézve. (A mához közeledve egyre inkább tudunk rá felelni.)

Kniezsa István szerint: „Nemcsak a középkori, hanem a későbbi újkori, sőt ezen keresztül a legújabb kori helyesírásunknak is a kancelláriai helyesírás

az alapja, vagyis az a hangjelölési rendszer, amely a magyar királyi kancelláriában a latin nyelvű oklevelekben előforduló nem latin elemek (magyar, szláv, német eredetű személy- és helynevek) írására kialakult” (MHirTört. 5). Kniezsa a továbbiakban a rá jellemző tömör világossággal vázolja a királyi kancellária kialakulását, működését, s megállapítja, hogy a középkor évszázadai alatt a kancelláriai helyesírásnak három szakasza különböztethető meg. Ebből én — talán nem jogtalanul — arra következtetek, hogy a kancelláriában tudatos helyesírás-fejlesztő tevékenység folyt. Erre mutatnak — szerintem — a szerzetesrendek (s ezen belül egyes másolók) törekvései is: tökéletesíteni a rendszert, de annak szétzilálása nélkül.

Nem tudom eldönteni, de kérdésként felteszem mind magamnak, mind a jelenlévőknek: Nem láthatjuk-e a kancelláriai helyesírásban azon modern helyesírásoknak az előképét, amelyeknek normáit az állam, a központi hatalom határozza meg?

Az előbbi kétkezdő kérdés felvetése talán a Huszita Biblia helyesírása miatt is jogos. Ez a rendszer ugyanis esetleg nemcsak azért tekinthető „eretnek-helyesírásnak”, mert az egyházzal szembeforduló eretnekeké volt, hanem írástechnikai okokból is. Mint tudjuk, huszitáink a betűkombinációs elven nyugvó kancelláriai helyesírással szemben a latinból hiányzó magyar hangokat mellékjeles betűkkel jelölték. Ezért is volt az „eretnek” (vagyis a központi normától eltérő) írásmód. Más megközelítésben: a mellékjeles rendszer elterjedését a hagyománynak mindenkor fontos, akkor is élénken működő elve lassította, ha teljesen megakadályozni nem tudta is.

4. A mellékjeles betűk a protestáns helyesírás révén nyertek polgárjogot a magyar írásbeliségben; például Sylvesternél így: *ty, gy, ny, ly* (hangok) = *t', g', n', l'* (betűk). A nagy áttörést mégsem a mellékjeles betűk elvi elfogadása és használata (vagyis nem a humanista-protestáns reformhelyesírások) jelentették, hanem az, hogy ezek a nyomdászat megjelenésével és elterjedésével együtt jelentkeztek. A technikai újítás sikeres alkalmazásával győzték tehát le a protestánsok a hagyományos helyesírást, vagyis a kancelláriait. Ez ugyanis — bár kézírásban még sokáig élt — nyomtatványokban nem jelent meg, s ezért csendes kihalásra volt ítélve (vö. Kniezsa, MHirTört. 14).

A helyesírás-történeti szakirodalom egyöntetűen Heltai Gáspár személyéhez köti a protestáns helyesírás sikerét (pl. vö.: Kniezsa, MHirTört. 17—19; Szathmári, Régi Nyt. 203—5; stb.).

Egyrészt azért, mert ő volt az, aki „elvszerűen következetlen” betűrendszerünket megalkotta; azaz mássalhangzóinkat vagy egyjegyű vagy kétjegyű betűkkel (*s-zs, t-ty*) jelöljük; magánhangzóinkat viszont vagy egyjegyű vagy kétjegyű mellékjeles betűkkel (*o-ó, u-ü*) írjuk. (Vö. pl. Deme, RefNy. 32.)

Másrészt fonémáinkat külön betűkkel jelölve megszabadította helyesírásunkat a kancelláriai helyesírás nagy hátrányától, nevezetesen attól, hogy az írásképeket többféleképpen is lehetett értelmezni. (Ennek a következményei pl. a *Zalai—Szalay, Sigray—Zsigrai* stb. családnevek.) Heltai tehát megvalósította a fonematikus írás elvét.

Harmadsorban pedig — igazi nyomdászkerélcstől áthatva — a kinyomtatásra neki adott összevissza helyesírású kéziratokat egységesen a saját elvei szerint bocsátotta közre, s ezáltal az egység irányába terelte korának tarka helyesírási gyakorlatát.

Abban is egyetértenek a XVI—XVII. sz. nyelvének és helyesírásának kutatói, hogy a Heltai-féle protestáns helyesírás végső diadala a Károli-féle bibliában meg a Szenczi Molnár Albert-féle zsoltároskönyvben való alkalmazásának köszönhető.

Mindezt mai nyelven röviden így lehetne megfogalmazni: a XVI. század második felében írásgyakorlatunkat jelentős mértékben átalakító reform zajlott le a protestánsok körében.

Ehhez a reformhoz a katolikusok a XVII. sz. elején csatlakoztak a Káldi-féle bibliafordítás, valamint Pázmány működése révén, már ami a lényegét, vagyis a magyar betűkészlet „elvszerű következetlenségét” illette. Több hangunk jelölése tekintetében azonban eltérnek a protestáns jelölésmódtól (pl. *c-cs = H: tz-cz, K: cz-ch, P: cz-cs*).

Kialakult és külön életet élt tehát két felekezeti, egy protestáns és egy katolikus helyesírás. Központjaikat és vezéregyéniségeiket is meg tudjuk nevezni. — A protestáns helyesírás fő területe Erdély, irányítói a református papság köréből kerülnek ki. (Pl. Geleji Katona István, a szóelemző írásmód szorgalmazója, sőt túlzásba vivője.) — A katolikus helyesírás területe főképp a királyi Magyarország, irányítója a klérus. — Mindkét oldalon kiváló tanintézetek állnak a felekezeti helyesírások szolgálatában: keleten Gyulafehérvár, Kolozsvár, Sárospatak, Debrecen kollégiumai; nyugaton a Pázmány alapította egyetem, majd később kiváló szerzetesi iskolák is. — Mindkét felekezet helyesírásának van (grammatikákban megfogalmazott) szabályrendszere; a protestánsoknál Szenczi Molnár Albert, Geleji Katona István, Misztótfalusi Kis Miklós; a katolikusoknál Pereszlényi Pál említendő a szerzők közül (vö. Szathmári i. m.).

Röviden: két azonos elvű, mégis eltérő gyakorlatú helyesírás váltotta fel a valamikorit. Ebben a két központú állapotában jutott el helyesírásunk a felvilágosodás korának küszöbére.

5. A hagyományos korszakkezdő év, 1772 táján helyesírásunk — ha a tudatos írásgyakorlatot nézzük — ziláltabb állapotban volt, mint korábban.

Az addig meglehetősen következetesen szétváló protestáns és katolikus helyesírás ugyanis összekeveredett: protestánsok is hajlanak katolikus, katolikusok is készek protestáns írássajátosságok általánossá tevésére. S minthogy ki-ki tetszése szerinti helyesírást követhetett és követett is, a megelőző évtizedekénél sokkal tarkább kép tárult elénk. Így látja a helyzetet Knieszsa István is (MHírTört. 19—21), Pais Dezső is (I. OK. IV, 153), Deme László is (RefNy. 30—31), Ruzsiczky Éva is (MNY. LII, 192—3), Benkő Loránd is (FelvIr. 114—223), és erről győződtem meg magam is az akadémiai helyesírás előzményeit vizsgáló könyvem (AkHElőzm.) írása során (MNY. LVII, 306—18; AkHElőzm. 19—29).

Melyek voltak ennek a helyesírási tarkaságnak az okai?

a) Mivel a nyelvhasználat és a helyesírás egymástól sok vonatkozásban különválaszthatatlan, rengeteg szó írásmódját tulajdonították a kortársak a magyar ortográfia gyengéjének, holott valójában a nyelvjárási alakok küzdelméről volt szó. (Ez ma is így van: a helyesírás határozatlanságának, gyengességének tartják egyesek még a *csend—csönd*, *gyerek—gyermek* típusú ingadozásokat is.)

b) Sokan panaszkodnak a nyomdák betűkészletének hiányosságaira (vö. AkHElőzm. 20—21).

c) Nyelvtudományunk óriásit lépett előre, s ez oka lett a helyesírási szétkülönülésnek: minden nyelvtanírónak megvoltak a saját helyesírási elképzelései, s ezekből senki sem engedett (AkHElőzm. 21—2).

d) Az önérzet parancsolta az íróknak is, hogy egyéni írásmódjukhoz görcsösen ragaszkodjanak.

e) Feltűnő viszont, hogy — nem úgy, mint régen — a nyomdákban a nyomdászoknak nincs saját véleményük: végrehajtják, amit a szerző kíván tőlük. Gyökeresen más lett tehát a helyzet, mint Heltai vagy Misztótfalusi idejében volt.

f) A felekezet szerinti helyesírási megoszlás (mint említettem) már nem volt jellemző erre a korra, bár egynémely nyomaira rábukkantam kutatásaim során.

A református Földi János például ezt írta egyszer a szintén református Kazinczynak: „fogjuk köz erővel a’ dolgot, ne hogy a’ pápista magyarság, a’ kike mindazonáltal nem a’ legtisztább magyarság, felsőségre emelje magát, ’s a’ nyelvben is, mint egyebekben törvényt osszon. Én óhajtanám, hogy egy tiszta magyarságú Reformálttól került grammatica állana most fel” (KazLev. II, 241: 1791). — A felekezeti ellentéteknek a helyesírásban való jelentkezését mutatja az ismeretes *keresztény—keresztyén* vita is. Ennek egyik epizódja a katolikus Batsányi és a református Kazinczy közti összecsapás, amelyről

Kazinczy részletesen beszámolt egyik levelében a katolikus Révainak (vö. KazLev. IV, 374—5: 1806). Három évvel később az evangélikus Kis Jánosnak is elpanaszolta ezt az esetet, s megtoldja ezzel a megjegyzéssel: „a' vén Szabót [Baróti Szabó Dávidot] az által vonják-el a' jtől yra, hogy ez a j Kálvinista Ortographia, az y pedig Pázmányé” (KazLev. IV, 189: 1809).

Kommentár és további bizonyítás — úgy vélem — felesleges: a felekezeti helyesírások kora lejárt. Ismét helyesírási reformot kellett végrehajtani, ezúttal az egység megteremtésének jegyében.

6. A helyesírási tarkaságból kivezető utat több irányban keresték.

a) Mivel mindegyik tudós és író meg volt győződve a maga írásmódjának helyességéről, az egységet úgy vélte általában megvalósíthatónak, hogy a többiek ismerik el az ő helyesírását, s áttérnek rá. A Kazinczy-levelezésnek tömérdek adata mutatja, hogyan győzködték egymást a kortársak: csatlakozzanak őhozzá, ne más valakihez. A helyzet fonákságát látták ők maguk is; az nagyon valószínű, hogy a helyesíráásra is céloz Kazinczy Gróf Széchenyi Istvánhoz című versében ekképpen:

Sűrű köd és borongó fellegek	Úgy hitte minden, jó ösvényen ő jár;
Fogák el tájainkat, amidőn	Álúton minden más, s kiáltozá:
Egyenként kezdénk itt-ott a menést:	Felém, felém, csak itt, csak itt az üdv.

b) Többekben azonban felvetődött — különösen a korszak elején — helyesírási szövetségek alakításának gondolata. Pálóczi Horváth Ádám volt például lelkes szószólója ennek a lehetőségnek, s a maga részéről engedményekre is hajlott (vö. AkHELőzm. 25). Hasonló szellemben nyilatkozott Kazinczynak Földi János is (vö. uo.).

c) A legnagyobb tábora annak az elképzelésnek volt, hogy a felállítandó tudóstársaság határozza meg a nyelvhasználati és főképpen a helyesírási normákat. Benkő Loránd idézi — egyéb hasonló nyilatkozatok sorában — Sámuelről (Csokonai és Kazinczy barátjától) a következőket: „Nem lehet azt [ti. az egységes írásmódot] kívánni kevélység nélkül, míg bizonyos közönséges Tudos Magyar Társaság, az írás módját, mind bizonyos regulákkal, mind pedig példájával-is meg nem határozza” (FelvIr. 340—1). Deme László is talált (RefNy. 41), én is leltem hasonló nyilatkozatokat (AkHELőzm. 25—6).

d) Többben azonban más, radikálisabb és egyszerűbb utat ajánlanak. Például Czinke Ferenc (Révai Miklós és Vályi András után a magyar nyelv tanára a pesti egyetemen) székfoglalójában azt javasolta, hogy a tudóstársaságtól kidolgozott egységes helyesírást az országgyűlés törvénnyel tegye kötelezővé, ahogy ez Franciaországban történt. Versegly is „köz akarattal” vagy „országos parancsolattal” akarja egységesíttetni a helyesírást (TisztM-

ság. 23, Felelet 346), Kolmár József is „valamelly Tudós Társaságnak Királyi hatalommal gyámolított tekintetével” óhajt véget vetni a helyesírási különbözéseknek (Prób. 113).

Az állami beavatkozásnak Verseghytől is felvetett gondolata nem talált visszhangra. Ez a későbbi fejleményekből is kitűnik: az első szabályzatot az Akadémia, nem az országgyűlés adta ki. Okát Kazinczytól tudjuk: „Verseghy’ javaslatát esmerem, esmerem Aglaláját ’s orthographiáját is. Mentsenek az Egek olly törvényszéktől minden nyelvet. Szeretsénkre nints is mit félnünk tőle; az országgló hatalomnak sem ideje sem kedve nintsen ollyasmibe avatkozni” (KazLev. XVII, 299: 1820).

Vajon mire célzott Kazinczy ezzel az utolsó mondatával? Valószínűleg arra — persze ez csak pusztá feltevés részemről —, hogy „az országgló hatalomnak” bizony voltak olyan gondolatai, hogy „parantsolattal” (azaz országgyűlési törvénnyel) írják elő az írás módját. (Figyelembe veendő az is, hogy Verseghy egy ideig József nádor magyar nyelv mestere is volt, tehát sugallhatta neki az illetén való intézkedést.)

A közvélemény azonban (amely II. József nyelvrendelete után joggal tartott az államhatalmi beavatkozástól) demokratikus közmegegyezést óhajtott, nem rendeletet.

7. Széchenyi nemes gesztusa (1825) után még több évnek kellett eltelnie, mire a Magyar Tudós Társaság megkezdhette a működését. Az első nagygyűlést 1831. február 23-án tartották. Ezen bízták meg „a’ nyelvtudomány’ osztályát olly vezérjavaslat’ készítésére, melyben ... az így vagy amugy-írás’ helyesebb okait példákkal világosítsa meg. [...] A’ második nagy gyűléskor, 1832^{ben} Martzius’ 11^{dikén} és 12^{dikén} megvizsgálá az együtt volt Társaság e’ javaslatot ’s itt következik, a’ miben az, fenn említett céljából megegyezett”. (Magyar helyesírás’ és szóragsztás’ főbb szabályai. 1832.)

A társaság tehát villámgyorsan cselekedett, ami csak úgy volt lehetséges, hogy elvileg már korábban döntöttek minden lényeges kérdésben: már csak meg kellett fogalmazni a szabályokat. Ezt a munkát Vörösmarty Mihály és Schedel (Toldy) Ferenc végezte el, az Előszót pedig Döbrentei Gábor titoknak írta alá. Az első akadémiai szabályzat (egy kétíves kis füzet) még 1832 őszén meg is jelent.

Hogy tulajdonképpen kik is határoztak helyesírásunk jövőjének ügyében, azt szintén Kazinczytól tudjuk. Ezt írja 1830-ban Zádor Györgynek: „Hogy minden írónk más meg más Orthographiával él, az jól csak nem esik, mert gyanút támaszt, hogy a dolog egész világosságra nem jutott. Igyekezünk kellene, hogy valaha már közelítsünk egymás felé. ’S mint tehetnénk azt jobban, mint ha magunkat azokhoz csatoljuk a’ kiket egygy Literatúránk-

nak kedvező történet Pesten egyyüvé hozott, és a' kik egymást kölcsönösen felvilágosítván, holmiben már megegyeztek" (KazLev. XXI, 237). A fővárosban gyülekező fiatal írókról van szó: ők fejezték be a munkát, amelyet az agg Kazinczy valamikor, ugyanolyan fiatalon, elkezdett.

8. A Társaság szabályzata nem volt sem „országos”, sem „nemzeti”, sem „állami” érvényű: csak a Társaság tagjaira nézve volt kötelező, ha mint tagok jelentették meg munkájukat, egyébként követhették saját helyesírásukat. Az a magánalapítványi szabályzat (mert az volt!) mégis rendkívül rövid idő alatt a magyar írásgyakorlat iránytűjévé lett.

A sikernek két fő oka adható.

Elsőként a tudóstársaságnak előlegezett közbizalom említendő: több évtizeden át elvben mindenki elismerte már a magyar tudósok leendő társaságának a helyesírás egységesítéséhez való jogát, s hogy a rég várt mű megjelent, követték előírásait. Önként, minden kényszer nélkül, a demokratikus közmegegyezés szellemében.

Győzött az 1832-es szabályzat azért is, mert tudományosan, szilárdan meg volt alapozva. A közzététele előtti évtizedekben tisztázódtak az alapelvek, kikristályosodott a közízlés, kitetszett, hogy mit lehet, és mit nem lehet tenni a helyesírásban. S az AkH. 1832. alkotói nagy tapintattal tudták kiválasztani a sok lehetőség közül az írásrendszerünkbe leginkább beleillő változatot, józanul ismerve fel azokat a határokat, ameddig akkor elmehettek.

Bölcsességükre csak egy példát említek. Nem nyilvánították eleve lehetetlennek a régi álom megvalósítását, a kétjegyű betűk „egyszerítését”, hanem egy háromtagú bizottságot kértek föl az ügy megvizsgálására. Az előterjesztés elkészült, többször is foglalkoztak vele, de az 1838-i nagygyűlésen „a' többség az ajánlott formák' megtekintése után, azoknak gyakorlatba vételétől elállását jelenté ki” (vö. AkHElőzm. 51).

9. Helyesírás-alkító tevékenységét az Akadémia a szabadságharc bukása után is folytatta. Sokáig nem értettem, hogyan volt ez lehetséges a legnagyobb elnyomás éveiben is. Ligeti Lajos világosított föl arról, hogy az Akadémiát, mivel magánalapítvány volt, megszüntetni nem lehetett, az ártalmatlan helyesírási ügyekkel való foglalkozás akadályozása meg éppen nevetségessé tette volna a politikai hatalmat.

Mivel Szemere Gyula kiváló munkájának, Az akadémiai helyesírás történetének (Bp., 1974.) bevezetéséből mozzanatról mozzanatra megismerhető a XIX. század második felének helyesírás-gondozó munkája, felmenthetem magam az 1850 és 1880 közötti szerény szabálymódosítások (korántsem reformok) ismertetése alól. Rögtön rátérhetek a századvégi eseményekre.

Az Akadémia folyóiratának, a Magyar Nyelvőrnek a vezetői — elégedetlenek lévén a szabályzat 1879-es kiadásában bevezetett módosítások mértékével — saját utakra tértek. Azaz többek között: *cz* helyett *c*-t írtak, a *királylyal*-félékben egyszerűsítést alkalmaztak: *királylyal*. Stb.

Maga az a tény is kellemetlen volt, hogy az Akadémia folyóirata eltért a testület hivatalos álláspontjától. Még tetézte a bajt, hogy a Rákosi Jenő szerkesztette Budapesti Hírlap is a Nyelvőr eretnek írásmódját követte; sőt az idegen szavaknak és neveknek gátlástalanul magyaros írásmódjával is alaposan megzavarta a közvéleményt meg az iskolai oktatást. Példáját más lapok is követték. Az akadémiai helyesírás egysége veszélybe került.

Simonyi akadémikus volt és tagja a Nyelvtudományi Bizottságnak. E kettős minőségében az I. osztály 1891. április 6-i felolvasó ülésén előterjesztette javaslatait A magyar helyesírásról című dolgozatában. Ajánlotta: a *cz* helyett a *c*-t, a kétjegyűek egyszerűsített kettőzését, a meghonosodott idegen szavak magyaros írását, az *a ki*, *a mely*, *a mi* stb. egybeírását.

Az Akadémia a tervezetet érdemben 1893-ban kezdte tárgyalni, az eredeti javaslatokból el is vettek, hozzájuk is tettek egyet-mást. Az 1901. február 25-i ülés azonban Simonyi módosítványai közül egyetlen érdemlegest sem fogadott el; a szabályzatnak 1901-es kiadása lényegében az 1879-es szabályokat konzerválta. Simonyit 1902 elején arra kötelezték, hogy a Nyelvőrben is igazodjék az Akadémia szabályaihoz.

Az akadémiai tárgyalások elhúzódása miatt a Budapesti Népnevelők (= tanítók) Egyesülete már 1899-ben arra kérte Wlassics Gyula vallás- és oktatásügyi minisztert, hogy a minisztérium saját hatáskörében adjon határozott útmutatást a helyesírásra nézve. Sürgetésük meghallgatásra talált: a miniszter megbízta Simonyit, hogy az iskolák számára dolgozza ki „a helyesírásnak rövid és könnyen érthető szabályzatát”. Simonyi előterjesztését az Országos Közoktatási Tanács meg bírálta, s kisebb módosításokkal elfogadta és megjelentette. Bevezetéséről egy 1903. márciusi rendelet intézkedett.

A magyar helyesírás egysége ismét felbomlott.

Miért vállalta a minisztérium ezt az erősen vitatható értékű lépést? Megérte pl. a *cz* „eltörlése” a kétfelé hasadást? — Ligeti Lajos szerint a minisztériumnak igen: ezzel a húzásával bizonyítani tudta az Akadémiával szemben a maga erejét, hatalmát, önállóságát. Való igaz: az Akadémia ma sem tud semmit elrendelni!

10. Írni, olvasni az iskolákban tanulunk meg, tehát vitathatatlan — és behozhatatlan — előnyben van az a helyesírási rendszer, amelyet az ifjúság elsajátít. Az akadémiai helyesírás meg az iskolai helyesírás versengéséből is természetesen az utóbbi került ki győztesen: Simonyinak (a sajtótól is támo-

gatott) reformjai évről évre szélesebb körökben terjedtek el a társadalomban. Az oktatásügy és az Akadémia közti kiegyezés egyre sürgetőbb társadalmi érdeké vált, de erre csak húsz évvel később került sor. Ekkor az Akadémia megszavazta, hogy kiadványai ezentúl az új elvek szerint készüljenek. Egyidejűleg azonban az MTA arra kérte a vallás- és közoktatási minisztert, hogy rendelje el az iskolákban az akadémiai helyesírási szabályzat szerinti oktatást. Ez meg is történt. Emlékezetes számomra, hogy az iskolai éveim alatt használt helyesírási szabályzatok címlapján ez a szöveg volt olvasható: „A Magyar Tudományos Akadémia újabban átvizsgálta, 1922. május 29-i ülésében elfogadta és kiadta. A vallás- és közoktatási miniszter 1922. október 11-én 4250. elnöki szám alatt kelt rendeletével valamennyi iskolára nézve kötelezővé tette”.

A magyar helyesírás egysége tehát újra helyreállt: az Akadémia elvesztett ugyan egy súlyos ütközetet, de megnyerte a békét.

11. A két világháború közti időszakban a nagy kiegyezés ellenére sem jött létre teljes egység.

Egyrészt a nyomdászok törekedtek arra, hogy érvényre juttassák saját elképzeléseiket is. Ezért a Budapesti Korrektorok és Revizorok Köre felkérte Balassa Józsefet, Simonyi tanítványát, a Nyelvőr szerkesztőjét, hogy a nyomdászok számára külön szabályzatot dolgozzon ki, és az akadémiaiánál sokkal bővebb szójegyzéket állítson össze. Munkája, amely *Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai* címet viselte, 1929-ben jelent meg. Sajnos, az „egységes” szó megtévesztő: voltak ugyanis benne eltérések az akadémiai előírásoktól. Ezért igen kemény kritikát kapott Nagy J. Bélától (MNY. XXVII, 55—70), aki ebben a külön „nyomdai helyesírásban” ismét a helyesírási egység megbontását látta és helytelenítette.

Másrészt érdemes megjegyezni azt is, hogy ez a húsz év több helyesírási magánkiadvány megjelentetésének ideje is. (Felsorolja őket Szemere; AkH-Tört. 27.) Ezek sem mozdították elő a helyesírási egységet, de megjelentetésüket — a magánkönyvkiadás világában — nem lehetett megakadályozni.

Summázva: a kisebb egyenetlenségek ellenére az akadémiai helyesírás központi szerepe nem került ismét veszélybe.

12. Minden helyesírási szabályzat menthetetlenül elavul egyszer; mert egy bizonyos idő (századunkban 20-30 év) múltán már más igényeket támaszt a társadalom a szabályzattal szemben, mint korábban tette; s mert megváltozik a kibocsátásakor még híven tükrözött nyelv is.

A magyar helyesírás szabályainak 1954-ben kibocsátott 10. kiadása az említett két hatóerő működésére iskolapélda lehet. — Főképp a nyomdai iparnak igényesebbé válása, de a jelentősen kiterjesztett iskolai oktatás is

a korábbinál jóval részletesebb, alaposabb szabályozást kívánt. — Továbbá: 1945 után a szabályzat példatárában is tükröződnie kellett, hogy a magyar szókincs részben kicserélődött, s hogy meggyorsult a nyelvi egységesülés folyamata.

A szabályzat kidolgozásáról, új szabályairól, a változtatások okairól stb. bőven van szakirodalom (pl.: Helyesírásunk időszerű kérdései. Bp., 1955. NytudÉrt. 4. sz.; A „Helyesírásunk időszerű kérdései” vitája. Bp., 1965. NytudÉrt. 9. sz.), de ebből nem érzékelhető eléggé az a (finoman fogalmazva) nem éppen barátságos hangulat, amely az AkH. 1954. megjelenése után (1954 őszén) kialakult.

A társadalom részéről tapasztalt heves ellenérzések leginkább az Akadémia (ill. a Helyesírási Főbizottság) és a nagyközönség közti konfliktusból, ma így mondanók: „kommunikációs zavarból” eredtek. — Felülről (az MTA elnöksége, az oktatásügy stb. részéről) erősen siettették a munkálatokat, ami kellemetlen volt ugyan a bizottságnak, de ebből szakmai hiba nem származott. A bajt az okozta, hogy nem volt idő a bővítések mértékéről, a változtatások okáról és irányáról stb. tájékoztatni sem az elsősorban érdekelt szakmai köröket (vagyis a nyomdászokat és a pedagógusokat), sem pedig a nagyközönséget. Ezt a hibát a bizottság természetesen lázas igyekezettel próbálta helyrehozni. Ennek bizonyítékai azok a tájékoztató előadások, amelyeket akkoriban a fővárosban és a vidéken is nagy számban tartottunk (vö. Nyr. 1955: 266—7).

A megbeszélések, tájékoztatások és viták közül kettőt kell (fontossága és az események későbbi alakulása miatt) kiemelni: az Oktatásügyi Minisztériumban tartott tájékoztatót meg a Kiadói Főigazgatóságon rendezett ankétot. Én mind a kettőn jelen voltam, a vitában részt vettem, s máig emlékezetes számomra az a pattanásig feszült légkör, amely ezeken a „megbeszéléseken” uralkodott.

Különösen a minisztériumiakkal vívott csata (1954. nov. 5.) volt kemény. Talán azért, mert — bár ott volt a Helyesírási Főbizottságban a két kitűnő tankönyvíró, Nagy J. Béla és Tompa József, meg hát más bizottsági tagoknak (pl. Paisnak, Bárczinak, jómagamnak stb.) is voltak „némi” magyartanítási tapasztalataink — a minisztériumot hivatalosan nem képviselte a testületben senki. Egyes „tényezőknek” eszébe jutott hát Simonyi Zsigmond meg az IskH. dicsősége.

Végül is azonban ezt írhattam erről az eseményről: „Az Oktatásügyi Minisztérium értekezletén határozat született arról, hogy az iskolai helyesírástanítás megkönnyítésére a szabályzat alapján a nevelők részére helyesírási kézikönyvet kell szerkeszteni, s át kell dolgozni a forgalomban levő nyelv-

tankönyvek helyesírási útmutatásait. A munka irányítására a minisztérium egy bizottságot szervezett, melynek — a teljes egység biztosítása érdekében — tagja lett a Helyesírási Főbizottság titkára is. A kézikönyvek és a tankönyvkiegészítések munkálatai már folyamatban vannak” (i. h.).

A nyomdászok sem voltak könnyű ellenfelek: őket a külön nyomdai helyesírás lehetőségének elvesztése ingerelte. De viszonylag hamar megvigasztalódtak, mert az a kb. 200 új szabály, amellyel az AkH. 1954. bővebb lett, az ő malmukra hajtotta a vizet: az Akadémiára hivatkozva lehetett ráncba szedni az egyénieskedő szerzőket. Ezért jelenthettem a Nyr.-ben a következőket az 1954. november 9-i eseményről (i. h.): „A Kiadói Főigazgatóságon rendezett ankéton a Nyomdaipari Főigazgatóság részéről Hajman György azt a gondolatot vetette föl, hogy igen nagy haszonnal járna a helyesírási egységet biztosító helyesírási szabályzat után és annak alapján egy egységes nyomdai szedési szabályzat kidolgozása.” — Továbbá:

„A Kiadói Főigazgatóság, a Nyomdaipari Igazgatóság és a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala nem sokkal ez után az értekezlet után közös rendeletet adott ki, amely 1954. dec. 1-i hatállyal elrendelte, hogy minden sajtóterméket — kivéve a már nyomdában levőket — az új szabályzat szerint kell előállítani. A Tájékoztatási Hivatalban tartott értekezletnek az volt a célja, hogy amikor a hivatalos intézkedés értelmében megkezdődött az új szabályzat szerint a munka, a napilapok is világosan láthassák az új szabályzat körüli problémákat” (i. h.).

Soha nem sikerült megtudnom (akkoriban nemigen volt ajánlatos ilyesmi után kutakodni), hogy végső soron és személy szerint kik döntöttek úgy, ahogyan ismertettem. Nyilván magas vezetői körökben hozták meg a helyesírás-politikai határozatokat. Akárkik voltak is, bölcsen jártak el: nem csorbult az Akadémia tekintélye, fennmaradt helyesírásunk egysége, immár mind az iskolától, mind pedig a nyomdaipartól támogatva anélkül, hogy törvényi szabályozásra került volna sor a helyesírás ügyében.

Máig sincs helyesírási törvény — ne is legyen!

Rövidítések jegyzéke

AkHElőzm. = FÁBIÁN Pál: Az akadémiai helyesírás előzményei. Helyesírásunk alakítására irányuló tudatos törekvések 1772 és 1832 között. (Nyelvészeti tanulmányok 9. sz.) Budapest, 1967.

AkHTört. = SZEMERE Gyula: Az akadémiai helyesírás története. Budapest, 1974.

I. OK. = A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei (folyóirat).

FelvIr. = BENKŐ Loránd: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában. Budapest, 1960.

KazLev. = Kazinczy Ferenc levelezése. I—XXIII. kötet.

Kniezsa, MHírTört. = KNIEZSA István: A magyar helyesírás története. 2. kiadás. Budapest, 1959.

MNy. = Magyar Nyelv (folyóirat).

Nyr. = Magyar Nyelvőr (folyóirat).

NytudÉrt. = Nyelvtudományi Értekezések. (Sorozat.)

Prób. = KOLMÁR József: Próbátétel a' magyar helyesírás philosophiájára. (A Jutalomfeleletek II. kötetében.)

RefNy. = Nyelvünk a reformkorban. Szerk.: PAIS Dezső. Budapest, 1955.

Szathmári, Régi Nyt. = SZATHMÁRI István: Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Budapest, 1968.

TisztMság. = VERSEGHY Ferenc: A' tiszta magyarság, avvagy a' csinos magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések. Követi ezeket a' cadentiák lajstroma. Pest, 1805.

Helyesírási szabályzatunk 11. kiadásáról

(Helyesírás-politikai eszmefuttatás)

Ez az áttekintés a folytatása óhajtt lenni az 1996-os anyanyelv-oktatási napokon, július 8-a és 11-e között Egerben elhangzott előadásomnak. Akkor — végighaladva helyesírásunk egész történetén — arra tettem kísérletet, hogy felderítsem, milyen indítékok hatására döntenek a helyesírási ügyekben illetékes testületek (pl. egykoron a királyi kancellária, azután a szerzetesrendek, később az egyházak, majd az Akadémia, a minisztériumok) így vagy amúgy, és miért úgy döntöttek egykoron, ahogy tették. Az ilyen vagy amolyan elhatározásoknak ugyanis mindig megvan a nyelvi, nyelvészeti, továbbá társadalompolitikai oka. Elemzésemet előadásom alkalmával a helyesírási szabályzatnak 1954. évi, tehát 10. kiadásával zártam; most a 11. kiadással, tehát az 1984-es szabályzattal és annak háttérével óhajtok foglalkozni.

Minden szabályzat előbb-utóbb menthetetlenül elavul. Ennek a feltartóztathatatlan folyamatnak három oka van.

Az első és legfontosabb ok: a nyelv. Tessék arra gondolni, hogy a helyesírási szabályzatok példatára milyen viharos sebességgel válik használhatatlanná, hisz alig pár évvel a megjelenése után már nem találjuk meg benne a legkeresettebb, mert friss szavakat. Az 1954-es szabályzatban pl. a *szabad idő* még csak külön van írva, az 1984-esben már van *szabadidő* is; ti. időközben megtörtént a törvényi szabályozás, amely mindenkinek biztosította a *szabadidő*-t. Vagy itt a *hétvége*. A hetvenes években kezdett a *hétvége* szókapcsolat összetétellé válni 'víkend' értelemben. Ezt a jelentésváltozást a helyesírásnak is tükröznie kellett. Ugyanez a folyamat játszódott le az *üditő ital* — *üditőital* esetében is. A nyelv tehát túllépett a szabályzaton. És túllépett rajta olyan tekintetben is, hogy 1954-ben én még *televíziót* nem nézhettem, az *úrhajó* sem létezett még, és *számítógép* sem volt. Az új szabályzatba ezeket feltétlenül be kellett tenni, elsúlytalanodott szavakat viszont nyugodtan ki lehetett hagyni.

A másik ok, ami miatt a szabályzat elavul: a nyelvtudomány. A jelöletlen határozós összetételeket csak az 1960-as évek közepén, az akadémiai nyelvten révén ismerte el szabályos kategóriának a magyar nyelvtenítés; az 1954-es szabályzat a *csigalépcső*-t meg a *hollófeketé*-t még a minőségjelzős összetételek között tárgyalta. Vita volt a bizottságban arról is, hogy birto-

kos személyragokról vagy személyjelekről szóljon-e a szabályzat, mivel ezek ragszerűen viselkednek (paradigmájuk van), de jelfunkciójuk is van (ragok következhetnek utánuk). A helyesírási szabályzat ezt a dilemmát ezzel a formulával oldotta föl: „a birtokos személyragok (-jelek)”; ugyanis a használók jelentős többsége akkor még „rag”-nak tudta őket.

A harmadik elavító ok: a társadalom igényeinek változása. 1954-ben megszűnt az a korábbi gyakorlat, hogy az akadémiai helyesírási szabályzatok csak kis szürke füzetecskék, amelyeket akár zsebre lehet dugni. A háború utáni években a közönség óhaja más lett: a használók a korábbinál jóval bővebb tájékoztatásra vágytak. A bővítés mind a szabályok, mind a szójegyzék tekintetében meg is történt. (A mennyiségi többlet először meg is lepte a közönséget.) 1954 és 1984 között is változtak a közönség elvárásai, ezért pl. a szabályokat jelentősen át kellett rendezni, nem is szólva a szójegyzék felfrísítéséről.

A Magyar Tudományos Akadémia szabályzatai a XX. században szinte szabályos időközökben követték egymást: 1901-ben, 1922-ben és 1954-ben jelent meg új szabályzat (közben mindig csak lenyomatokat adtak ki). Ez a ritmus a 11. kiadás esetében is igazolódott. 1954 után körülbelül húsz évvel később látta a Helyesírási Bizottság elérkezettnek az időt arra, hogy — egyelőre csak önmagának — feltegye a kérdést, nem jött-e el az ideje az 1954-es szabályzat megújításának. A felelet „igen” lett: 1973 tavaszának egyik ülésén a bizottság úgy döntött, hogy megkezdí egy új szabályzat (a 11. kiadás) kidolgozásának munkálatait.

Az új szabályzat kidolgozása egy előkészítő szakaszra és egy kidolgozási szakaszra osztható. Az előkészítés 1973-tól 1979-ig, a kidolgozás pedig 1980-tól 1984-ig tartott. 1984 már a megjelenés éve. A mű egy évvel korábban már készen volt, de a kiadói és a nyomdai munkálatok (szokás szerint) egy kicsit elhúzódtak, úgyhogy a szabályzat csak 1984 őszén jelent meg a kirakatokban.

Az előkészítő munkálatokról két közleményben számoltam be, meglehetősen részletesen (MTud. 1979: 638—46; Nyr. 1982: 27—36). Minthogy ezek az írásaim könnyen hozzáférhetőek, most nem merülök bele a részletekbe, hanem csak a helyesírás-politikai mozzanatokat emelem ki belőlük. Helyesírás-politikán azt a tudatos cselekvéssort értem, amelynek révén az illetékes akadémiai szakbizottság és a fölötte ténykedő akadémiai testületek a magyar helyesírás fejlődését irányítják. A helyesírás ti. „non nascitur, sed fit”, azaz írásunk nem spontán módon alakul, hanem tudatosan formálják valamilyenné. Ezért helyesebb — felfogásom szerint — helyesírás-fejlesztésről, nem pedig helyesírás-fejlődésről beszélni. A helyesírásban semmi nincs — ismétlem — ok nélkül, és nem is volt soha.

Az előkészítő szakasznak a legnagyobb és legfontosabb fegyverténye az új szabályzat tudományos megalapozása volt. Ez a munka egyrészt az 1954-es szabályzattal vitatkozva történt, másrészt a továbbfejlesztésnek azzal a szándékával, hogy amit jobban is meg lehet oldani, azt oldjuk meg úgy.

A 10. kiadás a helyesírás ügyei és gondjai iránt váratlanul nagy érdeklődést támasztott mind a nyelvtudomány művelői, mind a nagyközönség körében. Némi túlzással, de nem alaptalanul lehet az 1954 utáni húsz évet a magyar „helyesírás-tudomány” kialakulási idejének tartani. (Az elnevezés Szántó Jenő bizottsági tagtársunktól származik.) Ennek köszönhető, hogy 1970 táján már minden kérdéskörben friss, igen értékes szakirodalom állt a rendelkezésére azoknak, akik egy-egy „tervtanulmány” írására, azaz valamely kérdéskör feldolgozására vállalkoztak. Ezeket az előterjesztéseket a bizottság sorban megvitatta, utána a szerző átdolgozta őket, s végül többnyire a Magyar Nyelvben, kisebb részben a Magyar Nyelvőrben megjelentek. Ha tehát ma valakinek kedve támad helyesírással foglalkozni, ezekből a közleményekből kell kiindulnia. A bizottsági ülésekről, a vitákról készült jegyzőkönyvek is megvannak: az 1952 és 1954 közötti bizottsági iratokat az Akadémia kéziratára őrzi.

Az előkészítő szakaszban a bizottságnak másik tevékenysége a nagyközönség véleményének a kipuhatolása volt. Nyilvánvaló ugyanis, hogy nincs értelme olyan helyesírási módosítást erőltetni, amelyről eleve tudni lehet, hogy ellenállásba fog ütközni a bevezetése. Ilyen volt pl. az *ly* „eltörlésének” régóta emlegetett ügye. Rendkívül hálás volt ezért a bizottság Pásztor Emil kollégának, aki szakszerű és alapos felmérést végzett az egi főiskolások körében a *j* kontra *ly* ügyében, s az eredményről a Magyar Nyelvtudományi Társaság egyik felolvasó ülésén beszámolt; végeredményként megállapítva azt, hogy a fiatalság (különböző indokok alapján) ragaszkodik az *ly*-hoz. Hasonló, sőt még részletesebb felmérés készült Varga Györgyi érdeméből a *dz-dzs* megítéléséről. Ennek alapján (háromszor nekirugaszkodva) sikerült megállapodni a szabályzatban most található elvekben. A magyar nyelv heti előadásokon is gyakran „teszteltük” a közönséget. Folyamatosan értékeltük a napi sajtóban megjelent helyesírási cikkeket, illetőleg az ezekre érkező reakciókat.

Érdekes dolog derült ki. Nevezetesen az, hogy tüzes reformer volta-
képpen nagyon kevés van, ám ezek felettébb aktívak. Ötleteikkel kitartóan bombázzák az államelnököt, az Akadémia elnökét, a napilapok szerkesztőseit stb., s ezzel azt a látszatot keltik, mintha a társadalom egésze követelné a tőlük elképzelt reformot. Ezzel szemben az az igazság, hogy a közönségnek túlnyomó többsége a helyesírás tekintetében nyugalmat és állandóságot

óhajt. Ennek tudatában a bizottság is egyre inkább afelé hajlott, hogy a közönséget meg kell kímélni a nem feltétlenül szükséges módosításoktól.

A helyesírási szabályzat — Deme László szellemes párhuzama szerint — körülbelül az alkotmánynak felel meg. Az alkotmány az az alaptörvény, amelyet a lehető legkevesebbet kell bolygatni; az alkotmány dönti el, hogy valami jó-e vagy rossz; és főleg azt határozza meg, hogy milyen irányban kell haladni. A helyesírás alkotmánya (vagyis a szabályzat) a gyakorlatban egyrészt letranszformáltatik, másrészt feltranszformáltatik.

A „letranszformáláson” értette Deme tanár úr — és nyomában sokan mások, én is — azt, hogy pl. az iskolai oktatás egyes szintjein mennyi elég a helyesírásból, s hogy miképpen kell ezt az anyagot közvetíteni. Ilyen irányú munka az elmúlt években elég sok készült. Az egyik a Helyesírásunk című iskolai szabályzat és szótár (1978). Ez a redukált szabályzat az általános iskolai szintet célozza meg, de nagyon boldog lennék, ha az egyetemistáim ennek a színvonalán lennének. Igen sokat lehet köszönni a Hernádi Sándor-féle gyakorlókönyvnek, Szende tanár úr műveinek, amelyek a levelező oktatás, az önképzés céljainak szolgálatára készültek. Újabban a szervezett iskolai oktatás, illetőleg a pedagógusképzés számára készülnek segédkönyvek: Cs. Nagy Lajos és Fercsik Erzsébet munkáját tudom említeni, aztán Szabó Ágnes könyvét, Vörös Ferenc gyakorlókönyvét. Nagyon örültem mindegyiknek.

Mit jelent a „feltranszformálás”? A feltranszformálás főképp a szaktudományokat érinti. Azt például, hogy a kémikusoknak kevés az a néhány vegyületnév, amelyet a szabályzati szójegyzék tartalmazhat, őket az egész óriási szakszókincs írásmódja érdekli. A hatvanas évek elején neki is láttak a rendcsinálásnak; teljes sikerrel. De külön szakmai szabályzatot volt célszerű alkotni a földrajzi nevek, a növényrendszertani nevek, az állatrendszertani nevek stb. írásmódjára nézve is (vö. Magyar Nyelvőr 1993: 595—599). Ezeknek a szaktudományi helyesírási szabályzatoknak a kidolgozásába a Helyesírási Bizottság mindig bekapcsolódott. Egyrészt vállalta a szakemberekkel való együtt dolgozást, másrészt igényelte, hogy a bizottság betekinthesen a kéziratokba. Ilyen módon sikerült elérni, hogy a szaknyelvi szabályzatok összhangban vannak egymással is, a központi helyesírási normával is. Feltranszformálás volt korábban a Helyesírási tanácsadó szótár (1961), majd az AkH. 1984. után a Helyesírási kézisótár (1988). Ebbe a sorba illik a Helyesírási és tipográfiai tanácsadó is (1971). Az előbbiek a művelt nagyközönségnek, az utóbbi pedig a nyomdáknak és a kiadóknak készült.

A szabályzat előkészítésének harmadik fázisa az új szabályrendszer koncepciójának elfogadtatása volt. Az akadémiai rend szerint ugyanis először a Helyesírási Bizottság dolgozza ki a javaslatait. Ezek a Nyelvtudományi Bi-

zottság elé kerülnek szakmai ellenőrzés céljából. A javaslatot ezután a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya vizsgálja meg, s ez terjeszti fel a megfelelőnek talált tervezetet az Akadémia elnökségéhez. A 11. kiadás esetében az elnökség 38/1980. sz. határozatával engedélyezte, hogy új helyesírási szabályzat dolgoztassék ki és jelentessék meg.

Mivel ennek a munkának a történetét Szemere Gyula kollégámmal, a szójegyzék összeállítójával együtt kielégítő részletességgel megírtuk, elegendőnek tartom a közleményünkre való utalást: „A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadásáról” (Magyar Nyelvőr 1984: 385—406). Szükségesnek tartom viszont, hogy egy fontos helyesírás-politikai mozzanatról röviden bár, de nyomtatékkal szóljak.

A magyarság számára létkérdés a magyar nyelv fennmaradásának biztosítása. Ennek érdekében kell gondoskodni a szétszórt nemzetrészek helyesírási gyakorlatának egységéről is. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem külföldi partnerkapcsolatai révén lehetővé tette, hogy a pozsonyi egyetemre Deme Lászlóval, az ungvári egyetemre Papp Ferencsel, az újvidéki egyetemre Szathmári Istvánnal ellátogathassunk, s az ottani magyar tanszékeket tájékoztathassuk terveinkről. Kolozsváron csak egyedül voltam. Mindenhol kipuhattuk, hogy mit szólnának az esetleges változtatáshoz, és kértük őket, hogy kövessék az Akadémiát a jövőben is. Ennek az előzetes tájékoztatásnak is köszönhető, hogy a határon túli magyarság nem szakadt el a központi helyesírási normától.

A 11. kiadás előkészítése idején, majd pedig kidolgozása során mind a Helyesírási Bizottságnak, mind pedig a felsőbb akadémiai fórumoknak abban a kérdésben kellett dönteniük, hogy a „megőrzés” vagy az „újítás” legyen-e a fő jelszó. A hagyományt tiszteletben tartva tökéletesítsük-e meglévő helyesírási rendünket, avagy a reform szót írjuk-e a lobogónkra? A Helyesírási Bizottság elvégezvén a szükséges tudományos vizsgálatokat, kipuhatolván a közvélemény óhajait és tűrőképességét, nem tudott az újítás, a reformálás mellé állni, hanem a megőrzést, a már kialakult írásszokások megtartását javasolta a Magyar Tudományos Akademiának. Legfőképpen azért, mert régi és széles körű írásgyakorlatot megbolygatni sohasem szerencsés: a reformok, még ha elvileg, tudományos szempontból ésszerűek is, nagyon visszaüthetnek, mert kikerülhetetlenül zavarokra, sőt helyesírási anarchiára vezethetnek.

Az európai helyesírások reformokra való hajlandóságuk szempontjából két típusba sorolhatók. Az egyik a reformhajlandóságú helyesírások csoportja. Ide azok a helyesírások tartoznak, amelyek követik a nyelvi változásokat (az írásmód tükrözi a szavak kiejtésének módosulásait, a szószervezetek összetétellé tömbösödését stb.). A másik helyesírástípusra az igen erős kon-

zervativizmus a jellemző (a valamikor rögzített betűsorokhoz való ragaszkodás). — A magyar helyesírás eddigi történelme során jellegét tekintve inkább az első, a változó helyesírások közé tartozott.

A 11. kiadás azért volt különösen jelentős esemény helyesírásunk egész történelmében, mert vele és általa írásgyakorlatunk voltaképpen átlépett a reformhajlandóságú helyesírások közül a hagyományörző helyesírások közé.

Az 1984-es váltóátállítás után hogyan menjen tovább a magyar helyesírás vonata? Egy szabályzati ciklus — láttuk — húsz-harminc év, tehát az 1984-es szabályzat „szavatossági ideje” 2010 körül jár le. Nem tartom valószínűnek, hogy példának okáért a mai helyesírásra nem kis fáradsággal megtanított számítógépeket és a rájuk épített bonyolult rendszereket előnyös lenne átállítani valami másra. Ha eljön az ideje a 12. kiadás kidolgozásának, én a mából a jövőbe nézve csak csiszolásra látok lehetőséget, reformra nem.

FÁBIÁN PÁL

Helyzetkép a magyarországi helyesírás ügyéről

(Előadás Egerben 1998-ban)

Az egri helyesírási versenyek nemes hagyománya szerint a résztvevők nemcsak „jönnek, látnak, győznek”, ahogy a régi bakanótában van, hanem megérkezvén, a verseny előtti nap délutánján a magyar helyesírás történetéről, valamely problémacsoportjáról szóló előadást/előadásokat hallgatnak meg. Ebben az évben a Kárpát-medencében élő, író s olvasó, tanuló és dolgozó magyarság helyesírási állapota az a téma, amelyet megbeszélni szándékozunk. Nekem az a tisztem, hogy a magyarországi helyzetről beszéljek. Mielőtt azonban belekezdenék mondanivalómba, egy vallomással tartozom önöknek. Bár arra törekedtem, hogy tavalyi, Helyesírási szabályzatunk 11. kiadásáról című előadásomhoz képest lehetőleg ne ismételjem önmagamot, ez nem mindig sikerülhetett: a mai magyarországi helyesírás állapotáról, problémáiról nem lehet a 11. kiadás nélkül szólni, hiszen ezt használjuk itthon és határainkon túl is. Bocsássák meg tehát nekem azt, hogy egyes fontos ügyekről lényegében ugyanazt fogom mondani, amit azok, akik egy éve itt voltak, már hallottak tőlem.

Nemrég egy kolléganő, aki az Akadémiai Kiadónál megjelent német—magyar, ill. magyar—német szótárak anyagának felfrissítésében fog közreműködni — kissé aggódva, de azért reménykedve — azt kérdezte tőlem: várható-e a közeli jövőben a helyesírási szabályok változása. Nemleges választ hallva megkönnyebbülten köszönt el.

Ez a kis epizód nyilvánvalóan jóval több önmagánál. Először is az a tökéletesen helytálló helyesírás-történeti tudat és tapasztalat tűnik ki belőle, hogy a mi helyesírásunk nem a hagyományörző (angol, francia stb.) típusú helyesírások közé tartozik, hanem a nyelvkövetőnek nevezhető írásgyakorlatok egyike (amilyen pl. az olasz, német, cseh stb. helyesírás is). Egy ilyen szokásrendszerben élő és dolgozó szótárszerkesztő számára a központi helyesírási norma megváltozása súlyos csapás: hosszú évek fáradságos munkáját teheti tönkre a szabályzatnak vagy a szójegyzéknek a módosítása. Sajnos, a két világháború közti Akadémia elkövette azt a hibát, hogy helyesírási szabályzatát lenyomatról lenyomatra (szinte évenként) jelentéktelen módosítgatásokkal bocsátotta ki, s ezzel elbizonytalanította a közönséget. Ez a régi reflex máig hat; jórészt emiatt hangzik el manapság is a régi szöveg:

helyesírásunk azért „megtanulhatatlan”, mert „állandóan változik”.

A legenda él, fittyet hányva a következő valóságnak. — Az 1954-es szabályzat valóban eltért néhány tekintetben a korábbi kiadásoktól, de az 1954-es meg az 1984-es szabályzat között (a *dz*, *dzs* kettőzésének és elválasztásának nem sok vizet zavaró rendezésén túl) semmilyen reformnak nevezhető különbség nem volt. Ismét elmaradt az *ly* eltörlése; nem vezetett be a zárt *ë* hang jelölése; komolyan szóba se jött a kétjegyű mássalhangzó-betűk „egyszerűsítése”; a különírás-egybeírás szabályrendszere csak pontosabb lett, de nem más; és még folytathatnám a változatlanul maradt szabályok sorát. A módosult írású szavak (*mamut*, *aligátor*, *hívó* stb.) listája is fölöttébb rövid. Okkal és joggal kerülhetett tehát be az AkH. 1984. előszavába ez a mondatrészlet: „a szokásosan elsőnek emlegetett helyesírási alapelvről, a kiejtés tükröztetéséről... a hagyományörzés felé tolódott el a hangsúly”.

Most, az ezredfordulón én semmilyen komoly és kényszerítő okát nem tudnám adni annak, hogy helyesírásunknak eme — tudatos helyesírás-politikai szándékkal — megőrzővé tett jellegén változtassunk. Ellenkezőleg: a jelenleg működő helyesírási szokásrend megtartása a kívánatos. A számos ok közül csak hármat említek.

Elsőnek számítógépes világunkat említem, amelyet a magyar szakemberek a nemzeti helyesírás iránti felelősségük tudatától indítva, a világcégek pedig jól felfogott üzleti hasznuk érdekében az 1984-es szabályzat szerint rendeztek be. Bár a számítógépekhez értők azt állítják (és biztosan igazuk van), hogy a komputereknek egy más rendszerre való átprogramozása nem jelentene különösebb nehézséget; mégis tessék belegondolni abba, hogy mi-be kerülne (emberi energiában és forintban) csak egy betűrendi reformcska végrehajtása is a könyvtárakban, a különféle nyilvántartásokban, a név- és tárgymutatókban stb. Hány évig tartana az átállás, a türelmi idő? — Ma már egész nyomdaiparunk, sőt a kéziratok megalkotása is a szövegszerkesztőkre van alapozva. Ezeknek a csodálatos gépeknek a „tudatában” ma már többnyire gyárilag be van építve az 1984-es szabályzat szerint dolgozó helyesírás-ellenőrző program (beleértve a sorvégi elválasztásokat is). A fantáziájukra bízom, tisztelt hallgatóim, hogy felmérjék, mekkora feladatot jelentene, mennyi munkát és költséget igényelne a meglevő szoftvereknek az átdolgozása. És aztán persze az újításokhoz hozzá is kellene edződnie nemcsak a néhány ezer nyomdásznak meg titkárnőnek, hanem a sok százezer PC-használónak, internetes levelezőnek is.

Nem lenne kisebb ügy az iskolai oktatásnak új sínekre való átirányítása sem. Ez a terület — mivel nem gépekről, hanem emberi agyokról van szó — még kényesebb, még érzékenyebb, mint a számítógépeknek egy mozdulat-

tal átkattintható világa. Ki és hogyan gondoskodna valamennyi pedagógus átképzéséről, az összes tankönyvnek újra való kiadásáról stb.? Megválaszolhatóbb kérdés már az, hogy mennyi időt venne igénybe valamely helyesírási reform iskolai végrehajtása. A tapasztalatok szerint legalább 8-10 évet. Egyetemista tanítványaim között még ma is van (nem is egy!), akinek a *dz*, *dzs* magyar betű volta valóságos reveláció, nem is szólva kettőzésük és az elválasztásban való viselkedésük módjáról.

Nemzetünk szétszóratott állapota a harmadik — és szinte a legfőbb — szempont, amely miatt helyesírási rendszerünk és az azt kodifikáló szabályzat bolygatása helyett a megőrző magatartást vélem helyesnek. Ennek az ügynek két oldala van: egy elvi meg egy gyakorlati.

Nyilvánvaló egyrészt, hogy minden szabályzatmódosítás, sőt még egyes szavak megváltoztatása is azzal a veszéllyel fenyeget, hogy a határon túli magyar helyesírás az új írásmódokat nem követi, s ezért fokozatosan, többé-kevésbé eltávolodik az akadémiai normától.

A differenciálódás bekövetkezhet másrészt (maradjunk ennél a fordulatnál!) „technikai okokból” is. — Az 1954-es szabályzat kibocsátásakor mi a korábbi gyakorlat változatlanul maradását természetesnek tartottuk; vagyis azt, hogy az akadémiai kiadású szabályzatot fogják használni körben mindenhol. De nem ez történt!

Csehszlovákiába, Jugoszláviába és Kárpátaljára a szabályzatot — úgy tudom — bárki bevihette. Nem tilalmazták a magyar iskolákban való használatát sem. Ám annak ellenére, hogy a szabályzatot majdnem minden évben újra kinyomtatták, mégse készült belőle annyi, hogy a szomszédos országok igényeit is ki lehetett volna elégíteni. Továbbá: olyan államközi könyv-egyezmények voltak érvényben, amelyek szerint a felek körülbelül paritásos alapon vettek egymástól könyveket. Így természetesen mindig a magyar fél, illetőleg a határon túli magyarság járt rosszul. Romániával különösen kedvezőtlenül alakultak a dolgok: oda a szabályzatot hivatalosan bevinni nem lehetett, legfeljebb becsempészni egy-két példányt, magánhasználatra. Ezt tudva érthető meg igazán, hogy miért volt szükség egy külön erdélyi Magyar helyesírási szótár megszerkesztésére és kibocsátására (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978.). A mű szerzői (Szabó T. Attila, Gálffy Mózes, Balogh Dezső és Kelemen Béla) bár elveikben és gyakorlatukban egyaránt az MTA 1954-es szabályzatához és az 1961-ben megjelent Helyesírási tanácsadó szótárhoz igazodtak, a tekintetben mégis sajátos profilú művet alkottak, hogy könyvük elsősorban az erdélyi magyar közönség igényeit óhajtotta kielégíteni. Ennek a kiadványnak mégis van egy sajnálatos hibája (de erről a szerzők tehetnek a legkevésbé): csaknem 25 éves késéssel jelent meg az AkH. 1954.-hez képest.

A helyes az (az lenne), amit Ágoston Mihálynak A földrajzi nevek írásmódja című munkája esetében láthatunk: 1984-ben, tehát az új szabályzat kibocsátásával egy időben és vele teljes összhangban sikerült megjelentetni (Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1984.).

A teljes összhang szükségességét mindennél fontosabbnak tartom. Ennek érdekében egyeztettük terveinket és szándékainkat minden határainkon túli magyar közösséggel az 1984-es szabályzat kibocsátása előtt, és bizonyos vagyok abban, hogy az Akadémia a jövőben sem fog nélkülük semmiféle helyesírási kalandba belemenni. Szeretném azonban ugyanezt kérni viszont is! Csak így remélhetjük írásunk egységének megőrzését.

Továbbá: technikailag és politikailag is gondoskodni kell arról, hogy a magyarországi helyesírási kiadványok kellő számban eljussanak a szomszédos országok magyarságához. És még tovább menve: elő kell mozdítani sajátos célú helyesírási kiadványaik elkészülését.

Természetesen nem gondolom, hogy a magyar helyesírás teljes és örök mozdulatlanságra van immár ítélve. Írásrendszerünket idő jártával nyilvánvalóan hozzá kell majd igazítani a társadalom kívánta új igényekhez. Ez a feladat a ma fiatal nemzedékre vár. Örölnék, ha akkor majd eszükbe jutnának a tanácsaim, és sikeresen oldanák meg helyesírásunkat jobbitani kívánó szándékaikat.

A magyarországi, illetőleg a szomszéd országokbeli helyesírási egység kialakításának és megszilárdításának fontos eszköze volt a Helyesírási tanácsadó szótár (1961-től), illetőleg a Helyesírási kéziszótár (1988-tól). Tudomásom szerint mindkét könyvet általánosan használták határainkon túl is. — Még nem folyt róla érdemi tárgyalás, de a közönség körében is, a Magyar Nyelvi Bizottságban is felvetődött a Helyesírási kéziszótár modernizálásának, felfrissített változata kiadásának szükségessége. Eddig erről azért nem nagyon esett szó, mert a rendszerváltás előtti szóanyag még nem avult el annyira, hogy a szótárhasználóknak már ne lenne rá szükségük; illetőleg még nem keletkezett annyi új szó és kifejezés, hogy az sürgőssé tett volna egy alapos átdolgozást. Most már azonban elérkezettnek látszik az idő egy új kiadás munkálatainak megindítására.

A magyarországi helyesírás-szabályozásnak szerves és fontos része volt a szaknyelvi helyesírások megalkotása. Erről a munkáról már többször szoltam, ezért most csak a következőkre hívom fel a figyelmet. — Mindenekelőtt arra, hogy eddig még minden szaknyelvi szabályozás szaktudósok és nyelvészek szoros együttműködésének az eredménye. Ezt a jó hagyományt a jövőben is feltétlenül fenn kell tartani. — S ezt abban a reményben kérem és javaslom alapmagatartásul, hogy a szaknyelvi szabályozások jó hagyománya folyta-

tódni fog. A korábbi szakmai szabályzatok és szótárak közül (a teljesség igénye nélkül) a következőket említem meg: kémiai szabályzat 1962.; földrajzi nevek 1965.; kémiai szabályzat és szótár I—II. 1972.; ásványnevek 1973.; állatnevek 1977.; katonai szótár 1980.; keleti nevek 1981.; kémiai szótár 1982.; cirill és újjörög nevek 1983.; állatorvosi szabályzat 1983.; növényrendszertani szabályzat 1986.; műszaki szótár 1990.; orvosi szótár 1992.; állatrendszertani szabályzat 1994.; állatfajtanevek 1996.; földrajzi nevek 1997. (Vö. Nyr. 1993: 595—599.)

Most új szabályozási igényről nem tudok, de egy jelentősnek ígérkező tervről beszámolhatok: számítógépes helyesírás-javító programot dolgozna ki a Morphologic cég az orvosi helyesírási szótárra. Ez azt jelentené, hogy az orvos szerzőknél igen gyakran tapasztalható helyesírási ingadozások jelentősen csökkenthetők lennének. — Távlatbbi tervként fölvetődött egy nagy, összesített tudományos helyesírási program elkészítése. Óriási dolog lenne, de az Akadémia hathatós támogatása nélkül jelenleg megvalósíthatatlan.

Iskoláinkban helyesírás terén teljes a rend, ha az írás és a helyesírás tanítását a szabályzat megtartása felől nézzük: minden iskolafokon az akadémiai álláspontnak megfelelően folyik az oktatás. Ennek az alapja a helyesírási szabályzat, ami természetesen helyes.

Joggal és okkal hibáztatható azonban az a gyakorlat (s ez, sajnos, nagyon elterjedt), hogy a helyesírás-tanításban a nevelők nincsenek eléggé tekintettel sem az iskolatípusokra, sem a tanulók életkorára. Pedig megvolna rá a lehetőség!

A 11. kiadás megjelenése előtt, de már az új szabályzat elveinek és rendszerezésének ismeretében készült el az általános iskolák számára a Helyesírásunk c. szabályzat és szótár (Tankönyvkiadó, 1978.). Ettől azt vártuk, hogy ésszerűen redukált, az általános iskolai követelményekhez és tankönyvekhez alkalmazott anyaga miatt a nevelők ezt fogják segédletül használni a gyerekekkel, ahogyan Takács Etel (az általános iskolai anyanyelvi nevelés kiváló személyisége) a tőle megkomponált tankönyvcsalád minden egységében tette és ajánlotta. A nevelők azonban, bár a Takács Etel-fele tankönyvekből tanítottak, inkább a szabályzatot vásároltatták meg a tanulókkal, holott tudjuk, hogy 12—14 éves gyerekeknek a szabályzat sok is, nehéz is. Ezért aztán a Helyesírásunk nem terjedt el a kívánt mértékben: 20 év alatt csak 7 lenyomat készült belőle. Nemrég (1996-ban) bocsátotta ki a Nemzeti Tankönyvkiadó a példaanyagában átdolgozott 8. lenyomatot. Reméljük, ennek nagyobb szerecséje lesz, mint a megelőzőknek.

Javasoltuk a kiadónak, hogy szerkesztessék hozzá egy kiegészítő szójegyzék olyan felvidéki, kárpátaljai, erdélyi és vajdasági szavakból, amelyek

az összmagyar szókinsznek nem részei ugyan, de helyben fontosak. (Ezeket a listákat természetesen nem mi állítottuk volna össze!) Sajnos, a kiadó nem reagált az ötletre.

A Helyesírásunk nem-használásából meg néhány tankönyv szakmai hibáiból azonban még nem származna nagyobb baj. A komoly veszedelmet az egész anyanyelvi oktatásra és benne a helyesírás-tanításra nézve a magyarórák számának hosszú évek óta tartó csökkenése jelenti. Adamikné Jászó Anna az MTA Magyar Nyelvi Bizottságának 1997. dec. 1-ji ülésén a következőket mondta: „1950 óta minden egyes tantervi reform csökkentette a magyarórák számát, s e tekintetben a NAT sem kivétel. Az alsó tagozatban heti 10—12 óra az elfogadható, ehelyett 7—8 órára van lehetőség. Tekintettel arra, hogy a heti 7 óra olvasásra, írásra, nyelvtanra, fogalmazásra, beszédfejlesztésre, kommunikációs tréningre kell, a kis idő szinte feloszthatatlan valamelyik terület megsértése nélkül. Ez azt jelenti, hogy már 5.-ben el fogják a tanárok hanyagolni a nyelvtan tanítását, s még nagyobb lesz az alsó tagozat felelőssége — de az alsó tagozat nem fog megfelelni a kívánalmaknak... — hiába mondják, hogy a tankönyv lehet dúsabb, hiába jelszó a differenciálás —, ez óhatatlanul színvonalcsökkenést jelent. A tanítók elvégezhető anyagot keresnek, a kiadók olcsóbb kiadványokat akarnak produkálni — a kör bezárul.”

Jászó Anna utolsó mondatában a „bezárul” állítmány még jövő idő értelmű. Én nála borúlátóbb vagyok: szerintem már múlt időről lehet, sőt kell beszélni. Az általános iskolát követő iskolatípusokban ugyanis (kevés egyéni kivételtől eltekintve) a magyartanárok úgyszólván csak irodalommal foglalkoznak, s egyéb tantárgyak óráin pedig a helyesírás egyáltalán nem számít. Ezen egy korábbi — még érvényben levő — tanárképzési rendelet úgy próbált segíteni, hogy elrendelték: a tanári diploma megszerzésének a bölcsészkaron feltétele az is, hogy magyar helyesírásból vizsgázni kell. A hallgatók ez ellen az ésszerű követelmény ellen nem is lázadoznak. De ki tudja, előbb-utóbb nem jut-e az eszébe valamely miniszteriális tényezőnek, hogy ne terheljük ezzel a „felesleges teherrel” a tanárjelölteket?

A társadalom természetesen érzi, hogy az iskolai helyesírás-tanítással, illetőleg általában a helyesírási tudással baj van, hisz sok az olyan munkakör, amelyben biztos helyesírásra lenne szükség, de ez hovatovább hiánycikk. Valószínűleg ez is a magyarázata annak, hogy soha annyi helyesírási segédkönyv és önképző még nem jelent meg Magyarországon, mint napjainkban. A múlt évi versenyen tartott előadásomban említettem már Szende Aladárt, Hernádi Sándort, Fercsik Erzsébetet, Antalné Szabó Ágneszt, Vörös Ferencet, akiknek gyakorlókönyvei az iskolán kívüli helyesírási önművelésben kiváló

segítséget jelentenek. Most is felhívom rájuk a figyelmet! Arra is emlékeztetek, hogy mindegyik más igényű, a közönségnek más-más rétege számára készült. Fercsik Erzsébet Helyesírási kalauza (Korona Kiadó, Bp., 1995.) pedagógusjelölteknek, gyakorló tanároknak való; Antalné Szabó Ágnesnek Hogyan írjam? c. gyakorlólapos könyve (Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1996.) középiskolások számára készült; stb. — Az ilyen célzott, a közönség valamely rétegének szánt munkának bizonyosan nagy keletje lenne határainkon túl is, csak előbb meg kell írni őket. És ott kell megírni mindegyiket!

A helyesírás a nyelvi normák rendszerében

A nyelvi norma problémája a grammatikán túl is tekintő nyelvtudomány egyik legösszetettebb kérdése. Mindezt nem előzetes mentegetőzésként kell említeni, inkább azért, hogy jelezzük: ezúttal csak néhány aspektusát lehet érinteni a kérdéskörnek. Érdeemes máris utalni arra, hogy magában a *helyesírás* szóban is bennfoglaltatik a normativitásnak egy jelentése: normatív az, ami helyes. Mindez talán túlságosan is magától értetődőnek tűnik az anyanyelvi beszélők és a nyelvészek számára egyaránt. Éppen ezért érdemes — ha röviden is — rákérdezni a normativitás lényegére.

Ha széttekintünk a magyar nyelvtudomány elmúlt négy-öt évtizedének eredményein, azt lehet tapasztalni, hogy a norma, a helyesség kérdésével szinte kizárólag a nyelvművelés és a nyelvtörténet foglalkozott. Ez a helyzet aligha tekinthető szerencsésnek, hiszen a norma fogalmának kifejtése aligha fér bele a hazai nyelvművelés alkalmazott nyelvészeti keretébe. Ehhez persze hozzá szükséges tenni, hogy a szociolingvisztika határozott normafogalommal dolgozik, s a nyelvi tervezésnek (mely magában foglalja a nyelvművelés hazai értelmezését) szintén erős elméleti alapozása van. Ugyanakkor a nyelvtörténet is korlátozhatja a normafogalom megközelítését egyébként szükséges és jogos irányultságával.

Ha ezek után felütjük a magyar kézikönyveket, a következőkben summázható normaértelmezést kapjuk. A nyelvművelés szerint „a nyelvi normát, az egész társadalom számára érvényes nyelvhasználati szabályokat a társadalmi megegyezés, a mindenkor nyelvszokás alakítja, alakította ki. Nem mindenkinek, nem is a többségnek a nyelvszokása, nyelvi ízlése, példája, hanem a nemzeti nyelv legfejlettebb formáját, a művelt köz- és az irodalmi nyelvet használók, a nyelvileg iskolázottak, műveltebbek szokása vált — a történelmi fejlődés során — követendő példává” (LŐRINCZE 1985: 334). A nyelvtörténeti alapozású normamegközelítésben Benkő Loránd a következő definíciót adja: „A nyelvi norma a nyelv egészében, illetőleg annak különböző belső alakulataiban, változataiban heterogén jelleggel meglevő nyelvi jelenségeknek hagyományozódott nyelvszokással, íratlan vagy írott szabályokkal rögzített következetes: egységes és állandó megoldása [...] a nyelvi norma megnyilvánulási formájának tekinthetjük azokat a nyelvelemeket [...], amelyek a nyelv egészében mint az igényesebb nyelvhasználat részei szélesebb

körben azonos megoldású, kötött jelleget mutatnak” (BENKŐ 1960: 46).

E meghatározásokból — melyekben sok a közös elem — a következők emelhetők ki: a norma szokáson, még hozzá a művelt beszélők szokásán alapul, s leginkább egy nyelvtani rendszerben írható le. E ponton azonban kérdések fogalmazhatók meg: vajon a nem irodalmi nyelven (azaz sztenderd nyelvváltozaton) megformált közléseknek nincsen normájuk, nem felelnek meg valamilyen szokásnak és valamilyen nyelvtannak? Aligha lehet kérdéses, hogy igenlő a válasz e kérdésekre, sőt mindez meg is toldható: nem csupán egy nyelvtanhoz, hanem valamilyen kommunikációs szabályrendszerhez is igazodik a beszélő és közlése.

Ha ezek után a kérdés lényegéhez közelítünk, először a *norma* szó eredetibb jelentéseit kell meghatároznunk. A *norma* szó jelentése, megismerhető etimológiája sajátos kettősséget mutat, amely a nyelvi norma természetének összetettségét jelzi. A *norma* főnév jelentése a klasszikus latinban ’szögmérték’, ’zsinórmérték’, ill. metaforikusan ’minta’, ’szabály’ (LEWIS and SHORT 1984: 1216). E szó töve a *gno-*, mely az ógörög *gnorima*, *γνωριμος* szavakhoz s azoknak más alakjaihoz vezet, melyeknek általában vett jelentése ’ítélet’, ’vélemény’, ’megértés’, ’értelem’ (PAPE 1888: 492).

Ha e két jelentést együttesen alkalmazzuk a mai fogalomértelmezésben, még hozzá egy pragmatikai keretben (széles értelemben vett pragmatika nélkül aligha lehetséges normáról beszélni), akkor árnyaltabb képet kapunk. Egyértelmű, hogy a szokás kategória összetevőinek szociokulturális jellegük van, s ezt ma már jobban ki lehet fejteni.

A norma magyarázatában itt Renate Bartsch monográfiájából idézünk. E munka abból indul ki, hogy a nyelvi norma nem nyelvtani szabály, nem azt mondja meg, hogy egy mondatot hogyan kell jól megformálni, hanem abban irányít, hogy a közlés az adott helyzetben, az adott cselekvés részeként sikeres legyen. Ennek értelmében „A normák meghatározzák egy népesség praxisát; vagyis meghatározzák az e népesség körében társadalmilag jelentős tevékenységeket és cselekedeteket. Ennyiben egy népesség számára a társadalmi rendet alkotják, s ilyen értelemben közösséget alakítanak a népességből, különleges esetben nyelvközösséget. A normák alapján a népesség a népességen belüli viselkedést tevékenységekként és cselekedetekként értelmezi” (BARTSCH 1985: 163). A sikeres viselkedésmódok orientáló mintákká válnak. Ezek az orientációk „lényegében a társadalmilag fontos tényekkel és viselkedésekkel, társadalmilag fontos dolgokkal, szándékokkal és késztetésekkal kapcsolatos elvárásokból állnak, továbbá ide tartoznak a mások viselkedésével és szándékaival kapcsolatos elvárások, s azok az elvárások, hogy másoknak is vannak elvárásaik saját viselkedésünkkel és szándékainkkal kap-

csolatban, s hogy mások elvárják, hogy nekünk velük kapcsolatban legyenek elvárásaink” (BARTSCH 1985: 163). Az orientáló minták között találhatók kiemelt, privilegizált változatok, s olyanok is, melyeknek alacsonyabb az egész nyelvközösség előtt az értékük. Presztízs és stigma orientál a két szélső tartományban (LABOV 1972).

A norma ilyen felfogásában egyrészt egyén és közösség viszonyáról van szó, másrészt pedig az interakcióban (a közös és köztes cselekvésben) egyén és egyén, beszélő és hallgató viszonyáról. E viszonyokban együttesen jelenik meg a norma két eredetibb jelentése: szabályszerűség, azaz minta és ismeret. A beszélő korábbi tapasztalatai, mintaismeretei és a szituációról, kontextusról való észleletei alapján valamilyen mintát követ, általában úgy vélvén, hogy az egybeesik a hallgató elvárásaival, vagy (esetleg szándékosan) eltérve attól, a hallgató pedig korábbi tapasztalatai, mintaismeretei és szituációról, kontextusról való észleletei alapján valamilyen elvárással van a beszélő iránt. Egy normát tehát mindig az aktuális interakció tart fenn, erősít meg, vagy változtat rajta.

Ennek megfelelően sok norma van, pontosabban minden közlés, amely közlésként működik valaki számára, megfelel valamilyen normának, szabályszerűségnek. A normának erre a viszonylagos voltára egyébként már a szociolingvisztika eredményei előtt fölhevítve a figyelmet Gombocz Zoltán, akinek értelmezésében a norma hely és idő függvénye: ami helyes egy adott helyen és időben (például családban, faluban, nyelvjárásban), az nem feltétlenül helyes egy másikban (vö. GOMBOCZ 1931).

Az európai történelemben az egyes nyelvközösségek általában eljutottak ahhoz a szakaszhoz, amelyben valamilyen módon tudatosították saját normarendszerüket, amely a praxisban korábban is érvényesült (érvényesülhetett), de nem vált nyilvánvalóvá (az implicit és explicit normára l. VILLÓ 1992). E tudatosításnak az alapformája a rögzítés, a kodifikáció. A kodifikáció egy nyelv valamely nyelvváltozatának nyelvtani szabályokban, értelmező szótárakban, helyesírásokban és ritkábban tézauruszokban, stilisztikai kézikönyvekben történő rögzítése. A kodifikáció rögzített formát ad egy nyelvváltozatnak, ennyiben „normalizál”. A kodifikáció mindig konzervatív, mert konzervál, miközben a nyelvi praxis dinamikus, mindig létrehoz változást.

A sztenderdizáció a kodifikációnak egy speciális esete, jöllehet általában ismertebb (mert gyakoribb is: többnyire csak a sztenderd nyelvváltozatokat szokták részletesen és folyamatosan kodifikálni). A sztenderd (hagyományosabb magyar megnevezéssel: a köz- és irodalmi nyelv) a mindenkor elít nyelve, szerencsés társadalmakban a polgárságé, kevésbé szerencsésekben főképp a kulturális elité. Ebből a kiemelt, presztízzsel bíró helyzetéből

fakad az a szerepe, amely számos nyugat- és közép-európai nyelvközösségben, így a magyarban is központiá vált. A sztenderd központi helyzete által emelkedik a többi nyelvváltozat fölé, általában a törvénykezés, a közigazgatás, az iskolázás és néhány más szociolingvisztikai szintér közössé tételének, hozzáférhetőségének az igényével.

Itteni témánkhoz, a helyesíráshoz közeledve a mindenkori norma belső rétegezettségét kell szemügyre venni. Miután a norma nem pusztán a nyelvtanhoz kötődik, ezért a fent vázolt elveknek megfelelően hangsúlyozni szükséges, hogy e belső rétegezettséget szövegszintről lehet termékenyen szemlélni. Miképp Halliday fogalmaz: a nyelv természetesen nem mondatokból, hanem beszédből áll (HALLIDAY 1978: 1—2).

Ennek megfelelően szinteket állítunk föl, amelyekben egy adott nyelvváltozatnak egy adott cselekvésre, helyzetre, kontextusra vonatkozóan konkretizálhatók a norma formái. A szintek itt most elsősorban abban különböznek, hogy bennük a norma eltérő mértékben nyitottabb vagy zártabb. A szintek a következők:

hangzás
írás
grammatika
jelentés
szókészlet
pragmatika.

Általánosságban azt lehet megállapítani az egyes szintekkel kapcsolatban a magyar nyelvre vonatkoztatva, hogy a hangzás viszonylag nyitott, az írás zárt, a grammatika viszonylag zárt, a jelentés viszonylag nyitott, a szókészlet viszonylag nyitott, és a pragmatika nyitott rendszerű normák alapján működik. Mindezek közül most csak az írást, a helyesírást mutatjuk be vázlatosan.

A helyesírásnak mint orientáló minta jellegű normának több speciális tulajdonsága van, amelyek megkülönböztetik a többi szinttől:

- nem „természetes” képződmény, mint a nyelv, melynek keletkezése bizonytalan, hanem mesterséges;
- ennek következtében tudatos vagy viszonylag tudatos produktum;
- tanult (főképp iskolában) és nem elsajátított;
- határozottan érvényesül egy technikai jellegű mozzanat: az ismétlésnek azonosíthatónak kell lennie;

— az egyes szintek közül a legkevésbé van kiszolgáltatva a megnyilatkozások szociokulturális összetevőinek (cselekvés, szituáció, kontextus).

A helyesírásnak e jegyek miatt kell erősen zártnak lennie, ill. e jegyek miatt válik zárttá. S ezáltal lesz a különböző szintek normaösszetevői közül a leginkább szabály jellegű s a legkevésbé mintaszerű. Az írás betűhasználatból eredő félreértései javíthatók a legkevésbé az egyes szintek közül, a „beszélő”, az író távolléte miatt nincs mód a visszajelzésre, a visszakérdőzésre, s a következtetés lehetőségei is korlátozottak. Emiatt a helyes, azaz az elvárásoknak, a mintáknak megfelelő írás többek között technikai kérdés, de olyan technikai kérdés, ami alapvető feltétel a közölhetőséghez. Könnyen lehet helyesírási bizonytalanság, következtelenség vagy hiba következménye egy törvény félreérthetősége vagy egy számítógépes adattár összeomlása.

A magyar nyelv történetében a nyelvújítást, azaz a sztenderdizációt megelőzően a kisebb beszélőközségeknek mind külön-külön önálló helyesírásuk volt. A különbségek nem voltak nagyok, de léteztek (vö. KNEZSA 1952, FÁBIÁN 1967, FÁBIÁN 1984). Ilyen ismert eltérést mutatott a katolikus és protestáns helyesírás hosszú ideig, majd a jottista—ipszilonista háború. Az eltérő helyesírást hirdetők körében eltérő normák érvényesültek, s ezekhez az eltérő normákhoz lassan megjelentek a külön-külön kodifikációs kísérletek is. Amikor a Magyar Tudós Társaság 1832-ben kiadta az első akadémiai helyesírási szabályzatot, a különböző orientáló mintákat egyesítette, az eltérő elvárásokat (amelyek mögött eltérő szociokulturális hátterek húzódtak meg) egy elvárásrendszerbe terelte, s ezzel egy mind határozottabb előíró (és nem pusztán orientáló) jellegű mintát állított fel. Ez volt a magyar helyesírás sztenderdizációja, ill. annak legfontosabb lépése.

A sztenderdizáció természetesen nem állította meg a magyar helyesírás történetét, nem szüntette meg annak történeti, tehát változó jellegét. A sztenderd helyesírás kialakítása nem jelentette azt, hogy attól kezdve minden magyar anyanyelvű írástudó annak megfelelően írt. A sztenderd hosszú folyamat eredményeként terjedt el, s miképp azt a mindennapi tapasztalatok mutatják, ma is sokéves tanulás után válik egy-egy újabb nemzedék tudásának részévé (ennek a túlszabályozottság is az oka talán, ez azonban egy másik elemzés témája). Másrészt a helyesírás tovább változik, ennek bizonyítéka a tizenegy kiadás. A rögzített helyesírást több tényező is kikezdi, elsősorban is a beszéd, a kiejtés változása, az ízlés, a divat, a nyelvi praxis számos területe (az irodalom például az avantgárdban, a dekonstrukcióban, a sajtó), a hibázás.

A helyesírás tehát zárt minta egy szociokulturális alapú normarendszeren belül, technika, de egyben több is annál, egy közösség nyelvi hagyo-

mánymondásának része. (A kérdéskörrel l. részletesebben TOLCSVAI NAGY 1998.)

Irodalom

BARTSCH, Renate 1985. Sprachnormen: Theorie und Praxis. Max Niemeyer. Tübingen.

BENKŐ Loránd 1960. A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás első szakaszában. Akadémiai Kiadó. Budapest.

FÁBIÁN Pál 1967. Az akadémiai helyesírás előzményei. Helyesírásunk alakulására irányuló tudatos törekvések 1772 és 1832 között. Akadémiai Kiadó. Budapest.

FÁBIÁN Pál 1984. Nyelvművelésünk évszázadai. Gondolat Kiadó. Budapest.

GOMBOCZ Zoltán 1931. Nyelvhelyesség és nyelvtudomány. Magyar Nyelv. 1—11.

HALLIDAY, M. A. K. 1978. Language as a Social Semiotic. The Social Interpretation of Language and Meaning. University Park Press. London, Baltimore.

KNIEZSA István 1952. A magyar helyesírás története. Akadémiai Kiadó. Budapest.

LABOV, William 1972. The Isolation of Contextual Styles. In: Sociolinguistic Patterns. University of Pennsylvania Press. Philadelphia. 70—109.

LEWIS & SHORT 1984. Oxford Latin Dictionary.

LŐRINCZE Lajos 1985. Nyelvi forma. In: GRÉTSY L.—KOVALOVSKY M. (szerk.): Nyelvművelő kézikönyv. II. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest. 334—6.

PAPE, Wolfgang 1888. Greichisch—Deutsches Handwörterbuch. 3. Auflage. Braunschweig.

TOLCSVAI NAGY Gábor 1998. A nyelvi norma. Akadémiai Kiadó. Budapest.

VILLÓ Ildikó 1992. A nyelvi norma meghatározásáról.

KEMÉNY Gábor (szerk.) Normatudat — nyelvi norma. MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest. 7—22.

A Károli-biblia és a helyesírás

1. A cím olvastán mindjárt felmerül a kérdés: miért érdemes a jelzett témával foglalkozni? Röviden a következőt válaszolhatjuk. Először is azért, mert a magyar helyesírás kialakulásában fontos állomás volt az ún. protestáns helyesírásnak a létrejötte, amelynek viszont igen lényeges részlegét jelentette a Károli-biblia képviselte változat. Másodszor arról sem feledkezhetünk meg, hogy a Károli-bibliának nagy volt a hatása, mind a megjelenését követő időben, mind később, szinte egészen máig, természetesen a helyesírást illetően is.

Előbb szóljunk ez utóbbiról, a Károli-biblia **hatásáról**. Mindenekelőtt mondanivalójával, valamint nyelvével és stílusával hatott (l. részletesebben: SZATHMÁRI 1990). 1590 óta kiadásainak száma — ritka kivételként — a 400 felé közeledik (l. Képes Kálvin Kalendárium 1990. 30), nem csoda hát, hogy nyelvével nem kismértékben segítette irodalmi nyelvünk kialakulását, ezenkívül több szó és szólás került át belőle a népnyelvbe, a mindennapi nyelvbe, és az egész bibliának, benne mindenekelőtt stílusának a nyoma ott van számos költőnk, írónk művein. Hasonló szerepet töltöttek be Szenczi Molnár Albert költői szépségű zsoltárai (Psalterium Ungaricum 1607). Ezért írta Csűry Bálint (CSŰRY 1940: 240), hogy „... a biblia és a zsoltárok századokon át legfőbb lelki táplálékai közé tartozott református magyar népünknek” (a zsoltáreneklés szépségét, a benne kifejeződő közösségi érzés erősítő szerepét bemutatja pl. Szabó Pál is „Bölcső” c. regényében: Bp., 1943. 111—112). Bár a Károli-biblia szövegét Szenczi Molnár Albert után is (ő 1608-ban tette közzé a maga kiadását, miután „igazgatta, nehol megis jobbitotta” az eredeti változatot) többször javították, de sajátos nyelvi és stílári jellegét végig megőrizte.

Melyek voltak a biblia hatóterületei? Mindenekelőtt az istentiszteleten a résztvevők rendre a bibliából vett részleteket hallottak, részben szó szerint felolvassa, részben a prédikációkban azokat interpretálva. De a biblia volt az „alapanyaga” az iskolai hit- és erkölcstanóráknak is, jöllehet a bibliai történeteket a gyerekek rendszerint már iskoláskoruk előtt megismerték édesanyjuktól vagy nagyszüleiktől. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a zsoltárokat és a biblia legfontosabb, legszebb részeit a legtöbben könyv nélkül ismerték (ilyenformán még az írni, olvasni nem tudás se volt akadály az

előbbieik ismeretének!); hogy korábban sokan a biblia szövegét véve alapul tanultak meg a családban írni, olvasni, és hogy — mint Csűry említi (CSŰRY 1940: 241) — akadtak olyanok is, akik egyszer vagy többször átolvasták az egész bibliát, akkor valóban elmondhatjuk: ez a nem mindennapi könyv elkísérte az embereket a bölcsőtől a koporsóig, és közben elkerülhetetlenül befolyásolta nyelvüket, beszédüket is.

Az irodalmi és köznyelv normarendszerének az erősítésén és terjesztésén kívül lényeges az is, hogy — amint már említettük — hatott az egyszerű emberek gondolkodására, a beszéd-, valamint kifejezőmódjára. Ezt igazolja CSŰRY említett dolgozata, amelyben azt vizsgálja, hogy szülőfalujának, a Szatmár megyei Egrinek a népnyelvébe milyen szavak, nevek, szólások és közmondások kerültek be a bibliából. Néhány példa: *Éva jánya* 'kíváncsi nő'; *Isten nevébe* 'ingyen'. Metaforát is alkottak bibliai helynévvel: *Kanahá főüggye* 'termékeny földterület'; egy másik földrajzi név meg (*Bethlehem*) a hangalak hasonlósága alapján a *Bethlen* családnév helyére került Egriben, s így lett *Bethlen Gábor* erdélyi fejedelemből *Bethlehem* Gábőr a nép ajkán. Hasonlóképpen a *manna* szó vált a 'málna' jelölőjévé. A legérdekesebb azonban az, ha a nép változtat saját ízlésének — mintegy nyelvi ösztönének — engedelmeskedve a bibliai mondatformán, valahogy úgy, mint ahogy Petőfi egyes versein változtattak, amelyek aztán népdallá lettek. Például a Máté evangéliuma XXVI. részének 31. versében található mondat: „Megverem a' pásztort és el-fzélednec a' nyájnac juhai” — minden bizonnyal a ritmus kedvéért — ilyen alakúvá vált: „*Vērd meg a pásztort, elszēled a nyáj*” (jelentése Csűry közlésében: ha vezető emberét megölik, szétzüllik az ország). (L. még FÉJA 1974: 1189.) Ezenkívül — mint ismeretes — számos költőnk (Csokonai, Kölcsey, Arany, Tompa, Ady, Oláh Gábor, Tóth Árpád, Áprily, Szabó Lőrinc stb.) és számos prózaírónk (Árva Bethlen Kata, Kemény Zsigmond, Tolnai Lajos, Móricz, Kodolányi, Szabó Magda stb.) nyelvén — nagyon is kitapinthatóan — ott a vizsolyi biblia nyoma (l. JUHÁSZ 1940). Megjegyzem még, hogy Ady is a következőt írta be bibliájába: „Ady Endre legkedvesebb könyve.” Végül Velcsov Mártonné dolgozatának (VELCSOVNÉ 1966) a tanúsága szerint Babits a „Jónás könyve” c., több tekintetben oly jelentős alkotásához is a vizsolyi bibliát használta fel. Tehát még a katolikus Babits se vonhatta ki magát a hatása alól.

2. Most pedig lássuk: miért jelentős állomás a magyar helyesírás alakulásában az ún. **protestáns helyesírás** és benne a Károli-biblia helyesírása?

Induljunk ki abból, hogy Knieszsa István hogyan mutat rá az egységes helyesírás fontosságára: „Egységes helyesírás fejlett irodalmi életet és szellemi központot tételez fel, helyesírási változatosság pedig szervezetlenségre,

egymástól többé-kevésbé független irodalmi tevékenységre, szellemi központ és nemzeti nyelvű vezető intellektuális réteg hiányára vall.” (KNIEZSA 152: 5.) Ebből két dolog is következik. Ahhoz, hogy a műveltség bizonyos szintjén megjelenő írás, írott nyelv betölthesse kommunikációs (a mondanivaló kifejezését és megértését biztosító) feladatát, egységes és részleteiben is szabályozott írásmódra, azaz **helyesírásra, helyesírási rendszerre** van szükség. Ennek a kialakítása természetesen hosszú történeti folyamatnak (többszörös helyesírási reformnak, illetve módosításnak) az eredménye. Közvetve azonban az is benne van Kniezsa jellemzésében, hogy egy-egy nép magasabb műveltségének, közelebbről nemzetté válásának szinte feltétele az irodalmi nyelvnek — újabb nevén: a nyelvi sztenderdnek — a létrehozása és valójában ezen belül az egységes helyesírási rendszernek a kialakítása. A **nyelvi sztenderd** ugyanis egy-egy nyelvnek a több használati formán (a nyelvjárásokon, a szociolektusokon stb.) felülemelkedett, fő vonásaiban egységes, normalizált és eszményi változata, amely rendszerint integrációs (vagyis egységesítő) folyamatok útján hosszabb idő alatt alakul ki, majd a nép, illetve a nemzet nyelvhasználatának reprezentánsává válik.

A helyesírási rendszernek és a nyelvi sztenderdnek a kialakulása egyébként két módon is **összefügg**. Egyrészt az előbbi mindvégig része az utóbbinak. Másrészt a nyelvi egységesülés és normalizálódás éppen a formai elemekben, közelebbről a hangjelölés területén, tehát a helyesírásban indul meg. És a magyar helyesírás a későbbiek során is szorosan együtt fejlődik szinte máig irodalmi nyelvünkkel. (A magyar nyelvi sztenderd kialakulására, történetére l.: BÁRCZI 1963; SZATHMÁRI 1968; BENKŐ 1960; TOMPA 1955; BENKŐ 1960 és 1988: 235—257; l. még KISS 1991 passim; SZATHMÁRI 1995: 15—18.)

3. Visszatérve a helyesíráshoz, a legtöbb európai nép — köztük a magyar is — a latin ábécét vette át. Nyilvánvaló, hogy a latinban meglévő magyar hangok jelölése nem okozott nehézséget, de amelyek a latin ábécéből hiányoztak, azoké már igen.

A Szent István korától formálódó magyar helyesírás előtt **három nagy kérdés állt**. Első volt a teljes hangjelölés, illetve az ún. **fonematikus jelleg** megvalósítása. Ez utóbbi azt jelenti, hogy egy fonémát (vagyis az illető nyelvben jelentésmegkülönböztető szerepű hangot) mindig ugyanaz a betű jelöl, és hogy egy bizonyos betű mindig ugyanazt a beszédhangot takarja (az első ilyen fonológiai alapelvű írásrendszert egyébként a görögök hozták létre: l. BALÁZS 1987: 107—108). Mindez természetesen fokozatosan, több évszázadon át ment végbe.

Kezdetben problematikus magyar hangok voltak e tekintetben a következők, mivel vagy hiányoztak a latinból, vagy lényegesen másként ejtették

őket, vagy pedig a latinban többféle jelük volt:¹

sz — z	ty , gy , ny , ly
s — zs	ö és ü , továbbá a hosszú magánhangzók
c — dz	v és u , illetve i és j
cs — dzs .	

(L. KNIEZSA 1959²: 3—4.)

Helyesírásunk másik nagy kérdése a szóelemek (morfémák) találkozásánál (tehát toldalékolt szóban, összetételben, egy szólamként ejtett kifejezésben) a beszéd során bekövetkező **hangtani változások** jelölése volt. Vagyis hogy írásban (a helyesírásban) a részleges, zöngésség szerinti hasonulás (pl. ház + tól, a kiejtésben: hástól), a részleges, képzés helye szerinti hasonulás (pl. szén + por, a kiejtésben: szémpor), a teljes hasonulás (pl. köz + ség, a kiejtésben: kösség), az összeolvadás (pl. lát + ja, a kiejtésben: láttya), a mássalhangzó-rövidülés (pl. hall + gat, a kiejtésben: halgat), a mássalhangzó-kiesés (pl. mind + nyájan, a kiejtésben: minnyájan) eredményeként létrejött megváltozott formák vagy az eredetiek szerepeljenek-e (részletesebben l. SZATHMÁRI 1995: 29—30 és passim).

Helyesírásunk harmadik problémakörébe, röviden az „**egyéb**” kategóriába inkább bizonyos **formai**, de szintén lényeges kérdések tartoznak (a különírás és az egybeírás, a kis és nagy kezdőbetűk, az elválasztás, az írásjelek használata stb.).

Meg kell jegyeznünk, hogy az első kérdéskör természetszerűleg a kezdetektől felmerült; a másodiknak a szabályba öntése csak a Károli-biblia megjelenése után egy jó fél évszázaddal később (Geleji Katona István 1645-ös Magyar Gramatikáskájában), az „egyéb” kategóriába sorolt eseteké pedig 1832-ben, a Magyar Tudós Társaság által kiadott első szabályzatban.

4. Hogy mégis legalább belepillanthassunk a fonematikus hangjelölés kialakulásába, pontosabban csak alakulásába — hiszen 1590 előtt csupán erről beszélhetünk —, rámutatok nagyon röviden, milyen újat hoztak e tekintetben az egyes korszakok. Knieszsa István három korszakot különít el helyesírásunk történetében (KNIEZSA 1959²: 4, illetőleg az egész munka).

I. A **középkori rendszerek** kora (a XI. századtól a könyvnyomtatás koráig, tehát a XVI. század húszas-harmincas éveig). Ezen belül megkülönbözteti a „**kancelláriai helyesírás**”-t (a kezdetektől valójában a jelzett kor

¹ A két függőleges vonal közé tett betű az illető hangot jelöli.

végéig) és a „**kódexek helyesírása**”-t (a XV. század elejétől szintén a kor végéig, tehát a két alkorszak részben egybe is esik).

II. **Az újkori rendszerek** kora (a XVI. század húszas-harmincas éveitől a Magyar Tudós Társaság — később Magyar Tudományos Akadémia — első helyesírási szabályzatának a megjelenéséig, 1832-ig). Ezen belül megkülönböztetjük a „**protestáns helyesírás**”-t (ennek létrehozása a reformációval indul, majd Heltai Gáspár rögzíti a XVI. század hatvanas éveiben) és a „**katolikus helyesírás**”-t (ez a XVII. század elejétől formálódik, és Káldi György érvényesíti következetesen 1626-os bibliafordításában).

III. **A legújabb kori helyesírás** korszaka (1832-től napjainkig).

Ezúttal érdeklődési körünkön nyilvánvalóan kívül esik a III. korszak és a II.-ból — legalábbis részben — a katolikus helyesírás.

A kancelláriai helyesírás — többek között — magyar fejleményként megoldotta a [ty], [gy], [ny] és [ly] hang jelölését, továbbá fontos lépést tett a hosszú magánhangzók jelölése felé a betűkettőzéssel (pl. 1321 *Owaar* 'Magyaróvár', 1332 *Soos* személynév), jöllehet ez az eljárás (ti. a betűkettőzés) később a mássalhangzók esetében állandósult.

A kódexek helyesírása cseh (huszita) hatásra bevezeti a mellékjelek használatát. Például a [ty] és [ny] jele ilyen lesz: *t'*, *n'*; az [ü] hangé pedig: szó elején *ü*, szó belsejében *u*; az [ö] hangé viszont: *o*; és jelöli külön a nyílt [e] hangot: *é*, valamint a zárt [ɛ]-t: *é*, *e*. Ez a mellékjelező eljárás aztán csak a magánhangzók jelölésében él tovább. (Középkori helyesírásunk alakulását részletesen l. KNIEZSA 1952.)

A már újkori **protestáns helyesírás** megoldja (és különválasztja) a [z] és [sz], valamint a [s] és [zs] hang jelölését (az [sz] hang jele így alakul: *sz*, a [zs] hangé pedig így: *ρ*). Állandósítja továbbá a [ty], [gy], [ny], [ly] jelölésmódját. Véglegessé teszi a hosszú magánhangzók mai módon való írását (*ú*, *í*, *ó*, *é*, *á*). És ez a rendszerezés jelöli először a rövid [ö] és az [ü] hangot (*o*, *u*), valamint elkülöníti a nyílt [e] hangot (*e*). A protestáns helyesírást egyébként — amelynek megalkotásában fontos szerepe volt Heltai Gáspárnak — mindenekelőtt a Károli-biblia és Szenczi Molnár Zsoltáros könyve terjesztette el.

A katolikus helyesírás még tovább megy. Valamennyi mássalhangzót immár mai módon jelöli, kivéve a [c] és a [cs] hangot (ezek jele ebben

a rendszerezésben: *cz* és *ch*). Pázmány viszont a [cs] hang értékében a *cs* jelet használja, és Kazinczy hatására ez terjed el. A [zs] hang mai jelét Révai Miklós honosította meg a XVIII. század vége felé. Ilyenformán ekkorra megvalósult a fonematikus jelleg. (A teljesség kedvéért még utalok arra, hogy a hosszú [ő] és [ű] hang jelölésével megpróbálkozott ugyan a katolikus helyesírás: *ő*^e, *ű*^e, ez azonban — nyilván nehézkessége miatt — nem vert gyökeret. A mai megoldás az akadémiai helyesírásból származik.) (Az e pontban mondottakat részletesebben l. KNEZSA 1959²: 5—21, SZATHMÁRI 1968, különösen a protestáns helyesírásra vonatkozólag.)

5. Úgy jutottunk el Károliig, illetőleg a Károli-bibliáig. **Károli Gáspár** (magam így írom és így ejtem, indokaimat l. SZATHMÁRI 1990: 189—190) a XVI. század második felének igen művelt embere volt, aki nagyon is benne élt korában, és aki meg volt áldva bizonyos szervező-, valamint vezetőképeséggel, továbbá a kitartás, a hajthatatlanság, sőt makacsság sem hiányzott belőle, különösen, ha egyházáról volt szó. Az irodalmi nyelvvel kapcsolatban ki kell emelnünk a következőt: Károli az északkeleti terület szülötte, és mint lelképásztor, illetve mint valójában Kassa-völgyi esperes is ezen a tájon munkálkodott. Ennek azért van jelentősége, mert — mint említettük — irodalmi nyelvünk alapja az északkeleti vidékek nyelvhasználata volt.

Hogyan jött létre a **Károli-biblia**? Nagyon röviden a következőkre kell rámutatnunk. Az indíttatást nyilván a humanista elveket is folytató reformáció adta: a szentírást kézbe adni, mégpedig anyanyelven, továbbá minden rendű és rangú embernek. Károli elismeri az elődök bibliafordítói munkáját, Heltai Gáspárt és Mélius Juhász Pétert említi név szerint. Az előljáróbeszéd-beli tájékoztatás szerint „egy néhány Iámbor tudos atyafiak” voltak segítségére a „közel három eztendeig nagy fáradsággal, testi töredelemmel” végzett munkában. (Károlin kívül valószínűleg még hárman voltak a csoport tagjai: személyükről stb. l. SZABÓ 1984: 54—56, szakirodalommal.)

Ki kell emelnünk, hogy — mint Horváth János is utal rá (HORVÁTH 1957²: 316 kk.) — a fordítók a sietség ellenére előre meghatározott filológiai elvek szerint végezték munkájukat. Adtak az eredetihez való jelentés- és stílusbeli hűségre, és tudatosan törekedtek a magyaros fordításra.

Kollektív munka volt ugyan a vizsolyi biblia, mégis Károlival kapcsoljuk össze, mégpedig azért, mert ő volt a megálmodója, majd motorja a fordítás sokrétű munkájának, és az ő szellemisége hatja át az egész művet. A fordításon kívül egyébként ő fogalmazta meg a magyarázó jegyzeteket és az egyes

részek ún. summáit. Ezenkívül nyilván átjavította és bizonyos mértékben egységesítette társai szövegeit. Később ő irányította a nyomdai munkálato-
kat, végül pedig ő írta az előljárobeszédet és az ajánlást. Ilyenformán egy
személyben volt fordító, szerkesztő, jegyzetíró és sajtó alá rendező.

6. Mivel — mint utaltunk rá — a helyesírási rendszer kialakulása va-
lójában része a **nyelvi sztenderd, az irodalmi nyelv** létrejöttének, fog-
laljuk össze röviden a Károli-biblia ilyen irányú hatását. Ez a biblia azál-
tal, hogy a korábbi nyomtatványok *í-ző* nyelvhasználatára helyett az *é-ző*, az
*ő-ző*vel szemben az *e-ző* beszédet választotta, és hogy mind az egyéb hang-
tani jelenségeket, mind az alaktani rendszert illetően egy táji szélsőségektől
mentes, kiegyenlített nyelvhasználati típussal élt, továbbá hogy ezt —
Szeneci Molnár zsoltáraival együtt — minden eddiginél nagyobb intenzi-
tással terjesztette, nagy mértékben hozzájárult nemzeti nyelvünk teljesebb
kialakulásához és megszilárdulásához. (Részletesebben l. SZATHMÁRI 1990:
193—197.)

És még hozzátehetjük a következőt. A vizsolyi biblia páratlan hatásá-
nak a titkát a mai normarendszer felé mutató nyelvének kívül — vagy talán
ezt megelőzően is — a mű sajátos **stílusában** kell keresnünk. Horváth János
a biblia ajánlásáról állapítja meg, hogy „szép folyású, tiszta, világos magyar
nyelven” íródott (HORVÁTH 1957²: 319). Azt hiszem azonban, hogy ez a meg-
állapítás érvényes Károli magyarázataira, fordítására, sőt az egész bibliára
is. Egyébként Németh László igen találóan három fő stilisztikai sajátságát
emelte ki tanulmányában: a zeneiséget, a költőiséget és a változatosságot, a
sokműfajúságot (NÉMETH 1975²: 101—102).

7. A Károli-biblia a helyesírást illetően — mint utaltunk rá — Heltai
rendszerét követte. Milyen volt **Heltai helyesírási rendszere**? Mint Knie-
zsa István rámutatott (KNIEZSA 1959²: 15—19), minden hangra kiterjedő,
tudatos és következetes rendszer, amelyet megalkotója az 1560-as években
rögzített, és amely nagyjában a kancelláriai helyesírást, továbbá Sylvester és
a krakkói nyomtatványok rendszerét egyesítette, illetőleg egyeztetette össze,
amint a következő táblázat is mutatja:

Hangok:	Jelek:
a, á	<i>a, á</i>
c, cs	<i>tz, cz</i> (korábban a <i>ch</i> -t használta cs értékben)
ë, é	<i>e, é</i>
e	<i>ę</i>
gy, ty, ny, ly	<i>gy, ty, ny, ly</i>
i, í	<i>i, í</i>
j	<i>i</i> , szótag végén: <i>y</i>
k	<i>k, -c, kk: ck</i>
o, ó	<i>o, ó</i>
ö, ő	<i>ö</i>
s	<i>f, -s</i>
sz	<i>fz, fz</i>
u	<i>v-, w-, u</i>
ú	<i>ú</i>
ü, ű	<i>ü</i>
v	<i>v-, -u, -w</i>
zs	<i>þ</i> (korábban: <i>f</i>)

Heltai helyesírása aránylag rövid idő alatt elterjedt. Diadalát elsősorban annak köszönhetette, hogy a két leghatásosabb protestáns könyv: a vizsolyi biblia és Szenczi Molnár zsoltárfordítása kisebb változtatással ezt a rendszert alkalmazta. Ilyenformán létrejött a Heltai rendszerén alapuló protestáns helyesírás, amelynek szabályait Szenczi Molnár 1610-ben megjelent latin nyelvű magyar grammatikája foglalta össze, és emelte a norma rangjára.

8. És milyen végül is a Károli-biblia helyesírási rendszere? Lássuk az összefoglaló táblázatot.

Hangok:	Jelek:
á	á, <i>a</i> (ritk.)
c	<i>tz</i>
cs	<i>cz, tʃ</i>
e, ě	<i>e</i>
é	é, <i>ę, ee</i> (ritk.), <i>e</i> (ritk.)
gy	<i>gy, ǵ</i> (ritk.), <i>gǵ</i> (ritk.), <i>gi</i> (ritk.)
i	<i>i</i>
í	<i>î, i</i>
j	<i>ǵ, y</i> (ritk.)
k	<i>k, -c; ck</i>
ly	<i>ly</i>
ny	<i>ny, ń, nj</i> (ritk.), <i>ni</i> (ritk.)
ó	ó, <i>ô</i> (ritk.)
ö, ǫ	ö, <i>ö</i> (kurzív szövegben), <i>ö̇</i> (lapszéli jegyzetben)
s	<i>f, -s; fs, ff</i>
sz	<i>fʒ, β</i> (kurzív szövegben)
ty	<i>ty, ti</i> (ritk.)
u	<i>v-, u; W-</i>
ú	<i>ú-, ú</i>
ü, ű	<i>ű, ü</i> (kurzív szövegben), <i>ű̇</i> (lapszéli jegyzetben)
v	<i>v-, u; -w-</i> (ritk.)
z	<i>z</i>
zs	<i>f, s</i>

Ebből a táblázatból is kitűnik, hogy a Károli-biblia helyesírása mindenekelőtt megszilárdította a protestáns helyesírásnak eddig kialakult fonematikus jellegét. Mind a magánhangzók, mind a mássalhangzók mennyiségi különbségét feltűnteti: az előbbieket hosszúságát általában ékezettel, az utóbbiakét betűkettőzéssel jelzi. A palatális mássalhangzók többnyire mai formában fordulnak elő (*gy, ty, ny, ly*), ritkán használ helyettük mellékjeles betűt (*ǵ, ń*). Kár, hogy Károliék elhagyták Heltai rendszeréből a nyílt *|e|* és a *|zs|* hang megkülönböztető jelét (az *ę* jelet ugyan felhasználták — meglehetősen rendszertelenül — bizonyos *|é|* hangok jelölésére, pl. *bę, prędára, vitez, fęfʒket, fʒękiben*). Ilyenformán a Károli-bibliában a *e* jelöli mind a

nyílt, mind a zárt |e| hangot. És a |zs| hang külön jelének elhagyása következtében az *s* és *ʃ* jelöli mind az |s|, mind a |zs| hangot. Ezenkívül még nem válik el egymástól ebben a rendszerezésben az |u| és a |v| hang, valamint az |i| és a |j| hang jelölése. Gyakran él továbbá a Károli-biblia az egyes hangokat jelölő betűk leggyakoribb formáján kívül más, ritkább változatokkal (l. a táblázatot, valamint MOLNÁR—SIMON 1976: 275). Végül két jele maradt a |k| hangnak is, és ez a rendszerezés sem tudta még beilleszteni a hosszú magánhangzók sorába az |ő| és |ű| hangot.

Mint említettem, a hangjelölésen, illetve a fonematikus jelleg megvalósításán túl ekkor (tehát a XVI. század végén) még nem merült fel a helyesírás másik két nagy kérdése, de valahogyan, a gyakorlatban a Károli-biblia is megoldotta őket. Ami a szóelemek (morfémák) találkozásánál bekövetkező **hangtani változások** jelölését illeti, a következőket jegyezhetjük meg.

a) A zöngésség szerinti hasonulást a Károli-biblia nem jelöli, tehát mai módon a szóelemző elvet érvényesíti, pl. *ʃzárazt*, *vétkeztenec*, *meghalni*.

b) A teljes hasonulást viszont általában jelöli, tehát a mai eljárástól eltérően nem a szóelemző elvet érvényesíti, pl. *kőssenegc*, *kőffég*, *fekenni*, *hannyác*.

c) Az összeolvadást szintén jelöli, így a maitól eltérően nem a szóelemző elvet követi, pl. *ʃzolgalttyát*, *ʃzoríttýác*, *kéuánnya*, *táamaztya*, *állapattýát*, *czufollya*.

d) A mássalhangzó-kiesést — igaz, hogy csak egy példám van rá — viszont nem jelöli, tehát mai módon a szóelemző elvet követi, pl. *mindnyáían* (kétszer).

Az „**egyéb**” kategóriába sorolt jelenségek közül a Károli-biblia következetesen használja a mondatot lezáró pontot, a mellékmondatot és a felsorolások elemeit elválasztó vesszőt, a felsorolást megelőző kettőspontot. Az igeekötők ezzel szemben különírvá fordulnak elő (pl. *meg iria*, *bé foglal*), és a különírás általában is sokkal gyakoribb a mainál (pl. *két ezer*, *három ʃház*, *az az*, *az vtán*, *a’ kic*). Gyakoribbak a nagy kezdőbetűk is, ti. nemcsak a mondatkezdő szavakat és tulajdonneveket írja így, hanem a fontos(nak vélt) szavakat is (pl. *Első Könyvben*, *Világnac*, *ʃzent Egyháznac*, *Tudományát*, *az Eeg alatt*).

9. Németh László ezt írta 1929-ben többek között a vizsolyi bibliával foglalkozó tanulmányában: „A magyar nyelv nagy és szerencsés iskolája volt ez a könyv” (NÉMETH 1975²: 101). Valóban nagy iskolája, mert a XVI. század végi nyelvünknek a kiművelt héberrel, göröggel, latinnal és az emberiség egyik legnagyobb alkotásával, a Bibliával kellett megmérkőznie. És ugyanakkor szerencsés iskolája is, ti. az akkori igen nehéz idők ellenére — elsősorban

Károli kitartó buzgalmának az eredményeképpen — nem egészen három év alatt megszületett, méghozzá máig ható színvonalon az első teljes magyar nyelvű bibliafordítás. És az elmondottak érvényesek még a helyesírásra is: ti. helyesírási rendszerünk kialakítását illetően sok mindent megoldott, de a legtöbbet azzal tette, hogy elterjesztette — vagy szerényebben: segített elterjeszteni — a ma felé mutató protestáns helyesírást.

Irodalom

BALÁZS János 1987. Hermész nyomában. A magyar nyelvbölcselet alapkérdései. Magvető Kiadó. Budapest.

BÁRCZI Géza 1963. A magyar nyelv életrajza. Gondolat Kiadó. Budapest.

BENKŐ Loránd 1960. A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás első szakaszában. Akadémiai Kiadó. Budapest.

BENKŐ Loránd 1982. A történeti nyelvtudomány alapjai. Tankönyvkiadó. Budapest.

CSÚRY Bálint 1940. Károlyi Gáspár bibliafordításának nyelvi hatásához. In: MNY. 36: 238—248.

FÉJA Géza 1974. Szenczi Molnár Albert emlékezete. In: Kortárs 1974. 8. sz. 1188—1202.

HORVÁTH János 1957². A reformáció jegyében. A Mohács utáni félévszázad magyar irodalomtörténete. Gondolat Kiadó. Budapest.

JUHÁSZ Géza 1940. Károlyi és költészetünk. In: VASADY (szerk.) 1940: 123—140.

KISS Jenő 1991. A magyar nyelv. In: KÓSA László (szerk.). A magyarságtudomány kézikönyve. Akadémiai Kiadó. Budapest. 77—161.

KNIEZSA István 1952. Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig. Akadémiai Kiadó. Budapest.

KNIEZSA István 1959². A magyar helyesírás története. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. Tankönyvkiadó. Budapest.

MOLNÁR József—SIMON Györgyi 1976. Magyar nyelvemlékek. Tankönyvkiadó. Budapest.

NÉMETH László 1975². A vizsolyi biblia. In: Az én katedrám 99—104. Magvető és Szépirodalmi Kiadó. Budapest.

SZABÓ András 1984. Károlyi Gáspár (1530. k.—1591.) ELTE Kiadó. Budapest.

SZATHMÁRI István 1968. Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Akadémiai Kiadó. Budapest.

SZATHMÁRI István 1990. A reformáció és benne a Vizsolyi Biblia nyelvi hatása. In: Emlékkönyv a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára. Szerk. BARCZA József. Budapest. 1990. 184—202.

SZATHMÁRI István 1995. A magyar helyesírás alapjai. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.

TOMPA József 1955. Az irodalmi nyelv. In: Nyelvünk a reformkorban. Szerk. PAIS Dezső. Akadémiai Kiadó. Budapest. 313—434.

VASADY Béla (szerk.) 1940. Károlyi Emlékkönyv. Budapest.

VELCSOV Mártonné 1966. Fordítási hibából archaizáló nyelvi eszköz. In: Népr. és Nytud. X. 55—61.

Értelemtükröztetés helyesírásunkban

Ezt a latin közmondást: „Habent sua fata libelli = A könyveknek megvan a maguk sorsa” a szavakra is érvényesnek érzem, s úgy vélem, nem túlzott merészség részemről, ha ezennel megalkotom a „Habent sua fata vocabuli = A szavaknak megvan a maguk sorsa” mondást. Ennek az igazsága nyilvánvaló, még akkor is, ha valamely szó életéről csak nagyon keveset tudunk. Így van ez a címben szereplő *értelemtükröztetés* vagy *értelemtükrözés*, illetőleg az *értelemtükröző* szó esetében is, melyeknek az előéletéről vajmi keveset mondhatok. Ahogyan én tudom, az *értelemtükröző* szó először az 1984-es helyesírási szabályzat 2. pontjának a végén fordul elő hivatalos terminus technicusként. Idézem:

„d) Írásunk sokat tükröz a magyar nyelv rendszeréből: a szóalakokban általában ragaszkodunk a szóelemek feltüntetéséhez; az írásmóddal érzékel-tetjük a tulajdonnevek különféle fajtáit; a különírás és az egybeírás révén megkülönböztetjük egymástól a szókapcsolatokat és az összetételeket; az összetett szavak elválasztásakor tekintettel vagyunk a szóhatárookra; stb. Ez hozzásegít a közölnivalók pontos kifejezéséhez és gyors felfogásához. Helyesírásunkat ezért nevezhetjük értelemtükrözőnek is.”

Hogy ki alkotta ezt a szót, nem tudni. Talán én. Erre abból következtetek, hogy a debreceni nyári egyetemen 1976. aug. 3-án „Helyesírásunk értelemtükröző eszközei” címmel tartottam előadást; s hogy más alkalmakkor is nagy nyomatékkal mutattam rá helyesírásunknak arra az igen régi vonására, hogy nyelvünk rendszerének lehetőségig hű tükrözésére törekszik. Erre óhajt rámutatni — szabályzataink történetében először — az idézett passzus.

Ha a szó talán az enyém is, és ha én voltam is ama d) alpont megfogalmazója, a lényegyet természetesen nem én ismertem fel elsőnek. Dévai Bíró Mátyásnak kiejtésekövető *ap pap*, *ab barát* típusú írásmódját senki sem követte, hanem a morfémaakat pontosan feltüntető *az pap*, *az barát* íráshoz ragaszkodtak. És ha a Geleji Katona Istvántól javallt *kézvel*, *lábval* írásmód nem tudott is elterjedni, egyéb vonatkozásokban a nyelvi elemek írásbeli feltüntetésének igénye idő jártával egyre erősebb lett. A XVIII. sz. végi és XIX. sz. eleji grammatikusok — bár más szavakkal — már a ma is érvényes

álláspontot fogalmazzák meg. Idézek tőlük néhány nyilatkozatot.¹

A DebrGr., miután a betűkről (értsd: hangokról) mindent elmondott, ami szándékában állt (azaz voltaképpen megtárgyalta a fonetikus írásmódot), így folytatja: „A Szóknak helyes leírása megkívánja továbbá, hogy vigyázzunk: 1. A Szóknak eredetire, úgy hogy a melly Betű megvagyon a Gyökérbenn, tartsukmeg azt annak nevedésébenn és Ágazatjábann is, ha színtén annak kimondása, más hasonló Hangú Betűvel esik is, p. o. *rövidség, gasság, hazudsz, mértföld, Szijgyártó, Kerékgyártó* ... 's a t. ámbár ezeknek kimondása így esik: *rövítség, gasság, hazutsz* 's a t.: de *szükség* úgy írunk, a' mint mindeniknek a Gyökere hozza magával, hogy így a Gyökerek el ne vefsz/enek” (i. m. 10).

Révai szerint a legfőbb helyesírás-szabályozó elv az etimológia, amely azért a kiejtést sem hagyja figyelmen kívül. Ahol az etimológia nem igazít el, ott a helyes szokásra kell támaszkodni. A régi kéziratok és nyomtatványok helyesírására építeni nem lehet. A köznép nem egységes, sokszor hibás kiejtésére sem alapíthatjuk helyesírásunkat (ElGr. 152—3).

Kolmár József szerint „Helyesen írunk Magyarúl, ha minden le írott szavainkban éppen azokat a' hangokat nyomjuk ki Betűjelekkel, a' mellyek annak a' szónak valóságára tartoznak”. A szónak a valóságára pedig azok a hangok tartoznak, amelyek „a' Közbeszédbéli szóéjtés”-ben megvannak, és „a' törzsök' épségének, és az elágaztatás' helyes menetelének törvényei szerint” a szóban szükségesek. Ebből az alaptételből vezeti le azután, hogy: 1. A helyesíráshoz ismerni kell a művelt magyarok ajkán szokásos kiejtést; 2. Tudni kell a gyökereket, mert „a Magyar Nyelv, mint Ásiai Nyelv ... Originalitással bíró Nyelv ... mellyért is a' Gyökérbetűket megőrizni, az Írónak szent kötelessége”; 3. Tudni kell „a' származtatás (derivatio), öszve rakás (compositio), hajtogatás' (flexio, motio, Comparatio, Declinatio, Conjugatio), pótolgatás (incrementa, adfixa etc.)” törvényeit (Prób. 34—5).

A kiejtés szerinti írásmódnak fontos érve volt a könnyebben tanulhatóságra való hivatkozás. Georch Illés ezt az érvet is cáfolja. Szerinte éppen a szóelemzés könnyíti meg a helyesírás elsajátítását, hiszen „[sem az idegenek, sem a tanulók] akar grammaticából, akar szótárból soha ki nem nyomozhatnák, mit jelentenének p. o. e' szavak *tuczcz, vattság, álgyon, szeléttség, fegygye, cselégygye*” (HÍrás. 4—5).

Ma már világos, hogy a két nagy elv harcának mai formájú kiegyenlítését grammatikusainknak (főképp Révainak és követőinek) köszönhetjük, akik tökéletesítették a református helyesírásban erőteljesen jelentkező szó-

¹(Szemelvények „Az akadémiai helyesírás előzményei” című monográfiámból. Bp., 1967. 90—93.)

elemző írásmódot. Nyelvtanítóink csak addig kívánták meg a szóelemzést, ameddig az koruknak leíró alaktani elemző nyelvi tudata számára lehetséges volt. Az írók többsége is hozzájuk hasonlóan vélekedett. Kazinczy — nyilván Révai nyomán — így fogalmazta meg a fonetikus és a szóelemző írás egymáshoz való viszonyát egy Berzsenyihez írott levelében: „Hogy valahol a’ pronunciáció világos ellenkezésben vagyon a’ grammatikai formációk charactericus betűjikkel, a’ leírásban a’ hangot kell követni, nem a’ formációkat (*mossa* tehát, noha ez annyi mint *mos* és *ja*, mint *fogja*, *adja*, *kapja*, *vonja*, *tartja*); ellenben valahol a’ hangzás tökéletesen ellene nem kiált a’ gram. formációk charact. jegyeinek, és azt csak per approximationem kinyomja, ott már nem a’ hangot kell követni, hanem a’ formációkat” (KazLev, VIII., 359—60: 1811.). — Ugyanezt fejtegeti Zádor Györgynek is. Példái: „Nem *vetj* tehát, hanem *vess*: nem *hiszj*, hanem *higyj*; — nem mondgy ’s mongy, hanem mondj” (KazLev. XXI, 237: 1830.). — A Nemzeti Múzeum emlékeztetes helyesírási pályázatára beküldött jutalomfeleletek szerzői is ennek a felfogásnak a hívei (vö.: Kolmár, Prób. 33, 35, 72, 99, 115; Georch, Hírás. 6, 39; Gáti, Elm. 83, 84).

Az ilyen alapon történő kiegyenlítődést persze az is lehetővé tette, hogy a kiejtéspártiak sem ragaszkodtak mereven a kiejtéshez, hanem bizonyos esetekben a szóelemek feltüntetése mellett voltak ők is. Verseghynek például ez a harmadik regulája: „Ammint az egyformaságnak, *szónyomozásnak* és hangrendnek regulái *sz*erint tífztán és csínosan ejtyük a’ *be*szédet, úgy kell azt írunk is” (Felelet 326; hasonlóan: uo. 367—8, TisztMság. 23, Gr. 45, Ort. 1817. 20). Ugyancsak Verseghy szerint a „gyökérbetűket” az írásban gondosan meg kell tartani, tehát „e’ *sz*avak igasság, rentartás, ravasság *ro*ffzúl íratnak ezek helyett: *igasság, rendtartás, rava*fszág” (Ort. 1817. 21). Védi Verseghyt a túlzóan fonetikus írásmód vádja ellen Riedl Frigyes is (vö. Nyr. IX, 493). — Pápay Sámuel is a fonetikus meg a szóelemző írásmód egyensúlyát hirdeti (vö. Lit-Esm. 133—4).

A józan álláspont ez volt, hiszen az etimológiát sem lehetett túlzásba vinni; helyesebben: helyesírásunkat a szóelemző írásmód síneiről az etimologikus írásmód vágányaira áttolni. A *vetj*, *aznak* féle formákat — ha javasolták is egyesek — bevezetni, elterjeszteni már nem lehetett. Végző soron már az 1820-as évek végére létrejött, és az AkH. 1832.-ben meg is fogalmazódott helyesírásunknak mai egyensúlya (vö. Deme, RefNy. 34, HIK. 45—8 stb.).

A kiejtés szerinti írásmód meg a szóelemző írásmód küzdelmének — tudjuk a helyesírás-történetből — a múlt század elején az ún. jottista-ipszilonista háború volt a legnevezetesebb eseménye. Azért tartom szükségesnek, hogy röviden szóljak róla, mert ezzel a hosszú vitával kapcsolatban gyakran

találkozom egy bosszantó tévhittel. Ezt szeretném eloszlatni.

Két írásmód állt szemben egymással a következő esetekben (vö. Fábíán, AkHElőzm. 126):

A *d, l, n, t* szóvég + *j* ragkezdets összeolvadásának jelölésére a birtokos személyragozás egyes és többes szám 3. személyében:

<i>módja, módjuk</i>	ill.	<i>módgya, módgjuk</i>
<i>alja, aljuk</i>	ill.	<i>allya, allyuk</i>
<i>kínja, kínjuk</i>	ill.	<i>kínnya, kínnjuk</i>
<i>falatja, kertje</i>	ill.	<i>falattya, kertye v. kerttje</i>

A *d, l, n, t* szóvég + *j* összeolvadásának jelölésére a tárgyas ragozásban és felszólító módban:

<i>adja, adják</i>	ill.	<i>adgya, adgyák</i>
<i>falja, falják</i>	ill.	<i>fallya, fallyák</i>
<i>kenje, kenjék</i>	ill.	<i>kennye, kennyék</i>
<i>látja, rontja</i>	ill.	<i>lálttya, rontya v. ronttja</i>

A *gy, ly, ny, ty* szóvég + *j* ragkezdets teljes hasonulásának jelölésére a birtokos személyragozás egyes és többes szám 3. személyében:

<i>nagyja</i>	ill.	<i>naggya v. naggya</i>
<i>királyja, királyjuk</i>	ill.	<i>királlya v. királylya</i>
<i>anyja, anyjuk</i>	ill.	<i>annya, annjuk</i>
<i>atyja, atyjuk</i>	ill.	<i>attya, attjuk</i>

A *gy, ly, ny* szóvég + *j* teljes hasonulásának jelölésére a tárgyas ragozásban és a felszólító módban:

<i>hagyja</i>	ill.	<i>haggya v. haggya</i>
<i>folyják</i>	ill.	<i>follyon v. folylyon</i>
<i>hánnya</i>	ill.	<i>hánnya v. hánynya</i>

Az ipszilonista írásmódokat látva a mai szem számára a *hattýú* és a *lálttya tty*-je ugyanaz, holott nagy különbség köztük: a *hattýú*-ban „originális” *tty* van, a *lálttya*-ban viszont „származtatott” *tty*, vagyis a *t* szótőhöz *-tya* rag járul. Hasonlóképpen más a háttere a *gallya* meg az *allya* szóalakoknak.

Korántsem valamiféle tudománytalan, a magyar nyelv rendszere ellen való írásmód volt tehát az ipszilonistáké. Mai szóval inkább strukturalistáknak nevezhetnénk őket, akik *-ja/je* stb. toldalékmorfémák helyett ezeknek *-tya/tye* stb. alakváltozatait látták a *falattya*-féle szóalakokban. Verseghyt, valamint elődeit és követőit fel kell tehát menteni a tudománytalanság „vádgya” alól. — Hogy miért bukott meg mégis az ipszilonizmus, annak számos oka volt, de közülük valóban a szóelemző írásmód igénye volt a legerősebb

tényező.

Helyesírási szabályzatunk az *ejts, fűts, szítsa, tanítson* stb. szóalakokat **A szóelemző írásmód** nagy fejezetén belül **A szóelemek módosult alakjait feltüntető írásmód** c. alfejezetben tárgyalja, ugyanabban, amelyben a *lássuk, hass, alkoss, fürössze, ássa, vadásszon, nézzen, eddze* stb. írásmódok is vannak. A szabályzat logikája szerint a *-j* módjel „titokzatos” (nyelvtörténeti) alakmódosulásai tartják össze ezt a csoportot, mert ezekben — Kazinczy szavaival — „a’ pronounciatio világos ellenkezésben vagyon a’ grammatikai formatioék charactericus betűjikkel”, s ezért „a’ leírásban a’ hangot kell követni, nem a formatioakat (*mossa* tehát, noha ez annyi mint *mos* és *ja*, mint *fogja, adja, kapja, vonja, tartja*)” (KazLev. VIII, 359—60: 1811.). A modern szakirodalomban erről a kérdéskörrel T. Urbán Ilona készített kiváló előterjesztést a Helyesírási Bizottság számára (MNy. LXXVI. (1980): 343—55).

Szerintem azonban a *-j* „színeváltozásain” túl (amire már Kazinczy is figyelmeztetett) más is van a háttérben.

A *lássuk, hass, alkoss, fürössze, ássa, vadásszon, nézzen, eddze* stb. vitathatatlanul kiejtésük szerint leírt szóalakok. De kérdezem: Vajon az *ejts, fűts, szítsa, tanítson* stb. nem tekinthetők fonetikus írásmódú formáknak, ha „reformátusul” írunk, ill. olvasunk? Szerintem joggal! Így is, úgy is ke-
rek tehát helyesírásunk rendszere: a *vess* és a *fűts* nincs ellentétben egymással: mindkét szóalak kiejtése szerint van leírva, ha régi magyar református szemmel nézzük őket. A *fűts* típus esetében is (egy kis betűszemfényvesztéssel) sikerült megtartani az „etimológiát”, az oly fontos „gyö-
keret” is: $ts = t + s$; meg a kiejtést is, hiszen: $ts = ccs$.

Mindez talán kissé merész állítás részemről most, de kérem, próbálja-
nak meg 200 évvel ezelőtti fejjelel gondolkodni és akkori szemmel látni.

Tudjuk — ez 1984. évi szabályzatunknak idézett 2. pontjából is kitűn-
hetett —, hogy az értelemtükrözés helyesírásunknak olyan átfogó törekvése,
amely nemcsak az ún. szóelemző írásmód körébe tartozó eseteket kormá-
nyozza, hanem más részrendszerekben is meghatározó módon jelentkezik. A
következőkben a tulajdonnevek írása köréből mutatok rá helyesírásunknak
néhány értelemtükröző vonására.

Rögtön a tulajdonnevek írását tárgyaló szabályzati fejezetnek bevezető
pontja (a 154.) több megállapításával példázza az értelemtükröző helyesírás
lehetőségeit.

a) A tulajdonneveket, szemben a köznevekkel, nagybetűvel kezdjük:
Szőke (családnév) — *szőke* (hajszín); *Mór* (helységnev) — *mór* (népnév)
stb.

Itt utalok rá, hogy ennek a fordítottja is megvan a szabályzatban: a 201. pont a tulajdonnevek köznevesüléséről szól, vagyis azokról az esetekről, amikor a *Röntgen*-ből *röntgen* és a *Diesel*-ből *dízel* stb. lesz. Ezt a kisbetűre váltás jelzi.

b) A több elemből álló tulajdonnevek esetében is megvannak azok a lehetőségek, amelyek segítségével érzékeltetni tudjuk a névelemek összetartozását:

egybeírás: *Péterbencze*, *Annamária*, *Kisújszállás* stb.

kötőjelezés: *Velencei-tó*, *Magas-Tátra* stb.

különírás + nagybetűk: *Budapesti Műszaki Egyetem* stb.

c) Fontos szempont a névformák állandóságának hangsúlyozása: a nevek akkor tudják jól betölteni azonosító szerepüket, ha mindig ugyanabban a formában jelennek meg. (Ez is értelemtükrözés.)

Az egyes szabályokat nem óhajtom sorban megvizsgálni abból a szempontból, hogy mi bennük az értelemtükröző vonás, csak néhány, szerintem kiemelésre érdemes mozzanatra mutatok rá.

Ilyen az, hogy az AkH. 1984. voltaképpen az első szabályzatunk, amely a legközönségesebb dolgok egyikével, a tulajdonnévi minőségjelzővel foglalkozik, és kimondja a *Kovács mérnök*, *Horváth úr*, *Gerencsér kisasszony* stb. különírását (vö. 167.). Ez azért volt fontos szabályozási mozzanat, mert csak így vált megalapozottá a *Kossuth-díj*, *Petőfi-kultusz*, *Kodály-módszer* stb. kötőjeles írása (vö. 168.).

A két típus szétválasztását más-más grammatikai háttérük teszi szükségessé: A *Kovács mérnök* alany-állítmányi szerkezetté transzformálható: *ez a mérnök Kovács*; vagy megfelelő szünettel és hangsúlyokkal: *Kovács / / mérnök*. — A *Kossuth-díj* viszont csak jelöletlen határozós (-ról nevezett) vagy jelentéssűrítő összetételt rejt. Ezen az alapon más az *Illés-együttes* (ha az övé), mint a *Illés együttes* (ha felvett név).

Az 1984-es szabályzatot kidolgozó bizottság egy ilyen testülettől szokatlan eréllyel próbált gátat vetni annak, hogy a *vállalat*, *iskola*, *minisztérium*, *bizottság*, *egyesület*, *tanszék* stb. szavakat, ha nem a teljes intézménynévben, hanem azt helyettesítő szerepben használjuk, ne nagybetűvel kezdje a közönség, hanem elégedjék meg a kis kezdőbetűvel. — Sajnos, be kell ismerni, hogy igyekezetünknek nem sok foganatja lett, valószínűleg éppen az értelemtükrözés érdeke miatt. Az emberek ugyanis úgy gondolják, hogy pl. az *Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság* helyett álló nagy kezdőbetűs *Bizottság* helyettesíti csak jól a teljes nevet. És nem tagadható ennek az írásmódnak a logikája, hisz az AkH. is elismeri az *Opera*, a *Nemzeti*, az *Akadémia*

írásmódokat.

Földrajzinév-írásunk kerekén száz év alatt (a helységnevek egybeírását előíró törzskönyvbizottság 1895-ben alakítottatott) olyanná formálódott, hogy írásformájával a legtöbb név mutatja, mit jelöl a valóságban:

egybeírás = helység, helységrészt: *Hódmezővásárhely, Kelenföld, Gesztenyésmajor* stb.

kötőjeles írás = természeti földrajzi név: *Szalajka-völgy, Csepel-sziget, Holt-Sebes-Körös* stb.

különírás = közigazgatási név: *Vas megye, Fővám tér* stb.

A természeti földrajzi nevek írásában továbbá olyan rendszer alakult ki, amely lehetővé teszi a neveknek azonos elv szerinti bővítését elő-, ill. utótagokkal. Ezt szemlélteti az alábbi táblázat (Földi Ervin és Hőnyi Ede munkája):

Köszői megjelölés egytagúak	hárs hegy
Tulajdonnévvé válás és eredeti tulajdonnév egytagúak	Hárs Duna
Bővülés előtaggal (előreképzés)	Nagy-hárs Nagy-hárs Holt-Duna Hárs-hegy
Bővülés utótaggal (hátraképzés) kéttagúak	Duna-dűlő
Bővülés előtaggal (hátraképzés)	Alsó-Nagy-hárs Alsó-Nagy-hárs Decsi-Holt-Duna Nagy-Hárs-hegy Alsó-Duna-dűlő
Bővülés utótaggal (előreképzés) háromtagúak	Nagy-Hárs-hegy Nagy-Hárs-hegy Holt-Duna-dűlő Duna-dűlő-rét Hárs-hegy-dűlő

A sorvégi elválasztás szabályai a múlt század eleji kisebb viták után szilárdan kialakultak: annak idején nagy többséggel amellé álltak nyelvtan-íróink és őket követve az Akadémia is, hogy az egyszerű szavakat nem szó-elemeik szerint választjuk el; tehát: *va-dá-sza-ti*, *be-csü-le-tes-sé-ge*, *pén-zért* stb. (nem pedig: *vad-ász-at-i*, *becs-ül-et-es-ség-e*, *pénz-ért* stb.).

Bár az idegen szavakat, ha az átadó nyelvben etimológiailag összetételek is, fonetikusan szoktuk elválasztani (*demok-rácia*), az 1984. évi szabályozáskor figyelembe kellett venni számos idegen szónak az átértékelődését. Vizsgáljuk meg pl. a *komplex*, *konkrét*, *kompresszió*, *kompresszor* szósor elválasztásának-elválaszthatóságának ügyét.

Bár a latinban összetettek, a magyarban nincs sem *-kon*, *-kom* elem, sem *-plex*, *-krét*, egyszerű szóként választjuk el ezeket: *komplex*, *konkrét*

A latinban összetett, bár a magyarban *kon-*, *kom-* szó nincs, de *presszió* külön is él, tehát összetett szóként választanánk el pl. ezt: *kompresszió*

Mi legyen?

Mert presszor nincs = komp-resszor vagy
kom-presszor = noha presszor nincs?

Magyar nyelvi szempontból a *kompresszor* a kívánatosabb, és ez maga után vonhatja, sőt vonja is a *kompressziót* is; de igen élénk a *kompresszió* hatására a *kompresszor* elválasztási módra való hajlandóság is, főképp a szaktudományok körében.

A vázolt példasor és a belőle levonható tanulság ez: a rövid (görög—latin) előtagok/előljárók, mint pl. *in/im-*, *kon-*, *pre-*, *pro-* stb.) nem szoktak problémát okozni; az ilyenekkel alakult és már jövevénytársa lett szavainkat szótagolásunk szabályai szerint választjuk el: *konklúzió*, *infláció*, *influenza*, *prognozis* stb.

Igen sok bonyodalom forrásai viszont a testesebb, hosszabb idegen előtagok, amelyek hajlamosak arra, hogy a magyarban megelevenedjenek, önálló szóvá váljanak. Ez természetesen azzal jár, hogy az elválasztáskor nem egyszerű, hanem összetett szóként kell őket kezelni. Ilyen pl. az *anti-* előtag.

Antikrisztus	elv.: Anti-krisztus	(nem: Antik-risztus)
antigravitáció	anti-gravitációs	antig-ravitáció
antiklinális	anti-klinalis	antik-linális

Önálló értelmet nyert vagy ebbe az állapotba tartó idegen előtag meglepően sok van mai magyar nyelvünkben: *bio-*, *mikro-*, *extra-*, *makro-*, *mini-*,

maxi-, *neo-*, *poszt-*, *elektro-*, *aero-*, *foto-*, *auto-*, *geo-*, *hidro-*, *infra-*, *magne-*
to-, *radio-*, *sztereo-*, *tele-* stb.

Az ilyen elemeknek önálló szóvá válását elsősorban két dolog mutatja. — Egyrészt már magyar szavakkal is összetehetők: *antianyag*, *antitest*, *antibébi-tabletta*; *biogyümölcs*, *biokertész*; *makrogazdaság*, *makrotársadalom*; stb. — Másrészt számos szóhasadás keletkezett: *radio-*: *radioaktív*, de: *rádió*; *foto-*: *fotoszintézis*, de: *fotó*, *fotóriporter*; *mikro-*: *mikrométer*, de *mikró* (sü-tő); *video-*: *videokazetta*, de *videó* (készülék); *sztereo-*: *sztereofotogrammetria*, de: (egy új) *sztereo*; stb.

De nemcsak az ilyen esetek miatt vált erősen vitatottá az 1954-es szabályzatnak a fonetikus elválasztást előíró szabálya, hanem azért is, mert a szaktudományokban nagy számban vannak olyan szavak, amelyeknek idegenben összetett voltát az illető tudományágak művelői pontosan tudják, s ezért az idegen szóelemek szerinti elválasztáshoz ragaszkodni szoktak. Így pl. a *sztetoszkóp*, a *periszkóp* meg a *mikroszkóp* a szakemberek számára világosan tagolható összetett szavak.

Ezért kellett az 1984-es szabályzatban kimondani azt, hogy csak a *rek-lám*, *pe-da-gógus*, *demok-rácia* stb. típusú esetekben ragaszkodunk a szótagoló elválasztáshoz; de a magyarban is elemezhető idegen szavainkat a szóelemek szerint kell elválasztani: *melo-dráma*, *infra-struktúra* stb. És vannak olyan esetek is, amelyekben a szöveg tulajdonosa vagy nyomdása dönthet: *de-presszió* v. *dep-resszió*, *im-produktív* v. *imp-roduktív*, *mikrosz-kóp* v. *mikro-szkóp* stb. egyaránt helyes az AkH. 1984. szerint.

A szabályzatnak ez a felfogása két nyelvfejlődési mozzanatra utal. — Egyrészt arra, hogy nem vonhatjuk ki magunkat az indoeurópai nyelvek hatása alól (ahogy pl. hozzászoktunk a mássalhangzó-torlódásokhoz is: *trágya*, *sport* stb.). Másrészt (és ez a fontosabb) az értelemtükrözésre való törekvés erősebbnek bizonyult a kiejtés szerinti (a szótagoló) elvnel.

Rövidítések jegyzéke

DebrGr. = Magyar Grammatika, melyet készített Debreczenbenn egy magyar társaság. Bécs, 1795.; Alberti Ignác.

ElGr. = RÉVAI Miklós: *Elaboratio Grammatica Hungarica*.

Fábián, AkHElőzm. = FÁBIÁN Pál: Az akadémiai helyesírás előzményei. Helyesírásunk alakítására irányuló tudatos törekvések 1772 és 1832 között. (Nyelvészeti tanulmányok 9. sz.) Budapest, 1967.

Gáti, Elm. = GÁTI István: Elmélkedés a' magyar dialectusról, lexiconról, és helyes írásról.

Georch, Hírás. = GEORCH Illés: A' magyar helyes írás' fő rendszabásairól. (A Jutalomfeleletek II. kötetében.)

HIK. = Helyesírásunk időszerű kérdései. Budapest, 1955.

KazLev. = Kazinczy Ferenc levelezése. I—XXIII. kötet.

Kolmár, Prób. = KOLMÁR József: Próbatétel a' magyar helyesírásphilosophiájára. (A Jutalomfeleletek II. kötetében.)

MNy. = Magyar Nyelv (folyóirat).

Ort. 1798. = RÉVAI Miklós: A' Magyar Nyelvnek helyes írása, és kimondása felől kettős tanúság, a' vagy Ortografia a' nemzeti iskolák számára. Buda.

Ort. 1817. = VERSEGHY Ferenc: Magyar Ortografia, avvagy Írástudomány... A' Nemzeti Oskolák' számára. Buda, 1817.; Egyetemi Nyomda.

Pápay, Lit-Esm. = PÁPAY Sámuel: A' magyar literatúra' esmérete. I—II. Veszprém, 1808.; Szammer Klára.

RefNy. = Nyelvünk a reformkorban. Szerk.: PAIS Dezső. Budapest, 1955.

TisztMság. = VERSEGHY Ferenc: A' tiszta magyarság, avvagy a' csinos magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések. Követi ezeket a' cadentiák lajstroma. Pest, 1805.

Helyesírási rendszerünk lehetőségei a mondanivaló árnyalásában

1. „A magyar helyesírás szabályai”-nak most érvényes 11. (azaz 1984-es) kiadása (a továbbiakban AkH. 1984.) szerint: „A helyesírás valamely nyelv írásának közmegállapodáson alapuló és közérdekből szabályozott eljárásmódja, illetőleg az ezt tükröző, rögzítő és irányító szabályrendszer.”

Ennek a meghatározásnak a tartalma az alapja mindazon közösségi és egyéni eljárásmódoknak, amelyeknek az a céljuk, hogy velük stilisztikai hatást érvényesítsenek: a helyesírásban ez akkor keletkezik, ha a közmegállapodáson alapuló, a szabályozott eljárásmódoktól valamilyen módon tudatosan eltérünk. (Itt jegyzem meg, hogy természetesen a szándéktalanul rossz, primitív helyesírásnak is van stílushatása az átlagosan jó írástudók körében, de a nyilvánvaló hibáknak végtelen és rendkívül bosszantó sorával nem óhajtok foglalkozni.)

1.1. Miképpen alakulnak ki a közösségtől értékelt helyesírási stíluseszközök?

Valaki — tegyük fel — rendkívüli módon tisztel valakit. Ha beszél, ezt az érzését szavain kívül egész magatartásával ki tudja fejezni. Írásban ezek a lehetőségek nem állnak a rendelkezésére, tehát más eszközt keres és talál: az illető személyre vonatkozó névmásokat vagy más szavakat az egyébként szokásos kisbetű helyett nagybetűvel kezdi: *Őn, Te, Veled, Uram* stb. Ez az eljárás másoknak is megtetszik, s mert kifejezőnek érzik, utánozzák. Ilyen módon az egyéni invencióból eredő, stilisztikailag hatásos egyszeri ötletből — fokozatos mennyiségi felhalmozódás révén — közösségi szokás, végül pedig a nemzeti helyesírási szabályzatnak egyik finom megkülönböztetéseket is rögzítő pontja lesz (vö. AkH. 1984. 149.). A folyamat persze ellenkező irányú is lehet, miként azt Némecsek Ernő megható történetén túl a helyesírási szabályzatnak ez a megjegyzése is bizonyítja: „A személynevek alkalmi kisbetűs írása (többszövevényre -k többesjeles formában) stilisztikai fogás lehet: a név viselőjével szemben érzett megvetést, haragot stb. érzékeltetheti” (AkH. 1984. 165).

A részletekbe való merülés előtt hadd tegyek még egy elvi megjegyzést: az 1984. évi szabályzat az első, amely nemcsak egy-egy szabállyal kapcsolatban tesz észrevételeket az írásmód stilisztikai értékére nézve, hanem —

általában beljebbezett megjegyzések formájában — az egész rendszeren végig arra törekszik, hogy rámutasson az átlagostól eltérő írásmódokban rejlő érzelelkifejező lehetőségekre. Ezzel az eljárásával egyrészt felszabadítja a használókat bizonyos indokolatlan félelmek, gátlások alól, másrészt meg is tanítja őket arra, hogy mikor, milyen eszközzel élhetnek szövegük külső formájának kifejezőbbé tévése végett.

2. A betűformák stílushatásának alapja a ma szokásos nyomtatott latin betűkhöz való viszonyítás. Ez annyira közismert jelenség, hogy úgy vélem, nem szabad hosszabban itt időznöm; elég lesz, ha egyrészt utalok ZOLNAI BÉLÁnak „A látható nyelv” c., e tekintetben is alapvető tanulmányára (Minerva, 1926.; Nyelv és stílus 53—107), másrészt ha most megelégszem néhány idevágó jelenségre való emlékeztetéssel.

2.1. A betűformák korjelző hatásával élt pl. Arany János, amikor a Buda halálának énekcímeit középkorias fraktúrabetűkkel szedette, ahogyan Jókai Mór is tette a Rab Rábyban a fejezeteket bevezető rövid tartalmak esetében.

Ha kimondom: *századvég* vagy *századelő*, azonnal indázó szecessziós betűk jelennek meg előttünk.

2.2. A népekre és kultúrákra emlékeztető betűformák is közismertek: elég az országban szerte látható kínai vendéglők és üzletek latin betűs, de „kínaias” cégtábláira gondolni. De lehet a latin betűket a régi magyar rovásírás technikájára emlékeztető módon is kiformálni: kopjafákon, székely kapukon látni ilyen betűs feliratokat.

2.3. Az írástechnikáknak is megvan a maguk jellegzetes stílushatása. Nyomtatott szövegbe illesztett kézirásos szövegrész (pl. egy levél) a bensőségesség érzetét fokozhatja (főképp, ha a tartalom is ezt sugallja); írógéppel vagy újabban számítógéppel írt betét viszont (pl. egy nyugta vagy egy szerződés) ridegséget áraszt magából.

2.4. Nyelvünk hangjainak (pontosabban: fonémáinak) jelölésére szolgáló betűinknek ma szokásos formáit a helyesírási szabályzat pontosan meghatározza mind a magánhangzók, mind a mássalhangzók körében (rövidség-hosszúság, ékezetek, egyjegyűek-többjegyűek, betűkettőzés, értelemmegkülönböztető szerep stb. tekintetében egyaránt). A normától való eltérésre azonban még ebben az igen szigorúan veendő szabálycsoportokban is szükség van.

Az egyik fontos eltérés a régi magyar betűk használatának előírása, illetőleg lehetősége. A történelmi magyar családnevekben pl. az *Eötvös*, *Pal*, *Veér*, *Beöthy*, *Kossuth*, *Dessewffy*, *Batthyány* stb. írásmódokat nemcsak

a helyesírási szabály (a 12. pont), hanem a jog is védi; s ez ad alkalmat az íróknak arra, hogy soha nem volt, de annál fényesebb íjnyemesi neveket” fabrikáljanak. Mint a Kárpáthy Zoltánban *Keocherepy* tanácsos esetében tette azt pl. Jókai (aki viszont demokratikus hevületében lemondott nevének öröklött *y*-járól). Modern szerzők is szívesen élnek a régi magyar betűk varázsával; pl. Weöres Sándor *Psychéjében*.

Az időtartam szokásos megjelölésének stilisztikai célból való módosítása a betűhalmazozás. Ezzel a lehetőséggel régóta él a magyar írásgyakorlat, de elsőnek csak az AkH. 1984. tartalmazza „a szokatlanul hosszú ejtés érzékeltetésére” az *Één?*, *Neeem*, ill. a *Nnem*, *Terringettét*, *Pssst!* írásmódokat megengedő beljebbezett megjegyzéseket (6., ill. 9. pont). Esterházy Péter Termelési kiess regényének címét nem utolsósorban a *kis* szó *s* betűjének megháromszorozása tette figyelemfelkeltővé.

Idegen betűk alkalmazása olyan esetekben, amikor már megszoktuk a magyar betűket, szintén stílushatás forrása. Ezt pl. olyankor tapasztalhatjuk, amikor egy *Gabi*, *Lili* vagy *Szilvia* nevű hölgy *Gaby*-nak, *Lilly*-nek vagy *Sylvia*-nak írja a nevét.

3. A kiejtés szerinti írás alapja helyesírási szabályzatunk fogalmazása szerint „a történeti hagyományban kialakult, a helyesírás által is őrzött mai köznyelvi kiejtés” (17. pont). Bár a köznyelvi norma körül újabban viták zajlanak, a magam részéről ma is érvényesnek ítélem ezt az 1984-ben megfogalmazott mondatot is: „Szavaink legnagyobb részének köznyelvi kiejtése határozottan megállapítható”, helyesírásunk a beszélt nyelvben mutatkozó ingadozásokat vagy esetleg a nyilvánvaló helytelenségeket nem veszi figyelembe, „hanem az írásgyakorlat alapján is kikristályosodott köznyelvi formákat rögzíti, hogy általánossá válásukat segítse” (17. pont).

Rögtön ez után az alaptétel után ott van azonban a szabályzatban ez a beljebbezett megjegyzés: „Művészi vagy tudományos célból azonban nyelvjárási, régies vagy más nem köznyelvi alakok használatára is szükség lehet” (uo.). Ez a megjegyzés jogos és szükséges, de joggal kérdezhető: hol a határ? Bevallom, én nem tudok erre a kérdésre pontos feleletet adni. Talán nem is lehet, sőt azt is megkockáztatom: nem is lenne célszerű szavainknak ilyen szempontból való túlzott minősítése.

3.1. Ismeretes, hogy a magyar irodalmi és köznyelv — bár az északi nyelvjárás az alapja — végső soron nyelvjárásaink ötvöződésének az eredménye. Ebből természetesen következett, hogy az irodalmi és köznyelvben kialakulásának korábbi szakaszában igen nagy volt a nyelvjárási eredetű alakváltozatok száma. Jól bizonyítja ezt a Czuczor—Fogarasi-szótár,

amelyet egy ízben ilyen szempontból megvizsgáltam, s összevetettem csaknem száz évvel későbbi értelmező szótárunkkal (vö. NyK. 52: 375). Azt állapíthattam meg, hogy az utóbbiban jóval kevesebb ugyan a kettős-hármas alakváltozat, ám még mindig bőven van belőlük.

Helyesírási szabályzataink ugyanezt a fejlődési vonalat mutatják: fokozatosan csökken bennük az alakváltozatok száma. A legerősebb egységesítést az 1954-es kiadás mutatja, az 1984-es szabályzat nem szigorított elődjének mértékén, sőt egy-két esetben (pl. *levő* > *levő* ~ *lévő*) még újabb kettősségeket is elismert.

De nem az egyes esetek a lényegesek, hanem az az elvi állásfoglalás, amelyeket az AkH. 1984. 25. pontja tartalmaz ekképpen: „Vannak olyan szavaink, amelyek a köznyelvben kétféle alakban használatosak. Ilyenkor az írásban is mindkét alakváltozat használata jogos és helyes: *fel* — *föl*, *csoda* — *csuda*, *rá* — *reá* stb.; *lenn* — *lent*, *foltoz* — *foldoz* stb.” De a stílus, az érzelemkifejezés szempontjából még lényegesebb a szabályponthoz csatlakozó beljebbezett megjegyzés, amely szerint: „Az alakváltozatok legtöbbször nem azonos értékűek.” Hogy mennyire nem, azt — tudatában lévén tisztelt hallgatóim ez irányú bőséges ismereteinek — elegendőnek látszik egyetlen közismert példával szemléltetni.

A *fel* és a *föl* igekötőpár között semmi jelentésbeli különbség nincs, elvileg szabadon lehet őket cserélgetni, s ezt teszi is mindenki kénye-kedve szerint. Ám a szótárírók, akiknek igazság szerint minden *fel* igekötős igét meg kellene ismételni a *föl*-nél is, ezt gyakran nem teszik, hanem a *föl*-től visszautalnak: *föl* → l. a *fel*-nél. Magyarul tanuló külföldieknek is igekötőként a *fel*-t szokás megtanítani előbb (már csak a már említett szótári tájékoztatói kényszer miatt is), s csak később jön a *föl*-lel való azonosítás mozzanata. A *fel*-nek némi fölényét valószínűleg az okozza, hogy ez az északkeleti, tehát az irodalmi nyelvi *e*-zésnek megfelelő forma, amint megmutatkozik ez a *csendrendelet*, *csendőr*, *cseppfertőzés*, *cseppkőbarlang* stb. összetételekben is. Viszont meglehetősen erős az a szépkiejtési tanács is, hogy *e*-ket tartalmazó igéinkhez inkább a *föl* igekötőt társítsuk, hogy a hangsort változatosabbá tegyük: *fölemel*, *fölfedez*, *fölemleget* stb.

3.2. Voltaképppen alakváltozatok ezek a formák is: *ut*, *tüz*, *viz*; *bízottság*, *csíbor*, *lúdas*; *kőrut*; *bakkancs*, *Kellenföld*; *álmás*, *kolega*; *vóna*, *főd*, *köll*, *gyütt*; stb. Az előző csoportbeliek és ez utóbbiak között mégis nagy a különbség: azokat a helyesírás elfogadja, ezek azonban — bár elterjedtségük tagadhatatlan — már kívül esnek az irodalmi és köznyelvi normán. Ebből az következik, hogy csak stilisztikailag indokolt esetben (jellemzésül, környezetfestésül stb.) kerülhet sor a leírásukra. A tájnyelvi ejtés írásbeli

rögzíthetőségének határai természetesen az idők folyamán módosulnak. SEBESTYÉN ÁRPÁD mutatott rá arra, hogy az 1941-es akadémiai szabályzat még elismeri a *vóna*, *főd* ejtés köznyelviségét, csak írásban ragaszkodik a *volna*, *föld* formákhoz. Ez is egyik oka lehetett SEBESTYÉN szerint annak, hogy a háború előtti népi írók oly gyakran alkalmazták írásban is az *l* nélküli szóalakokat (vö. SEBESTYÉN ÁRPÁD: A tájnyelv mint stíluselem Móricz Zsigmond műveiben. Magyar Nyelvjárások 1972: 9—39).

Ez a szócsoport azonban már átvezet az ún. szépírói helyesírás kérdéséhez.

4. Szépírói helyesíráson azt az — elsősorban a prózában jelentkező — írói gyakorlatot értjük, amely teret enged nemcsak a *lú*, *bornyu*, *szíp*, *níz*, *házho* stb. típusú kiejtés szerinti tájszavaknak, hanem a hatás fokozása kedvéért a szóelemző írás elvén is túllép, s *asztán* helyett *asztán*, *adta* helyett *atta*, *hallja* helyett *hajja* stb. van az író szövegében.

Erről a „betűnépiesség”-nek is nevezett írói fogásról sok vita folyt, ezeknek ismertetésétől természetesen el kell tekintenem, csak a lényeget foglalom össze.

4.1. Akik ellenzik ezt az eljárást, így pl. TOMPA JÓZSEF (A külön szépírói helyesírás néhány kérdéséről. Nyr. 79: 69—80) azzal érvelnek, hogy a betűnépiesség azért veszélyes, mert az *eccer*, *hajja*, *mongya*, *tuggya* stb. írásmód azt a látszatot kelti, mintha ezeket a szavainkat nem így kellene kiejteni, hanem ragaszkodnunk kell az *egy-szer*, *hall-ja*, *mond-ja*, *tud-ja* stb. típusú kiejtéshez, vagyis a betűejtéshez. Ellenzői szerint káros a betűnépiesség azért is, mert a műveletlenség, bárdolatlanság bélyegét süti az így beszélőre.

Ezek feltétlenül meggondolkoztató szempontok, de több szól az ún. szépírói helyesírás mellett. LŐRINCZE LAJOS egy tanulmányában (Az írásképmint mint kifejező eszköz. Nyr. 83: 377—86) példák sokaságával bizonyítja, hogy a magyar irodalom jelesei mind éltek a betűnépiesség eszközével, hogy híven ábrázolhassák népi szereplőiket. A túlzásoktól természetesen ő is óv, s okkal teszi: a betűnépiesség egy bizonyos határon túl ugyanis már fárasztó.

Az ún. szépírói helyesírás történetében természetesen bizonyos hullámváz figyelhető meg. A XX. század első felében volt a legnagyobb divatja, a második világháború után már csak mérsékeltén éltek vele íróink. Jellemző a helyzet megfordulására Sásdi Sándor esete. Mint doktori disszertációjában HORVÁTH KÁROLY (a szolnoki megyei könyvtár korán elhunyt igazgatója) kimutatta, Sásdi a háború előtt kiadott paraszti tárgyú regényeit úgyszólván teljesen baranyai tájszólásban írta; de ugyanezen műveit a háború után is megjelentetve, bennük az erős nyelvjárásiasságon jelentősen enyhített.

4.2. Az ún. szépirói helyesírás tágabban értelmezett fogalmába nemcsak a „betűnépiesség” jelensége fér bele, hanem az az eljárás is, amelyet pl. Karinthy Frigyes alkalmazott Egy rossz kölkök naplója c. kedves könyvében, vagy jól szórakozhatunk P. Howard (= Rejtő Jenő) könyveiben Fülíg Jimmy levelein: *mekfoktad*, *nacceru* stb. Ilyenkor valóban a műveletlenség érzékeltetésére szolgálnak a szóelemző írás helyén álló kiejtés szerinti formák.

5. A különírás-egybeírás-kötőjeles írás inkább értelemtükröző, mint érzelemkifejező eszköze helyesírásunknak.

5.1. Mindazonáltal nyilvánvaló, hogy a három formának esztétikai értéke is van, amennyiben a túlságosan hosszúra nyúló többszörös összetételek nem előnyösek sem az áttekinthetőség, sem a felfoghatóság szempontjából. Ezért tanácsolja a szabályzat a három vagy annál több szóból alakult és hat szótagnál hosszabb összetételek megkötőjelezését a két fő összetételi tag határán: *gépjármű-közlekedés*, *dísznövény-kiállítás* stb.

5.2. Ennél jóval fontosabb — nem mai keletű — szokás, hogy költői képeknek a grammatikai szabályok szerint külön vagy éppen egybeírandó elemeit kötőjellel kapcsoljuk össze; ezáltal vagy kissé szorosabbra fűzve, vagy kissé fellazítva, alkalmibbá téve a szókapcsolatokat. Ez a szokás igen régi. Kölcseytől idézhetem például a világ mulékonyságának jellemzésére alkotott *perc-hozta tünemény* szókapcsolatot. Ady, aki merész metaforái alkotóelemeinek összekapcsolására rendszeresen használta a kötőjelet, nem talált ki merőben újat, csak a szokásosnál nagyobb mértékben élt a helyesírási rendszerünkben adott lehetőséggel: *csók-palota*, *rőzse-dal*, *mámor-gálya*, *gyémánt-hit*, *köd-guba* stb. A helyesírás-stilisztikai szakirodalomban gyakran idézik Babitsnak *soha-meg-nem-elégedés* szavát is. És modern irodalmunkból is bőven lehetne példákat idézni összetételelemek vagy annak szánt szerkesztmények kötőjeles írására. Juhász Ferenc különösen híres merész szókapcsolásairól: *kín-zuhatagok*, *kristály-daganatok*; *e kő-villany-szigeten*; *olaj-szívárvány-patakok*; *villany-érháló-Magyarország*; *hús-cseppkő-szakadékok*; stb.

Helyesírás-történeti érdekesség, hogy az 1984-es szabályzat az első, amelyik kodifikálja a költői nyelvnek ezt a szabadságát [i. m. 262. b)].

A szándékosan hosszú szóképek humoros-gunyoros hatást keltenek. Erre már Bessenyeitől idézhetünk példát, aztán Vörösmartytól is (vö. ZOLNAI, i. m. 79), de inkább BERTÉNYI IVÁN történészprofesszor, volt kedves tanítványom egykori helyesírás-stilisztikai évfolyamdolgozatából iktatom ide ezt a „vegületnevet” tartalmazó kérdést: „Kapható kérem *Hexatetraminolmethylsalizylbromatbenzolmethylaetherbutylaminochlorid-tabletta?*” (Esti Hírlap 1960. IV. 10.)

6. A kis és a nagy kezdőbetűk használatát az érzelmi tényezők gyakran motiválják. Mindenki hajlamos ugyanis arra, hogy a neki tetsző, a neki jó, kellemes dolgokat, a tiszteletére méltó személyekre utaló szavakat, a nevezetes napokat, eseményeket stb. nagybetűvel kezdje, holott csak köznevek, nem pedig tulajdonnevek.

Bár helyesírási szabályaink mindig arra törekedtek, hogy az érzelmi alapú nagybetűk járványának gátat vessenek, igyekezetük csak részleges sikert hozott. Nagy eredmény volt még az 1950-es években, amikor a Magyar Dolgozók Pártja — szerénységét bizonyítandó — lemondott a csak rá vonatkozó *a párt* említésében a nagy *P*-ről.

Külön akadémiai elnökségi engedéllyel lehetett 1984-ben áttérni a kisbetűs *nagy októberi szocialista forradalom*-ra meg a *nagy honvédő háború*-ra (vö. 145. pont). Ezek esetében nem volt tapasztalható törekvés a nagybetűkre való visszatérésre, de a nagy feliratokon, plakátokon, hírlapi fejlécekben stb. kiirthatatlannak bizonyult a nagybetűs *vasutasnap*, *nőnap*, *május 1-je* stb. És természetesen azt sem lehet remélni, hogy a *karácsony*-t, *húsvét*-ot, *újév*-et az üdvözlő lapokon ne írja többé senki nagybetűvel kezdve.

Sajnos a rendezvények, rendezvénysorozatok, programok szervezői is rendkívüli jelentőséget tulajdonítanak önmaguknak meg az eseménynek, ezért meghívókon, plakátokon, hivatalos ügyiratokban stb. gyakran nagybetűkkel látni az ilyeneket: *fásítási hónap*, *országos középiskolai tanulmányi verseny*, *egyetemi anyanyelvi napok*, *úrkutatói szimpózium* stb., pedig csak az olyan, valóban joggal intézménynek tekinthető rendezvények nevének jár a nagybetű, amilyen pl. a *Budapesti Világkiállítás* vagy a *Szegedi Szabadtéri Játékok* (vö. 146. pont).

A megszólítások szavainak nagy- és kisbetűit a szabályzat körültekintően szabályozza (vö. 149. pont). Általános kisbetűpárti felfogásának megfelelően helyteleníti a Király Istvántól egyszer „hajlongó nagybetűk”-nek nevezett divatot, vagyis a névmásoknak, rangoknak, intézménytípusokat jelölő szavaknak derűre-borúra való nagybetűs kezdését [vö. 149., 189. c) pont]. Sajnálattal látom, hogy a szabályzatnak ez az igyekezete megtörik az emberek ijáskalmazkodókészségén”, hogy finoman fejezzem ki magamat.

7. A tulajdonnevek két jellegzetes tulajdonságáról korábban, a betűk kapcsán már volt szó; nevezetesen arról, hogy rendkívül ellenállók az idővel szemben (vagyis régi betűinket is megtartjuk bennük), illetőleg hogy kötelező nagy kezdőbetűjüket kisbetűre váltva gúnyt, megvetést tudunk kifejezni.

A mondanivaló árnyalása szempontjából e kettőn túl még a köznevesülés jelensége vehető számba, vagyis a *röntgen* típusú esetek. Ezek azonban nem annyira irodalmi és köznyelvi jelenségek, hanem inkább a szaktudományok

világában keltenek vitákat. Nem volt pl. problémátlan a *dízelmotor* kisbetűs egybeírása, amikor az *Otto-motor* megmaradt kötőjelesen, de a gyakorisági együttható, továbbá a *dízelolaj*, a *dízelesítés* stb. a köznévi írás kategóriájába lökte át a szót, megváltoztatva ezzel a stílusértékét is. Csak illetékes szakemberek és kellő megfontolás után tudnak dönteni az olyan esetekben is, hogy pl. a *mikulásvirág*, a *vénuszhaj* stb. köznevesült, egybeírt formák, a *Manila-kender* viszont még őrzi a származására utaló kötőjeles, ezért más-képp ható alakját.

8. Az idegen nyelvekből átvett szavak írásmódja kifejezőérték szempontjából nyilvánvalóan kétpólusú: magyar helyesírású szöveggörnyezetben más hatású az idegen szó eredeti módja szerint írva, mint magyar kiejtését követve, a mi betűinkkel lejegyezve: *philosophia* — *filozófia*, *trailer* — *tréler* stb. (Sietve megjegyzem: a továbbiakban csak a latin betűs írású nyelvekből való átvételekről lesz szó; az orosz, kínai, japán, arab stb. nyelvből átírt szavaknak is megvan a maguk stilisztikája, aszerint is, hogy a népszerű magyaros átírást alkalmazzuk-e, vagy az angolt, vagy valamelyik tudományos rendszert. Ezek a kérdések azonban már nagyon messze vezetnének.)

8.1. Az idegen szavak meghonosodásának a szokásos útja a következő. A *terrace*, *buffet*, *chauffeur* stb. először ilyen idegen formában jelenik meg a magyar írásgyakorlatban. A második szakasz az, amikor az eleinte egységesen idegen írásmód meginog, s megjelennek a *terrasz*, *büffé*, *soffőr* formák is, gyakran váltakozást is mutatva a magyar kiejtéshez még közelebbi *terrasz*, *büfé*, *sofőr* alakváltozatokkal. (Vö. AkH. 1950.: *terasz* v. *terrasz*; *büffé*; *soffőr* v. *sofőr*.) A meghonosodás befejező szakaszában a magyar köznyelvi kiejtésben szokásos forma lesz egyedül uralkodóvá: *terasz*, *büfé*, *sofőr* (vö. AkH. 1954.).

Az írásmód olyankor válik fontossá stilisztikai szempontból, akkor hordoz többletértéket, ha akár lemarad a helyesírási szabályzatokban és már szótárakban, lexikonokban, enciklopédiákban, szakkönyvekben, szabványokban stb. rögzített formák magyarossági fokától, és idegen írásmódjával tüntet a közszokás ellen, akár pedig túlzottan előreszalad a magyaros (fonetikus) kiejtés tükröztetésében.

Elméleti fejtegetéseknél — úgy gondolom — többet fog érni néhány mai gyakorlati példa.

8.2. A BERTÉNYI IVÁN nyomán idézett hosszú „tablettanév” a gyakran többszörösen összetett (ezért hosszú) vegyületnevek kifizurázására szolgál, és ráadásul latinosan van írva: ...*methyalsalizyl*...*aetherbutyl*...*chlorid*. Stílushatását ma (hangsúlyozom: ma) ez az idegenes írásmód jelentékenyen fokozza. A *ma* szóra azért kell a nyomaték, mert 1960-ban, a példa kelet-

kezelésének idején még öt iskola küzdött egymással a vegyészeti és a vele kapcsolatos tudományágakban: a latinos írásmód (ez volt a legerterjedtebb), a görögös írásmód (ez volt a legelegánsabb), a németes írásmód (a mindent egybeíró szokás), az angolos írásmód (a mindent különíró irányzat), és természetesen volt gyakorlata és hagyománya a magyaros írásmódnak is, amely pl. *hidrogén*-t írt, nem pedig *hydrogen*-t. Ez a sokféleség tűrhetetlenné vált, a Magyar Tudományos Akadémia 1962-ben a magyaros írásmódot fogadta el, azóta így tanítják a kémiai elem- és vegyületneveket az oktatás minden fokán, ezt alkalmazzák a tudományos közleményekben stb. És nemcsak a vegyészeten, hanem az élettanban, az orvostudományban stb. is. Ebből következik, hogy ha valaki ma *éter* helyett *aether*-t, *szalicil* helyett *salicyl*-t ír, az vagy nagyon le van maradva a szaktudományokban harminc év alatt végbement fejlődéstől, vagy elvileg helyteleníti az akadémiai döntést, és az angol *salicylic acid* vágányára szeretné terelni a magyar kémiai helyesírás vonatát.

A szaktudományok a magyar írásmódra való áttérés tekintetében nem egyformák. Viszonylag gyorsan változnak a mérnökök (pl. *lézer*, *tréler*, *dömper*, *kamion* stb.), hihetetlenül maradiak viszont az orvosok, akikkel az Orvosi helyesírási szótár szerkesztése során súlyos harcokat kellett vívni azért, hogy a *szérum*, *injekció*, *reuma*, *terápia* stb. közkeletű szavainkat magyarosan (is) lehessen írni. (Az orvosoknak az átlagosnál erősebb ragaszkodását az idegen írásmódhoz szaknyelvüknek titkosságra törekvése részben indokoltta teszi.)

8.3. Az idegen írásmódhoz képest túlzóan magyaros írásmódra sokkal nehezebb példákat találni, mint az idegen írásképhez való ragaszkodásra. Annak ellenére van ez így, hogy tudjuk: nem ment egyik napról a másikra, hogy a *computer*-ből *komputer* (*kompjúter*), a *software*-ből, *hardware*-ből *szoftver* meg *hardver* lett, s a *laser*-ből *lézer*. Amikor ezeket először leírták magyarosan, ez nyilván merész előrefutásnak tűnt, aztán hozzászoktunk. Az *ábervasz*, *lár púr lár* stb. tréfás formák.

Különösen ellenállnak a magyar fonetikus írásmódnak a tulajdonnevek. Kazinczy korában még lehetőségként fontolgatták a *Russzó*, *Geszner*, *Gőthe* stb. írásmódokat, aztán letettek róla. A *München* meg a *Newjork* formák csak határozott stíluszándékkal (pl. „népiesch” hangulat keltésére) írhatók le.

8.4. Ha valamely idegen szó átbillent már a mi oldalunkra, vagyis már leírtuk magyaros formában, és így szótároztuk, így írják az irodalmi nyelvben és a szaknyelvekben egyaránt, akkor már nincs visszaútja, vagy inkább már nem kellene, hogy legyen. Éppen ezért tartom minden szempontból helyte-

lennek azt az újabban terjedező gyakorlatot, hogy idegen eredetű, de már rég meghonosult, ezért hosszú idő óta magyarosan (vagyis szokásos kiejtése szerint) írt szavak egész sorát látom idegen formájukban pompázni.

Elég például megállni egy óra- és ékszerbolt kirakata előtt: ott az esetek nagy többségében *quartz* órákat kínálnak (az elején *q*-val és *u*-val, a végén meg *tz*-vel írva), ahelyett, hogy egyszerűen csak *kvarc*-ot írnának *kv*-vel és *c*-vel. Nem „újmodiból”, hanem azért, mert a szó elején *kv*-vel írták ezt az ásványnevet már 1783-as első lejegyzésekor is. És senki se higgye, hogy a szó végi *tz* az átadó német nyelv helyesírása szerint való, ez magyar helyesírási régiség; a németben *z* van a szó végén, ebből lesz a mai *c* minden kacifánt nélkül. Ugyanebben a kirakatban valószínűleg *menagercalculator*-t is kínálnak megvételre. Elismerem, ez a szó valóban új, pár éves, jogos lenne hát idegenesen írni. Alkotóelemei azonban régiek. A *menedzser*-t már az 1929-es Balassa-féle nyomdai helyesírási szótár magyarosan írta, a *kalkulátor*-ral összefüggő *kalkulál* igének pedig első, magyarosan írt adata 1786-ból való. Ezért természetes, hogy a *kalkulátor*-t is a kiejtése szerint szokás írni. Ilyen előzmények után a *menedzserkalkulátor*-t is nyugodt szívvel le lehetne írni magyarosan.

S nemcsak Budapesten, hanem az országban mindenütt lehet látni *kasz-sza* helyett *cassá*-t, *antik* helyett *antique*-ot, *szerviz* helyett *service*-t. Az *espresso* írásmód gyakoribb, mint az *eszpresszó*. És hiába belső magyar szó-rövidítéssel keletkezett a *presszó* (amit, saját édes magzatunk lévén, igazán írhatnánk magyarosan), a *presso* járja helyette, a keverék írásmódú *pres-sokává*-val együtt. S mivel a *butik* szónak nincs valami előkelő csengése, a méregdrága ledér holmikat *boutique* cégtáblájú boltokban árusítják. Ezekben könnyebb kinyitni a pénztárcát.

És mindez csak az utca, tehát a felszín. Ha az Arany oldalak című telefonkönyvet a kezébe veszi az ember, akkor riad meg csak igazán: tele van *express*-sel (két *s*-sel), *styl*-lel (*y*-nal), *system*-mel (*s*-ekkel és *y*-nal), *record*-dal (*c*-vel) stb. A példákat vég nélkül folytathatnám.

Az ilyen visszaidegenítő írásmódoknak csak kis részben oka és magyarázata a tudatlanság, a műveletlenség, miként a *quartz* esetében vélhető. Inkább arról van szó, hogy az idegen írásképeknek — a szokásos, ezért stílusértéküket veszített formákkal szemben — felhívó szerepük van, reklámértékűek. Meg aztán egy kis elektronikai kft., ha a neve *Microsystem*, rögtön nagynak látszik, szakértelme pedig ebben a formában megkérdőjelezhetetlenek. Ez az „üzenete” a visszaidegenített szavaknak, cégneveknek! Világdivatról lévén szó, csak arra látok reményt, hogy a mostani első lázroham lecsillapodása után, szüntelen figyelmeztetéseink hatására végül mégiscsak győzni fog a jó

ízlés.

9. A helyesírási szabályzat rendjében haladva a mondanivalót árnyaló írásbeli eszközök tárgyalásában még négy fejezet: az elválasztásról, az írásjelekről, a rövidítésekről és a betűszókról, valamint az egyéb tudnivalókról szóló volna hátra. Ezeket most részint terjedelmi okokból nem tárgyalom, részint azért, mert részletes előtanulmányok hiányában nem lehet például a mozaikszók írásformáinak, tipográfiai trükkjeinek újabb kori fejlődéséből levonni az általánosítható tanulságokat.

Remélem, annak ellenére, hogy nem tekintettem át teljes helyesírási rendszerünket a kifejezőerő, a stilisztikai lehetőségek szempontjából, sikerült érzékeltetnem, hogy helyesírásunk szabályozottsága és egysége nem ellehetetlenítője mondanivalónk árnyalásának, hanem éppen nélkülözhetetlen alapja. Az iskolai helyesírás-tanítási gyakorlat igen fontos mozzanatának tartom ennek a szemléletnek a kialakítását.

VÖRÖS FERENC

Adalékok a magyar helyesírás értelemtükröző jellegéhez

A szövelemzés elve és a transzparencia összefüggéséről

1. A magyar helyesírás értelemtükröző jellegéről számos szerző tesz említést. Számbavételükre tér és idő hiányában jelen munkámban nem vállalkozhatom. Legutóbb éppen Szathmári István tollából olvashattunk róla *A magyar helyesírás alapjai* című könyvben rövid, ám annál tanulságosabb összefoglalást (SZATHMÁRI 1995: 24—25), megemlítve a legjellegzetesebb területeket, ahol az írásképhez értelemtükrözés társul. Joggal vetődik fel a kérdés ezek után, szabad-e a problémakörrel újfent szólni; mondhatunk-e a témáról egyáltalán olyat, amely novumnak számítana. Meggyőződésem, hogy igen. Két okból is indokoltnak látom szóba hozatalát.

Régóta ismert dolog, hogy az értelemtükrözés egész helyesírásunkat áthatja (vö. DEME 1956: 4), ám ismereteim szerint mind ez ideig nem történt meg a teljesség igényével annak számbavétele, mely esetekben és milyen lehetőségeket kínál a magyar helyesírás az „értelem” kifejezésére. Másképpen fogalmazva: hogyan utalhatunk eltérő, mégis hasonló írásképekkel a közölni kívánt szemantikai, grammatikai, pragmatikai „jelentéskülönbségekre”, stílus különnyelvényekre.

Vizsgálódásaim fő oka azonban másban adható meg. Köztudott dolog, hogy a nyelvi jel önkényességéből fakadóan elvileg nincs semmiféle korlátja annak, milyen nyelvi jelet rendelünk a valóság megjelöléséhez. A szemiotikának ezt a passzusát a helyesírás nyelvére lefordítva általánosságban azt mondhatjuk: nem racionális érvek, hanem döntően a szokásjog határozza meg, mit és hogyan írunk manapság helyesen. Bizonyos megoldások mögött azonban látnunk kell, hogy nem véletlenszerűek, hanem valamiféle ösztönösen megsejtett, a nyelv diktálta szabályoknak engedelmessé születtek meg. Vagyis nyelvspecifikusak. A nyelv szerkezetéből fakadóan célszerűbb megoldásnak tűnnek, mint a kodifikálás „pillanatában” kínálkozó egyéb lehetőségek.

Helyesírásunk nyelvspecifikus megoldásainak megismerése gyümölcsözően járulhat hozzá a továbbiakban a nyelvi tervezéshez. Behatóbb ismerete az esetleges helyesírási reform különféle megfontolásaihoz is érvekkel szolgálhat majdan.

2.1. Jelen előadásomban a fentebb vázoltak szellemében csak egy részterületet óhajtok görcső alá venni. Azt vizsgálom, valóban tekintettel van-e egyik helyesírási alapelvünk — a szóelemzés elve — a magyar nyelv sajátosságaira. Ezt a problémakört mindenekelőtt fonológiai szemszögből szeretném megközelíteni és a megszokottól némiképp eltérő megvilágításba helyezni, bár tudom, gondolataim a szakirodalom korábbi megállapításaival mindenképpen összezsengnek. Az alábbiakban tehát a transzparencia és a szóelemzés elvének összefüggését vizsgálom.

A helyesírással s annak történetiségével foglalkozó szakirodalomban az egyes szerzők a kiejtés és a szóelemzés elvének egyfajta kiegyenlítődést eredményező konszenzusaként értékelik a két elv arányainak napjainkban is meglévő érvényesülését.

A modern fonológiai elméletek megközelítése szerint ott, ahol az ejtés és az írásképp eltérése figyelhető meg, az ejtésnek megfelelő írásmód inkább a szövegező (szövegíró) szempontjait veszi figyelembe, míg a morfológiai szempontokat érvényesítő szóelemzés elve inkább az olvasó (interpretátor) dolgát könnyíti meg. Röviden tehát azt mondhatjuk: a szóelemzés elvének érvényesítése az írott alakok transzparenciáját erősíti.

2.2. Gyakorló pedagógusok a megmondhatóí, milyen nehézségeket jelent a fonematikus elven nyugvó írás-olvasás megtanítása a kisiskolásoknak, mivel a nyelvi szöveg írásbeli kódolása és dekódolása többek között sajátos, nagyon finommá csiszolt nyelvi elemzések műveletsorán alapul. Elsaajátításuk tehát nem csak technikai kérdés. Ez utóbbi okkal magyarázható az az évszázados hagyományokra visszavezethető tapasztalat, hogy az írás és olvasás elmélyült megtanításának a nyelvi rendszer sajátosságainak tudatosításával párhuzamosan kell történnie. A hangtörvények kiejtés szerinti írásmódja **simító (lenizációs) folyamatnak** tekinthető (vö. KIEFER 1994: 40, 555, 637), végső soron **nyelvi takarékoságra** vezethető vissza, vagyis felolvasáskor könnyíti az írott szöveg hangosítását végző artikulációs tevékenységet. A hangtörvények jelöletlensége viszont a nyelvi szöveg értelmét „kereső” olvasó dolgát könnyíti meg, mivel a nyelvi szerkezetet alkotó elemeket a maguk „valójában” mutatja be. Más szavakkal megfogalmazva: a szerkezetet alkotó morfémák a maguk eredeti formájában jelentkeznek. Első pillantásra önkényesnek tűnik, mikor érvényesítjük a szóelemzés, mikor a kiejtés, illetőleg az egyszerűsítés elvét, ám sejtésem szerint tüzetesebb búvárkodással a transzparenciával összefüggő racionalitást fedezhetünk fel a látszólag önkényesen bevezetett helyesírási szabályok mögött.

2.3. Kísérletek is igazolják, hogy a fonematikusan rögzített nyelvi anyag percepciójának hatékonysága összefüggésbe hozható a szóalakok transzpa-

rens voltával. Általánosságban azt mondhatjuk: annál könnyebb a fonémasor szerkezetének felfogása, minél transzparensőbb a szóalak. A **transzparenciának**¹ három fokozatát különítjük el:

- Egy szóalak akkor a **legtranszparensőbb**, ha benne a **szótaghatárok egybeesnek a morfémahatárokkal**, s a szót alkotó morfémák jól felismerhetők.
- **Kevésbé transzparens** a szóalak, ha a **morfémák nem esnek egybe a szótaghatárokkal**, s ekkor a tő és toldalék együttesének ún. „újraszótagolása” válik szükségessé. Ez a tény lehet a magyarázata többek között pl. a *kert-ig*, *ház-ért*, *bor-ért* stb. típusú elválasztási hibáknak is.
- A **transzparencia** legkevésbé érvényesül az ún. **alakkiegészülés** vagy más szóval **szuppletivizmus**² eseteiben. Példaként hozhatjuk nyelvünkben a kisiskolások által gyakran elvétett *sok*, *sokabb*, *legsokabb* (helyesen: *sok*, *több*, *legtöbb*); *kettő*, *kettedik* (helyesen: *kettő*, *második*); valamint a *van*, *volt*, *lesz* morfémasorokat.

A fentieket megtoldhatjuk annyival, hogy az írott alakok transzparenciáját nemcsak az újraszótagolási kényszer gyengíti, hanem a morfémahatáron érvényesített hangtörvények is: főként a kiejtés és egyszerűsítés elvének megfelelően. A percepciót végző szem-agy együttese számára egy-egy szóalak transzparensőbb, ha benne az alkotó elemek jól felismerhetők; kevésbé transzparens, ha csak az egyik van az alapalakjában feltüntetve, vagy egyik sem. A fentebbi megállapítást látszik illusztrálni a következő három szóalak, ha időhatározói szerepet tölt be a mondatban: *idővel*, *nappal*, *reggel*. Mivel a morfémahatárok egybeesnek bennük a szótaghatárokkal, ezért ebből a szempontból mindhármat azonos transzparenciájúnak tekinthetjük. Közös bennük továbbá, hogy abszolút tő + rag kapcsolatra vezethetők vissza. Igaz, a *nappal*-ban és még inkább a *reggel*-ben csak a nyelvtörténet segít ezt a tagolódást felismerni. Transzparenciájuk azonban mégis három eltérő fokozatot mutat. Legtranszparensőbb az első szóalak, mert benne jól felismerhetők a morfológiai alkotóelemek. Ezt követi a *nappal*. Itt a *nap* szótő a mai nyelvhasználó számára is még jól elkülöníthető, a hasonult alakban feltüntetett *-val/-vel* rag azonban kevésbé vagy egyáltalán nem. Két oka is van ennek:

¹**Transzparencia**: áttekinthetőség, átláthatóság. A nyelvi szerkezet strukturális felépülésének átláthatósága, átláthatóságának foka, mértéke.

²**Szuppletivizmus** (vagy más szóval alakkiegészülés): egy szó valamely, a nyelvi rendszer logikája által diktált alakja hiányzik, s azt egy másik, etimologikusan eltérő szóalakkal pótoljuk a rendszerben. Pl. *sok*, *több*, *legtöbb*; *kettő*, *második*; *van*, *volt*, *lesz* stb.

- A *-val/-vel* időhatározó szerepben mai nyelvünkben viszonylag ritkán fordul elő.
- A *tő + toldalék* együttese egy morfémává vált, s ezzel együtt megtörtént a funkció- és szófajváltás is: határozószóvá alakult.

A két említett tényező és a szóalak transzparenciájának gyöngülése együttesen segíthette ezt a folyamatot. A *reggel* szóalak mára teljesen elvesztette az alkotóelemekre vonatkozó transzparenciáját: a *tő* is, a *rag* is csak nyelvtörténeti elemzéssel ismerhető fel benne. A valamikor aktív *reg ~ rög* *tő* önálló használata teljesen kiszorult a nyelvből. Azt is mondhatnánk, a korábban toldalékosnak tekinthető szóalak a transzparencia szempontjából minőséget váltott.

A fenti fejtegetés után is megválaszolatlan maradt viszont az a kérdés, hogy is függ össze a transzparencia és a helyesírás. A továbbiakban utalás-szerűen erről kívánok szólni.

Napjainkban négy fő elvét tartjuk számon a magyar helyesírásnak, ezek a kiejtés, a szóelemzés, a szűkebben értelmezett hagyomány és az egyszerűsítés elve. Ezek közül most csak a szóelemzés elvét vizsgálom, hogy összefüggését a transzparenciával megvilágíthassam.

2.4. A jottista kontra ipszilonista vita a szóelemzés elvének javára dőlt el, a ma nyelvhasználójának szemszögéből első pillantásra azonban úgy tűnik, mintha véletlen okokra lehetne visszavezetni ezt, az első szabályzatban rögzített megoldást. Révai Miklós történeti megalapozottságú szemléletéről az a felületes benyomás alakulhat ki, hogy a kortársak szemében nagy tekintélynek örvendő, s irodalmi kérdésekben leginkább mérvadó Kazinczy és köre vitte volna győzelemre az általa képviselt felfogást, a szóelemzés ügyét. Látunk kell azonban, hogy a Verseyhy Ferenc képviselte kiejtés szerinti írásmód — ha győzedelmeskedik — a toldalékos szavak transzparens voltát gyöngítette volna részben vagy egészben, s tegyük hozzá egyszerre: az írott szöveg percepciója szempontjából kevésbé adekvát megoldásnak számított volna a magyar helyesírásban, mivel jelentős mértékben megnehezítette volna az írott információ dekódolását. Az írott szöveg hangosításában azonban ebben az esetben nyert volna a magyar nyelv használója — s nem csak a magyar nyelvhasználó! (A korabeli vitáról részletesebben olvashatunk: Fábián, 1967, 89—93.) Egyszóval: a szóelemzés elve a szó morfológiai tagolására utalva tekinthető értelemtükrözőnek. Bár az írásszabályok megtanultatásával nehezebb a helyes írásmódok elsajátítása; a szóelemzés a grammatikai információ percepcióját mégis jelentős mértékben megkönnyíti. Az írott szöveg rögzítője ugyanis a szóelemző írásmóddal a szöveg olvasója számára előre elvégzi a

nyelvi analízist. Miért enged mégis teret a kiejtés és egyszerűsítés elvének helyesírásunk a különféle hasonulások és rövidülések esetében? Azért, mert az írásban jelölt teljes hasonuláskor a két morféma közül az egyik még felismerhetővé válik, s ezáltal a szóalak transzparenciája kevésbé sérül. Ha a szóelemzés elvének érvényesülését következetesen végigvezetjük a különféle **hasonulások, összeolvadások és rövidülések** esetein, azonnal világossá válik, hogy a *tő* és a *toldalék* találkozási pontján az elvet leginkább akkor alkalmazzuk, amikor ejtésben

a) a *tő* végén és a *toldalék* elején egyaránt megváltozik a morféma hangminősége:

<i>látjuk</i>	kiejtve: <i>láttyuk</i> ;
<i>barátság</i>	kiejtve: <i>baráccság</i> ;
stb.	

b) a *tő* + *toldalék*, *tő* + *tő* találkozásakor ejtésben a *tővégi* hangminőség, -mennyiség módosul:

<i>kézhez</i>	kiejtve: <i>készhez</i> ;
<i>víztükör</i>	kiejtve: <i>vísztükör</i> ;
<i>község</i>	kiejtve: <i>kösség</i> ;
<i>itthon</i>	kiejtve: <i>ithon</i> ;
<i>jobbba</i>	kiejtve: <i>jobbra</i> ;
stb.	

Csak kivételes esetekben érvényesítjük a kiejtés elvét, s főként akkor, amikor az írásképp nyelvtörténeti okokra visszavezethetően régtől fogva nem tükrözi a szóelemeket. Ilyennek tekinthetjük pl. egyes *t* végű igék felszólító módú alakjait:

<i>fut</i> →	<i>fuss</i>
<i>lát</i> →	<i>láss</i>
<i>nyit</i> →	<i>nyiss</i>
stb.	

Más *t* végű igék esetében viszont az imént elmondottak érvényesek:

<i>félt</i> →	<i>félts</i>
<i>tanít</i> →	<i>taníts</i>
stb.	

A fentiekkel részben összefüggésbe hozható a névmás + rag kapcsolatának kérdése. Erre azonban most részletesen nem tudok kitérni, csak utalok rá:

- Bizonyos kettősségek összefüggésbe hozhatók a transzparenciával (pl. *ezzel* ~ *evvel*).
- A kettősségek a szófajilag helyettesítő természetű csoportban jöttek csak létre, fogalomjelölő szavak körében viszont nem.
- Vannak olyan kényszerítő tényezők, amelyek nyelvrendszeri okokra vezethetők vissza. A *h* hang zöngés változatának hiánya miatt csak hasonít, de nem hasonul (pl. *ehhez*, *ahhoz*).

Vagyis az egykori tekintélyelvű döntés mögött valójában nyelvszerű, kommunikációs okokra visszavezethető megsejtés bújik meg. Igaz, ezek a mozgatórugók a mából visszatekintve már kevésbé vagy egyáltalán nem látszanak.

2.5. A figyelmes olvasónak bizonyára feltűnt, hogy az előbbieken a morfológiai információk kapcsán főként a *tő + toldalék* kapcsolásának transzparens voltát vizsgáltuk, vagyis a problémát a **metrikus fonológia** terminológiájával megnevezve, az ún. **fonológiai szó**³ határán belül vizsgálódtunk (vö. KIEFER 1994: 35—37, 398, 463). Ugyanakkor érintettünk egyes **klitikumcsoportokat** is. Mielőtt erről még érintőlegesen szólnék, röviden értelmezzük a másodikként elhangzott terminus technicust. **Klitikumcsoportnak** nevezzük azokat a beszédbeli nyelvi egységeket, amelyek egy főhangsúly alá rendeződnek (vö. KIEFER 1994: 36). A magyarban klitikumcsoportnak tekintjük:

- a **szóösszetételeket**,
- a szóösszetételekkel bizonyos rokonságot mutató **szókapcsolatokat**,
- illetőleg az ún. **simulószavakat** (klitikumok),
- és az egy hangsúlyszakaszba tartozó **szósorokat**.

Pl. *'íróasztal*, *'íróasztalfiók*, *'Csepel-sziget* stb.

'tévét néz, *'vacsorát főz* stb.

az 'ajtó, *a 'kabátom* stb.

hogyan 'elolvastad, *de 'evett* stb.

³**Fonológiai szó:** a magyarban a magánhangzó-illeszkedéssel definiálható. A fonológiai szó egyetlen főhangsúly alá rendezett grammatikai egység. A fonológiai szón belül nem lehet szóösszetétel, csak toldalékkal (képző, jel, rag) ellátott *tő* vagy *tövek* (pl. *ásat*, *ásatás*, *ásatások*, *ásatásokkal*).

és ha 'értelmezte, vagy ha 'beszélt

'emberek sem

'Gábor is

Egy-egy klitikumcsoporton belül meghatározott feltételek teljesültével kifejtésben ugyanúgy működnek a hangtörvények, mint a tövek és toldalékok találkozásakor:

<i>nem kell kimondani</i>	kiejtve: <i>nem kel kimondani;</i>
<i>hogy tudod megtenni</i>	kiejtve: <i>hoty tudod mektenni;</i>
<i>ne tedd meg</i>	kiejtve: <i>ne ted meg;</i>
<i>hogyha szól</i>	kiejtve: <i>hotyha szól;</i>
<i>házsám</i>	kiejtve: <i>hászszám;</i>
stb.	

Az elmondottakból egyértelműen következik: helyesírásunk értelem-tükröző voltát erősíti, hogy az azonos klitikumcsoportba tartozó szavak határán írott alakban nem tükrözzük a kiejtett hangminőséget, hanem a szóelemzés elvének megfelelően a morfológikus szóalakokat írjuk le. Vagyis sem a rövidüléseket, sem a hasonulásokat, sem az összeolvadásokat nem tüntetjük fel, megkönnyítve ezáltal mindenütt a szó eredeti formájának felismerését. Másképpen fogalmazva: az írott formában fontosabbnak tartjuk a transzparenciát a hallott információ viszonylag hű rögzítésénél.

3. Tisztában vagyok azzal, hogy a problémakör minden részletét nem sikerült behatóan szemügyre vennem. Különösen érdemes lett volna foglalkozni a kivételnek számító, a szóelemzés hatókörébe tartozó helyesírási megoldásokkal.

Úgy gondolom, a kérdéskör további alapos végiggondolására lenne szükség. Céлом azonban előadásommal pusztán az volt, hogy felvillantsam azokat az alternatívákat és nyelvhasználati következményeiket, amelyek az 1832-es helyesírási szabályozást megelőzően a literátus értelmiség vitáinak nyelvélet-tani hátterül szolgáltak, bár igazuk bizonyítására „csatározásaikban” a mai értelemben vett fonológiai és morfológiai érvekkel — érthető okokból — nem szolgál(hat)tak.

Irodalom

DEME László. Helyesírási rendszerünk logikája. In: Magyar Nyelvőr 88: 229—247, 357—376.

DEME László—FÁBIÁN Pál—BENCÉDY József 1966. A magyar helyesírás rendszere. Nyelvtudományi Értekezések 54. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest.

DURAND, Jacques—SIPTÁR Péter 1997. Bevezetés a fonológiába. Osiris Kiadó. Budapest.

FÁBIÁN Pál 1967. Az akadémiai helyesírás előzményei. Helyesírásunk alakulására irányuló tudatos törekvések 1772 és 1832 között. Akadémiai Kiadó. Budapest.

KÁLMÁN László—NÁDASDY Ádám 1994. A hangsúly. In: Kiefer Ferenc (szerk.). Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia. Akadémiai Kiadó. Budapest. 393—467.

KASSAI Iлона 1998. Fonetika. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.

KIEFER Ferenc (szerk.) 1994. Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia. Akadémiai Kiadó. Budapest.

KNIEZSA István 1952. Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig. Akadémiai Kiadó. Budapest.

KNIEZSA István 1959. A magyar helyesírás története. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. Tankönyvkiadó. Budapest.

A magyar helyesírás szabályai. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1984.

SZATHMÁRI István 1995. A magyar helyesírás alapjai. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.

SZEMERE Gyula 1974. Az akadémiai helyesírás története. Akadémiai Kiadó. Budapest.

A magyar írásjelhasználat jellemző sajátosságai

1. Az írásjelek (vagy ahogy GELB 1982: 115 nevezi: a szupraszegmentális fonémák) egyezményes grafikai jelölések, melyek az írott nyelvben az intonációs-értelmi és grammatikai tagolás eszközei; a két szempont szorosan összefügg egymással.

Az írásjelek tükröztetik a gondolatok tagolását, a gondolatok szerkezeti részeinek egymáshoz kapcsolódását, tehát elkülönítenek, illetőleg összekapcsolnak különféle beszédegységeket és egyes mondatrészeket is. Jelölhetnek grammatikai viszonyt, helyettesíthetnek mondatrészeket, kötőszókat; kiemelhetnek vagy mellékes, lényegtelenebb jelentésűvé tehetnek mondatokat vagy mondatrészeket; utalhatnak választási lehetőségekre stb.

A mondatzáró írásjeleknek lényeges funkciója, hogy jelölik a mondat modalitását, s ezzel együtt az intonációját is. Az írásjelek a mondatfajta jelölésén kívül is (különösen előadásra szánt szövegekben) fontos szerepet vállalnak a hangzás együttesében, a szöveg akusztikus, melodikus oldalának a megkomponálásában. Irányítják a hangvételt, a hangerőt, a hanghordozást, a hangmagasságot, a hanglejtést, a hangzást, a szüneteket (például az értelmező előtt, az utólagos hozzátoldások előtt, a tagmondatok határán stb.), a ritmust és a ritmusváltást (például közbevetések esetén). — A közlés akusztikus megformáltsága és az írásjelek között tehát általában kölcsönös meghatározottság áll fenn, bár ez korántsem általános érvényű, és sok részletkérdésben még egyáltalán nem tisztázott.

Kétségtelen, hogy az írásjelhasználat nagyjából grammatikai alapon nyugszik, de összefügg az információ közlési módjával (pl.: tömörítés, kiemelés, utólagos hozzátoldás) és az egyes információk hírértékével is (váratlan, meglepő fordulat jelölése, egy tartalomváró szó bővebb kifejtése stb.), sőt az írásjelek segítik a finomabb jelentésbeli és hangulati árnyalatok kifejezését is (megkérdőjelezünk valamit, kételkedve, gúnyosan jegyzünk meg valamit stb.).

2. Az európai írásjelhasználat viszonylag egységes rendszert alkot, s az európai nyelvekben az írásjelhasználat hasonló összefüggést mutat az információ grammatikai megszerkesztésével, a közlés módjával, az információ hírértékével, mint nálunk.

Az európai pontuáció egységes jellege természetesen nem azt jelenti, hogy nincsenek eltérések egyes nyelvcsoportok vagy nyelvek írásjelhasználati megoldásaiban. A tagmondatokat például általában írásjelek választják el egymástól, akár van, akár nincs kötőszó közöttük (vö. AkH. 1984. 243.), függetlenül attól, hogy a tagmondatok tagoltak vagy tagolatlanok, és hogy rövidек vagy hosszúak. Ez a szabály azonban nem minden európai nyelvben egyaránt kötelező. A németben és a magyarban szigorúan kötelező a vessző kitétele mindenféle típusú mellé- és alárendelő mondat között (vö. GDR. 423—34.). Hasonló a helyzet az oroszban is, csupán az egy szóból álló mellékmondatok elé nem kell vesszőt tenni, például: „я сказал откуда” ’Mondtam, honnan’ (vö. ПРОП. 142). — Az angol és a francia szokás azonban ettől eltér, s nem olyan szigorú formális szabályok szerint jár el (vö. БОЛЛА—ПАЛЛ—ПАПП 1977: 174; БАРЦОВА 1979: 19—46; JONSON 1978: 48), például: „She didn’t tell him the bad news *because* he was tired *and because* looked unwell” ’Nem közölte vele a rossz hírt, *mert* fáradt volt, *és mert* nem jól nézett ki’; „He heard an explosion *and* he (therefore) phoned the police” ’Hallotta a robbanást, *és ezért* telefonált a rendőrségre!’; „You should have asked the man *who* left yesterday” ’Meg kellett volna kérdezni azt az embert, *aki* tegnap elment’ (QUIRK—GREENBAUM: A University Grammar of English 256, 257, 459); „*Ou* bien il dort toujours et vous ne le dérangerez pas; *ou* ...” ’Vagy mindig alszik, *és* ön nem zavarja őt; vagy ...’; „Je connais un coin *qui* vous plaira” ’Ismerek egy zugot, *ami* önnek tetszeni fog’ (KELEMENNÉ 1984: 319, 321).

Akadnak olyan speciális sajátosságok is, melyek csupán egy-egy nyelvre jellemzőek. Ilyen egyedi jelenség a spanyolban a kérdő mondatokat közrefogó kérdőjelpár és a felszólító és felkiáltó mondatokat közrefogó felkiáltójelpár. Például: „¿*Qué* has hecho estos días?” ’Mit csináltál ezekben a napokban’?; „¡*Fuego!*” ’Tűz van!’ (Vö. ALONSO 1982: 5, 95.) Ugyancsak spanyol nyelvi sajátosság a megszólítások utáni kettőspont vagy az a szokás is, hogy az igei állítmány hiányát vesszővel jelölik, s hogy a gondolatjellel elkülönített hátravetések végére is kiteszik a gondolatjelet, azaz a hátravetésekben is gondolatjelpárt használnak (REPILADO 1969: 27, 45). Speciális orosz sajátosság a bizonyos névszói állítmányú mondatok alanyi és állítmányi részét elválasztó gondolatjel (НАУМОВИЧ 1983: 39—49), bár ez az utóbbi 50 évben a magyarban is szaporodott (ERDŐDI 1953: 296—7).

Egyes nyelvekben eltérést találunk az általános szokástól a gondolat megszakadásának, kihagyásának a jelölésében is. — A legtöbb európai nyelvben a gondolat megszakadását három ponttal jelölik (l. pl.: GDR. 477.; ПРОП. 185. stb.). A németben és az angolban azonban olykor gondolatjelet

is alkalmaznak a három pont helyett: „*Verlassen Sie das Zimmer, oder —!*” ’Hagyja el a szobát, vagy —!’ (GDR. 468.). A QUIRK—GREENBAUM—LEECH—SVARTVIK-féle angol grammatika szerint a gondolatjel a gyors törés és megszakadás jelölője, szemben a folyamatos megszakadást jelző három ponttal (i. m. 1077).

Korábban a magyarban is használatos volt a gondolatjel a kihagyás jelölésére. FÁBIÁN írja (1967: 236), hogy több régi grammatika megemlíti (példa nélkül ugyan) a gondolatjelnek kihagyást jelző szerepét. Például: „Mikor pedig ezen Lineátskák sokasítódnak illyenn formán: — — — — ez azt jelenti, hogy a beszéd valami híjjával vagyon és magára bízódik az Olvasóra, hogy azt pótolja ki” (a DebrGr.-ból id. FÁBIÁN: i. h.).

Nem egészen egységes az európai felfogás a pontosvessző használatával kapcsolatban sem. Bár a legtöbb grammatika egyetért abban, hogy a pontosvessző a mondatömbök elhatárolására szolgáló írásjel, s elvben azonosak is a mondatömb-meghatározások, a gyakorlati tájékoztatókban azonban nagy a bizonytalanság.

Többször elfogadott az a nézet, hogy a pontosvessző elsősorban a *de*, *azonban*, *mégis*, *ezért* kötőszók előtt használatos (vö. GDR. 454; ППОП. 131.2.; REPILADO 1969: 31; WEST—KIMBER 1963: 188); a QUIRK—GREENBAUM-féle angol grammatika (1977: 261) azonban ajánlja a „súlyosabb központozást” (azaz a pontosvessző használatát) az *és ... sem*, *se* kötőszós [hozzátoldó kapcsolatos] mondatok, valamint a *de ... sem*, *se*, *mégsem* kötőszós [megszorító utótagú] ellentétes mondatok között is.

НАУМОВИЧ (1985: 212) helyesnek és ajánlatosnak tartja a pontosvessző kitételét olyan összetett mondatokban is, melyeknek első tagmondata (vagy mondatömbje) kijelentő, a második pedig kérdő, felkiáltó vagy felszólító. Az orosz helyesírási szabályzat (ППОП. 74.4.) a magyarra és a némettel ellentétben a beszéd szintje alatti relatív tömbök között is javasolja az alkalmazását.

A magyar helyesírás oldaláról tekintve a kérdést: a magyar írásjelhasználatban alig van olyan szabály, amelyik valahol ne lenne meg az európai helyesírásban (természetesen elsősorban a németben, az oroszban és az angolban). Speciális, csak a magyarra jellemző az a kötelező érvényű szabály, hogy a *mint* kötőszóval kifejezett hasonlító határozó elé vesszőt kell tenni (*Péter okosabb, mint a bátyja*), s részben az az alternatív szabály is, hogy bizonyos esetekben az alany és az állítmány közé kettőspontot szokás tenni (*A cél: tanítva szórakoztatni*), különösen a témaként álló állítmány után. Topik szerepű állítmány után azonban olykor más nyelvekben is előfordul kettőspont, de kizárólag akkor, ha az felsorolást vezet be. — Annak ellenére, hogy

kevés a kimondottan csak a magyar interpunkciós rendszerre jellemző szabály, kétségtelen, hogy a magyar írásjelhasználatnak európai jellege mellett nemzeti jellege is van, hiszen sajátos, egyedi elegye az európai szokásoknak.

Ma a magyar írásjelhasználat legközelebb a német és az orosz gyakorlathoz áll, bár a középkorban évszázadokon keresztül az olasz, majd a német közvetítésű olasz írásgyakorlat hatása volt nálunk a legerősebb. Ennek köszönhető, hogy ma a legtöbb írásjelhasználati szabályunk megegyezik a némettel. Az orosz interpunkcióval való rokonság részben az 1945-től 1989-ig tartó szorosabb nyelvi kapcsolatnak, részben pedig annak a következménye, hogy az orosz írásjelhasználati szabályok kialakulására is hatással volt a német gyakorlat. Az orosz puntuáció közvetlen nyelvi hatása elsősorban a nagyköötőjeles megoldások szaporodásában mutatkozott meg, mégpedig a *Hadrovics—Gáldi*-típusok terjedésében. Ezekon kívül a névszói állítmányú mondatok alanyi és állítmányi része között terjedő gondolatjel alkalmazásában (vö. ERDŐDI 1953: 296—8; ELEKFI 1964: 131—2). A szó szerint lefordított TASZSZ-hírekben például az 50-es évektől kezdve mindennap (s minden újságban) előfordultak ilyen példák: *A terv teljesítése — hazafias feladat; Az erődiplomáciával való próbálkozás — kilátástalan dolog.* Az alany és az állítmány közötti ilyen gondolatjel-használatnak egyébként vannak hagyományai a magyarban is, különösen olyan esetekben, amikor az alanyt vagy az állítmányt ki akarjuk emelni, vagy ha a hátul álló alany vagy állítmány váratlan közlést tartalmaz. Ilyen megoldást alkalmaz Arany János is:

„Az az ábránd — elenyészett,
Az a légvár — füstgomoly,
Az a remény, az az ének,
Az a világ — nincs sehol!”

(Arany János Visszatekintés című verséből idézi ZOLNAI 1957: 94.)

Az utóbbi évtizedekben (különösen tudományos szövegek olvasása és fordítása révén) az angol írásjelhasználat hatásával is számolnunk kell. Így elsősorban angol és német mintára hódítottak tért az *oktatási-nevelési* típusú kötőjeles összetételek (KLAJN, 1972: 162), a szögletes zárójelek (i. m.), valamint a 'vagy' jelentésű ferde vonal (*és/vagy*), s valószínűleg (az orosz mellett) az angol írásszokás is hozzájárult ahhoz, hogy elszaporodtak a magyarban is a „bevezető frázisok” utáni kettőspontok, például: *Nos: enyhén szólva közepes volt; Szóval: befejezted; Apropos: hogy van az új beteg? stb.*

3. Az európai írásjelhasználatban nemcsak az egyes jelek és szabályok, hanem a szabályok funkciója és típusai is hasonlóak.

A) Vannak kötelező érvényű szabályok. Ilyenek az írásművek szerkezeti tagolására vonatkozó szabályok. Ezek:

- a) A mondatok végén mondatzáró írásjelek állnak (s ilyenek részben a mondatzáró írásjelek fajtáira vonatkozó szabályok is).
- b) A tagmondatokat írásjelek választják el egymástól, akár van, akár nincs kötőszó közöttük (vö. AkH. 1984. 243.).
- c) A mellérendelő szószerkezeteket vessző választja el egymástól (kivéve az *és*, *s*, *meg*, *vagy* kötőszós, nem hozzátoldásos eseteket), a közbevetéseket páros írásjellel (zárójel, gondolatjel, vessző), az utólagos hozzátoldásokat zárójelpárral, gondolatjellel vagy vesszővel kell elkülöníteni. Ide tartoznak az értelmezett és az értelmező között, illetőleg az értelmező után használatos írásjelek szabályai is.

B) Vannak olyan szabályok, amelyek alternatív megoldásokra adnak lehetőséget. Alternatív lehetőségek esetében a választható írásjelek fokozati összefüggésben állnak egymással. A tagmondatokat elválasztó írásjelek fokozati összefüggése (a leggyengébben elválasztó írásjeltől a legerősebben elválasztó felé haladva): $, < — < : < ;$. A mondatrészeket elválasztó írásjelek fokozati összefüggése: $, < — < : < (\text{ esetleg }) ;$. A közbevetéseket és a hátravetéseket elválasztó írásjelek fokozati összefüggése: $, (,) < — (—) < (\text{ })$. Alternatív lehetőségek esetében a kifejezendő tartalomnak és a kifejezési szándéknak megfelelően kell az írásjelet megválasztani. — E kérdés szorosan összefügg a felszólító mondatok általános problémájával. A korábbi időkben szigorú szabály írta elő, hogy a felszólító mondatok végére felkiáltójelnek kell kerülnie. Ma egyre több európai szabályzat és grammatika tiltakozik ez ellen a szigorú megkötés ellen, s azt vallja, hogy a felszólító mondatok után nem szükséges minden esetben a felkiáltójel, csak ha nyomatékos a felszólítás (vö. pl.: GDR. 697). Tehát itt is többnyire választhatunk a felkiáltójel és a pont között.

Egyre inkább alternatív szabállyá kezd válni az alárendelt összetett mondatok központosási szabálya is (azaz a függő kérdő, függő felkiáltó, függő felszólító és függő óhajtó mondatok írásjelezése). A korábbi szabályok szigorúan megkövetelték ilyen esetekben a főmondat modalitása szerinti írásjelezést. Ma azonban egyre többen vallják, hogy ha a mellékmondat úgynevezett kapcsolt egyenes beszéd, azaz függő idézetként *hogy* kötőszóval kezdődik (ez el is maradhat), de egyenes idézetként folytatódik, és a mellékmondat dominánssá válik (*Megkérdezte, hogy nem jössz?*); vagy ha a mellékmondat nincs

a főmondatnál közvetlen mondatrészi viszonyban (*S szétnézett, mi zaj van a világban?*); illetve ha a főmondat „nem igazi” főmondat, hanem módosító mondatrészlet (*Nézd, ez nem fog sikerülni*), magunk dönthetjük el, hogy a főmondatnak vagy a mellékmondatnak megfelelő írásjelet választunk-e. (Így foglal állást az 1984-es magyar helyesírási szabályzatnak a 242. pontja is. Vö. még: НАУМОВИЧ 1985: 28.)

Nem szigorú, hanem rugalmas a felkiáltó funkciójú kérdő mondatokat záró írásjelek szabálya is (*Hát szép ez?/!*). Lehet őket kérdőjellel és felkiáltójellel is zárni. — A felszólító formájú kijelentő mondatok végére is egyaránt kerülhet felkiáltójel és pont is (*Foglaljuk össze a tanulságokat./!*). Ilyen esetekben szoktunk hagyományos elnevezéssel élve: **a funkció és a forma ellentmondásáról** beszélni. E probléma vizsgálata azonban valójában szorosán összefügg már a beszédaktusokkal, melyekkel a legbehatóbban PLÉH CSABA és RADICS KATALIN foglalkozott a „Beszédaktus-elmélet és kommunikációkutatás” című tanulmányában (1982: 87—108). A szerzők Austin nyomán rámutattak arra, hogy nyilatkozatunkban el kell választani azt, amit kimondunk, attól, amit teszünk. A nyilatkozatnak ezeket a rétegeit Austin **lokúciónak** (= a nyilatkozat szó szerinti grammatikailag kifejezett jelentése), illetve **illokúciónak** (= a nyilatkozat funkciója, az a cselekvés, amit a kimondással végrehajtottunk) nevezi, s rámutat arra, hogy gyakran a lokúciós jelentés nem azonos azzal, amit mondani szándékozunk (i. h. 94—5). Egy pohár vizet ugyanis kérhetünk így: *Adjál egy pohár vizet!*, de mondhatjuk azt is: *Nem adnál egy pohár vizet?* A sugallt (illokúciós) jelentés mindkét esetben felszólítás, a lokúciós jelentés azonban csak az első mondatban felszólítás, a másodikban kérdés. — Egy adott mondat modalitása tehát csak a grammatikai ismérvek és a kontextus együttes vizsgálata alapján állapítható meg (vö. még PÉTER 1984: 219—35 és KIEFER 1986: 20 is!).

A külföldi szerzők közül ERVIN TRIPP és munkatársai vizsgálták azt a jelenséget, hogy ugyanannak a funkciónak a betöltésére bizonyos helyzetben többféle modalitású szintaktikai szerkezet is alkalmas lehet, illetve hogy egy adott modalitás különböző funkciókat tölthet be (= vö. PLÉH—RADICS i. h. 103; az újabb szakirodalomból vö. még ROSENGREN 1988: 113—38 és ZAEFFERER 1988: 139—64).

Az alternatív megoldások közé lehet sorolni azokat az eseteket is, amikor választhatunk írásjeles vagy írásjel nélküli forma közül. Ide tartoznak például az egyszerű és az összetett mondat határsávjába tartozó vitás esetek (például: *A folyó kiáradt_(,) és a vetés elpusztult a nagy eső miatt; Sokat tanultak_(,) és kitűnően vizsgáztak a jelöltek*), bizonyos típusú névszói állítmányú mondatok alany-állítmányi részének kettősponttal való (vagy írás-

jeltelen) elkülönítése (*A neve(:) Madonna; A cél(:) tanítva szórakoztatni*), s legtöbbször az is, hogy egy mondatrészt vagy egy tagmondatot utólagos hozzátoldásnak, mellékes közbevetésnek szánunk-e, s ettől függően írásjellel/írásjelekkel választunk-e el.

C) A kötelező és az alternatív szabályok mellett vannak olyan tanácsok, melyek nem szigorúan normatív jellegűek. Ezek alkalmazása kizárólag a szerző megítélésétől, stílusától, emocionális-expresszív indíttatásától függ, és ezeknek elsősorban stilisztikai vagy retorikai funkciójuk van. Ilyenek: a figyelemfölkeltő és tömörítő kettőspont, a zárójeles kérdőjel vagy felkiáltójel, a gúnyos vagy más jelentést jelölő idézőjel, a szaggatott, töredezett előadásmódra utaló három pont, a váratlan fordulatot jelölő gondolatjel stb.

4. Közös sajátág az európai írásjelhasználati rendszerben az állandó mozgás is. Az írásjelhasználati szokásokat ugyanis — bár viszonylag állandóak — bizonyos változás is jellemzi. Tapasztalatom szerint a mai írásjelhasználat egyik jellemzője minden stílusnemben az írásjelek (például a felkiáltó- és kérdőjelek) elszaporodása. De megtalálható az ezzel ellentétes tendencia, az írásjeltelen szövegszerkesztés is. A szépirodalom (de ma már a sajtó) nyelvén is gyakori a gondolatmenet megszakadását, a töredezett előadásmódot jelző három pont használata. Divatosak a vesszővel vagy gondolatjellel kapcsolt utólagos hozzátoldások, valamint a közbevetések is. Ezek többnyire a szerzőknek a mondanivalóval kapcsolatos véleményét tükrözik, de gyakran a szöveg írójának bátortalanságára, bizonytalanságára is utalnak. A beszélt nyelvben és az azt tükröző szépprózában divatos, hogy a mondategészeket, sőt sokszor a mondategységeket is gyakran nem szintaktikai szerkezetük szerint tagolják, hanem az információ többszörös lezárásával (pontokkal, vesszőkkel, olykor gondolatjellel vagy három ponttal) széttagolják. Például: „*Szeretne már menni. Amoda. Az igazi lakodalomba. Ahol muzsikások vannak meg ahol lányok vannak*” (SZABÓ PÁL: Talpalatnyi föld I. 1974: 158). A széttagolást felhasználják a humoristák is szófacsarásokban, például közös elemű frazémák egymásba öltésével úgy, hogy a tréfának a fogalmi fordulatból származó csattanója az eltagolt mondatrészbe vagy mondatrészletbe kerül, s a szünet fokozza a fordulat váratlanságát, a csattanó hatását. „*A prímás hozzám jön. Lehajol és a fülembe húzza. A sapkámat*” (BONCZ GÉZA: Levél a hosszú büntetésből. In: Rádió-kabaré. Válogatás. 1984: 344). — Az újságcímekben szaporodnak a gondolatjeles megoldások. Itt a gondolatjelet a meglepő fordulat kifejezésére használják, például: *Akadémikus — farmerban* (RTVÚ. 1985/23. 3); *Fogamzágátlás — kenguruknak* (Népszava 1986. febr. 22. 16); *Délutáni légyottok — rablással* (Esti Hírlap 1985. júl. 13. 4).

A magyarban ugyancsak az újságcímekben (figyelemfelkeltés és talán

nyelvi takarékoság céljából is) terjednek az olyan zárójeles megoldások is, melyek a címeknek kettős jelentést adnak, például: *Hara(n)gvölgy*, *Pohár (nélküli) köszöntő*, *Szedd (meg) magad*, *Hasz(on)talan rugaszkodás* stb.

Európa-szerte divatosak, főként a hivatalos, a tudományos és az újságnyelvben a 'vagy' jelentésű ferde vonalak, például: *és/vagy*, *informális/formális* stb. és az alkalmi mellérendelő szószerkezeteknek a kötőjellel való összekapcsolása, például: *beszédben-írásban*, *oktatási-nevelési* stb. (vö. AkH. 1984. 100. b).

Egyes szerzők kedvelik a figyelemfelkeltő kettőspontokat tartalomváró szavak és úgynevezett bevezető szavak után. Ezt helyesírási szabályzatunk is megengedi, sőt javasolja (vö. AkH. 1984. 245.; továbbá: QUIRK—GREENBAUM 287—94; REPILADO 34—40; НАУМОВИЧ 1985: 180—2, 236), például: „Máig vitatott *kérdés*: hol talált rá Juliánus az előmagyarokra?” (Népszava 1986. júl. 7. 5); „*Nos*: enyhén szólva közepes volt” (Világ Ifjúsága 1985. júl. 4. 2); „*Szóval*: volt egyszer egy Duna-korzó” (Nők Lapja 1985. júl. 27. 11).

5. Az európai írásjelhasználat egységes jellege igen fontos kultúrtörténeti tény, mely kétségtelenül a területi együvértartozás és a közös kulturális fejlődés következménye. Ugyanolyan fontos és értékes része azonban az írásjel-használati kultúrának az a néhány apró nemzeti sajátosság is, ami a sok közös vonás mellett megvan az egyes népek írásjel-használati rendszerében. Kár lenne, ha bárki az egységesítés szándékával meg kívánná ezeket szüntetni, mint ahogy nem is olyan régen egy magyar nyelvész előadásában azt bizonygatta, hogy a magyar írásjel-használati rendszer elmaradott, mivel minden tagmondatot írásjellel választ el, s kifejtette, hogy itt lenne az ideje az angol és francia gyakorlat átvételének.

Véleményem szerint: bármennyire fontos is az európai kultúrközösség, egy nemzet arculatát s nemzet voltát nagyrészt a hagyományok, a nemzeti szokások adják meg, még az olyan kis sajátosságok is, amelyek az írásjelhasználatban mutatkoznak meg.

Irodalom

ALONSO, Martin 1982. Ciencia del lenguaje y arte del Estilo. I., II. (Duodécima edición, cuarta reimpresión.) Aguilar. Madrid.

Барсова, А. 1979. Проблемы Пунктуации в языках. Москва.

Болла, К., Палл, Е., Папп, Ф. 1977. Курс современного русского языка. Tankönyvkiadó. Budapest.

GDR. = Der Große Duden. Wörterbuch und Leitfaden der deutschen Rechtschreibung. VEB. Bibliographisches Institut. Leipzig. 1983.

ELEKFI László 1964. A nagyköötjel használata. Nyr. LXXXVIII, 131—5.

ERDŐDI József 1953. Az orosz nyelv hatása a magyar nyelvre 1945 után. I. Hatása hangrendszerünkre, helyesírásunkra, szóképzésünkre. Nyr. LXXVII, 296—8.

FÁBIÁN Pál 1967. Az akadémiai helyesírás előzményei. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Гелб, И., Й. 1982. Опыт изучения письма. Радуга. Москва.

HELBIG, G., P BUSCHA, J. 1977. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. VEB Verlag Enzyklopädie. Leipzig.

JENSEN, Hans 1959. Altarmenische Grammatik. Carl Winter Universitäts-verlag.

JONSON, B. 1978. Respelt English. Longman. London.

KELEMEN Tiborné 1984. Cours de grammaire française. Tankönyvkiadó. Budapest.

KIEFER Ferenc 1986. A modalitás fogalmáról. NyK. LXXXVIII, 3—37.

KLAJN, Ivan 1972. Infussi inglesi nella lingua italiana. Olschki. Firenze.

Хаумович, А. Н. 1983. Современная русская пунктуация. «Высшая школа». Минск.

PÉTER Mihály 1984. Érzelemkifejezés, stílusérték és expresszivitás a nyelvben. ÁNyT. XV, 219—35.

PLÉH Csaba—P RADICS Katalin 1982. Beszédaktus-elmélet és kommunikációkutatás. ÁNyT. XIV, 87—108.

ПРОП. = Правила русской орфографии и пунктуации. Государственное Учебно-педагогическое Издательство Министерства Просвещения РСФСР. Москва.

QUIRK, Randolph, P GREENBAUM, Sidney 1977. A University Grammar of English. London.

QUIRK, Randolph, P GREENBAUM, Sidney, P LEECH, Geoffrey, SVARTVIK, Jan 1972. A grammar of contemporary English. Seminar Press New York and London. London.

REPILADO, Ricardo 1975. Dos Temas de redacción. Editorial Pueblo y Educación. Habana².

ROSENGREN, Inger 1988. Die Beziehung zwischen Satztyp und Illokutionstyp aus einer modularen Sicht. Linguistische Studien 185. sz. 113—36.

WEST, M., P KIMBER, P. F. 1956. Deskbook of correct English. A Dictionary of Spelling, Punctuation, Grammar and Usage. Государственное Учебно-педагогическое Издательство Министерства Просвещения РСФСР. Ленинград.

ZAEFFERER, D. 1988. Satzmodi als Satzformkategorien zur Analyse grammatischer Faktoren in der Illokutionstypbestimmung. Linguistische Studien 185. sz. 139—64.

ZOLNAI Béla 1957. Nyelv és stílus. Tanulmányok. Gondolat Kiadó. Budapest.

Kisbetűk és nagybetűk

A kezdőbetűkre vonatkozó általános, elméleti, összegző tudnivalókat helyesírási szabályzatunk meglehetősen röviden, tömören, ám egyértelműen és világosan rögzíti (143—153. pont). A szabálypontok alapján a következő alapvető megállapításokat tehetjük. A nagy kezdőbetű használatának úgy tűnik, három fontos kritériumát lehet megkülönböztetni helyesírásunkban: egyrészt **grammatikai**, másrészt **pragmatikai**, harmadrészt **stilisztikai** oka lehet a kisbetűs írásmódtól való eltérésnek.

A grammatikai aspektushoz két fontos és nagy problémakör tartozik: 1. a nagy kezdőbetű legfőbb rendeltetése, azaz tulajdonképpen egyfajta szófajjelölő szerepe: vagyis a **tulajdonnevek** megkülönböztetése a köznevektől a főnévi szóosztályon belül, 2. valamint a **mondatkezdő nagybetűk**.

1. Állandó nagy kezdőbetűjük írásgyakorlatunkban — mint az jól ismert — csak a tulajdonneveknek van. Ma mindenki számára természetes, hogy a tulajdonneveket a legtöbb nyelvben nagybetűvel írjuk, s az is tény, hogy ez a szokás hosszú fejlődés eredményeképpen alakult ki. Érdekességgéppen említhetjük meg — Keszler Borbála összefoglaló jellegű tanulmányára hivatkozva a tulajdonnév-jelölés történetével kapcsolatban (1993) —, hogy már a legősibb írásfajtákban is megvolt valamiféle törekvés a tulajdonnév és a köznév megkülönböztetésére — természetesen a legkülönfélébb eszközökkel. Például az azték képirásos iratokban a személy- és földrajzi neveket emberfigurák melletti és alatti rajzokkal, mennyiségre utaló jelekkel jelölték. Az egyiptomi hieroglifákon a fáraók nevét piros névgyűrűbe foglalták, később a hieratikus folyóírással írt szövegekben a papiruszokon az istenek nevét vörös tintával írták. Az akkád és az asszír ékírásban pedig különféle determináló jelekkel utaltak a tulajdonnévi jellegre. A nagybetű a görög és latin nyelvű iratokban bukkant fel, először mondatkezdő helyzetben, később a tulajdonnév jelölésére a VIII—IX. századtól kezdve az ún. minuscula típusú írás kialakulása után (korábban a görög és latin szövegekben nemigen különböztették meg a tulajdonnevet a köznévtől). A tulajdonnév nagybetűs írása végül a X—XI. században kezdett gyakoribbá válni, s a XVII—XVIII. században állandósult Európa-szerte (vö. KESZLER 1993: 172—176).

E rövid és érintőleges történeti kitérő után nézzük meg a tulajdonnevek és a nagybetűs jelölés összefüggését egy kicsit közelebbről. A tulajdonnévi

szóosztály különféle alcsoportokra tagolódik (személynevek, földrajzi nevek, intézménynevek stb.) — s valamennyi közös sajátossága a kezdő nagybetű. Ez jelöli — Deme László szavaival élve (1989: 282) — a „névség” tényét. A tulajdonnevek esetében ezentúl azonban fontos a névterjedelem jelölése is. Köztudott, hogy ebbe a szóosztályba olyan egyedek is tartoznak szép számmal, melyek nem egyetlen, hanem több lexémából állnak, például *Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar*, mely öt lexémából tevődik össze, ám egy névnek tekintendő — tehát ez egyetlen tulajdonnév, amelyhez hagyományos grammatikáink a főnévi szófaji értéket rendelik, hiszen tény, hogy a név a mondatban egységként valóban főnévként viselkedik. Miért és hogyan tekinthető fenti példánkban ez az öt lexéma, melyek között melléknév is szerepel — *bölcsészettudományi* —, s szerepelhetne egyéb szófajú szó is, főnévi értékűnek? Sokan és sokféleképpen próbálták meghatározni a „névség” lényegét. A legutóbb például Tolcsvai Nagy Gábor az V. magyar névtudományi konferencián a Polányi-féle kognitív nyelvelmélet, illetve a Langacker-féle kognitív nyelvtan alapján közelítette meg a problémát. Eszerint a neveket — miként más nyelvi entitásokat is — kétféleképpen fogja fel és dolgozza fel a beszélő és a hallgató: egyrészt holisztikusan, azaz egészelvűen. Ebből a nézőpontból nem az számít, hogy mit jelent a név, hanem az, hogy a névnek névjellege van, társadalmi, intézményi háttere van, s hogy vonatkozik valamire (vö. TOLCSVAI 1996: 322). Ez a **holisztikus**, egységben, egészelvűségben való „szemlélés” teszi tulajdonképpen a nevet névvé alapvetően. Ehhez járul aztán a morfológikus szempont, azaz a nyelvi egység részeire és annak viszonyaira összpontosító „szemlélés”. A név morfológikus befogadásakor az a lényeges, hogy mit jelenthet a név, mik az összetevői, tehát az etimológia, a szójelentés, a szó stílusértéke, a motiváció, azaz az egyes névelemek kerülnek előtérbe, illetve az, hogy a név megfelel-e valamilyen nyelvi jellegűen is jellemezhető névadási konvenciónak vagy sem (vö. TOLCSVAI 1996: 322).

A hagyományos névadásban, ahogy Tolcsvai Nagy Gábor is megállapítja (1996: 323), az intézményjelleg dominál (tehát az, hogy a nevet intézményesen adják, intézményesen működik, tulajdonképpen kanonikus értéket kap), így alapvetően a holisztikus szemlélet érvényesül. Ez tehát az alapja véleményem szerint annak, hogy a helyesírás a nevek esetében egyértelműen törekszik a „névség” jelölésén kívül a névterjedelem jelölésére is. Deme László a névterjedelem jelölésének négy lehetséges módját adja meg (1989: 283). 1. A több tagból álló neveknél az első és legtermészetesebb eljárás a tagok egybefogására — vö. holisztikus szemlélés — a teljes egybeírás. 2. Az egybeírásnak egyfajta módja tulajdonképpen a kötőjelezés is. 3. S ez témánk szempont-

jából a leglényegesebb most: az alkotóelemek csupa nagybetűs kezdése. Ez érvényesül a személyneveknél: *Boján Mihály*, az intézménynevek jó részénél: *36. Sz. Építőipari Szakmunkásképző Intézet*, a márkaneveknél: *Suzuki Swift*, a földrajzi nevek egy típusában: *Magyar Köztársaság*, a kitüntetések, díjak egy részénél: *Akadémiai Aranyérem*, valamint az állandó címeknél: *Magyar Nemzet*. Tehát a nagybetűs írásmódnak a tulajdonnevek alapvető megkülönböztetésén túl a névterjedelem kijelölésében az egészelvűségnek megfelelően nagyon fontos szerepe van.

A Deme-féle 4. kritérium — egyébként ez alkotja a legheterogénebb csoportot — az, hogy a névterjedelmet a tulajdonnév nyelvi felépítése vagy sajátosságos helyzete mutatja. Ide tartoznak a földrajzi nevek közül az ún. közigazgatási nevek, például *Kossuth utca*, az intézménynevek közül pedig az *Ugocsa mozi* típusúak — mindkét esetben az ún. „kétségtelen utótag” (vö. DEME 1989: 283) jelzi a név határát, azaz a földrajzi köznév, valamint az intézménytípust jelölő név. Ezek az esetek egyébként az ún. kombinált nevek közé tartoznak, azaz van bennük egy eredetibb tulajdonnévi elem, egy jel-név, mely valamilyen közszói elemmel kombinálódik (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 32). Vegyük szemügyre az utóbbi példát: *Ugocsa mozi*. Gyakorlatilag maga a tulajdonnév az *Ugocsa*. A *mozi* mindössze azonosításra szolgál — ebben a szerkezetben az utótag tulajdonképpen a név vonatkoztatását adja meg, vagyis nem szerves része a tulajdonnévnek —, s ezt helyesírásunk is jelzi a kisbetűvel. Gondoljunk Kiefer szemantikai nézeteire a tulajdonnevekkel kapcsolatosan (1989 — idézi TOLCSVAI 1996: 321). Eszerint tehát az, hogy a név név, kétféle szempontból igazolható. Egyrészt a név és a megnevezett között pragmatikai viszony van: a nevet adják. Másrészt a tulajdonnévnek név (azaz nem főnév, hanem adott név) voltából következően van vonatkozása. Ennek levezetésére Kiefer azonosító predikatív szerkezetet használ (ti. a tulajdonnév logikai jelentését vizsgálja, a logikai jelentés pedig a jelentésnek az a része, mely igazságfeltételekkel hozható kapcsolatba, igazságfeltétele pedig csak a mondatnak lehet — vö. KIEFER 1989: 287): *Budapest nagyváros*. Alkalmazzuk ezt a fenti példánkra: Az *Ugocsa* az *mozi*, vagyis tulajdonképpen ebben az értelemben használjuk az *Ugocsa mozi* szerkezetet, ahol tehát az *Ugocsa* a tulajdonnév, a *mozi* a vonatkoztatás, az azonosításra utaló tag. S mindezt helyesírásunk is tükrözi — ha nem is tökéletes következetességgel, vö. *Madách Színház*, *Honvéd Szálló* — éppen a kezdőbetűk megfelelő alkalmazásával.

A tulajdonnevek holisztikus szemlélésének és a kezdőbetűk összefüggésének legproblematicusabb csoportját, úgy gondolom, az egyedi címek alkotják. Deme szerint (1989: 283) itt a névterjedelmet a cím elkülönített helyzete

adja, például címlapon van, s emiatt hat egészként. Az egyedi címek esetében a kezdő lexéma kezdő nagybetűjén kívül csak az esetleges tulajdonnévi elemek nagybetűsek, egyébként nem használunk nagy kezdőbetűket. Kontextusban éppen ezért törekszünk a formai beszerkesztésre — a holisztikus szemléletnek megfelelően —, például a *Termelési-regény (kissregény)* című műben, illetve az írásgyakorlatban nem véletlen az egyedi címek gyakori idézőjelbe tétele. Ugyanis ha mindezt nem alkalmazzuk, nem biztos, hogy kiderül, mely lexémákat kell egészelve, egységben tekintenünk, hiszen még az írott képben sem egyszerűsítik le a kezdőbetűk mindezt. Nézzünk egy fiktív példát:

Szabó Ubul Lótífuti kisregényében olvashatjuk...

Ebben az esetben egyáltalán nem egyértelmű, hogy az adott mű címe vajon *Lótífuti* vagy *Lótífuti kisregény*, s ebben az írott nyelvi befogadás sem segít szükségszerűen.

Helyesírásunk fenti vonatkozásában azonban — s ez az általános, s ez is helyesírásunk ún. értelemtükröztető jellegét mutatja — feloldja a megfelelő eszközökkel, azaz például a kezdőbetűk használatával az esetleges hasonló értelmezési problémákat. S most nem elsősorban a kis- és nagybetű alapvető értelemtükröztető jellegére gondolok a tulajdonnevek és a köznevek eredendő megkülönböztetésében (például *opera* — *Opera*), hanem a következőkre. Az ún. hagyományos, intézményesen működő nevek esetében igaz az, hogy a tulajdonnév szöveggörnyezeten kívül, önmagában identifikál. A nem hagyományos, legújabb — Tolcsvai Nagy által posztmodernnek nevezett — nevek esetében, azoknál, melyek még nem intézményesedtek, nem kapták meg kanonikus értékeiket, ez az identifikáció, vonatkoztatás nem szükségszerűen nyilvánvaló, sőt alapvetően a tulajdonnéviség sem az (vö. TOLCSVAI 1996: 323). Nézzük a következő példát:

Mit tudsz a *Fekete Lyuk*ról?

Miről is van szó ebben az esetben? A *fekete lyuk* szintagma különféle értelmezési tartományokat hozhat működésbe, például az általános közhasználatit minden további kijelölés nélkül, egy csillagászatit a maga további értelmezési mezőjével stb., s aki tudja, hogy ez egy budapesti klubnak a neve, az tudja csak holisztikusan névként tekinteni (vö. TOLCSVAI 1996: 323). Leírva a nagybetűs íráskép azonban azonnal utal a tulajdonnévi jellegre — azok számára is, akik nem tudják, hogy létezik egy ilyen nevű klub. Tehát a nagybetűs íráskép (*Fekete Lyuk*) azonnal jelzi, hogy a szerkezetet egészelve kell kezelni, azaz név, s ekkor megjósolható többé-kevésbé, hogy mire

vonatkozhat. (Zárójelben jegyzem meg, hogy ha tudjuk, hogy ez egy klub-név, a név maga morfológikusan tekintve természetesen működésbe hozza az előzőekben említett értelmezési tartományokat is — sőt elsőrendűen ezeket hozza működésbe. Így az ilyen típusú nevek befogadásakor, megértésekor jóval nagyobb kognitív tevékenységre van szükségünk, mint a hagyományosnak nevezett nevek esetében — vö. részletesebben TOLCSVAI 1996: 323—324). Vegyünk a fentiekre egy másik példát:

A fogatlan *Bulldognál* (sic!) erősebb a tavaszi *Darázs*.

Így dekontextualizálva, ha szóban hangzik el, mondatunk szinte értelmezhetetlen pragmatikailag. (A világról való tudásunk alapján ugyanis nem szoktunk egy emlőállatot egy ízeltlábúval összehasonlítani a rágószervek és az évszakok függvényében.) A leírt formában azonban a *Bulldog* és a *Darázs* nagybetűje jelzi, hogy holisztikusan kell őket szemlélnünk, azaz nem a jelentés, hanem a névjelleg számít. Így a mondatunk már nem tűnik pragmatikai képtelenségnek. A „megoldás”: *Battai Bátor Bulldogok* és *Érdi Darázsak* — magyar rögbicsapatok nevei, tehát: az egyik tavaszi fordulóban a Darázsak legyőzték az egyébként gyengén játszó Bulldogokat. (A példa a Nemzeti Sportból származik. Megjegyzendő: az AkH. 1984. szerint *buldog* a helyes állatnév!)

2. S ezzel térjünk át a grammatikai alapú nagy kezdőbetűs írásmód másik területére: a **mondatkezdő nagybetűre**. A mondatkezdő nagybetű tulajdonképpen tagolóeszköz — természetesen a mondatzáró írásjelekkel együtt —, hiszen így jelezzük a szövegben azt, hogy új egység, új mondat kezdődik. Ez persze — s ezt meg kell említenünk — nem szükségszerűen esik egybe a megnyilatkozáshatárokkal, hiszen tudjuk azt, hogy a mondat és megnyilatkozás (vagy másképp nyilatkozat) közötti realizációs viszony fakultatív természetű, nem alapul kölcsönösen egyértelmű megfelelésen. Ezzel kapcsolatosan Péter Mihályt idézhetjük: „Lehetséges olyan nyilatkozat, amely több mondatból áll (pl. *Az apa félretette az újságot, a gyerekek abbahagyták a tanulást, mindnyájan a tévé elé ültek*), és előfordulhat az is, hogy egy mondat több nyilatkozatban realizálódik (pl. *Hogyan tehetted ezt? Velem! És éppen most!*)” (PÉTER 1986: 6). Nem szándékozom most mondatelméleti kérdéseket boncolgatni, s nem próbálom meg a mondat és megnyilatkozás egymáshoz való viszonyának problémáját mégcsak röviden sem összegezni — mindezt azért hoztam elő, hogy szembesítsem Berrár Jolán egyik megállapításával a Mondat formai ismertetőjegyei című tanulmányából. Ez így szól: „A mondat a nyelvtudomány egyik legvilágosabb kategóriája — a gyakorlatban. Az elmélet azonban mást mutat. Kétezer esztendő nyelvtudósai kísérletez-

tek meghatározásával, több könyvet írtak a kérdésről anélkül, hogy végleges megnyugtató eredményre jutottak volna.” A továbbiakban Jespersent idézi Berrár: „hogya mi a mondat, abban a grammatikusok aligha tudnak megegyezésre jutni, de szinte minden konkrét esetben egyetértenek abban, hogy egy adott szócsoporthoz mondat-e vagy sem” (1963: 53). Ha ezt az utóbbi kijelentést szigorúan vesszük, azt gondolom — befogadói oldalról tekintve — az írott nyelvi közlemények esetében tökéletesen igaz, éppen az írás, helyesírás adott eszközeinek (nagybetű, írásjel) használata miatt. Ám például egy spontán beszélt nyelvi szöveg esetében ez már nem is olyan biztos — éppen többek között a fent említett probléma miatt: vajon minden esetben sikeres lesz-e a mondatthathatóság megállapítása, vagy esetleg megnyilatkozhatárokkal lehet jobban operálni — például egy spontán beszélt nyelvi szöveg lejegyzésében? A mondatokra jellemző intonációs lezártág ellenére sem szükségszerű, hogy ebben az esetben a befogadó tökéletesen ugyanazokat a mondatokat „produkálná”, mint a közlő. Nem szándékozom ennél a problémánál hosszasan időzni, annál is inkább nem, hiszen távolabbról érinti a kezdőbetűk kérdését, s úgy hiszem, sok vonatkozásában átgondolást igényel, s jóval túlmutat a nagy kezdőbetű tárgykörén — mindezt problémafelvetésnek szántam.

Visszatérve a kezdőbetűkhöz — feltétlenül a mondat és a nagybetű kérdéskörében kell megemlíteni a különféle feliratokat, az egyetlen lexémából állókat is — például *Bejárat*, *Ambulancia* —, hiszen ezek is mondatértékek, példáink egy főtagú nominális mondatok. A feliratok egyébként — figyelemfelhívó szerepüknek megfelelően — leggyakrabban csupa nagybetűből állnak, ám ha nem ezt a megoldást alkalmazzuk, a nagy kezdőbetű akkor is mindenképpen indokolt.

S ezzel térjünk át a grammatikai aspektusról a pragmatikaira.

A nagy kezdőbetű használatában pragmatikai oknak azt nevezhetjük, ha valamiféle tiszteletet, nagyrabecsülést érzékeltetünk vele. Ezt leginkább a hivatalos és tudományos írásgyakorlatban érhetjük tetten, többnyire levelekben vagy hivatalos iratokban. Jól ismert a levélbeli megszólításoknak az az írásformája, amelyben a mondatkezdő nagybetűn és a tulajdonneveken kívül nagy kezdőbetűvel jelöljük azokat a közneveket is, amelyek önmagukban alkalmasak a megszólításra — ilyenek például a rokonsági terminusok, a rang- és címmegjelölések, a foglalkozást jelölő főnevek, a ma már teljesen neutrálissá vált *úr* terminus, illetve természetesen a második személyű személyes névmások. Mindezek — ahogy helyesírási kézikönyveink is jelzik (vö. például SZEMERE 1987: 139—140) — szövegen belül is lehetnek nagy kezdőbetűsek a fokozott tisztelet kifejezésére (szövegen belül a több lexémából álló terminusok esetében csak az első szó nagybetűs — például *Professzor úr* — a

levélkezdő megszólítás *Professzor Úr* formájával szemben). Ezt az írásképet véleményem szerint erősítheti az a tény is, hogy a megszólításra alkalmas főnevek vagy főnévi csoportok nemcsak tagolatlan megszólítások lehetnek, hanem szervesen beépülhetnek a tagolt mondat struktúrájába mintegy „kiváltva” a magázó formájú személyes névmásokat, így küszöbölve ki azok esetleges rossz stilisztikai hatását, például *Szeretnék Önnel* beszélni helyett: *Szeretnék a Tanár úrral* beszélni. A második mondatunk kiszakítva a kontextusból kétféleképpen értelmezhető: vagy harmadik, vagy második személyű. Nyilvánvaló, hogy a szövegben ez a kétértelműség megszűnik (különben kommunikációs zavar támadhat), ám a nagy kezdőbetűs írásmód tulajdonképpen megerősíti a második személyű használatot.

A pragmatikai okból történő nagybetűs írásmódra vonatkozó szabálypont (149.) természetesen nem tekinthető ugyanolyan kodifikált szabálynak, mint a grammatikai alapúak. Mindez tulajdonképpen a mindennapi írásgyakorlat rögzítése, tanácsként szolgál, inkább leíró, mint előíró jellegű. Nem kezelhető tehát helyesírási hibaként például a *Kérem a polgármester urat* mondatkezdő formában a kis kezdőbetűs megoldás sem (maximum udvariatlanságnak).

A nagy kezdőbetűk alkalmazásának stilisztikai vonatkozását, s itt elsősorban a szépirodalomra, a költők írásgyakorlatában fellelhető alkalmi nagy kezdőbetűkre kell gondolnunk, mindössze a teljesség igénye miatt említem meg, hiszen ebben az esetben nemhogy kodifikált szabályokról, de általánosítható praxistról sem beszélhetünk — a költői szabadság szent és sérthetetlen.

Úgy gondolom, világos, egyértelmű és áttekinthető a kezdőbetűk használata helyesírásunkban — az elméletben. A gyakorlat azonban néha különféle okból mégis bizonytalan, vagy egyszerűen nem veszi figyelembe a szabályokat. Nézzünk néhány példát a gyakorlat, a praxis oldaláról!

Nyilvánvalóan bizonytalanságot okoz az, ha egy adott lexémáról vagy lexémacsoportról nem tudjuk egyértelműen eldönteni, hogy tulajdonnév-e, annak része vagy sem. Erre a legtöbb példát az intézménynevek kínálják. Most ebből a problémakörből két esetet ragadok ki.

Az intézmények (például cégek, vállalatok) kisebb-nagyobb alegységeinek elnevezését kétféleképpen írjuk. Ha nagyobb szervezeti egységről van szó, és szükség van az egyediség érzékeltetésére, nagy kezdőbetűt alkalmazunk (AkH. 189/b pont): *Föld- és Bányászati Tudományok Osztálya* (MTA), ám az intézmények azonos rendeltetésű kisebb egységeinek megnevezései kisbetűsek (189/c): *Kossuth Nyomda kereskedelmi főosztálya*. Túl azon, hogy az ilyen „kisebb egységek” vezetői gyakran presztízsokból ragaszkodnak a

nagy kezdőbetűs formához, esetenként nem is lehet egyértelműen eldönteni, hogy melyik írásmód alkalmazása a megfelelőbb; ehhez sokszor ismereni kell(ene) az adott intézmény felépítési rendszerét is. Például az ELTE-n *magyar nyelvészeti könyvtár* vagy *Magyar Nyelvészeti Könyvtár* működik? Hasonló problémát vethet fel a tanszékek elnevezésének írásformája is: *Mai magyar nyelvi tanszék* vagy *Mai Magyar Nyelvi Tanszék*? A gyakorlat, sőt az AkH. 1994. is, az utóbbi mellett foglal állást.

A rendezvények, kongresszusok, konferenciák, kiállítások elnevezésének helyesírása is bizonytalan lehet. Ezek akkor nagy kezdőbetűsek, ha intézményszerűek (191. pont): például *Szegedi Szabadtéri Játékok*, egyébként kisbetűvel írandók: például *(a) magyar nyelv hete*. Kérdés, hogy egy-egy ilyen rendezvény mikor tekinthető „intézményszerűnek”. Szabályzatunk azt sugallja, hogy akkor, ha rendszeresen ismétlődő, országos rendezvényről van szó. Ebben az esetben azonban *(A) Magyar Nyelv Hete* írásforma talán már megfelelőbb lenne, ahogy a gyakorlat is hajlik a nagybetűsítésre.

Sorolhatnánk természetesen további példákat a tulajdonnevek köréből — például említve a márkanevek, címek hasonló jellegű helyesírási problémáit —, nézzünk azonban meg inkább két olyan egymással ellentétes előjelű esetet a tulajdonnevek írásgyakorlatából, amelyek nem helyesírási bizonytalanságból adódnak, hanem sokkal inkább divatjelenségnek tekinthetők.

Régi probléma a személynevek, címek (esetleg feliratok) szándékos kisbetűsítése például a televízióban, filmvászonon vagy könyvborítókön. Nyelv-művelőink ezt elsősorban a figyelemfelkeltés szándékával magyarázzák (vö. NyKk. I. 854), véleményem szerint azonban inkább a divat hatásával kell számolnunk — mai divatos szóval: „design” —, elsősorban a nyugati minta követésének köszönhetően. Még egy — egyébként igen jó és hasznos — helyesírási kézikönyvet is utolért a „sors”. Közismert, hogy Szemere Gyula monográfiájának a címe ezzel az írásmóddal került a címlapra: *hogy is írjuk?* Nos, a válasz: ne így!

Ezzel ellentétes az az újabban felbukkanó jelenség, hogy angol mintára a magyar pop- és rockegyüttesek szerzeményeinek a címét csupa nagy kezdőbetűvel jelenítik meg, pl. Happy Gang: *Minő Guminő*. (Szándékosan választottam ezt a példát, s most csak annyit tennék hozzá: ez tényleg egy magyar zenekar, és valós a dal címe is!)

A pragmatikai alapú kezdőbetű-használat, jóllehet ebben az esetben nem beszélhetünk igazán előíró szabályokról, mégis meglehetősen érzékeny pontja az írásgyakorlatnak. Szabályzatunk érthető, világos összefoglalása ellenére örök kérdés a beosztások, rangok írásmódja, avagy kinek jár és kinek nem a nagybetű. Ha nem a fent vázolt levélbeli vagy egyéb megszólításokról

van szó, tehát az egyébként megszólításra is alkalmas főnevek vagy főnévi csoportok harmadik személyűek nemcsak grammatikailag, hanem pragmatikailag is, akkor teljesen felesleges a nagy kezdőbetű használata, és ez érvényes a legnagyobb rangtól a legkisebbig, szövegen belül és aláírás alatt is. Más kérdés persze az, hogy a nagy kezdőbetűs írásforma nem szükségszerűen helyesírási bizonytalanságból ered, hanem pl. egy adott vezető hiúsága, presztízsének hangsúlyozni vágyása, a beosztott (pl. titkárnő) tekintélytisztelte, esetleg félelme az oka.

Itt kell megemlítenünk egy furcsa tévhitet a tudományos fokozatokkal kapcsolatban. Jóllehet sokszor és sokan megírták már, mégis újra és újra találkozhatunk azzal a kérdéssel, hogy vajon a helyesírás különbséget tesz-e a kétféle doktori fokozat között, azaz a kisdoktoroknak a kisbetűt, a nagydoktoroknak a nagybetűt dukál-e. A doktori cím helyesírását már évtizedekkel ezelőtt szabályozták, mégpedig a következőképpen: a *dr.* akár egyetemi, akár akadémiai doktorátusról van szó, csak akkor írandó nagy kezdőbetűvel, ha mondat élén, önálló aláírásban, névtáblán vagy — tegyük hozzá — névjegyen szerepel, egyéb esetekben (pl. mondaton belül) kisbetűs. Ez a kérdés már csak azért is megmosolyogtató, mert amennyiben helyesírásunk tényleg különbséget tett volna valaha a két doktori fokozat között, mi lett volna azokkal a doktorokkal, akik kandidátusi fokozatot szereztek?

Végezetül — bár korántsem kimerítve a nagy kezdőbetűk helyesírási problémájának kérdéskörét — essék szó az új tudományos fokozatról, a PhD-ről. Mivel ez az angol rövidítés (*Doctor of Philosophy*, illetve latinul *Doctor Philosophiae*) átvétele (a magyarban egyébként inkább mozaikszónak minősíthetjük), helyesírása is egyértelműen angol, sőt még a kiejtése is — bár mintha egyre gyakrabban lehetne péhádénak hallani. Sajnálatos, hogy nincs megfelelő magyar terminusunk erre a fokozatra, és elterjedté válása miatt nem is látok sok esélyt a megmagyarítására, ha azonban lenne magyar megfelelője, akkor nyilvánvaló lenne a kisbetűs írásmód.

Irodalom

BERRÁR Jolán 1963. A mondat formai ismertetőjegyei. ÁNyT. I. 53—76.

DEME László 1989. Névterjedelem és névtartozékok. In: BALOGH Lajos és ÖRDÖG Ferenc (szerk.): Névtudomány és művelődéstörténet. Zalaegerszeg, 282—286.

EGEDY Mária: Mikor kell a nagy kezdőbetű? In: FERCSIK Erzsébet: Helyesírási kalauz. Korona Kiadó. Budapest, 1995. 89—91.

KESZLER Borbála 1993. A tulajdonnév-jelölés történetéhez. Névtani Értesítő 15. 172—177.

KIEFER Ferenc 1989. Mit jelent a tulajdonnév? In: BALOGH Lajos és ÖRDÖG Ferenc (szerk.): Névtudomány és művelődéstörténet. Zalaegerszeg, 286—290.

LACZKÓ Krisztina: Hány személyes névmásunk van? In: KESZLER Borbála (szerk.): Újabb fejek a magyar leíró nyelvtan köréből. Budapest, 1992. 108—127.

LACZKÓ Krisztina: Kisbetűk és nagybetűk. Magyar Tudomány 96/7. 880—881.

A magyar helyesírás szabályai. 11. kiadás. Budapest, 1992.

Nyelvművelő kézikönyv I—II. Budapest, 1980. és 1985.

PÉTER Mihály 1986. A nyilatkozat mint a nyelvi közlés alapegysége. MNy. 82: 1—10.

J. SOLTÉSZ Katalin 1979. A tulajdonnév funkciója és jelentése. Akadémiai Kiadó, Budapest.

SZATHMÁRI István: A magyar helyesírás alapjai. Tankönyvkiadó. Budapest, 1995.

SZEMERE Gyula 1987. Hogy is írjuk? Gondolat Kiadó, Budapest.

TOLCSVAI NAGY Gábor 1996. A tulajdonnév jelentéséről egy névcsoport kapcsán. Nyr. 120: 319—325.

Helyesírási szabályosságok a *j* hangnak *j* betűvel való jelölésében

Az Álljunk meg egy szóra! című televíziós műsor néhány évvel ezelőtti adásában GRÉTSY LÁSZLÓ — egy kérdésre válaszolva — azt mondta: nem lehetetlen, hogy a következő helyesírási szabályzat — talán húsz év múlva — megszünteti a köznyelvi *j* hangnak kétféle, *j* vagy *ly* betűvel való jelölését; figyelmeztette azonban a helyesírásunk jövője iránt érdeklődőket, hogy ez az egyszerűsítő változtatás nem lenne könnyen végrehajtható.

Nos, én úgy gondolom, súlyosabb érvek szólnak az *ly* betű megtartása, mint a megszüntetése (és *j*-vel való helyettesítése) mellett. Ezekről részletesen írtam egy régi tanulmányomban (Egy kis közvélemény-kutatás az *ly* betű megtartásáról vagy *j*-vel való helyettesítéséről. Magyar Nyelvőr, 1977: 423—436). Most csak egy-két olyan évrre hivatkozom, amely a változtatás ellen szól.

Iskoláinkban aránylag kevés a *j* ~ *ly* eltévesztéséből származó helyesírási hiba; ezeknek száma a központozási hibákhoz és az egybeírás-különírás hibáihoz képest csekély. Ha viszont eltörölnék az *ly* betűt, akkor az iskolák tanulói és a felnőtt nemzedékek éveken át rengeteg helyesírási hibával írnának, mert nem tudnának leszokni a gyakran előforduló szavainkban (*folyik, hely, melyik, milyen* stb.) nagyon megszokott *ly* betű használatáról. Az is kétségtelen, hogy igen sokan ragaszkodnak ehhez a magyar írásbeliségben oly nagy hagyományú *ly* betűhöz, mert nem zavarja őket, sőt talán el sem hiszik, hogy például a jelen idejű *fojt* és a múlt idejű *folyt* igealakban ugyanazt a *j* hangot mondjuk.

Évtizedekkel ezelőtt BENKŐ LORÁND mutatott rá arra, hogy az idő előrehaladtával egyre kisebb az esély az *ly* betű eltörlésére, illetőleg a köznyelvi *j* hang kétféle jelölésének a megszüntetésére. „Az *ly* betű — emlékeztetett egy akkori cikkében BENKŐ — írásrendszerünknek többszáz éves megszakítatlan hagyománya (a *cz* nem volt ilyen!), amely a korábban nemzeti nyelvünkben is élő *ly* hang meglétére épült föl. A XVIII. században kétségtelenül nagy lehetőségek nyíltak volna az írásbeli átváltásra, nemzeti nyelvünkben ugyanis ez idő tájt cserélődött föl az *ly* [hang] *j*-re... A *j*-s jelölésre való áttérést azonban — bár éppen a XVIII. század végén voltak rá bizonyos irodalmi kísérletek — e kor lényegében elmulasztotta; ettől kezdve pedig e

hagyományossá vált írásmód megszüntetésének az esélyei egyre csökkentek, s nem véletlen, hogy az akadémiai helyesírás nagyobb arányú módosításaikor ez a változtatás nemigen került komolyan szóba. E több évszázada töretlen íráshagyomány ereje az idő előrehaladásával csak növekedett, s a közgyakorlatba teljesen fölivódott” (Helyesírásunk időszerű kérdései. Szerk. BENKŐ LORÁND. Budapest, 1955. 54).

Magam úgy gondolom, hogy az *ly* betű a jövőben is változatlanul meg fog maradni, hiszen ha megtartottuk a XVIII. és a XIX. században, amikor az írásbeliség sokkal kisebb kiterjedésű volt, mint napjainkban, sőt 1945 után sem hagytuk ki ábécénkbelől ezt a hagyományos kétjegyű betűnkét, akkor már végleg elmúlt az ideje és a lehetősége az ilyen mélyreható helyesírási reformnak. Az emberek többsége nem is kívánja ezt a változtatást, mert valami primitívséget, bumfordiságot érezne abban, hogy a *gólya* helyett ezután *gójá*-t s a *Mihály* helyett *Miháj*-t írjon.

Az 1900-as évek elején a kétjegyű *cz*-nek egyszerű *c* betűvel való felváltása nem okozott nagyobb megrázkódtatást, mert 1. a *cz* betűnek nagyon jellemző első jegye, a *c* változatlanul megmaradt, 2. a *c* betűt tartalmazó szavak a szövegekben jóval ritkábban fordulnak elő, mint az *ly* betűt tartalmazók. „A mai magyar nyelv szépprózái gyakorisági szótára (1965—1977)” című könyv (Budapest, 1989.) 508 008 szövegszó feldolgozásával összeállította a leggyakoribbnak bizonyult 3410 szótári címszót. Ezek között 572 olyan szót találtam, amely a különféle szépirodalmi szövegekben legalább százszor fordult elő. Ezt az 572 leggyakoribb használatú szót megvizsgálva, közöttük csak 2 *c* betűs szóra bukkantam: az egyik a *cigaretta* (123 előfordulással), a másik az *utca* (228). Ezzel szemben a legalább százszor használt *ly*-os szavak száma 16. Ilyenek a következők: *amely* (510), *folynosó* (114), *folytat* (173), *hely* (434), *helyzet* (139), *ilyen* (634, külön szó a 43 *ily*), *ilyenkor* (151), *király* (130), *komoly* (136), *mely* (310, külön szó a 70 *melyik*), *mély* (128), *milyen* (377), *mosoly* (109), *mosolyog* (191), *oly* (141), *olyan* (949). Ezek az *ly*-os szavak napjainkban is olyan gyakoriak az írott és az olvasott szövegekben, hogy az *ly* betű csupán e tizenhat szó révén is mélyen, szinte kiirthatatlanul beleivódott a magyar nyelvtudatba.

Az *ly* betűnek *j*-vel való helyettesítése azért is elképzelhetetlen, mert e kétjegyű betűnknek a meghatározó első eleme, az *l* betűjegy — amely már a Halotti Beszéd *vvl* 'oly' szavában is megvolt — a reform után nem maradna meg úgy, mint a régi *cz* betű első eleme a mai *c* betűben; tehát a nagy múltú *ly* betűnek egyik jegye sem maradna fenn a *j*-s utódlásban.

Mindezeket végiggondolva én igenis azt hiszem, hogy ennek a hagyományos *ly* betűnknek nemcsak múltja és jelene, hanem jövője is van.

De nézzük a $j \sim ly$ probléma másik oldalát! A j betűnek anélkül is elég nagy a megterheltsége a szövegekben, hogy ráruháznánk az ly betűnek is a majdnem teljes szerepkörét. (A „majdnem” arra vonatkozik, hogy családneveinkben az ly -t a változtatást kívánók is meghagynák.)

Az említett gyakorisági szótárban 27 olyan j betűs szót találtam, amelyet legalább százszor használtak a szépirodalmi szövegekben. E szavak a következők: *ajtó* (453 előfordulással), *baj* (265), *eljön* (102), *fej* (főnév, 701), *feléje* (100), *férj* (173), *haj* (főnév, 189), *jár* (447), *játszik* (139), *jelent* (180), *jó* (melléknév, 1041), *jobban* (223), *jól* (454), *jön* (617), *jut* (326), *majd* (773), *majdnem* (144), *megjelenik* (121), *mindjárt* (135), *rajta* (312), *saját* (232), *száj* (297), *teljes* (272), *új* (464), *ujj* (149), *újra* (316), *vajon* (103).

E példaszavak és magas előfordulási számaik arra figyelmeztetnek, hogy nem csupán az ly -os szavak, hanem a j betűt tartalmazó szavak helyesírásával is fontos foglalkoznunk.

„Az ly írására pontos szabályaink nincsenek... Kétség esetén szótárban kell megnézni, mely szavakban írunk ly -t, melyekben j -t” — olvassuk az akadémiai helyesírási szabályzat 89. pontjában, A hagyományos írásmód című fejezetben. Itt a j -s írásra vonatkozólag még csak ennyi megjegyzést találunk: „A szó végén j -vel írandó szavak között többségben vannak az *aj*, *ej* végűek...” Mindez bizony eléggé szűkszavú eligazítás abban a kérdésben, hogy milyen esetekben írunk nem ly , hanem j betűt. Persze, a helyesírási szabályzatnak nem is feladata ennek a részletezése.

A j hang kétféle jelölésének szakirodalma főleg azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy mikor, mely szavakban írunk ly -t. Magam is részletesen szólok erről a Magyar Nyelvőr 1998. évi 2. számában megjelent tanulmányomban. (Címe: Az ly betűt tartalmazó szavak eddigi és újabb rendszerezése.)

Az alábbiakban — főképp az iskolai helyesírás-tanítás és -tanulás segítése érdekében — azt próbálom szabályokba, szabályfélékbe foglalni, hogy milyen esetekben írunk hagyományosan j betűt:

1. Mindig j betűt írunk a j -vel kezdődő igei személyragokban (az igék tárgyas ragozásában): *akarja*, *dobjuk*, *elkérjük*, *kivárjátok*, *megvárják* stb.
2. Mindig j betűvel írjuk a $-ja/-je$ és a $-juk/-jük$ birtokos személyragot (személyjelet): *célja*, *gyűrűje*, *kocsijuk*, *zsebkendőjük* stb.
3. Ha a határozószók személyragjában j hangzik, ezt j betűvel írjuk: *alája*, *feléje*, *mögéje*, *hozzájuk*, *közéjük* stb.
4. A felszólító mód jelének fő változatát j betűvel jelöljük: *adjak*, *kérj*,

lőjön, rakjunk, tépjetek, védjék stb. (Vannak persze *j* nélküli felszólító igealakok is, pl. *hozzak, moss; dobd, egyél, fűtsön, lássuk, válasszák.*)

5. Mindig *j*-t írunk az *-aj/-ej* főnévképzőben: *kacaj, moraj, csevej, dőrej* stb.; az *-ajt/-ejt* igeképzőben: *hullajt, szakajt, elveszejt* stb.; és a *-jú/-jű* melléknévképzőben: *más témájú, nagy erejű* stb.
6. A toldalék nélküli egyszerű szavak *jt* hangkapcsolatát mindig *j* betűvel írjuk. Bőséges példatárt idézhetek erre: *ajtó, bojt, bojtár, bojtorján, böjt, bujt, ejt, fajta, fejt, felejt, fojt, fullajtár, gyújt, gyűjt, hajt, kujtorog, lajt, lajtorja, lejt, nyújt, óhajt, pajtás, rajt, rejt, rojt, sajt, sajtó, sejt* (ige), *sejt* (főnév), *selejt, sóhajt, sújt, tajték, verejték* stb. (Természetesen nem tartoznak ide az *ly* végű szavak toldalékos alakjai és *t*-s utótagú szóösszetételei: *folyt, folytat, súlyt, súlytalan; helytörténet, súlytöbblet;* stb.)
7. Az *rj* hangkapcsolatot — az *egérlyuk, orrlyuk* típusú összetett szavak kivételével — mindig *j*-vel írjuk. Példákat itt is bőségesen lehet idézni: *Adorján, árja, bojtorján, borjú, burjánzik, burját, cserje, Eperjes, erjed, fehérje, férj, fürj, gáborján, gerjed, interjú, kurjant, lajtorja, orja, őrjöng, perje, pozdorja, Salgótarján, sarj, sarjad, sarjú, sorjáz, surján, tarja, tarjagos, tarján, tátorján, terjed, terjeszkedik, varjú, zürjén* stb.
8. Az *l* hangot is tartalmazó egyszerű tőszavakban a *j* hangot *j*-vel jelöljük. (A *l* és az *ly* „nem fér össze” egymással.) A gazdag példatárral e nyelvi szabályszerűség széles körű érvényesülését is igyekszem érzékeltetni: *ajánl, ájul, Alajos, alj, alleluja, delej, fejl- (-ett, -ődik), felejt, fullajtár, hajl(ik), hajnal, jászol, jel, Jolán, Júlia, Julianna, július, kajla, lajbi, lajhár, Lajos, Lajta, lajtorja, lakáj, lejt, Lujza, majális, majolika, maláj, olaj, rejl(ik), sajnál, selejt, széjjel, szilaj, talaj, telj- (-es, -hatalom), tolvaj, tulajdon, zajl(ik).*
9. A szó eleji *j* hang majdnem mindig *j*-vel írandó. A rengeteg ilyen szónak csak egy részét idézhetem: *jaj, jámbor, János, január, japán, jár, jász, játék, javul, jázmin, jég, jegenye, jegy, jel, jellem, Jenő, jó, jobbagy, jog, jósol, József, jön, jövőendő, Judit, juhász, június, jut* stb. „A magyar nyelv értelmező szótára”-ban (Budapest, 1959—1962.) — amely tulajdonneveket nem is közöl — 690 önálló szócikke van a *j*-vel kezdődő szavaknak. (Ugyanott *ly* betűvel csak 11 önálló szócikk címszava kezdődik: az *ly* hangé-betűé, a *lyuk* szócsaládé és a *lyüki* 'apró termetű ember v. gyermek' szóé.)

10. Az *aj* hangkapcsolatban majdnem mindig *j* betűt írunk. Száz példával próbálom érzékeltetni, hogy — a képzett és az összetett szavakkal együtt — több száz, sőt talán ezer szó is tartozik ebbe a csoportba: *abajgat*, *aj* (indulatszó), *ajak*, *ajándék*, *ajánl*, *ajjaj*, *Ajka*, *ajnároz*, *ajtó*, *ajzószer*, *Alajos*, *baj*, *Baja*, *bajnok*, *bajusz*, *Bajza József*, *csajka*, *dajka*, *dévaj*, *dobaj*, *duhaj*, *faj*, *fajd*, *fajta*, *felajz*, *gajdol*, *ganajturó*, *hajadon*, *hajcsár*, *hajdan*, *hajdina*, *hajdú*, *hajít*, *hajkurász*, *hajlam*, *hajlong*, *hajnal*, *Hajnalka*, *Hajnóczy József*, *hajó*, *hajol*, *hajsza*, *hajt*, *jaj*, *kacaj*, *kaja*, *kajak*, *kaján*, *kajla*, *kajtat*, *karaj*, *Kiskunmajsza*, *lajbi*, *Lajos*, *lajt*, *Lajta*, *majális*, *majd(an)*, *majolika*, *majom*, *majszol*, *moraj*, *nyikhaj*, *óhaj*, *pajkos*, *pajtás*, *pajzán*, *pajzs*, *paraj*, *párбай*, *raj*, *rajong*, *rajta*, *rajz*, *ricsaj*, *robaj*, *saját*, *sajka*, *sajnál*, *sajnos*, *Sajó*, *sajog*, *sajt*, *sajtó*, *seбай*, *sóhaj*, *szajkó*, *szilaj*, *tajték*, *talaj*, *Tokaj*, *tolvaj*, *tulajdon*, *tutaj*, *vaj*, *vajda*, *vajon*, *vajúdik*, *zaj*, *zsivaj*. Ez a százszavas gyűjtemény annyira nem teljességre törekvő, hogy például a *haj* főnév sincs benne. (Csak néhány *ly* betűs kivételt ismerünk: *bazsalyog*, *bivaly*, *gabalyodik*, *gally*, *guzsaly*, *karvaly*, *nyavalya*, *nyavalyyog*, *padmaly*, *tavaly*.)
11. Ha valamilyen hangot, hangzást jelentő szóban *j* hangzik, azt majdnem mindig *j* betűvel jelöljük: *csevej*, *csuhaj* (indulatszó), *dobaj*, *dőrej*, *ej* (indulatszó), *haj* (indulatszó és mondatszó), *hej* (indulatszó), *hejehuja*, *jaj*, *jajgat*, *kacaj*, *moraj*, *ricsaj*, *robaj*, *rőhej*, *sóhaj*, *ujjong*, *viyyog*, *zaj*, *zajong*, *zörej*, *zsivaj* stb. (Kivétel a *selypít* és a *sikoly* szó!)
12. Ha valamelyik idegennek érzett szavunkban *j* hangzik, azt általában *j* betűvel írjuk. Íme egy kis gyűjtemény a Magyar értelmező kéziszótárban (Budapest, 1972.) is megtalálható ilyen ijidegen” szavakból: *bojár*, *bojkott*, *bojler*, *burzsuj*, *csája*, *gejzír*, *jaguár*, *jakobinus*, *jakut*, *jambus*, *janicsár*, *jiddis*, *jóga*, *jugoszláv*, *kombájn*, *konvoj*, *kopejka*, *lakáj*, *lej*, *lojális*, *maláj*, *objektív*, *pejoratív*, *plebejus*, *szamojéd*, *szamuráj*, *szejm*, *szeráj*, *szovjet*, *szubjektív*, *tájfűn*, *tajga*, *trojka*, *zürjén*.
13. Kettőzött *j*-t írunk a következő szavak ún. szótári alakjában: *ajjaj* (indulatszó), *éjjel*, *hujjahó* (indulatszó), *hujtogat*, *kijjebb*, *lejjebb*, *ojjé* (indulatszó), *széjjel*, *újj*, *újjá*- (igekötő), *újjé* (indulatszó), *ujjong*, *viyyog* stb.

Előfordul, hogy ugyanaz a szó a felsorolt tizenhárom csoport közül többbe is besorolható. Például a *csevej* az 5. és a 11. csoportba; a *lajtorja* a 6.-ba (*jt* hangkapcsolat!), a 7.-be (*ry* hangkapcsolat!), a 8.-ba (*l* és *j* ugyanazon szóban!) és a 10.-be (*aj* hangkapcsolat!). Ilyen esetben a különböző

helyesírási csoportok vagy típusok egymást segítik, erősítik.

Valóban súlyos probléma-e a magyar helyesírásban a *j* hangú szóállománynak a két betűje?

Mindig is érdekelték a betűformák, a szöveg írásképe és a helyesírás története. Teljes mértékben elfogadom, hogy bár a betűk csak a kifejezést segítő eszközök, azért van hatásuk, saját hangulatuk. A szóhoz tehát hozzá tartozik írásképe is. Így érdekes vonása a magyar írásrendszernek, hogy az ősi *j* hang jelölésére két igen különös betűt használ. Közülük a fiatalabbik a *j*, az egyetlen olyan mássalhangzót jelölő betűnk, amelyre ékezetet, pontot teszünk, mert a *j* tulajdonképpen egy meghosszabbított *i*. A 17. századig *i*-vel vagy *y*-nal írták a *j* hangot is, csak akkor különült el egymástól az *i* hangnak és a *j* hangnak a betűje. Az *ly* az idősebbik, a régebbi betű, a középkori kancelláriai helyesírás szülötte, tehát igazi magyar fejlemény ez az írásjegy-kombináció. Eredetileg önálló, a *j*-től különböző hangot jelölt, amelyet azonban a 18. századra kiszorított a *j*-ző kiejtés, s ezután az *ly* mint a *j* hangot jelölő másik betű élt tovább a 19—20. századi helyesírásban. Benne az a különös még, hogy ma a neve (*ellipszilon*) teljesen eltér az általa jelölt hangtól. Ekkora különbség a hangnak és a betűnek a neve között egyetlen más betűnkben sincs (*b* hang — *bé* betű stb.). Felmerül a kérdés, miért őrizte meg a helyesírás ezt a betűt. Kétségtelenül egy sokszor tudattalan, de erős érzelmi kötődés miatt, amelyben benne van a betűnek az értékelése, tisztelete. Jésítése az írásban a maga sajátos módján rögzülő magyarságtudat egyik gyökerének a kivágása lenne. Gondoljunk csak a *ly*-nal írt család-, kereszt-, hely- és tájnevekre! Csak egyetlen meggyőző példát: egy *Erdéj* írásmódot bevezető írásreform elvágna mindattól, amit az a föld a magyar kultúrában valaha is jelentett, ma is jelent.

Azért is foglalkoztatott mindig a *j* és az *ly* írásának a kérdése, mert sohasem tudtam elfogadni azt a felfogást, hogy az *ly*-nak a megtartásáért súlyos árat kell fizetnünk, erősen komplikálja a magyar helyesírást, ezért léte a helyesírásnak megoldatlan kérdése. Véleményem szerint erre az egy hangra két betűnek a megtartása nehézséget csak azoknak okoz, akik ugyan járnak (jártak) iskolába, de nem kulturálódnak (kulturálódtak), akik nem dolgoznak (dolgoztak) rendszeresen. Az ilyen tanulóknak nemcsak az *ly*-os szavak megjegyzése (volt) nehéz, hanem az idegen nyelvek, a matematika, a fizika, a kémia és a biológia is...

Hogy mennyire eltúlzott egyeseknek ez a sopánkodása az *ly* miatt, azt két oldalról fogom bemutatni: a helyesírási rendszernek és a szóállománynak az oldaláról.

A magyar helyesírás négy alapelve ellenére ugyanis egységes, értelem-tükröző, mert a négy alapelvből a két legfontosabb egyetlen rendszerbe kombinálódik, kiegészíti egymást, az egyszerűsítés is hozzájuk kapcsolódik, csak a hagyományos írásmódú szavak nem illeszthetők ebbe bele. Kérdés azonban, van-e akkora súlyuk, hogy megnehezítsék az írást. A választ keresve induljunk ki A magyar helyesírás szabályaiból, amely az általános tudnivalókat és a betűket tartalmazó két bevezető fejezet után tárgyalja külön fejezetekben az alapelveket. A kiejtés szerinti írásmóddal a 17–48. szabály foglalkozik, vagyis harminckettő. Utána a 49.-től a 85.-ig harminchét szabály mutatja be a szóelemző írásmódot. A hagyományos írásmóddal mindössze hat szabály (86–91.) és az egyszerűsítő írásmóddal még ennél is kevesebb: három szabály foglalkozik, a 92–94. Ezek az arányok világosan jelzik, hogy a hagyományos írásmód, azon belül is a *j* hangnak *ly*-nal jelölése nem játszik jelentős szerepet helyesírásunk egészében, nem bontja meg annak egységes rendszerét. Végeredményben az *ly* írásával egyetlenegy szabály foglalkozik az alapelveket tárgyaló összesen 78 szabály közül! Tehát sokkal súlyosabb megtanítandó problémák vannak a *j* hang kétféle jelölésénél.

A másik még erősebb meggyőző érv arra nézve, hogy egy művelt magyar embernek nem okozhat különös gondot a *j* és az *ly* írása: a szókincs. Ezzel fogok részletesen foglalkozni, mert áttekintettem az egész *j* hangú szóállományunkat az ÉrtSz., a VégSz. és a TESz. segítségével. Mint látni fogjuk, a számadatok ebből a tekintetből is önmagukért fognak beszélni, akárcsak a helyesírási alapelvek esetében, hogy senkire sem ró nagy terhet az *ly*-os szavak külön megjegyzése. Véleményem szerint a sokszor propagált, de nem igen használható részsabályok helyett a szótárakat feldolgozva kell fogódzót találni egy jó írásgyakorlat kialakításához. Ehhez általánossá kellene végre válnia a szótárból való tanításnak, tanulásnak. Az elmélyült szótári munka ugyanis nemcsak a helyesírási készséget és a nyelvhasználatot fejlesztené, hanem lehetőséget adna a szófejtésre és evvel a nyelvi műveltség fejlesztésére, ez pedig kiterjesztve az asszociációs mezőt, a helyesírási hagyomány megtanulását is megkönnyítené.

Nézzük meg, hogy az ÉrtSz. 58 ezer önálló szócikkből mennyi a *j* betűs, hogy felmérjük az arányait a szókincsben (lásd a következő oldalon lévő táblázatot).

A szótári anyag 5%-ában fordul elő a *j* hang, s csak az 1,5%-át írjuk *ly*-nal.

A számadatokhoz azonban két dolgot hozzá kell tenni. A szó belseji pozícióban az 1379-nél jóval több szóban fordul elő a *j* vagy az *ly* igekötős és összetett szavakban, ezeket azonban nem vettük újra számba, mert a szó eleji vagy szóvégi helyzetben amúgy is szerepelnek. Pl. az *anyajegy*, *anyajog*, *bejár*, *bejön*, *bejut*, *búcsújárás*, *észjárás*, *időjárás*, *rókalyuk*, *színjáték*, illetve *fejfa*, *hajápolás*, *olajbogyó*, *szájkosár*, *újhold*-félék.

	j betűs	ly-os	Összesen
A szó elején	690	11	701
A szó belsejében	953	426	1379
A szó végén	418	434	852
Összesen	2061	871	2932

A származékszavaknak nemcsak ezt a csoportját mellőzhetjük bátran, hanem a táblázatba felvett 2932 szó zöme is származék, azonkívül találunk a szótárban néhány nem köznyelvi, sőt idegen szót is, így a szó elején 53 szóalakkal, a szó belsejében 265-tel és a szó végén 208-cal számolhatunk, azonkívül van 8 szó, amelyben két, sőt három pozícióban (*jujuj*) fordul elő a *j* hang. Ez mindössze 533 szóalak, tehát a szókincs egészéhez képest nagyon kevés, ebből is 208-at kell *ly*-nal írni. Ennyi szóalaknak a megtanulása nem megterhelő, tehát nyugodtan **kijelenthetjük, hogy a *j* hang írása nem problémája a magyar helyesírásnak.**

Különösen akkor nem az, ha a szótárakban alaposan megismerkedünk ezekkel a szavakkal.

Vizsgáljuk meg először a szó eleji *j*-t tartalmazó szavakat.

Első látásra szétfolyónak tűnik a sok szó. Ha azonban csoportosítjuk őket, mindjárt megváltozik és érdekesebbé válik a kép. Ugyanis a 690 *j* betűvel kezdődő önálló értelmező szótári szócikkből 591 mindössze tizenegy szónak a származéka! A *jó* szóval 122, a *jellel* 109, a *joggal* 83, a *jár* igével 60, a *jég* szóval 44, a *jegy* főnévvel 42, a *játszik* igével 39, a *jön*nel 37, a *javít*tal 24, a *juh*val és származékaival 20 és a *jut* igével pedig 11 szócikk szerepel, belőlük képzett és összetett szavak egyaránt, amelyeket tanulmányozva az etimológiai kapcsolatoknak végtelen gazdagságát látjuk magunk előtt.

Tekintsük át közülük a *jel* szót és származékait, amelyek összekapcsolhatók a *jegy* főnév 42 tagú szócsaládjával is, mert a *jegy* szó a *jel*nek az elkülönült alakváltozata. Maradjunk azonban a *jel* önmagában is hatalmas szócsaládjánál. A 109 szócikkből 44 a *jel* és a közvetlen származéka: közülük 16 összetett szó (*jeladás*, *jelbeszéd*, *jelhang*, *jelige*, *jelkép*, *jelkulcs*, *jelmagya*-

rázat, jelmondat, jelrendszer, jelszó, jeltűz, jelzalog, jelzaloghitel, jelzalogjegy, jelzalogkölcson és jelzalogteher). A *jelkép* szónak szerepel három továbbképzett változata: *jelképez, jelképes és jelképi*. A *jel*ből képzett szavak száma 24 (*jeltelen, jelvény, jelel, jelez* és tizenkét további származéka, mint a *jelzés, jelző*, aztán a *jelöl* és hét származéka). Ide tartozik a *jelen* szó és tizenkét származéka (*jelenés, jelenet, jelenleg, jelenlét, jelenség* stb.), mert a *jelen* szó a *jel* főnévnek a megszilárdult ragos alakja, amelyből *-t* műveltető képzővel alakult a *jelent* szó, amely tehát szintén a *jel* származéka tizenkilenc további származékával (*jelentés* és nyolc összetétele, *jelentékeny, jelentéktelen, jelentget, jelentkezés* és két származéka, *jelentő, jelentős* és két származéka). Ugyanígy származék a *jeles* két elkülönülő jelentésváltozata és még négy belőle képzett szó (pl. *jeleskedik*). A felsoroltakon túl a *jel* szónak a családját a nyelvújítás gyarapította 26 további szóval: a *jelmez* összetétellel (5 szó), a *-g* képzővel alkotott *jelleg* szóval (3 szó) és az *-m* képzővel létrehozott *jellem* szóval és 18 tagú családjával, amelyből hat a képzett szó (*jellemes, jellemmez, jellemző, jellemtelen, jellembeli*) és tizenegy az összetétel (*jellemhiba, jellemrajz, jellemvonás* stb.). Hasonló tanulságokat kínál a többi tíz szónak és származékaiknak a mérlegre tétele, de témánkhoz ez már nem járulna új vonással hozzá. Viszont az egy-egy szóval és származékaival való beható megismerkedés a szó helyesírását teljesen biztossá tenné.

A még nem vizsgált 99 *j* kezdetű szócikkből 10 nem köznyelvi és 10 kifejezetten idegen szó, mint a *juházik, jáger-félék*. További 14-ben a *j* a szó belsejében és a végén is szerepel (*jaj, jaja, juj, jujuj* és származékaik), így csak 42 szóalak marad áttekintésre összesen csak 65 származékával. Többségük átvett műveltségyszó (*jacht, jakobinus, jambus, janicsár, január, japán, jatagán, jenki, jeremiád, jezsuita, jiddis, jód, jóga, joghurt, joviális, jubileum, júdás, jugoszláv, július, június, juniális, junker, jurátus, juss*). Kívülük csak a *ja, jácint, járom, jász, jászol, javall, jávorszarvas, jázmin, jé, jegenye, jérce, józan, juhar* és *juta* és származékaik még a fontosabb *j*-vel kezdődő szavak. Ismét hangsúlyozhatjuk, hogy a problémának a szótári megközelítése sokkal nagyobb rögzítési lehetőségeket kínál, mint a pusztá betanítás vagy a sematikus szabálytanítás.

Ezt a gazdag anyagot a szótár százhárom oldalon mutatja be a harmadik kötetben. Ezzel szemben a negyedikben mindössze két oldalt találunk az *ly* kezdetű szavakkal: a *lyuk* szóval és nyolc származékával (*lyukas, lyukasztó* stb.) és egy tájszóval, a *lyüki*vel (apró embert, törpét jelent). A szó eleji helyzet tehát semmiképpen sem okoz helyesírási problémát.

A két hang szó belseji előfordulásának vizsgálatakor, ahogy már írtam, csak 1379 szócikket vettem figyelembe. A szó eleji, illetve szóvégi *j* hangú sza-

vakból keletkezett olyan szóösszetételeket, igekötős származékokat viszont, amelyekben a *j* ilyen módon került a szó belsejébe, nem.

Az 1379 szóból sok a származék (*folyik* 68, *hajó* 48, *pálya* 32, *ilyen* 27, *sajtó* 25, *tojik* 24, *hajt* 22, *baj* 21, *ajtó*, *gyújt* 20-20), így végeredményben 372 szó marad, de ebből is ritkán fordul elő vagy régies 14 (*ajóka*, *kólya*, *lajtorja*), tájszó 38 (*csereklye*, *hajsza*, *szijács*), idegen szó 26 (*ájer*, *bejgli*, *csuszpájz*, *kajüt*, *kombájn*, *majszter*), további 23 befogadott műveltségszó (*adjunktus*, *bajonett*, *gejzír*, *kajak*, *perjel*, *szója*, *sztrájk*), és van még 7 szó, köztük a *rejtély* és a szó végén is *j* hangú *ajaj*, *hajaj*. Mindezeknek a szavaknak a levonása után 264 szó teszi ki azt a szó belseji *j* hangot tartalmazó szóállományt, amelyet közelebről kell megvizsgálnunk.

A 173 *j* betűvel írt szó közül 25 az egy szótagú, 120 a két szótagú, 25 a három szótagú és 3 mindössze a négy szótagú.

Az egy szótagúak szófajtól és jelentéstől függetlenül jól tipizálhatók: a huszonöt szó közül húszban a *j* betűt szóvégi *t* követi: *bojt*, *böjt*, *bujt*, *ejt*, *fejt*, *fojt*, *gyújt*, *gyűjt*, *hajt*, *lajt*, *lejt*, *nyújt*, *rajt*^{1 és 2}, *rejt*, *sajt*, *sejt*^{1 és 2}, *sújt*. A sorba nem illeszthető öt szó: *ajk*, *fajd*, *majd*, *pajzs*, *rajz*.

A két szótagúak népes csoportjában nincs valamiféle könnyen megragadható tipikus hangszerkezet. Marad szófaji, jelentéstani csoportosításuk.

Igék: *ajánl*, *ájul*, *bújik*, *erjed*, *felejt*, *gajdol*, *gerjed*, *hajhász*, *hajlik*, *hajít*, *hajol*, *ijed*, *kajtat*, *kurjant*, *majszol*, *óhajt*, *örjít*, *rajong*, *rajzik*, *rejlik*, *sajog*, *sajtol*, *sejlik*, *terjed*, *tojik*, *vijjog*, *zajlik* (27).

Névszók: *ajak*, *ajtó*, *alja*, *aljas*, *bajnok*, *bajor*, *bajos*, *bájos*, *bajtárs*, *bajusz*, *bója*, *bojtár*, *borjú*, *buja*, *burját*, *csajka*, *cserje*, *dajka*, *díjnok*, *éjjel*, *fajta*, *fejsze*, *gyapjú*, *hajcsár*, *hajcsi*, *hajdú*, *hajlam*, *hajlék*, *hajnal*, *hajó*, *hajrá*, *hajsza*, *héja*, *ifjú*, *kaján*, *kajla*, *kajsi*, *kopja*, *krajcár*, *lajhár*, *lajstrom*, *majom*, *major*, *május*, *orja*, *osztják*, *pajesz*, *pajkos*, *pajor*, *pajta*, *pajtás*, *pajzán*, *pejkó*, *perje*, *plajbász*, *rajkó*, *rája*, *saját*, *sajka*, *sajtár*, *sajtó*, *sarjú*, *selejt*, *stájer*, *sujtás*, *szajha*, *szajkó*, *tajték*, *tömjén*, *tuja*, *ujgur*, *vajda*, *varjú*, *votják*, *zürjén* (75).

Más szófajú szavak: *ajnye*, *beljebb*, *ejha*, *ejnye*, *hagyján*, *hajdan*, *hejnye*, *kijjebb*, *lejjebb*, *mindjárt*, *nojszen*, *rajta*, *sajnos*, *széjjel*, *ujjé*, *újdón*, *vajmi*, *vajon* (18).

A szólistát nézve észre lehet venni, hogy hol húztuk meg a határt a szavak felvételére. Pl. a *bajos* szó helyet kapott, pedig a *baj* szó származéka. Mégis azért vettük fel, mert hét származéka valamennyire önállósítja, ezért fontos lehet a külön szerepeltetése. De példálózhatnék más szavakkal is. Ugyanígy döntés kérdése volt a *hajrá* szó névszók közti szereplése, kettős szófajúságát most figyelmen kívül hagyva.

A három szótagú szó belseji *j* hangú szavak közül

ige: *abajgat, ajnároz, hajbókol, hajkurász, vajúdik* (5);

névszó: *ajándék, ájtatos, bojtorján, fullajtár, hajadon, hajcihő, hajdina, majális, nefelejcs, pozdorja, tulajdon, verejték* (12);

más szófajú: *csicsőja, hajaha, hujjahó, hujju, ihajla, mindnyájan, tyuhaja, ujuju* (8).

A négy szótagúak a *hejehuja*, a *majolika*, a *majoranna*.

Egészen más képet mutatnak az *ly*-nal írt szavak. Szótagszerkezetükben az *ly*-nal jelölt *j* hang elhelyezkedése sokkal egyöntetűbb. A 91 szó közül 46 a két szótagú, közülük 36-ban a második szótag kezdő hangja a *j*, 7 esetben az első szótag záró hangja, és a *süllyed* és a *zsöllye* szavakban mindkét szótagban szerepel. Kilóg a sorból a *hüvelyk* szó.

Tekintsük végig őket: *bék-lyó, bé-lyeg, bog-lya, bo-lyong, csák-lya, csuk-lya, fák-lya, fo-lyik, gá-lya, gó-lya, go-lyó, gu-lya, há-lyog, he-lyes, he-lyett, hó-lyag, hü-lye, i-lyen, kö-lyök, mág-lya, me-lyik, mi-lyen, mu-lya, pá-lya, pó-lya, po-lyák, pu-lya, se-lyem, só-lya, só-lyom, su-lyom, szab-lya, tá-lyog, vá-lyog, vá-lyú, zsá-lya*. Következzenek azok a szavak, amelyekben az első szótag végi *j*-t írjuk *ly*-nal: *goly-hó, goly-va, kály-ha, mály-va, pely-va, pulyka, suly-kol*.

Még nagyobb az egyöntetűség a három szótagú, *ly*-nal írt szavakban a szó belseji *j* hang pozíciójában. Egy szó (*ka-lyi-ba*) kivételével az utolsó szótag kezdetén áll. Ez a 38 szó a következő: *á-mo-lyog, ba-zsa-lyog, bor-bo-lya, csi-go-lya, cso-bo-lyó, cso-roosz-lya, de-re-lye, de-reg-lye, e-rek-lye, e-szé-lyes, fu-ru-lya, ge-reb-lye, gom-bo-lyag, go-mo-lya, go-mo-lyog, gö-dő-lye, hőm-pő-lyög, i-bo-lya, im-bo-lyog, ke-se-lyű, kor-cso-lya, kó-vá-lyog, la-ká-lyos, mo-so-lyog, nas-po-lya, nya-va-lya, nyo-szo-lya, nyo-szo-lyó, po-cso-lya, ri-go-lya, ro-ko-lya, sa-rog-lya, so-mo-lyog, som-po-lyog, tá-mo-lyog, té-velyeg, vi-szo-lyog, zsom-bo-lya*.

Rajtuk kívül három egy szótagú szót írunk *ly*-nal: *bolyh, dölyf, selyp*, és három négy szótagú is *ly*-os: *gabalyodik, nadragulya* és *petrezselyem*.

Ha összevetjük a vizsgált szóbelseji *j* hangot tartalmazó szavak eltérő írásmódú két nagy csoportját, ezúttal is arra jutunk, hogy valamiféle részszabályt lehetetlen felállítani, mert hiába egyöntetűbb az *ly*-nal írt szavak szótagszerkezete, legfeljebb a három szótagúak esetében különíti el ez valamennyire őket a *j*-vel írt szavaktól, de a *bojtorján* és a *pozdorja* itt is zavarja a tiszta csoportosítást.

Azért foglalkoztam ilyen részletesen a szó belseji *j*-t tartalmazó szavakkal, mert tudtommal még ilyen teljes összegyűjtésük az értelmező szótárból

nem történt meg.¹

A szóvégi *j* esetében viszont rendelkezésre áll Papp Ferenc kitűnő szótára, amely jól kezelhető, így feleslegesnek érzem az előbbihez hasonló szólista közzétételét, inkább arra szeretnék rámutatni, hogy milyen sok közöttük a származék, így a 852 *j* hangra végződő szó sokkal kevesebb megjegyzendő helyesírási szóalakot jelent. Ugyanis a *baj* szónak 21, a *díj*-nek 43, a *fej* főnévnek 26, az *olaj*-nak 28, a *szíj*-nek 23, a *hely*-nek 66, az *osztály*-nak 27 és a *súly*-nak 27 származékát találjuk a szótárban, már ez összesen 261 szó a 852-ből. De még folytathatnánk a sort a *haj*, *háj*, *tej*, *szabály* szavakkal stb. Ha kihagyjuk a *cserebűly*, *omboly*-féle, a szótárba felvett tájszavakat, a *gépely*, *görvély*, *klistély*-féle elavult szavakat, akkor arra jutunk, hogy a szó végén 92 szóalakot írunk *j*-vel és 146-ot *ly*-nal. S itt sem érdemes szabályszerűségeket keresni, mert a szóvégi pozíciók ilyenek lehetnek:

-aj	34	(<i>faj</i>)	-al(l)y	5 + 1	(<i>tavaly + gally</i>)
-áj	17	(<i>fáj</i>)	-ály	26	(<i>király</i>)
-ej	11	(<i>tej</i>)	-ely	21	(<i>hely</i>)
-éj	7	(<i>héj</i>)	-ély	34	(<i>mély</i>)
—	—		-ily	2	(<i>ily</i>)
-íj	3	(<i>díj</i>)	—	—	
—	—		-oly	21	(<i>boly</i>)
—	—		-öly	4	(<i>bögöly</i>)
-uj(j)	6 + 1	(<i>huj + ujj</i>)	-uly	1	(<i>paszuly</i>)
-új	4	(<i>új</i>)	-úly	1	(<i>súly</i>)
msh + j	9	(<i>sarj</i>)	—	—	

Természetesen ezeket a szavakat is származékaikkal együtt érdemes áttekinteni, etimológiai viszonyaitat felderíteni, mert ez adja az igazi fogódzót írásképek rögzítéséhez is.

Befejezve: nem törekedtem többre, mint az anyag egyben való feltárására, hogy evvel segítséget adjak felhasználásához. Az összeállítás végére érve látom, hogy mennyi minden rejlik ebben a szóanyagban. Ugyanakkor vizsgálódásom abban is megerősített, hogy a *ly* megmaradása igazában nem nehezíti helyesírásunkat.

¹Hasonló feldolgozást végzett e kötet egyik tanulmányában Pásztor Emil (a szerk.).

Az írásjelek haszna

(A három pont — ... — üzenete)

1. A magyar nyelv értelmező szótára szabatos meghatározását adja az írásjeleknek, sőt fel is sorolja őket: „Olyan írott v. nyomtatott jel, amely a betűket, írásjegyeket kiegészíti, hangzásbeli árnyalatukat megjelöli, v. a mondatokat elkülöníti, tagolja, ill. a hangsúlyt, a hanglejtést és a beszéd-beli szüneteket érzékelteti, ált. a jelentést szabatosabban feltünteti; (pl. az ékezet, továbbá: , . ? ! : ; „ ” stb.)” Ezúttal a szócikk alpontjából érdemes megjegyezni a folytatást is: „Vmely szót helyettesítő, vmely szám értékét módosító, vmely mennyiségtani műveletre, szövegbeli összefüggésre, viszonyra utaló írott vagy nyomtatott jel, pl. a fok (°), a paragrafus (§), a százalék (%), a tizedes (,) jele...” Tegyük hozzá: az írásjelekkel való célszerű gazdálkodás (pl. ismétlésük, kombinálásuk) még több lehetőséget is tartogathat, ahogyan a három pont például a mondat vagy a szöveg befejezetlenségét érzékelteti; eltérő páros használatuknak is jelentésértéke van, például a kérdőjel és a felkiáltójel együtt a mondanivaló bizonytalanságát jelentheti.

Van költőnk, aki versében következetesen él az írásjelek együttes hatásával. E tekintetben kiemelkedik Márai Sándor „Halotti beszéd”-e. Ideg-tépő szövegében emlékeztető kérdései (*Össze tudod még rakni a Margit-szigetet?...*), a liturgia papi mondatai (*A halál gyötrelmei körülvettek engemet!...*), felkiáltásai (*Az nem lehet, hogy oly szent akarat...*), egymásra torlódó kérdései (*Mi volt egy nép? Mi ezer év? Költészet és zene? Arany szava?... Rippl színe? Bartók vad szelleme?*), hörgő, panaszt idéző sorai („*Testvért testvér elad...*”) stb. S hány mondat végén ott a három pont, valamennyi a tépelődés írásjeléül alkalmazva.

2. Vegyük is — ezúttal — szemügyre a három pont gondolat- és érzelmekifejező funkcióját közelebbről! Helyesírási szabályzatunk külön pontot (a 264.-et) szenteli neki: „Három pontot teszünk a gondolat befejezetlenségének jeléül: „*De tart a harc... a kard s az ágyú / helyett most eszmék küzdenek. Meggondolni háborítlan, / Ami immár közelebb van...* stb. Három pontot használunk akkor is, ha valamely szövegből kihagyunk egy részt: ... *s rendezni végre közös dolgainkat, / ez a mi munkánk... Respublika, szabadság gyermeke / ...Köszöntelek a távolból előre!* Stb.” Most már az a kérdés, hogy miféle gondolat befejezetlenségét, s miféle szövegből hagyunk ki egy részt,

azaz hagynak ki irodalmi szövegeink. Magyarán: a nyelvi érzelm kifejezésnek milyen eszközét tanulmányozhatjuk a szóban forgó írásjelben azon felül, hogy a kihagyás technikai jeleként alkalmazzuk.

Lehet-e egyáltalában érzelm kifejező módja magának az írásjelnek? Az imént — Máraitól — idézett példák szerint nyilván nemcsak a mondatok pusztá tartalmának adnak nyomatékot, hanem modalitásának, ami „a beszélőnek a mondat valóságtartalmához való viszonya, ill. azok a nyelvi eszközök, amelyekkel ezt kifejezi” (ISZKSZ). Az a kérdés merülhet föl, hogy valóban betölthet-e egy nem nyelvi jel ilyen funkciót? Mert az világos, hogy például az indulatszók szófaji természetükkel önmagukban is teljesítik emotív funkciójukat: de az írásjeleket nem mondjuk ki (legfőljebb a nevüket, ha például felolvasunk egy idézetet, közöljük előtte és utána: „idézőjelben mondjuk, idézőjelek között olvassuk” stb.). És mégis: a kimondatlan a szemünk számára mégis jelez valamit a kimondandóból. Irányítja felfogóképességünket a hangos beszéd számára. Írja is szabályzatunk 239. pontja: „Az írásjelek szerepe kettős. Részből a mondatok szerkezetét, tagolódását, részeik-részleteik egymáshoz kapcsolódását tükrözik, részben némiképpen a beszédnek betűkkel ki nem fejezhető sajátosságaira, a hanglejtésre és a beszédbeli szünetekre utalnak”, továbbá: „Az írásjelek változatos és kifejező használata fontos eszköze az értelmileg és érzelmileg egyaránt árnyalt közlésmódnak, ezért csak szépíróktól fogadható el — egyes esetekben, tudatos eljárásként — az írásjelek részleges vagy teljes mellőzése.” Az *írársjel* elnevezés latin neve: *interpunkció* 'központosítás', szempontunkból tehát szegényes megjelölése szerepüknek, hiszen irányítják kiejtésünket, hanglejtésünket, hangsúlyozásunkat, sőt — sokszor látható módon is — arckifejezésünket, taglejtéseinket is. A három pontot illetően mondhatjuk: sokszor gondolkodásunkat, sőt érzelmeinket is. Alábbi példasorozatunk még azt is kimutatja, hogy ennél többre is „képes” a pusztá három pont.

Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy még egy írásjelünk alkalmazásával is jelét adhatjuk annak, hogy elkülönülő gondolatsor kezdődik (246. pont), vagy az értelmezőt két gondolatjel közé tesszük (248. b) pont), közbevetést teszünk láthatóvá (250—252.), ha az idéző mondat követi az idézetet, vagy ha az idéző mondat az idézetbe iktatott közbevetésnek számít (256. b) és c) pont), írói párbeszédekben (258. pont) és közmondásokhoz, szállóigékhez, sarkigazságokhoz, jelszókhoz magyarázatot, kiegészítést fűzünk (259. pont). Érzelm kifejező szerepével ezúttal nem foglalkozunk.

3. A szövegben előforduló három pontnak — szabályzatunk idézett 264. pontja szerint — két szerepe lehet. Az egyik: gyakorlati segítséget ad abban az esetben, ha úgy akarunk rövidíteni, hogy számunkra csak tartalmilag

fontos részek maradjanak meg, s ezek grammatikai rendje változatlanul maradvva simuljon bele a szövegösszefüggésbe. Ezeknek a részeknek — tesszük hozzá — önmagukban nincsen emotív szövegfunkciójuk, mivel csak technikai segítséget nyújtanak az írónak: a rövidítő szándékból eredőleg. Annál inkább van azonban érzelempövezítő jelentősége az író szándékának kifejezésére, mikor a három pontot a közlés végén találjuk.

Napilapjainkban is találunk példát erre. *Hej, halászok*. . . — szól a cím. Olvastára felképzik előttünk a népdal folytatása azzal a sejtéssel együtt, hogy a cikkben — ahogyan a népdalban is — a halászok hálójáról akár énekelhetjük is: „Nem fogott az egyebet, / veres szárnyú keszeget”, azaz csekély értékű halat. Tehát kevésbé sikeres eseményt várunk a szöveg olvastán. S valóban: „Kíváncsian várom, mi lesz az első fogása a ma első munkanapját élő Köz-ponti Bűnüldözési Igazgatóságnak.” Attól tart az író, hogy a feketegazdaság „zavaros vizeiben” a különleges halászok nem csupán apró halak kifogására fognak szorítkozni (Magyar Nemzet 1996. IX. 2.). Sejtésünk tehát igazolódik a címnek érzelmi hűrokat pengető stílusfogása nyomán. A kis vezércikk szerzője célzatosan választotta meg a címet, amely a *Hej* indulatszóval is a fenyegető bizonytalanság érzését van hivatva jelezni: gyanakvást, bizonytalanságot kelt. Az idézett lap későbbi számában ugyancsak olvasható volt (IX. 11-én) ez a cím: „Csak egy kölniszóró. . .”. Egyelőre csak azt érezhetjük, hogy lekicsinylés rejtőzik a három pontban. A tárca tartalma: egy volt rendőr a háború idején egy olyan lakásban rejtőzködött, amelyből a harcok csillapodásakor egy kölniszórót vitt magával, most pedig — feltámadt lelkiismerete sugallatára — vissza akarta vinni, de csavargónak nézték, és elkergették. A cím ebben az esetben halványabb hangulati értékkel szerepelt a közlemény élén.

Tovább keresve a prózai alkotások címei között az érzelmi hatásúakat, a szépirodalomban nem sűrűn találunk hárompontosakat. Nincs ilyen a nagyobb gyűjteményekben (mint például az 1965-ben megjelent „A meg-nőtt élet” című elbeszélés-gyűjteményben és — újabban — a könyvnapok alkalmával rendszeresen megjelent Körképekben is csak nagy ritkán. Mégis: Lengyel József „Így. . .” című elbeszélése élén ilyen cím áll. A szöveg lapjain temérdek hárompontos hely. Egy öreg, béna parasztembert ültet felesége a diófa alá a júniusi reggelen vagy inkább kora délelőttön. A nyűgös beteg a napfényt érezve felidézi gondolatait. „Mindenfélét gondolt. Bolondságokat” — olvassuk, s a felmerülő emlékek hárompontos végükkel végiglebegnek a sorokon, s csak menyének az érkezése hoz számára hírt az életről. . . S élteti még akkor is, amikor be kell kísérni az eső elől, de még akkor is, mikor már zúg a víz; de benne gazdai gondolatok és emlékek rajzanak. Villám, fekete

vihar; jajgatására az asszony rémülten szalad a kerítéshez, hogy a fiatalokat hívja. . . Remek lélekrajz: a három pontok a halál előtti állapotot érzékeltetik (Körkép 1972). Hol befejezett, hol befejezetlen mondatok csapongó gondolatok nyugtalan torlódásával szemben, az elmúlás meg nem változtatható kényszerűségével mesteri összképet alkot.

Végiglapozva a kötetet, fel-feltűnik a hárompontos megszakítás Rákosi Gergely „Erős küzdelem” című elbeszélésében: egy érkező hajóból kitóduló tömeg hömpölygését festi három pontokkal széttördelt, gondolatjelekkel tagolt és felkiáltójelekkel nyomatékosított indításában (425).

Somogyi Tóth Sándor végig párbeszédes elbeszélésében egy filozofáló szereplőnek a karakter és személyiség erejét előadó definíciójával szemben írja a választ rá: „Igaz, az erő múlhatatlanul fontos. . . az élethez, ugyebár, erő kell, minél nagyobb erő. . .” (492), a tagolással is érzékeltetve ellenvéleményének habozó ingatagságát.

Bertha Bulcsu elbeszélésében egy ollócsattogtató, munkához látó borbély kezeli a tanár urat, aki a háborúban hadnagyként szolgált. A borbély méhéshzkedik is:

- Az én mézem gyógyszer. A szív fiatal marad, az arc sima. . .
- Abból az akácmézből, ha van még. . .
- Egy kiló elég lenne. . .
- Vigyen kettőt. . . Soha nem lehet tudni. . . Hej, amikor az Oszkol völgyben ráakadtunk arra a cukorgyári melaszra. . . A hadnagy úr milyen igazságosan elosztotta. . .
- Százados voltam. . . (12)

És tovább folyik az emlékek felidézése, áthajlik az időszerű eseményekre: egy újabb találkozás alkalmával hasonlóképpen bontakozik ki a három pontok mögül a két jellem. Később is hasonlóképpen folyik köztük a párbeszéd, amíg — az elbeszélés végén — ki nem derül, hasonlóan három pontokkal tagolt beszélgetésben, a borbély és a tanuló lány közti párbeszédben, hogy milyen hitvány ember a magát századosnak mondott Borzsák:

- Ronda ember ez a Borzsák — mondta a tanuló lány.
- Ronda lenne? Nem hiszem. . . Kemény katonaember. . . Olyan katonás egy ember volt ez mindig, mint ha nem is tanár lenne. . . Mint egy igazi katona a régi világban. . .

4. Helyesírási szabályzatunk idézett 264. pontja adja az első eligazítást a három pont alkalmazásáról. Hogy nem esett róla szó a korábbi kiadásokban, annak bizonyára az az oka, hogy a tudomány az írói (szépírói) megoldások írásos eszközeinek lehetőségei közé sorolta, szabályozásától ezért eltekintett. Pedig évszázadok óta használatos írásjel. Egy fölületes tájékozódás is meggyőzhet erről. Kíváncsian átlapozva a négykötetes „Magyar elbeszélők”

(Szépirodalmi Kiadó 1961.) köteteit, Bessenyei György Tariménese boldogoknak tartja azokat a fejedelmeket, „kik népeknek nem pénzével, hanem szívével kívánnak bírni”, s figyelmezteti a fejedelmet, ekképpen: „Valaki csak prédán kapkod, s a magához vonzó szeretetet hátrahagyja, veszedelemben forog!...” Nem kétséges, hogy a három pont a fenyegetés szolgálatában áll, s ezt a felkiáltójel is nyomatékosítja (1: 56). Kármán József Fannija mint a természet rajongója bekezdésnyi szövegrészben fejezi ki csodálatát a természet iránt, s egy méhecskét üdvözölve írja: „Nem félek én fullánkodtul... ó mérgesebb annál az embereké. Te azzal csak a bántót bünteted, egyező társaságokban közszerelemmel munkáltok... Az ember pedig az embernek teszi napjait keserűkké...” (1: 107). S tovább számos lap három pontjai festik a szentimentalizmus érzelmességét a 18. század végén.

Mellőzve a kínálkozó további adatokat, Arany Jánosnál azonban elidőzve néhány pillanatra, bizonyára emlékezünk a Toldi első énekében Miklós keserű kifakadására: Laczfi hetyke megszólításán („hé, paraszt!”) felfortyanva:

„Én paraszt? én?” (S most nem három pont következik, hanem — mintegy helyettesítve a három pontot:) — „Amit még e szóhoz gondolt, Toldi Györgyre szörnyű nagy káromkodás volt.” (A Toldi szerelmében sűrűn él a kifejező három ponttal.)

Századunk művészi prózájából Móricz Zsigmond elbeszéléseinek indulatokban gazdagon fogant soraiból, párbeszédeiből idézhetnénk az elhallgatást jelző három pontokat. Ezúttal jellemzésül néhány hely kínálkozik ide. Már a Hét krajcárban is, a csacsogás közben pénzt kereső csalogató hangzik el:

Pénz bácsi, gyere ki,

Ég a házad ideki... (Az izgatott várakozás cselekvésbe csap:)

Azzal felfordítottam a házat.

5. Ha próza is ennyi lehetőséget nyújt lelki folyamatok tanulmányozására, szöveg reprodukcióra (felolvasásra) meg akár dramatikus megjelenítésre, kellő esztétikai elemzésre, akkor a versek három pontjainak tanulmányozása még elmélyültebb feladatokat kínál. Ritkán jeleníti meg ugyanis azokat az — eseményekhez kapcsolódó — beszédhelyzeteket, amelyek támpontokat nyújtnak a rideg pontok megszólaltatásához.

Nem mindig könnyű a minden írásjel nélküli versszöveg tagolása sem, márpedig ilyenek is bőségben jelennek meg. Egy csokorra való verset azok közül idézek, amelyek a Koszorú című gyűjteményben jelentek meg (Graf Rezső összeállítása, 1994. — Az Anyanyelvápolók Szövetségének kiadásában):

Szemlér Ferenc az édesanyjától tanult szavakról vall:

„Miattuk érzem, hogy itthon vagyok
a földön... élnem s küzdenem szabad...”

(Azaz: kötöttségben, illetőleg eltökéltségben.)

Takács Gyula versének hét szakasza közül négyben is ott van a három pont, többször kételkedő kérdőjelekkel is erősítve hatásukat sorjázza mondatait. A kérdőjelek pedig szinte kihívják a pontok nyomán támadt olvasói érzelmek megfogalmazását, amit adott esetben diákjainktól is elvárhatunk.

Magyari Lajos a Szabadság-ódájában felteszi a kérdést: „Ízét, csengését, lángját, fényét, / értelmét, mondd, érted-é a szónak?” — A vers szakasz végi három pontját hogyan folytathatnák, amikor a költő becsesebbnek tartja a szót a kenyérnél, a víznél, a szerelemnél? — Van olyan vers is a gyűjteményben, amelyben a három pont szövegszervező erejű: Fehér Ferenc Újvidéken élt költő „Nyelv és varázs” című rapszódája, amelynek pontjai tervszerűen tagolják tizenkét részegységre a költőben feltoluló emlékeket, gondolatokat, érzelmeket. Hogyan olvasná föl a diák ezt a verset?

Erdélyi Józsefet gyermekkorában keserves élmény érte. Íme:

„Vásárba mentek s nem vitték magukkal
a kisleányt... Elhúzták a delet,
megéhezett és átment a szomszédba,
a szomszédékhöz, átment a gyerek.”

(Ott egy sarokban ülve nézte végig, várva az invitálást, hogy a maradékból jut neki is majd.)

„Csak egy kanállal a tál fenekéről!...
Ült a kis szomszéd illedelmesen,
és nézve, nézte szívszorongva: hogy fogy
a nagy tál étel veszedelmesen...”

A kétszer előforduló három pont közül az első a gyerek még talán közböbs érdeklődését, a második (felkiáltójellel erősítve) kínzó vágyát fejezi ki, a harmadik ennek fokozásául a szívszorongását az éhség kínzó állapotában. Az utolsó, azaz a kilencedik szakasz szerint a kis nyomorult

„szörnyet halt a szomszéd ajtószarkánál.

Utána a kis-szék is felborult...” (Kis-szék)

S ebben a „felborulásban” már társadalmi méretű és vádoló keserűséget, kétségbeesést „üzen” a három pont. — (Egy fogalmazási feladat erejéig nem lehetne megmozgatni a hasonló korú — vagy akár a magasabb korosztályú — tanulókat véleményük és élményeik kifejezésére juttatására?)

6. Zolnai Béla, a stilsztika és nyelvészeti kutatója (1890—1969) a következőket írja: „A pontozás jelenthet szókihagyást eufemizmusból, jelenthet érzelmes szüneteket. Ez a leggyakoribb, de a legolcsóbb íráseszköze a költőknek, akik könnyen azt hihetik, hogy a gondolatszegénységet három

ponttal pótolni lehet. Szomory Nagyasszonyában a szereplők jórészt három-pontokban beszélnek... mintha az írónak folyton elakadna a lélegzete, nem tudja szavakba önteni minden mondanivalóját, és túlfeszített idegességet akar éreztetni a hőseiben is. Arany szereti a pontozást. Felkiáltójel, kérdőjel előtt gyakran alkalmaz jelentős négy pontot: Szörnyű...! ; Önkénti száműzés lőn menedéke...? (A rodostói temető.) A leveleiben hosszú kipontozásokat is találunk: Pesten voltam..... (Lev. I.: 400). Stefan George vezet-te be a költészetbe a két pont használatát, amely kisebb szünet akar lenni, mint a hárompont, de egyúttal erőtlenebb mondatzáró, mint az egyes pont” (Nyelv és stílus. Gondolat Kiadó, 1957. 93—94). A véleménnyel annyiban ma is egyetérthetünk, hogy a hárompontos írásjel használatának kérdése inkább tartozik a stilisztikába, mint a helyesírásstanba. Ismerve azonban a nyelv emocionális lehetőségeiről vallott nézetét, elmarasztaló ítéletét — ma már — merevnek találhatjuk. Szabályzatunk említett pontja szerencsésen marad meg a szakterület korláta között, dicséretes azonban álláspontjának normaértékű tartalma. A stíluskutatás pedig érinti a kérdést, amikor szükséges: lásd például Tóth Árpád hárompontos megoldásainak mint a sejtetésre, hangulatérzékeltetésre szolgáló jellemzőit (Fülöp Lajos vizsgálata a Fábíán Pál és Szathmári István szerkesztette „Tanulmányok a századforduló stílus-törékvéseiről” című kötet 256—7. oldalán).

7. Igazából össze kellett volna vetni a hárompontos írásjelet a hasonló funkciót szolgáló gondolatjellel, hogy a különbség elemzésével egy metakommunikatív jelpár szerepét érzékletesebb megvilágításban értékelhessük. De behatárolt áttekintésünk annyit megengedhet, hogy hézagossá válnak tárgyalásunk nyomán írásjelünk megismerésének pedagógiai hasznáról el lehessen mondani a következőket:

A tárgyalandó írásművek három pontjainak mind logikai-tartalmi, mind esztétikai-érzelmi szempontú szerepe tudatosításával a mű elemzése elmélyülhet. Értékelésének nemcsak elméleti, hanem gyakorlati haszna is kiaknázható különféle feladatok megoldásával: a jellel félbeszakított gondolat folytatását kívánhatjuk a tanulóktól (mintegy ráérező kiegészítéseképpen annak, amit az író elhallgat: felfedeztethetjük a szövegegészben játszott szervező jelentőségét). Két, esetleg több műben előforduló három pont különböző „mondanivalóját” összevethetjük: a megfelelő passzusok felolvastatásával, tehát előszóban, mimikával, sőt taglejtésekkel kísérve a szöveget győződhetünk meg a teljes értékű szövegfelfogásról; interpretációt kívánhatunk az írásjelről; a tanulók kreatív hajlamainak mozgósítása végett leírást, jellemzést, elbeszélést készíttethetünk írásjelünk alkalmazásával; párbeszédet figyeltethetünk meg és alkottathatunk egy-egy beszédhelyzet felkínálásával;

előadó (szépkiejtési) versenyre készülve próbára tehetjük közvetítőképességüket; önképzőkörben kamatoztathatják ismereteiket; drámaszöveg előadására készülve megvitathatjuk egy jelenet mindenoldalú (hangosító, kinetikus stb.) megjelenítését; stb.

Képzelet-, értelem- és érzelemfejlesztő, akár játékos tevékenység komplex lehetőségei rejlenek egy „egyszerű” írásjel életté varázslásában.

Újszerű helyesírási problémák megoldása kézikönyvek segítségével

A magyar helyesírás rendszere és szabályai az 1984-től érvényben levő akadémiai helyesírási szabályzat megjelenése óta nem változtak, de az utóbbi évek három hivatalosnak tekinthető helyesírási kiadványa kétségtelenül gazdagabbá tette ezt a rendszert, elsősorban a friss példaanyaguk révén. Melyik három kiadványra gondolok? 1. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenegyedik kiadás. Tizenegyedik (példaanyagában átdolgozott) lenyomat (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. 428 oldal); 2. Fábián Pál—Földi Ervin—Hőnyi Ede: *A földrajzi nevek helyesírása* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998. 131 oldal); 3. *Magyar helyesírási szótár*. A Magyar Tudományos Akadémia szabályai szerint. Szerk. Deme László, Fábián Pál, Tóth Etelka (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999. 587 oldal).

Most nem e kézikönyvek ismertetése a célom (hiszen ezeket sokan jól ismerik), hanem azt szeretném példákon bemutatni, hogy milyen különösebb helyesírási problémák megoldásában segítenek ezek az új kiadványok, s így miként segítik elő helyesírási rendszerünk gyakorlatias gazdagodását.

Tudjuk, hogy a magyar helyesírás **értelemtükröző** írásrendszer, ám kevesen gondolnak arra, hogy a tárgyi valóságtól függően ugyanazok a földrajzi névelemek többféleképpen írhatók le, és mindegyik változat helyes lehet. A földrajzi nevek helyesírása című könyv Bevezetője alapján vegyük példának a *Homok* községben működő *malom* lehetséges említéseit! Ha közszavas módon utalok rá, akkor kis kezdőbetűkkel írom: *(a) homoki malom*. Lehet, hogy ugyanennek a Homok helységben található létesítménynek intézményszerűen használt neve van, s akkor ezt a *Keleti pályaudvar*, *Ugocsa mozi* stb. írásmódjának mintájára a jelzői tagjában nagybetűvel kell kezdenem: *(a) Homoki malom*. Ez az írásmód érvényesülhet akkor is, ha az alakulat névátvitellel egy község vagy város határában fekvő területet, vagyis egy határrészt jelölve földrajzi névvé válik. E szókapcsolat *malom* eleme bizonyos esetekben nagy kezdőbetűs is lehet, amikor például a *homoki malom* kifejezés egy csárdát, tehát intézményszerű létesítményt jelölő földrajzi megjelölésnek az előtagja; az írásmód ebben az esetben: *Homoki Malom csárda*. Egy negyedik fajta írásmódot kell alkalmaznunk, ha a szóban forgó malom egy *Homoki* nevű személy tulajdona, ebben az esetben kötőjellel írjuk: *Homoki-malom*. Persze

az is előfordulhat, hogy többről van szó, mint egy malomról, mert helység-résznévként vele együtt az egész környezetére is gondolunk; ilyenkor nagy kezdőbetű és szoros egybeírás a helyénvaló: *Homokimalom*.

Nekem mindezzel kapcsolatban a *címek* helyesírása is eszembe jut. Ha a szóban forgó malomnak van egy *Homoki Malom* című időszak lapja, annak a címében a különírást kell érvényesíteni, és természetesen a cím mindkét szavát nagy kezdőbetűvel írjuk.

Sokan túlzott aprólékosságnak tekintik azt, hogy az egybeírt *Margitsziget* és *Gellérthegy* írásforma mellett — amelyeket a régi helyesírási szabályzatok két megtanulandó kivételként kezeltek — mai helyesírásunk megengedi a kötőjeles írásukat is. Nos, a mai kétféle írásmód azon alapul, hogy városrészeket vagy pedig természetföldrajzi alakulatokat jelölünk-e. A *helység*részek összetett nevét szorosan egybeírjuk: *Belváros, Ferencváros, Békásmegyer, Hűvösvölgy, Óbuda, Angyalföld, Kispest, Margitsziget, Csillaghegy, Gellérthegy* stb. A helység-részjelletet hangsúlyozzuk például egy ilyen mondatban: *Budapestnek sokaktól látogatott városrésze a Margitsziget és a Gellérthegy*. (A bel- és külterületi helység-részek többtagú nevét ugyanúgy egybeírjuk, mint az egész helységek többtagú nevét: *Budapest, Hódmezővásárhely, Törökszentmiklós* stb.) Ezzel szemben a *természeti világ* részeinek tekintett szigetek, hegyek, völgyek, rétek, patakok, tengerek stb. összetett nevét hagyományosan kötőjellel írjuk. Így kell eljárunk például a következő mondatban: *Közismert sziget Budapesten az Óbudai-sziget és a Margit-sziget; közismert hegy a Sváb-hegy és a Gellért-hegy*.

Az írásmódban nagyon fontos az elvszerűség, a pontos értelem-tükrözésre való törekvés, mert csupán annak is, hogy milyen kezdőbetűt használunk, vagy mit írunk külön, egybe, esetleg kötőjellel — nem elhanyagolható információs értéke van. Beszédünkben egyformán hangzik a *sáros patak*, a *Sáros-patak* és a *Sárospatak* megjelölés, de mind a három más értelmet tükröz: az első csak alkalmi jelölése egy vízfolyásnak; a második egy pataknak, a harmadik egy városnak az állandósult neve.

Sokszor csak úgy állapíthatjuk meg két szó kapcsolatának a helyes írásmódját, ha először pontosan tisztázzuk a szókapcsolat értelmi (és érzelmi) tartalmát. Gondolatban utazzunk most Arany János szülővárosába, Nagyszalontára! A hajdúk ottani várának maradványaként áll Nagyszalontán a város közepén egy különleges őrtorony, amelyben 1899 óta az Arany János Emlékmúzeum van elhelyezve. Az 1636 táján épült őrtorony teteje 1658-ban leégett, s attól kezdve századokon át csonkán meredt az ég felé. Petőfi is ilyen állapotában rajzolta le ezt a tornyot, amikor 1847 nyarán Arany Jánosék vendége volt. Csak az 1899. évi restauráláskor fedték be a tornyot hegyes

sisaktetővel. Nos, ezt a különleges építményt, amelynek a beszédben hangzó neve évszázadok óta „csonka torony”, az írásunkban milyen formában emlegethetjük? Négy változat kínálkozik elfogadásra: 1. *csonka torony*, 2. *Csonka torony*, 3. *Csonka-torony*, 4. *Csonkatorony*.

A nagyszalontai öreg toronyra közszói használatban nyilván az első változatot kell alkalmaznunk, például egy ilyen mondatban: *Nagyszalonta városnak Petőfi ottjártakor nevezetes építménye volt egy csonka torony*. A Magyar helyesírási szótárban is ezt a közszói, különírt alakot találjuk. Más a helyzet azonban a tulajdonnévi használat esetén. Erről A földrajzi nevek helyesírása című kézikönyv 3.28. pontjában a következőket olvassuk: „A közszói előtagot tartalmazó földrajzi megjelöléseket nagy kezdőbetűvel, a különírt utótagot kis kezdőbetűvel írjuk: *Cseszneki vár*, *Csonka torony*... stb.” Ez a szabálypont persze nincs tekintettel a nagyszalontai különleges toronyra, amely ma már *nem csonka*, csak a nevében van utalás az egykori csonkaságára. A tétősisak rátételével új helyzet állt elő, s nyelvi szempontból nézve itt van az az eset, amikor két szó kapcsolatának jelentése több vagy más, mint a tagok jelentésének összege. Erre az esetre vonatkozik az AkH. 107. b) pontja, amely így szól: „A minőségjelzős összetételeket egybeírjuk. Ezek tagjainak együttes jelentése más, mint az előtag és az utótag jelentésének összege: *gyorsvonat* (vonatfajta), *hidegvérű* (= nyugodt), *melegágy* (a kertészetben), *kispárna* (párna-fajta), *söröspohár* (= sörnek való pohár), *forgószél* (szélfajta), *holtág* (folyóé) stb.” Bár tulajdonnévi példát nem idéz ez a szabályzati pont, szerintem nyilvánvaló, hogy a nagyszalontai Arany-múzeumnak helyet adó torony mai nevét is egybe kell írunk: *Csonkatorony*. (A kötőjeles megoldás nem fogadható el, hiszen nem egy *Csonka* nevű személyről kapta nevét ez a torony.)

Az AkH. tizenegyedik kiadásának 187. pontja a tizenegyedik lenyomatban kibővült az előző lenyomatokhoz képest azzal, hogy az intézményneveknek ez a szabálya az alapítványok és a pártok nevének írására is vonatkozik. A szabály példatárából ugyan kimaradt a *Magyar Szocialista Munkáspárt*, de ez nem mond ellent a szöveg említett kibővítésének. Más pártnevet talán csak azért nem vettek föl helyette, hogy a jelenlegi pártok valamelyikének a kiemelése miatt ne érhesse a helyesírási szabályzatot a politikai befolyásoltság vádja. Ha fellepözzük a Magyar helyesírási szótárban a *párt* szócikkének bokrát, abban nagy kezdőbetűs intézménynévként a XIX. századi *Határoza-ti Párt* példáját találjuk, valamint a nem hivatalos nevükön kis kezdőbetűs pártoknak egész sorát: *békepárt*, *centrumpárt*, *kormánypárt*, *köztársaságpárt*, *munkáspárt* stb. (Itt jegyzem meg, hogy ez a máig legrészletesebb helyesírási szótárunk elvből nem vette föl anyagába ma élő személyek nevét, még olyan

nagyon ismert közéleti személyiségeket sem, akiknek a nevében nem a mai kiejtés szerinti, hanem a hagyományos írásmód érvényesül: *Csoóri Sándor*, *Göncz Árpád* stb.) Az alapítványok névírásáról az *alapítvány* szócikk bokrában találunk kellő számú példát. Ez a szótár a tulajdonneveknek egy eddig figyelembe sem vett típusára is felhívja a figyelmet: *nemzeti ereklyéink* nevét is nagy kezdőbetűvel illik írunk (*Szent Jobb*, *Szent Korona*).

A még 1988-ban megjelent Helyesírási kézikönyvtárban előfordult néhány sajtóhiba, de ezeknek száma a mintegy 130 000 szó és szóalak közt elenyésző volt. Csak egyet említek ezek közül. A *Kárpát-medence* szócikkében a beljebb nyomtatott *kárpát-medencei* szóalak — így, kis *k*-val írva — sokakat megtévesztett, hiszen a *Kárpát* vagy *Kárpátok* hegységnev ugyanúgy tulajdonnév, mint az *Alpok* vagy a *Mátra* hegység neve, s ezek nem lehetnek kis kezdőbetűsek. (Kölcsey közismert mondatában is csak nagy kezdőbetűsen van értelme a *Kárpát* szónak: „Őseinket felhozád *Kárpát* szent bércére...”) Az AkH. 176. b) pontja szerint a *János-dűlői*, *Csepel-szigeti*, *Duna-parti*, *Balaton-felvidéki*, *Kab-hegyi* stb. *-i* képzős melléknévi alakulatokban is meg kell tartanunk a tulajdonnévi előtag nagy kezdőbetűjét, tehát nyilván eszerint írandó a *Kárpát-medencei* alak is. Fokozta az író-olvasó közönség körében a bizonytalanságot e tekintetben, hogy az AkH. szótári részéből 1994-ig hiányzott a *Kárpát-medence* és a *Kárpát-medencei* szókapcsolat; ezeket csak a tizenegyedik kiadás tizenegyedik (példaanyagában átdolgozott) lenyomatában pótolták. Természetesen bekerült ez a két szókapcsolat a legújabban megjelent Magyar helyesírási szótárba is — immár hibátlanul nyomtatva.

Ez az új szótár mintegy 140 000 szót és szókapcsolatot tartalmaz ábécérendben. A könyv eddigi tanulmányozása és használata során csak egyetlen vitatható adatot találtam benne. Az *Európai Unió* melléknévi alakját így közli a szótár: *Európai Unió-beli* (vagyis nagy kezdőbetűvel és kötőjellel). Szerintem ez ellentétben áll az AkH.-nak az intézménynevekről szóló 187. pontjával, melyben a következőt olvashatjuk: „Az *-i* (néha *-beli*) képzős származékokban a tulajdonnévi vagy az azzal egyenértékű tag(ok) nagy kezdőbetűjét megtartjuk, a köznévi elem(ek)et pedig kisbetűvel kezdve írjuk.” Az említett *-beli* képzős alak helyesírásában a 187. szabályzati pont idézett mondatának a második felét kellene alkalmazni, vagyis a kis kezdőbetűs megoldást. Az AkH. 187. pontja példatárának első sorában a *Honvédelmi Minisztérium* áll, és mellette ennek a melléknévi alakja: *honvédelmi minisztériumi*. Nos, ez az utóbbi kis kezdőbetűvel íratik. Ennek a mintájára — szintén kis kezdőbetűvel — az *európai unióbeli* volna a helyesen írt melléknévi alak. Ezt a véleményemet erősíti meg az AkH. szótári része, ahol az *Európai Unió* szócikkében kis kezdőbetűvel található az *európai unióbeli* szókapcsolat. (A

nagy kezdőbetűket csak a rövidítéses *EU-beli* alakban használhatjuk.) Az *Amerikai Egyesült Államok* szócikkében is végig kis kezdőbetűs a melléknévi szókapcsolat: *amerikai egyesült államokbeli*. (Ezt a helyes alakot közli az AkH. szótári része és az új önálló szótár.) Az *európai unióbeli*-nek kis kezdőbetűs írása mellett szól továbbá az is, hogy az új szótárnak az *Európai Unió*-t követő szócikkében az *európai uniós tagság* is minden szavában kis kezdőbetűs. Ugyanebben a szótárban az *Európai Parlament* intézménynév melléknévi alakját szintén kis kezdőbetűsen látjuk írva: *európai parlamenti*.

Aligha kerülhet el, hogy egy 140 000 adatot szótárba bele ne kerüljön néhány sajtóhiba. Az ilyenekre vonatkozik a Magyar helyesírási szótár bevezetőjének végén a következő figyelmeztetés: „...szótárunk A magyar helyesírás szabályai 1984. évi 11. kiadásának szójegyzékét — külön jelzés nélkül — teljes egészében átvette; eltérés a szabályzati szójegyzék és szótárunk adatai között elvileg nincs, nem lehet. (Ha mégis akadna eltérő alak, az sajtóhiba.)”

Egri vonatkozású újdonság a Magyar helyesírási szótárban, hogy a hagyományosan *s* betűs *Esterházy* név szócikke kiegészült az *sz* betűs ellenpéldával: „*Esterházy, az Esterházyak; Esterházy-kastély*; de: *Eszterházy Károly* (volt egri érsek)”. Az utóbbi adatot annyiban kell pontosítanunk, hogy az egri Líceum építtetője és az egri főiskolának 1990-től a névadója nem érsek, hanem püspök volt, még az egri érsekség megalakulása előtt (a XVIII. század második felében).

Végül arra hívom fel olvasóim figyelmét, hogy néhány közismert idegen eredetű szót ma már a magyar kiejtés szerint írunk. Az *y*-os végű *hobby, lobby, party* főnévből így lett *i* betűvel írandó *hobbi, lobbi, parti*. A korábbi *disco, image* írásképet is a magyaros *diszkó* és az *imázs* alak váltotta fel. Persze nem nyitunk utat az olyan, nagyon idegennek érzett szavak magyaros írásának, amilyen például a *lady, a bestseller* és a *show*.

Akármennyire ismerjük helyesírási rendszerünket, az említett legújabb helyesírási kiadványokat érdemes alaposan megismernünk, sőt mindig fel is lapoznunk, amikor kétségünk támad valaminek a helyes írásmódját illetően.

Az akadémiai helyesírási szabályzatok és a személynevek írása

A legismertebb helyesírási szabályaink közé tartozik, hogy írásban a személyneveket nagybetűvel kell kezdeni. A kisiskolások már első osztályos korukban gondosan ügyelnek a kezdőbetűkre, s amíg a nagybetűket nem ismerik, addig más színű ceruzával rajzolják a tulajdonnév első betűjét. Így emlékeztetnek a helyesírási szabályra, és így utalnak arra, hogy ezt az elemet meg kell különböztetni a többitől.

Évezredek óta a különböző írásformákban mindig elkülönítették egymástól valamilyen módon a tulajdonneveket és a közneveket. A képirástól a betűírásig terjedő út legfontosabb állomásait mutatja be KESZLER (1996), végigkísérve a névjelek fejlődését a képjeltől a nagybetűs írásig. Régi helyesírásunkban a kis- és nagybetűk használata nem mutat egységes képet. A középkorban általában a mondat elején álló szavakat írták nagybetűvel, másutt, tehát a tulajdonnevekben is általános volt a kisbetű. De vannak ezzel ellentétes tendenciát mutató kódexeink is (KNEZSA 1959: 32—3). A tulajdonnevek nagybetűs írásának mai gyakorlata a XVIII. század végén alakult ki, és már az AkH. 1832. szabályba foglalta. Későbbi helyesírási szabályzataink mindegyike foglalkozik a személynevek írásával.

A továbbiakban az akadémiai szabályzatokat tekintjük át 1832-től napjainkig, majd a legfontosabb szabályzatokból összegyűjtjük a személynevekre vonatkozó ismereteket, végül összegezzük, milyen helyesírási tudnivalók jellemzik napjainkban a személyneveket.

Az akadémiai helyesírási szabályzatokról

A Magyar Tudományos Akadémia elődje, a Magyar Tudós Társaság már megalakulásakor, 1830-ban rendkívül fontosnak tartotta a magyar nyelv ügyének felkarolását, többek között egy helyesírási szabályzat megalkotását. Mutatja ezt az is, hogy az Akadémia legelső kiadványa a *Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai* volt. Az AkH. 1832. összefoglalta a kor írásgyakorlatára jellemző szokásokat, a problémás esetekben pedig javaslatot tett a megoldásra. A szabályokat nem tartották megváltoztathatatlanak, tudatosan készültek arra, hogy egy idő után az általánossá váló szokásokhoz

igazítsák őket. Miként az előszóban írták: „Minden időre már meghatározottaknak azonban a' Társaság nem vallja e' szabásokat, sőt, ha mit a' folyton folyó nyelvméret, szavak' lelke és alkatja körül elválasztóbban kifejt, annak előre kiköti későbbi javítását 's ezt magának [...] fenn is tartja” (AkH. 1832. IV). Nem voltak minden írásműben kötelezőek a szabályok, csak az Akadémia saját kiadványaiban. Ha a Társaság valamelyik tagja máshol jelentette meg munkáját, ott akár el is térhetett az akadémiai szabályzattól. Jelszavuk és céljuk ez volt: „Győzzön a' mi jobb! ez a' Társaság' szava, okokkal kíván ő vezetője lenni a' kivilágulás szerint alakuló köz megegyezésnek, fennhéjázó 's önkényű vezér nem” (AkH. 1832. IV).

Ennek a szemléletnek az eredményeként 1834-ben némi bővítéssel, de lényegében változatlanul ismét megjelent a szabályzat. Újabb kiadások következtek csekély módosításokkal 1838-ban, 1840-ben, 1841-ben, 1843-ban, 1844-ben, 1847-ben, 1851-ben és 1853-ban.

Az 50-es években világossá vált, hogy nem sikerült az AkH. 1832. célját megvalósítani, a szabályzat már nem az élő nyelvszokást rögzítette, elmaradt tőle. Egyre nagyobb lett a szakadék az Akadémia helyesírása és az Akadémián kívüli helyesírás között. A mindennapi írásgyakorlat egyszerűsödött. Legszenbetűnőbb volt a betű- és ragpótló hiányjel gyakori elmaradása a névelők után, a kötőszók előtt és a birtokos szerkezetekben, például *a'*, *'s*, *a ház' ura*. Ritkább lett a kétjegyű betűk egyszerűsítés nélküli kettőzése (*királylyal*) és következetlen az *i*, *u*, *ü* magánhangzók hosszúságának jelölése. A helyesírási szabályok felülvizsgálatát 1855-től a Nyelvtudományi Bizottmány végezte. Tevékenységük (l. SZEMERE 1974: 15–7) eredményeként számos kompromisszumot is tartalmazva jelent meg 1876-ban *A magyar helyesírás szabályai* című kiadvány. Ennek némileg módosított változata az először 1879-ben megjelenő *A magyar helyesírás elvei és szabályai* című gyűjtemény, amely változatlan tartalommal napvilágot látott 1884-ben, 1888-ban, 1890-ben, 1899-ben és egy alkalommal évszám nélkül.

Az AkH. 1879. rendelkezett a hiányjel elhagyásáról: „Helyesírásunk megelőzi az újabb időkig használt betűpótló hiányjelt is, mint a mely gyakori előfordulásával lassította s tarkázta az írást. Például ezek helyett: *a' király, erő 's akarat, a ház' teteje* [...] így írjuk e szókat: *a király, erő s akarat, a ház teteje* [...]” (AkH. 1879: 8–9). De nem valósította meg a mindennapi írásgyakorlat kívánta egyéb korszerűsítéseket. Például továbbra is ragaszkodott a *c* hangnak a *cz* kétjegyű betűvel való jelöléséhez. Álláspontját azzal indokolta, hogy a latin betűs írású nyelvek a *c*-t nem egyféleképpen ejtik, lehet *cz*, *cs*, *s* vagy *k* is. A változó hangzás pedig „zavarba ejtené a magyar olvasót úgy, hogy a ritkábban előforduló *cakó, cammog, cók, cuca* stb.

szókat így olvasná s ejtené hirtelenében: *kakó, kammog, kók, kuka* stb; ha pedig amazok helyes ejtéséhez hozzá talál szokni, az idegen *Cato, Corneille, code, cocon* stb. szókat is így olvasná: *Czato, Czorneille, czode, czoczon* stb.” (AkH. 1879: 13). Ugyancsak elzárkózott a ragozás útján támadt hosszú kétjegyű mássalhangzók egyszerűsítésétől, továbbra is az *öcscse, gonoszsza, veszélylyel, vesszük* stb. írásmódot kívánta meg. Most már nemcsak a nagyközönség szakadt el az Akadémia helyesírásától, hanem a korabeli sajtó, sőt magának az Akadémiának a folyóirata, a Magyar Nyelvőr is eltért az akadémiai előírásoktól (l. SZEMERE 1974: 17—8.).

Az 1901-ben megjelenő újabb kiadvány, *A magyar helyesírás szabályai* sem engedett a kor írásgyakorlatának. Bár szabályainak egy részét néhány pontban bővítette és átfogalmazta, lényeges változtatásokat nem hozott. Újdonsága az volt, hogy az addigi szabályzatoknál részletesebben foglalkozott a felső nyelvválású magánhangzók (*i, ü, u*) jelölésével. A szabályok után egy majdnem félezer szóból álló jegyzék következett, amely a későbbi akadémiai szabályzatokban egyre gazdagabb lett. 1902-ben némi formai módosítással, de változatlan tartalommal jelent meg ismét.

Az Akadémia helyesírási szabályzatainak több évtized óta tartó me-revsége az iskolai oktatást is megnehezítette. A tanárok elégedetlenségének eredményeként a vallás- és közoktatásügyi miniszter kiadatott egy külön iskolai helyesírási szabályzatot, és elrendelte kötelező alkalmazását nemcsak az iskolai oktatásban, de a tankönyvkiadásban is (SIMONYI 1903). Furcsa helyzet jött létre: most már törvényesen két hivatalos szabályzat irányította a magyar írásgyakorlatot! Néhány évvel később a hivatalokban is az egyszerűbb iskolai helyesírás szabályaihoz igazodtak, azaz a *c* hangot az egyjegyű *c* betűvel jelölték, a szóhatáron egyszerűsítették a hosszú kétjegyű mássalhangzókat (*kiráallyá*), egybeírták a vonatkozó névmási határozószókat (*aki, amellet*) stb.

A következő két évtizedben az Akadémia továbbra is mereven ragaszkodott az addigi álláspontjához, semmilyen téren nem tett engedményeket sem az iskolai helyesírás, sem a mindennapi írásgyakorlat irányában.

1922-ben jelent meg ismét *A magyar helyesírás szabályai*, címlapján az alábbi felirattal: „Újabban átvizsgálta, 1922. május 29-i összes ülésén elfogadta és kiadta a Magyar Tudományos Akadémia.” A további kiadásokra még az is felkerült, hogy: „Valamennyi iskolára nézve kötelezővé tette a vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1922. október 11-én 4250. elnöki szám alatt kelt rendelete”. Miként a szabályzat bevezetője fogalmaz: „... a M. T. Akadémia szükségesnek látta, hogy helyesírási szabályait ismét átvizsgálja, és fontolóra vévén az azóta, különösen az iskolai helyesírásban végrehajtott

egyszerűsítéseket, felvegye azokat, amelyek ellen elvi kifogás nem tehető. Ilyenekül ajánlta a kiküldött bizottság a *cz* s a nyújtott kétjegyű betűk egyszerűsítését s a vonatkozó névmásoknak fentebb említett összeírását. Az idegen szavaknak magyaros írását is kiterjeszthetőnek tartja, de nem korlátlanul” (AkH. 1923.). Egyebek mellett tehát megvalósult az 1856-os javaslat is, a *cz* helyébe végre az egyszerű *c* került. Az 1922-es szabályzat 1940-ig még hét kiadásban jelent meg: 1923-ban, 1927-ben, 1931-ben, 1936-ban, 1937-ben, 1938-ban és 1940-ben. Lényegesebb változtatásokat, átdolgozásokat csak az utolsó két javított, bővített kiadás tartalmazott. A mi számunkra azért is fontos az AkH. 1922., mert ezt tartjuk ma érvényes helyesírási szabályzatnak, az AkH. 11. első kiadásának, azaz ha úgy tetszik az AkH. 1.-nek (vö. PÁSZTOR 1994).

Az AkH. 1922. bevezetőjében úgy fogalmaz, hogy a helyesírási „szabályoknak sűrű egymásutánban megjelent újabb és javított kiadásai nemcsak az Akadémia munkálatainak helyesírásában teremtettek egységet és következetességet, hanem irodalmunk többi termékének is irányt adtak és nagyrészt megszüntették az addig uralkodott tarkaságot és következetlenséget” (AkH. 1923: 1). Utal az akadémiai és az iskolai helyesírás kettősségére és az ebből származó károkra, a korszerűsítés és az egység szükségességére.

A remélt egységes írásgyakorlat létrejöttét megakadályozta a korabeli sajtó helyesírása (l. SZEMERE 1974: 24—5), amely szinte nyomdanként és szerkesztősenként változott. „Csak természetes, hogy a tanárok, tudósok, írók és szerkesztők egyéni sajátosságaitól tarkálló ilyen felemás, ingadozó és következtelen írásmódok nemcsak a munkát hátráltatták és okoztak állandóan fölösleges vitatkozásokat, hanem a sajtótermékek gondos előállítását is lehetetlenné tették. Az a félintézkedés pedig, amellyel egyes nyomdavállalatok az ott készülő munkákhoz úgynevezett *házi ortográfia-félelket* rendeltek, a gyakorlati munka során teljesen célszerűtlen volt, mert az időszaki sajtótermékek írói ezeket a szabályzatfélelket vagy szokásokat nem ismervén, magukra nézve kötelező erejűeknek nem tekintették” (BALASSA 1929: IV). A sokféleség megszüntetését már nem az Akadémiától várták, hanem az 1929-ben megjelent *Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai* című munkától, amely a Budapesti Korrektorok és Revizorok Körének megbízásából készült. Többek között abban különbözött az AkH. 1922.-től, hogy sehol sem engedélyezett helyesírási változatokat, azaz a két vagy több alak közül csak egyet tartott elfogadhatónak. Részletesen foglalkozott az idegen szavak írásával is, szótárában minden eddiginél gazdagabb példaanyagot közölt.

Ugyancsak az egységesség létrejöttét hátráltatták a különféle helyesírási magánkiadványok. Legtöbbjük fedőlapján ott szerepelt a felirat: „A

Magyar Tudományos akadémia szabályai alapján”, „A Magyar Tudományos Akadémia helyesírási szabályainak maradéktalan követésével”, mégis példatárunkban sokszor következetlenek voltak, gyakran eltértek az akadémiai szabályzattól. A magánkiadványokat az tette népszerűvé és a nagyközönség számára vonzóvá, hogy szójegyzékük jóval gazdagabb volt a korabeli AkH. szójegyzékénél.

Az 1945 utáni társadalmi változások a helyesírás területén is éreztették hatásukat (l. SZEMERE 1974. 27—8), ezek eredményeként jelent meg 1950-ben *A magyar helyesírás szabályainak kilencedik kiadása*. Az AkH. 1950. legnagyobb újdonsága az volt, hogy részletes tájékoztatást adott az orosz szavak és nevek átírásáról. Emellett kibővítette és korszerűsítette a szójegyzék anyagát is.

Néhány év múlva, 1954-ben megjelent az AkH. 10. kiadása. Eredetileg reformkiadásnak szánták, de lényeges helyesírási változásokat mégsem tartalmazott. Alapvető elveiben megfelelt az AkH. 1922. és az azt követő későbbi kiadások elveinek. Kisebb változtatás volt a *dz* kétjegyű mássalhangzó kettőzésekor az első jegy ismétlése (*eddzük*), és a kétjegyű mássalhangzóra végződő tulajdonnevek ragozott alakjaiban az egyszerűsítő írásmód bevezetése (*Arannyal*). A művelődéstörténetben különös jelentősége van ennek a szabályzatnak: általa jött létre a hosszú évtizedeken át emlegetett helyesírási egység. Rendeletek biztosították, hogy a legfontosabb intézmények, az iskolák és a nyomdák ehhez a szabályzathoz igazodjanak.

Harminc évvel később, 1984-ben jelent meg az AkH. tizenegyedik kiadása, amely köznyelvünk helyesírását a mai napig meghatározza. Csupán néhány dologban különbözik az előző kiadástól (l. FÁBIÁN 1984): például a helyesírási alapelvek között megnevezi az egyszerűsítést is; az önálló hangot jelölő *dz* és *dzs* betű elválasztását a többjegyű mássalhangzók viselkedéséhez igazítja (*bo-dza, lán-dzsa*). Szótári része kb. 40 000 adatot tartalmaz, amelyet az ún. bokrosított szerkesztéssel rendeztek el.

Az AkH. 1984. tizenegyedik lenyomata 1994-ben jelent meg, címlapja szerint példaanyagában átdolgozott formában. Miért volt erre szükség? „Egyrészt sok új szó, kifejezés, intézménynév stb. jött használatba, amelyek helyet kértek maguknak a szabályzatban, másrészt a régi példaanyagnak egy része meghaladottá vált. Ez a kétirányú nyelvi mozgás tette szükségessé a szabálypontok egyes példáinak korszerűre való kicserélését, a leggyakoribb használatú új elemeknek a szótárba való beiktatását, illetőleg a csökkent fontosságúak egy részének elhagyását” (AkH. 1994: 6). Bekerült a szótárba sok, korunkra jellemző kifejezés, például: *áfás számla, AIDS-fertőzés, fekvőbeteg-ellátás, felszámolóbiztos, háziorvos, lízing* stb.

Az Akadémia helyesírási szabályzata ma már nemcsak az Akadémia kiadványaiban, de a magyar nyelvű írásbeliség valamennyi területén irányadó. Ezt tanítják az iskolákban, ezt használják a szerkesztőségekben, a nyomdákban és az államigazgatásban. Az írásbeliség egyik fontos területén, a különböző tudományágakban, szakmákban nyújtanak segítséget az utóbbi évtizedekben megjelent szakmai helyesírási szabályzatok (l. FÁBIÁN 1984: 389).

A történeti áttekintés végére érve feltehetjük a kérdést: Vajon milyen területeken és mikor változik legközelebb helyesírásunk? A nyelv művelők, ortográfusok legtöbbje azt vallja, hogy a jövőben nem lesz helyesírási reform, csupán apróbb pontosítások várhatók (l. FÁBIÁN 1992). A gyökeres változtatás ellen szól a számítógépek mind nagyobb térhódítása, amelyek hihetetlenül megkötik a helyesírást, hiszen programjaikban a legapróbb módosítás is zavarokat okozhat. A nyomdák, az iskolák sem támogatnának nagyobb változtatásokat. A reformok a határokon túli magyarság írásbeliségét is kedvezőtlenül befolyásolnák.

A személynevek helyesírására vonatkozó ismeretek néhány akadémiai szabályzatban

Az ismertetett akadémiai helyesírási szabályzatok közül — mint korábban a leginkább meghatározókat — az 1832., az 1879., az 1922. és az 1984. évi kiadásokat választottam ki azzal a céllal, hogy összegyűjtsem, a helyesírásnak mely területein, milyen ismereteket közölnek a személynevekről. Egyaránt figyelemmel voltam a magyar és az idegen eredetű személynevekre. (A továbbiakban a fenti évszámokkal jelölt szabályzatok különböző kiadásából, lenyomataiból is idézek, de a pontos forrást mindig közlöm az adott helyen.) Mielőtt helyesírásukkal foglalkoznánk, határozzuk meg a témánkul választott személynév fogalmát! „Személyneveknek tekintjük az élő vagy valaha élt emberek megjelölésére, azonosítására használt szavakat vagy szavak csoportját” (HAJDÚ 1994: 17). Ezen belül a két legfontosabb elem az egyénítő keresztnév és a családnév. A keresztnév helyett ma a magyarországi hivatali életben az *utónév* elnevezést használják, bár a múlt század közepén *egyéni névként* is emlegették. A *családnév* helyett előfordul a *vezetéknév* megnevezés is. A személynevek közé soroljuk még a beceneveket és a ragadványneveket.

Az első akadémiai szabályzat, az AkH. 1832. több helyen is foglalkozik a személynevekkel. A betűkről szóló I. fejezetében megemlíti, hogy „... a' *ch*, *w* és *y* régi magyar nevekben használtatnak”. A kétjegyű betűknek egyszerűekkel való helyettesítését javasolva elmondja, hogy: „Ha régi könyveinkbe, de

kivált okleveleinkbe tekintünk, látni fogjuk, hogy őseink a' magyar hang' kitételével nem keveset vesződtek. A' *georch*, *dessewffy*, stb. eléggé mutatják, hogy írásunk, ha nem olly csodálatosan tarka is, mint némely europai nyelveké, de alkalmasint czifra, 's hangjai' kitételében gyámoltalan maradott volt" (AkH. 1832: 5). III. fejezetében megemlékezik az idegen tulajdonnevekről is, és a magyar kiejtés szerinti írásmódjukat javasolja. „A' melly tulajdon nevek olly nemzetei közé tartoznak, mellyek a' deák vagy görög betűformáktól és alphabettól felette eltérnek, a' hova a' keleti 's némely nyugoti (p. o. oláh, serbus, illyrus stb.) nemzetek számíthatnak, azok kiejtésöknek leginkább megfelelő magyar módon irassanak" (AkH. 1832: 7). Előkerül a tulajdonnevek és a belőlük képzett mellénevek problémája a nagy kezdőbetűkkel foglalkozó fejezetben is, de példái között személynevek nem szerepelnek.

Következő nagy hatású szabályzatunk, az AkH. 1879. külön paragrafust szentel a családneveknek, amelyben a hagyományos írásmóddal foglalkozik. 3. § Családnevek. „Némely régi családnevek leírásánál a régi írásmódot követjük. Ennek jegyei: aa = á: Gaal; ew, eo, eö = ö, ő: Dessewffy, Georch, Eötvös; oo = ó: Tooth, Soos; y = i: Fáy, Laky; ch, cz = cs: Zichy, Széchenyi, Czerghető; gh = g: Végh, Vargha, Balogh; th = t: Németh, Horváth; w = v: Wesselényi, Wiczay. Családnevek leírásánál általában az illető név viselőjének erre vonatkozó írásmódját kell követnünk" (AkH. 1879: 14). Az idegen személynevek írására a 14. paragrafusban tér ki a latin és a latin betűket használó más nyelvek szavaival foglalkozva. Az alapalak mellett bizonyos toldalékolt formákat is érint. „A latin szokat és neveket, és általában a latin betűrendszer szerint írt szokat és neveket leghelyesebb úgy írunk, a mint az illető népek saját nyelvökben írták és írják; pl. [...] *Caesar*, *Cajus*, *Cato*, *Petrarca*, *Boccaccio*.

A latinul, vagy a latin írásmódtól kevésbé eltérően írott tőszók véghangját ragozás vagy képzés esetében a magyar kiejtés szerint írjuk le; pl. *Cicero*, *Cicerót*; *Catónak*, *Varrótól* [...] A latintól nagyon eltérő módon írott tőszó és a magyar képző vagy rag közé kötőjelt teszünk; pl. *shakespeare-i*, *shakespeare-ies*; *Jules Favre-é*, *Rousseau-t*, *Voltaire-t*, *Voltaire-re*, *Voltaire-rel*, *Marat-t*, *Marat-val*, *Mirabeau-hoz*, *Montesquieu-nek*" (AkH. 1879: 14–5).

Kiemeli a régi görög szók, közöttük a tulajdonnevek írását, amely megállapítása szerint „némi nehézséggel jár; mert a latin betűrendszer nem méríti ki a görög nyelvnek minden szóhangját. De minthogy a görög és latin nyelv minden szóhangjának értékét teljes bizonyossággal úgysem határozhatjuk meg: minthogy továbbá némely hangot a latin származású nyelvek is különbözően ejtenek, s a mai görög kiejtés sem biztos útmutató: legczélszerűbbnek tartjuk egészen úgy írni a görög szokat és neveket, a mint a rómaiak

írták saját betűikkel [...]; például: [...] *Sophokles, Pythagoras, Psyche, Zeus* [...]” (AkH. 1879: 15) A latin írásjegyet nem használó nyelvek szavai között foglalkozik a személynevekkel is, azt határozva, hogy ezeket írjuk a magyar kiejtés szerint. Kivéve azokat az ázsiai, afrikai, amerikai és ausztráliai neveket, amelyeket latin betűvel író európai népektől veszünk át. Az ilyen módon átvett neveket az átadó nyelvnek megfelelően írjuk.

Részletesen foglalkozik a keresztnév és a vezetéknév sorrendjével, a keresztnévek lefordíthatóságával. „Némely idegen tulajdonnevet a magyar nyelv szokás is azon alakban fogadott el, a melyben az illető nép használja, pl. *Michel Angelo* (nem *Angelo Mihály*), és így tovább: *Paolo Veronese, Leonardo da Vinci, Hans Sachs, Jean Paul* stb. — De e kivételes szokást nem lehet szabálylá tenni. A külföldi tulajdonneveket tehát rendesen a magyar nyelv szokás szerint, a keresztnév utántételével írjuk le, és a keresztnévet, ha a magyarban is divatozik, le is fordítjuk magyarra; pl. *Thiers Adolf, Gladston Vilmos, Parlatore Fülöp, Cotta Bernát*. A magyarban nem dívó keresztnévet változtatlanul tesszük a vezetéknév után: *Sacchi Archangelo, Fleischer Leberecht Henrik*. — A vezetéknév előrebocsátása már azért is igazolt, mert magok az illető népek is ugyanazt teszik lexikális munkáikban” (AkH. 1879: 15–6). A meghonosodott idegen szók tárgyalásakor kiemeli az idegen keresztnéveket, és hangsúlyozza, hogy ha a keresztnévet magyarosan ejtjük, akkor magyarosan is szoktuk írni. Példaként a *József*, a *Zsigmond* és a *Sándor* nevet említi.

Egyéb témakörökben is találunk személynévi példákat a kötőjel alkalmazásának részletezésekor: *corneille-i, shakespeare-ies; Murat-val, Popenak, Racine-ként*. Az összetétel eseteinek bemutatásakor kitér a főnevekre és megállapítja: „Ide soroljuk a *nő* főnévvel rokon *né* szócskának összetételeit: *Nagyné, Kovács Miklósné* stb.” (AkH. 1879: 19). Terjedelmes jegyzetben magyarázza el a *né* szócskával kifejezett feleség és a *nő* jelölte nőszemély közötti különbséget, bemutatja használatuk körét, és felhívja a figyelmet a hozzájuk kapcsolódó nyelvhelyességi kérdésekre. Az összetételek között szerepelnek tulajdonnévi előtagú példák is: *Mátyás-kori, Anjou-kori, Orczy-kerti*.

A nagy kezdőbetűvel foglalkozó paragrafusban a tulajdonnevek között szerepelnek az ún. „személyi tulajdonnevek: *Kovács Pál*; előnévvel: *Baróti Szabó Dávid; Széki gróf Teleki József*; — *Pallas, Jupiter, Minerva* stb. — Ide számítjuk ezeket is: *Isten, Szentlélek; Istenség, Főök, Mindenható, Örökkévaló, Megváltó, Idvezítő*; — a személyesítéseket is: *Szerelem, Halál, Végzet, Enyészet, Hadúr*” (AkH. 1879: 29). Kitér arra is, hogy a tulajdonneveket kis kezdőbetűvel kell írni, ha melléknevet képzünk belőlük, mint például a *minervai* szóban. „De a családnév és a történeti személynév még ekkor is

megtartja nagy kezdőjét, pl. melléknévi összetettekben: *Orczy-kerti*, *Deák-párti* [...] *Mátyás-kori*, *Demosthenes-fajta*; — *Molnár-féle* (*per*), *Kis Jakab-féle* (*hagyaték*); — a keresztnév is az ilyenekben: *Péter-féle* (*tréfa*), *Miklós-fajta* (*ötlet*)” (AkH. 1879: 30).

Az 1922 és 1940 között megjelent akadémiai szabályzatok több pontban foglalkoznak a személynévek helyesírásával. Az egyes kiadások felépítése és elvei nem különböznek, csupán a példák változnak néhány helyen, valamint a szabályok megfogalmazása lesz árnyaltabb.

Először A magyar betűk című paragrafusban említik a személynéveket az alábbi megfogalmazásban: „A rendes betűkhöz járulnak még a régi családnevekben megmaradt *y*, „*y*, *eö*, *ew*, *cz*, *w*, *ch*, *'s*; továbbá az idegen szavakban és tulajdonnevekben használt *ae*, *ai*, „*a*, *oe*, *au*, *eau*, *eu*, *y*, *ch*, *qu*, *w*, *x* stb.” Az alapul szolgáló kiejtéssel foglalkozva megemlítik, hogy „Némely esetben az irodalmi hagyomány olyan erős, hogy az írás nem a jelennek, hanem a multnak kiejtését tünteti föl.” Erre egyik példa az *ly* betű, amelyet kevesen ejtenek *ly*-nak, hiszen a köznyelvben *j*, a nyelvjárásokban *j* vagy *l*. A felsorolt szavak között négy keresztnév is szerepel: *Gergely*, *Károly*, *Keresztély*, *Mihály*.

Külön paragrafus, a 7. tárgyalja a tulajdonneveket, szétválasztva a magyar és az idegen eredetűeket. A magyar tulajdonnevekről megállapítja, hogy „igen sok családnevét megtartotta régies írását s benne mind egyes betűknek, mind egyes betűcsoportoknak gyakran a maitól eltérő hangértékük van” (AkH. 1923: 18). Harminckét, a köznyelvitől eltérő olvasatú betűre, ill. betűkapcsolatra hoz példát. Ilyenek: *j = i*: *Bezerédj*, *Csulaj*; *ua*, *uó = ó*: *Guary* (olv. *Góri*), *Guót* (olv. *Gót*); *cz = cs*: *Czanaki*, *Czombor*, *Czimor*; *x = ks*: *Paxi*, *Taxonyi* (olv. *Paksi*, *Taksonyi*); *s*, *'s*, *ss = zs*: *Sennyei* (olv. *Zsennyei*), *'Soldos* (olv. *Zsoldos*), *'Sigray* (olv. *Zsigrai*), *Jósika* (olv. *Józsika*), *O'sváth* stb. A tulajdonnevek írásával kapcsolatban közöl néhány általános szabályt is. „1. erdélyi családnevek végén szokatlanabb az *y*; tehát: *Apafi*, *Báthori*, *Béldi*, *Geszti*, *Gyulai*, *Kendi*, *Teleki*; így *Rákóczi* is (nem *Rákóczy*); 2. nemesi előnév végén *i*-t írunk, nem *y*-t: *Csokonai Vitéz Mihály* (nem *Csokonay*), *Kisfaludi Kisfaludy Károly*; 3. *gy*, *ly*, *ny* után is rendszerint *i* van: *Szilágyi*, *Szentkirályi*, *Széchenyi* (de *Erdély* vagy *Erdélyj*, *Batthyány*, olv. *Erdélyi*, *Battyányi*); — *y* előtt rendszeren *gh*, *th* van, nem *g*, *t*, hogy *gy*-nek, *ty*-nek ne olvassák: *Baloghy*, *Maróthy*; — de *Vörösmarty* (olv. *Vörösmarti*) *h* nélkül. Megjegyzendő: *Fáyval*, *Vayval* (olv. *Fáival*, *Vai-val*; nem *Fáyjal*, *Vayjal*). A tulajdonneveket ragozva is csonkítatlanul írjuk, tehát: *Takátcsal*, *Madáchcsal*, *Emichchel*, *Kossuththal*, *Pákhkal*, *Keménynyel*; továbbá: *Mihálylyal*, *Károlylyal*, *Györggyel*, *Erdélylyel*, *Tihanynyal*,

Szilágygyal” (AkH. 1923: 19).

A magyar tulajdonnevek között önálló csoportban tárgyalja a keresztnéveket. Hangsúlyozza: „ha idegenből származnak is, nincs helye idegen írásmódnak, tehát: *Berta, Betti, Edit, Fanni, Frída, Judit, Klementína, Klotild, Kornélia, Lídia, Márta, Matild, Terézia* (nem pedig: *Bertha, Betty, Edith, Fanny, Frieda, Judith, Clementina, Clotild, Cornelia, Lydia, Mártha, Mathild, Theresia*); — *Adolf, Alfonz, Artúr, Cirill, Jonatán, Juszti, Lotár, Oszkár, Oszvánd, Szerafin, Teofil, Vencel* (nem pedig: *Adolphe, Alphonse, Arthur, Cyrill, Jonathan, Justin, Lothar, Oskar, Oswald, Seraphin, Theophil, Wenzel*).” (AkH. 1923: 19). A keresztnemekhez fűzött megjegyzésben kiemeli, hogy a magyaros írásmód ellenére a *ch* és az *x* betűket nem írjuk át. Példái: *Albrecht, Richárd, Ráchel, Félix, Maxim, Xavér*. A helytelen írásmód bemutatására mindegyik név átírt változatát is közli.

Az idegen tulajdonnevekkel tíz pontban foglalkozik. A személynevek írásmódját határozzák meg az átírás kérdéseivel foglalkozó szabályok. Külön tárgyalja a latin, olasz, spanyol, portugál, francia, angol, holland, német, norvég, svéd, finn nyelvű személyneveket, a latin betűs szláv nyelvek és az oláh nyelv tulajdonneveinek írását, a nem latin írású nyelvek tulajdonneveit és a görög tulajdonneveket. Kiemeli, hogy „a latinbetűs nyelvek nevei közül is magyar szövegben egészen magyarosan írjuk azokat, amelyeknek történeti vagy irodalmi múltú magyar nevük van, s amelyek annyira közkeletűek, hogy már magyaros kiejtésük is megállapodott. [...] Ilyenek pl.: *Jézus Krisztus, Dárius, Krózus, Cézár, Herkules, Ráfael*” (AkH. 1923: 21).

Foglalkozik a név végi *o, ö, a, e* hang toldalékok előtti megnyúlásával, azt javasolja, hogy ezt írásban is jelöljük. Finn személyneveket is említ példaként: *Aho: Ahótól, Väinö: Väinönek*. Akkor javasol kötőjeles írásmódot, ha a néma hangra vagy ki nem mondott szótagra végződő idegen névhez toldalékot fűzünk (*Flaubert*-rel nem *Flaubertrel*).

Gyakorlati ismeretként megemlíti az idegen család- és keresztnemek szórendjét. Példákat hoz az eredeti formában elfogadott idegen tulajdonnevekre (*Ines de Castro, Walther von der Vogelweide*). De azt tanácsolja, hogy a külföldi tulajdonneveket rendszeren, a magyar szokás szerint a keresztnév hátrahelyezésével írjuk, függetlenül a keresztnév magyarra fordíthatóságától. A későbbi kiadások kitérnek a több keresztnévet viselő személyek nevére is. „Ha valakinek több keresztnéve van, a köznapi, gyakoribb áll közvetlenül a családnév előtt; ezért ha magyarra kell fordítanunk, a jelentőség szerint megfordított rendben tesszük magyarul; tehát *Johann Wolfgang Goethe* (rendszerint *Wolfgang Goethe*): *Goethe Farkas János*; *Johann Christoph Friedrich Schiller* (rendszerint *Friedrich Schiller*): *Schiller Frigyes Kristóf János*” (AkH.

1941: 28—9). Ugyancsak gyakorlati tanács, hogy a görög és a latin neveket ne a nyugati nyelvekben szokásos rövidítésükkel, hanem teljes alakjukban használjuk (*Horaz* helyett *Horatius*, *Ovid* helyett *Ovidius*).

Az Egybeírás és különírás című fejezetben is találkozunk a személynévvel. Részben az összetett melléknevek azon fajtájánál, amelynek személynév az előtagja (*Toldy-féle kiadás*, *Gergely-féle naptár*). Részben a személynévvel összetett főnevek és a belőlük képzett melléknevek tárgyalásakor (*Zrínyi-sor*, *Medárd-nap*; *Árpád-házi királyok*, *Szent István-napi körmenet*). Külön pont szögezi le, hogy kötőjel nélkül kell írni a személynév állandó jelzőit, mint *Szent István*, *Nagy Lajos*, *Földnélküli János*, *Nagy Sándor*, *Bölcs Salamon*.

Az elválasztással foglalkozó fejezetben kitér a családnevekben előforduló kettőzött mássalhangzókra, hangsúlyozva, hogy ezeket elválasztáskor sem szabad kiegészíteni. Tehát: *'Sen-nyei*, *Bat-thyány*. A későbbi kiadásokba megjegyzésként bekerülnek ezek a példák is: *Kos-suth*, *Wes-selényi*, *Des-sew-ffy*, *Lugos-sy*, *Med-gyes-sy*.

A kezdőbetűkkel foglalkozó paragrafus leszögezi, hogy „Nagy kezdőbetűvel írunk minden tulajdonnevet: Személyi tulajdonnevet (család- vagy vezetéknévet és keresztnévet): *Vörösmarty Mihály*, *Petőfi Sándor*, *Arany János*, — a nemesi előnevet is (nem helyes újabb szokás a nemesi előnévnek kis betűvel való írása): *Baróti Szabó Dávid*, *Csokonai Vitéz Mihály*, *Esztelneki és Szacsvai Szatsvay Sándor*, *Felsőkubini és Nagyolaszi Kubinyi Miklós*” (AkH. 1923: 34). A későbbi kiadások kiegészítik ezt a pontot az egyéb, pl. írói álnevekkel, és rendelkeznek arról is, hogy „A név elé tett *gr.* (gróf), *br.* (báró), *hg.* (herceg), *ns.* (nemes), *dr.* (doktor), valamint a *vitész* címet mondatban, felsorolásban belül kis kezdőbetűvel írjuk, pl. ott volt *gr. Gernyeszeghy Tamás*, *ns. Kiss János*, *dr. Nagy Mihály*, *vitész Joó Pál*; — de elején (így névjegyen is) naggyal: *Gr. G. T.* — *Ns. K. J.* — *Dr. N. M.* — *Vitéz J. P.*

Hivatalos kiadványokban a belügyminiszter 280.932/1940. B. M. számú, továbbá a vallás- és közoktatásügyi miniszter 4507/1940. eln. számú rendelete szerint a nemesi és a főnemesi ranggal kapcsolatos címet, a nemesi előnevet és a *vitész* címet kis kezdőbetűvel kell írni” (AkH. 1941: 41). Ide sorolja a mitológiai neveket és a megszemélyesített fogalmak neveit, és kiemeli, hogy nagybetűvel írjuk a vallási, történeti és hasonló személyek jelzőit. Hangsúlyozza, hogy más az alkalmi jelző, mint a *nagy Napoleon*, a *hódító Caesar*, a *tengerjáró Columbus*. A tulajdonnévi előtagú összetételek nagybetűs írásával szemben megemlíti azt az esetet, amikor a tulajdonnév teljesen egybeolvadva az utótaggal, szinte elhomályosult, példái: *dunavíz*,

tiszavirág. Nagybetűs írásmódot javasol a tulajdonnevet tartalmazó ünnepnevek írására: *Péter-Pálkor*, *Kisasszony napja*, *Nagy Boldogasszony*.

Kisbetűvel íratja a tulajdonnévből képzett mellékneveket (*rembrandti félhomály*, *wagneriánus*; *voltaire-i irónia*; *józsefvárosi templom*), a családnevi előtagúak kivételével (*Andrássy-úti fasor*). Részletesen foglalkozik az *Isten* szó írásával is. „Az egy *Isten* nevét a köznyelvi szokás tulajdonnévnek veszi, azért használja névelő nélkül is: *Isten* áldjon meg = *az Isten* áldjon meg; ellenben csak kis betűvel írhatjuk: *idegen isteneket* ne imádj; a görögök hite szerint minden forrásban *egy-egy isten* vagy *istennő* lakozott. Nagy betűvel szokás írni ezeket is: *az Úr*, *a Mindenható*, *az Örökkévaló*, *a Megváltó*, *az Üdvözítő*, *a Gondviselés*, *Boldogasszony*, *Magyarország Nagyasszonya*” (AkH. 1923: 36).

Áttekintésünk azt mutatja, hogy az akadémiai szabályzatok a kezdetektől fogva számon tartották a személyneveket, és foglalkoztak a személynevek írásának sajátos kérdéseivel. Folyamatosan jelen volt két nagy csoportjuk: a magyar és az idegen nevek. Az adott kor kívánalmainak megfelelően bővült a hozzájuk kapcsolódó helyesírási kérdések köre. A magyar nevek közül legalaposabban a hagyományos helyesírási családnevek hangjelölését mutatják be, később szóba kerül todalékolásuk és elválasztásuk. Részletesen foglalkoznak a név előtti elemek írásával, ennek kapcsán a kommunikációs helyzet meghatározó szerepével. Nemcsak az írásbeliség, hanem általában a névhasználat szempontjából is jelentős szerepe volt az asszonynevek *-nő/-né* elemet tartalmazó változatát, valamint a keresztnévek magyaros írásmódját bemutató gazdag példatárnak. Az idegen nevek írása az átírás kérdései mellett egyéb névhasználati problémákat is felvetett. A családnév és a keresztnév sorrendjét, a nevek lefordíthatóságát a kor szokásainak megfelelően taglalják a szabályzatok.

A napjainkban érvényes helyesírási szabályzat a személynevekről

Napjaink helyesírását az AkH. 11. 1984-ben megjelent kiadása határozza meg, amelynek példaanyagában átdolgozott, korszerűsített lenyomata, a tizenegyedik lenyomat 1994-ben jelent meg. A következőkben ennek a szabályzatnak az alapján tekintjük át a személynevekkel kapcsolatos legfontosabb helyesírási ismereteket.

A tulajdonnevek írása című fejezetben belül a 155. szabályponttól a 171.-ig elkülönítve találjuk *A személynevek* megnevezésű alfejezetet. Fő témaköréi részben a személynevek alapalakjával kapcsolatosak, részben az alapalak és valamely más nyelvi elem viszonyával foglalkoznak. Az alapalakok között

részletezik a családnevek, az asszonynevek, a mitológiai nevek és a keresztnévek írásmódját. Az egyéb nyelvi elemmel bővült szerkezetek kapcsán foglalkoznak a toldalékos személynevekkel, a jelzős személynevekkel, a személynév és valamely közszó által alkotott szerkezetekkel, valamint a képzőszerű utótagot tartalmazó személynevek írásával (l. 1. sz. táblázat).

A szabályzat leszögezi, hogy mind a családneveket, mind a keresztnéveket nagy kezdőbetűvel írjuk. A családnév és a keresztnév után szinonimaként zárójelben közli a *vezetéknev* és az *utónév* terminust, és felhívja a figyelmet arra, hogy írásmódjukat az anyakönyvezésre vonatkozó jogszabályok határozzák meg.

A családnevek tárgyalásakor utal arra, hogy a mai magyar hangjelölési rendszertől eltérő alakokkal, a családnevekben megőrződött, de ma már nem használatos régi betűkkel *A betűk* című fejezet 12. és 15. pontja, valamint *A hagyományos írásmód* 87. szabálypontja foglalkozik. Részletezi a történelmi családnevek írását, és foglalkozik a névváltozatok kérdésével (*Sigray, Batsányi — Bacsányi, Rákóczi*). Megkülönbözteti az összetett, a kettős és a jelzős családneveket (*Nagygyörgy, Bajcsy-Zsilinszky, Baróti Szabó*). Önálló pontban tárgyalja a jogi előírások szerint lehetséges asszonynevek különböző formáinak helyes írásmódját. Ugyancsak külön pontban foglalkozik a mitológia és a vallás fogalomkörébe tartozó, személynévként használt nevekkel (*Boldogasszony, Ozirisz, Zeusz; Isten — isten*). A keresztnévek írásakor a köznyelvi kiejtést tartja irányadónak még az újabban átvett idegen nevek esetében is (*Klaudia, Márió*).

Több szabálypont foglalkozik a személynevek toldalékos alakjaival. A toldalékos alakok írásakor a legfőbb elv az, hogy a közszókhoz hasonlóan lehetőleg kötőjel nélkül, közvetlenül illesszük a toldalékot a személynévhez (*Kossuthhoz, Táncsics Mihálynak*). A szabályzat részletezi a *-val, -vel* rag írásának különböző eseteit, az *-i, -s* és az *-ista, -izmus* képző kapcsolódási módját, valamint a *-k* többesjellel ellátott személynevek írását (*Szabolccsal, Kossuthtal; móríci, Széchenyi István-i; Kisfaludyak, József Attilák*).

A jelzős szerkezetek kapcsán megkülönbözteti a személynevekhez járó alkalmi és állandó jelzőket (*a nagy Napóleon, Rótszakállú Frigyes*). Kitér azokra az esetekre is, amikor a személynév szerepel jelzőként, és a helyesírás szempontjából különválasztja a minőségjelzős szerkezeteket és a jelöletlen összetételnek tekinthető kapcsolatokat (*Bánk bán, Bartók Béla-emlékév*). A személynév és a köznév együtteséből melléknevek is létrejöhetnek összetetszerű kapcsolatként (*Árpád-kori, Mária-arcú*). A személynév és a köznév alkotta minőségjelzős szerkezethez bővítményként újabb főnév kapcsolódhat (*Julianus barát szobor*). Az ilyen szerkezetek a köznyelvi használatban

nehézkések, erőltetettek, célszerűbb jelölt nyelvtani viszonyokkal feloldani őket (*Julianus barát szobra*). Külön szabálypont foglalkozik a képzőszerű utótagot tartalmazó személynevek írásával (*Wesselényi-féle, Szinnyi Merse Pál-szerű*).

Az eddig tárgyalt személynévi fejezeten kívül a szabályzat más témakörökben is foglalkozik a személynevek helyesírásának kérdéseivel (1. 2. sz. táblázat). A helyesírási szabályokat megfogalmazó fejezetek szinte mindegyikében szóba kerülnek a személynevek speciális problémái. A *különírás és az egybeírás*, *A tulajdonnevek*, *A kezdőbetűk*, *Az idegen tulajdonnevek*, *Az elválasztás* és *Az írásjelek* című fejezetben egyaránt felmerülnek a személynevek írását érintő kérdések, nagyobb részt *A személynevek* c. alfejezetben már tárgyalt mozzanatok kifejtésével találkozhatunk, kisebb részt néhány újabb probléma felvetésével és magyarázatával.

A *különírás és az egybeírás* c. fejezet mellérendeléssel foglalkozó részében (103. pont) szó esik a tulajdonnévi ikerszók írásáról és toldalékolásáról (*Ista-Pista, Istát-Pistát*). Ugyancsak ebben a fejezetben tárgyalja a szabályzat a tulajdonnevek és a közsók összekapcsolását (140. pont). Két nagy csoportra bontja a lehetséges eseteket: a minőségjelzős szerkezetekre, amelyeket különírunk (*Mariska néni, a Kalmár fiú*) és a jelöletlen összetételekre, amelyekben kötőjellel kapcsoljuk a tagokat (*Mátyás-templom, Apáczai Cseré János-emlékünnepe*). A különírás és az egybeírás területére tartozik a képzőszerű utótagok írása (141. pont). Ezeket a nagy kezdőbetűvel írt tulajdonnevekhez mindig kötőjellel kapcsoljuk (*Petőfi-szerű, Jedlik Ányos-féle, Tömörkény- és Gárdonyi-szerű*).

A tulajdonnevek fejezetének bevezetésében (154. pont) a szabályzat hangsúlyozza, hogy a tulajdonneveket írásban a nagybetűs kezdéssel különböztetjük meg a közsóktól (*Szőke — szőke*). Bemutatja, hogy a személynevek esetében háromféleképpen jelezhetjük a többemű nevek tagjainak összetartozását: egybeírással (*Annamária*), kötőjellel (*Nemeskéri-Kiss*) vagy oly módon, hogy az egymás után következő különírt tagok mindegyikét nagybetűvel kezdjük (*Kőrösi Csoma Sándor*). Megállapítja, hogy a tulajdonnevek, így a személynevek írásának jellemző vonása az állandóság, ami egyrészt a történelmileg kialakult formák változtathatatlanágát jelenti (*Werbőczy*), másrészt a toldalékoláskor az alapforma gyors és egyértelmű visszaállítását (*Kiss-sel*).

A tulajdonnevek köznevesülésének helyesírási következményeire a szabályzat több fejezetben is utal: 140. b), 168., 201. pont. Felhívja a figyelmet arra, hogy a köznevesülés folyamatosan zajló, lassú folyamat. A személynevek köznévvé válása során az írásformák egy ideig ingadoznak, következetle-

nül váltják egymást a nagy kezdőbetűs, esetleg idegenes és a kis kezdőbetűs, magyaros írásművek. A köznevesülés során a tulajdonnév elveszti egyeditő funkcióját, és közszoji jelentésvonatkozásai dominálnak (*Röntgen* → *röntgen*, *Sandwich* → *szendvics*). Hasonló folyamat játszódik le akkor is, amikor valamely személynév és közszoj összeforrásából keletkezik újabb közszoj (*ádámcsutka*, *makadámút*, *krisztustövis*).

A kezdőbetűket taglaló fejezet szabályozza a családnevek előtti *doktor*, *idősb*, *ifjabb*, *özvegy* stb. szavak írását és rövidítését. Leszögezi, hogy ezeket az elemeket csak kiemelt helyzetben vagy mondat elején kezdjük nagybetűvel (153. pont).

Az idegen tulajdonnevek, közöttük a személynévek írásának szabályozásakor különválasztja a magyar írásmód (207—211. pont) és az idegen írásmód (214—217. pont) szerinti neveket. Felhívja a figyelmet arra, hogy néhány közismert idegen nevet hagyományosan megmagyarosodott formában használunk (*Cristoforo Colombo* helyett *Kolumbusz Kristóf*), de újabban a név eredeti alakját tiszteletben tartva, általában változtatás nélkül követjük az idegen írásmódot (*Cervantes*, *Françoise*). Kivételt jelentenek újabb keletű idegen keresztnéveink, amelyeket az átadó nyelv helyesírásától függetlenül csak a mai köznyelvi kiejtést tükröztetve írhatunk (*Kármén*, *Oszvald*). Az idegen személynéveket általában ugyanúgy egybeírjuk a toldalékokkal, mint a magyar személynéveket. Különleges eset a név végén lévő hangérték nélküli betű vagy a bonyolult betűegyüttes (*Voltaire-é*, *Montesquieu-nek*). Ebben a fejezetben foglalkozik a szabályzat a nem latin betűs írású nyelvek neveinek átírásával (218—211. pont).

Az elválasztási szabályok ismertetésekor több pontban találunk személynévi példát, sőt külön szabálypont taglalja a régies helyesírású családnevek elválasztását (229. pont). Általános elvként leszögezi, hogy a családnevekben előforduló többjegyű régies magyar betűk az elválasztáskor a hangértéküknek megfelelően kezelendők (*Thew-rewk*). Az elválasztáskor felfedezhetjük, hogy a *-fi*, *-fy*, *-ffy* elem összetételi tagként szerepel a családnevekben, hiszen a név kialakulásakor 'valakinek a fia' jelentése volt, ezért az ilyen neveket az összetett szavak mintájára választjuk el (*Pál-fy*, *Dessew-fy*). Az idegen személynévek elválasztása a magyar helyesírási szokásoknak megfelelően, azaz a magyar kiejtésükön alapuló szótagolás szerint történik (*Coo-per*, *Chur-chill*, *Fab-ri-zio*; *Shakes-peare*, *Miche-langelo*).

Az írásjelek fejezetében a személynévek először az értelmezővel kapcsolatban fordulnak elő (248. pont). Az értelmezős szerkezetekben az értelmezettre és az értelmezőre külön hangsúly esik, amelyet a beszédben szünettel érzékeltetünk, írásban pedig vesszővel jelölünk (*Németh Pétert, a szomszé-*

domat). Értelmezős szerkezetet alkothat a személynév és a hozzá kapcsolódó kiténtetést, fokozatot, minősítést, rangot jelölő birtokos szerkezet (*Elek Pónának, a többszörös olimpiai bajnoknak*). Különleges eset, amikor a *maga* vagy a *mind* szó lesz az értelmezett szó vagy az értelmező (*Magát Bartókot hallottuk a hanglemezeről*).

A megszólítás esetében alkalmazható írásjelek helyesírási szabályait bemutató példák között is találunk személyneveket (253., 255. szabálypont). A szavak közötti írásjelek kapcsán, a kötőjel alkalmazásakor (262. pont) említi ismét a szabályzat a tulajdonnevek és a közszók összekapcsolásából keletkezett alakulatokat, valamint a kettős családneveket (*Kazinczy-verseny, Endrődy-Somogyi*). Bizonyos esetekben kötőjellel történik a toldalékok kapcsolása (*Széll-lel, Arany János-i, Eötvös-féle, voltaire-es*). A nagykötőjel használatával foglalkozó szabálypont (263.) azt fogalmazza meg, hogy két vagy több személynév kapcsolatát nagykötőjellel érzékeltetjük (*Hadrovics—Gáldi*), és az ilyen alakulatok utolsó tagjához kötőjel nélkül kapcsoljuk a toldalékot (*Hadrovics—Gáldiban*).

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az akadémiai helyesírási szabályzatok 1832-től napjainkig folyamatosan foglalkoztak a személynevek írásával. Általában külön tárgyalták a magyar és az idegen személynevek helyesírási kérdéseit. A magyar személynevek közül a családnevek és a keresztnévek írását szabályozták legrészletesebben. A szabályozás kiterjedt az alapalakra, a toldalékolásra, a személynév és valamely köznév kapcsolatára, valamint egyéb esetekre. Jelenleg érvényes helyesírási szabályzatunk *A tulajdonnevek* c. fejezetén belül 17 pontból álló alfejezetben hívja fel a figyelmet a személynevek helyesírási nehézségeire. Emellett valamilyen szempontból szinte mindegyik témakörben szó van a személynevek írásáról. Tapasztalataink szerint napjainkban különösen fontosak az idegen személynevek írásával foglalkozó szabálypontok, elsősorban a toldalékolás és az elválasztás kérdései. A köznyelvi helyesírási problémák legtöbbje sajátos kommunikációs helyzethez kapcsolódik, mint amilyen a családnevek előtti járulékok, a megszólítás vagy a köznevesülés írása. A helyesírási szabályzatok koruk sajátos kívánalmaihoz igazodva azt az igényt próbálták kielégíteni, hogy a személynevet mint sajátos szót vagy szócsoporthoz az írásban egyedi helyzetének megfelelően használhassuk.

Irodalom

AkH. 1832. Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai. Hasonmás kiadás. Helikon Kiadó. Budapest. 1982.

AkH. 1879. A magyar helyesírás elvei és szabályai. A M. T. Akadémia Könyvkiadó Hivatala. Budapest.

AkH. 1923. A magyar helyesírás szabályai. Magyar Tudományos Társulatok Sajtóvállalata Rt. Budapest.

AkH. 1941. A magyar helyesírás szabályai. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Budapest.

AkH. 1994. A magyar helyesírás szabályai. Akadémiai Kiadó. Budapest.

BALASSA József 1929. Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai. Kiadja a Budapesti Korrektorok és Revizorok Köre.

FÁBIÁN Pál (szerk.) 1984. A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadásáról. Magyar Nyelvőr 385—407.

FÁBIÁN Pál 1992. Helyesírásunk életéből. In: NAGY L. János (szerk.). Rendszer és stilisztika a helyesírásban. Gyula. 17—22.

HAJDÚ Mihály 1994. Magyar tulajdonnevek. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.

KESZLER Borbála 1996. A névjelek fejlődése a képjeltől a nagybetűs írásig. Magyar Nyelvőr 220—26.

KNIEZSA István 1959. A magyar helyesírás története. Tankönyvkiadó. Budapest.

PÁSZTOR Emil 1994. Az akadémiai helyesírási szabályzatok kiadásai 1832-től máig. Magyar Nyelvtanítás 5: 28.

SIMONYI Zsigmond 1903. Iskolai helyesírás. Budapest.

SZEMERE Gyula 1974. Az akadémiai helyesírás története (1832—1954). Akadémiai Kiadó. Budapest.

1. sz. táblázat

A személynevekkel kapcsolatos helyesírási tudnivalók az AkH. 11.-ben
A személynevek c. alfejezetben

Témakör		Példa	AkH.
Családnév + keresztnév		<i>Körmendy György</i>	155.
Családnevek	Hagyományos hangjelölés	<i>Thewrewk; Batthyány; Pais</i>	156.
	Történelmi	<i>Sigray; Batsányi — Bacsányi; Zrínyi; Wathay; Csombor</i>	157.
	Összetett	<i>Györgyjakab</i>	158.
	Kettős	<i>Konkoly-Thege</i>	158.
	Jelzős	<i>Kőrösi Csoma</i>	158.
Asszonynevek		<i>Szabó Lászlóné Nagy Katalin</i> <i>Szabóné Nagy Katalin</i>	159.
Mitológiai, vallási nevek		<i>Zeusz, Isten — isten</i>	160.
Keresztnevek		<i>Zsanett; Richárd; Félix</i>	161.
Toldalék	Általában	<i>Dózsát, Táncsics Mihálynak, Vörösmartyé</i>	162.
	-val, -vel rag	<i>Ádámmal, Kodállyal, Szabolccsal; Kossuthal, Móriczcal, Babitscal; Kiss-sel, Bernadettel</i>	163.
	-i, -s; -ista, -izmus képző	<i>móriczi, rippl-rónais; Eötvös József-i</i>	164.
	-k többesjel	<i>a Kossuthok, az Ady Endrék</i>	165.
Jelző	Alkalmi	<i>a nyelvújító Kazinczy</i>	166.
	Állandó	<i>Nagy Péter, Szent Erzsébet</i>	166.
Személynév + köznev	Minőségjelzőként	<i>István király, Polgár doktor, Kalácsa együttes</i>	167.
	Jelöletlen összetételben	<i>Kodály-módszer, Szent Benedek-rend</i>	168.
	Melléknévként	<i>Jókai-regénybeli, Jászai Mari-díjas</i>	169.
	Újabb köznévvvel	<i>Szent István vértanú plébániatemplom</i>	170.
Személynév + képzőszerű utótag		<i>Eötvös-féle, Szent-Györgyi-féle</i> <i>Paál László-szerű</i>	171.

2. sz. táblázat

A személynevekkel kapcsolatos helyesírási tudnivalók az AkH. 11.-ben
A személynevek c. alfejezeten kívül

Témakör		Példa	AkH.
A különírás és az egybeírás	Mellérendelés	<i>Ista-Pista, Anna-Panna; Ista-Pistát</i>	103.
	Tulajdonnév + köznév	<i>Mariska néni, a Nagy család; Ady-szobor, Apáczai Csere János-emlékünnepe</i>	140.
	Tulajdonnév + képzőszerű utótag	<i>Petőfi-szerű, Jedlik Ányos-féle, Tömörkény- és Gárdonyi-szerű</i>	141.
A kezdőbetűk	Megszólítás	<i>Kedves Kovács Bácsi! Ezt Ferenc bátyám és Erzsébet néni is jól tudja.</i>	149. 253. 255.
	Név előtti elemek	<i>Gróf/gróf Széchenyi István</i>	153.
A tulajdonnevek	Általában	<i>Szöke — szöke; Annamária; Wittmann-né</i>	154.
	Köznevesítés	<i>röntgen, szendvics; ádámcsutka, makadámút</i>	201. 140. 168.
Az idegen tulajdonnevek	Magyar írásmód szerint	<i>Husz János — Jan Hus; Kármén, Oszvald</i>	207.
		<i>Albrecht, Beatrix</i>	209.
		<i>Dárius, Krószus — Kroiszosz</i>	210.
		<i>Huszé, kálvini</i>	211.
	Idegen írásmód szerint	<i>Cervantes, Horatius, Čapek</i>	214.
		<i>Janus Pannoniustól, Habsburgok</i>	215.
		<i>Goethe, goethei, Goethének; Balzac</i>	216.
		<i>Rousseau-val, Voltaire-é, shakespeare-i</i>	217.
	Átírás	<i>Odüsszeusz, Plutarkhosszal</i>	218. 222.
Az elválasztás	Régi magyar betűt tartalmazó nevek	<i>De-seő, Thew-rewk, Ben-cziur, Kos-suth; Balo-ghék, Babi-tsé; Bat-thyá-ny; Pál-ffy</i>	229. 234. 235.
	Idegen nevek	<i>Coo-per, Mon-taigne, Chur-chill, Fi-scher</i>	230.
		<i>Miche-langelo, Shakes-peare</i>	231.
Az írásjelek	Vessző	<i>Dömötör Béla, a tudomány doktora</i>	248.
	Kötőjel	<i>Kazinczy-verseny, Széll-lel, Arany János-i</i>	262. 265.
	Nagykötőjel	<i>Hadrovics—Gáldi; a Hadrovics—Gáldiban</i>	263.

Az intézménynévírás alakulása 1832-től napjainkig az akadémiai helyesírási szabályzatok alapján

Az intézménynevet voltaképpen csak századunk nyelvtudománya tartja számon. Jóllehet a múlt századi nyelvtanok már általában megkülönböztetik a tulajdonnév alfajait, a helyesírási fejezetekben elrendelik a nagy kezdőbetű használatát, elsősorban azonban a két legősibb és legnépesebb csoportról, azaz a személy- és a földrajzi nevekről szólnak.

Az intézménynévnek mint új keletű tulajdonnévfajtnak a helyesírása sok változáson ment át a múlt század első felétől (1832-től) 1994-ig, mikor is a jelenleg is érvényben lévő 11. kiadású, példaanyagában átdolgozott akadémiai helyesírási szabálygyűjtemény megjelent.

A bizonytalanság forrása lehet magának az intézménynévnek a fogalma, ugyanis ez az utóbbi évtizedekben megváltozott. Az egyes nyelvtanokban, tankönyvcsaládokban, értelmező szótárakban stb. található különféle meghatározások közül talán Hajdú Mihályé a legújabb, legátfogóbb, ő ugyanis kitágítja a korábbiakhoz képest a fogalom körét: „... idetartoznak az államszervezet, a kulturális és gazdasági élet minden legális vagy csak önszerveződésből működő, néhány emberből vagy több osztályból, csoportból álló spontán vagy szabályok szerint működő egységei. Intézmény tehát az Országgyűlés, valamennyi minisztérium, annak minden főosztálya, alosztálya és csoportja, minden egyetem, közép- és általános iskola, kultúrház, mozi, utazási iroda, vadásztársaság, futballcsapat és ifjúsági egyesület, talán még a Fény utcai galeri is, bár ezt már sokan nem fogadják el intézménynek” (Magyar tulajdonnevek. 68).

Az intézménynév főként jelentése és szerkezete miatt esik a tulajdonnév és a köznév átmeneti zónájába, hisz legalább annyi tulajdonság köti a tulajdonnévhez, mint amennyi a köznévhez. Az utóbbihoz azért áll közel, mert elemei eredetüket tekintve közszavak, pl.: *Magyar Állami Operaház*. A nyelvhasználat és a közlő szándéka, továbbá a szöveggörnyezet dönti el a névség tényét. Bonyolultabbá teszi írásmódjukat továbbá az is, hogy gyakran nem a szabályos tulajdonnévi formát, hanem annak rövidített változatát használjuk.

Az utóbbi néhány évtizedben a mennyiségi gyarapodás következtében szükségessé vált különbséget tenni a valódi intézménynevek és az intézmény-

névszerű elnevezések között (lásd AkH. 1984. 190. pont), pl.: *Gazdasági Minisztérium, Keleti pályaudvar*.

Az intézménynév mint névfajta a nyelvtanokban a múlt században még nem létezett, mert nem tartották fontosnak, másrészt nem alakultak ki szófaji jegyei, de a közgyakorlat sem kényszerítette rá a szakembereket, hogy szabálypontot fogalmazzanak meg a helyesírásáról, hisz „kevés ilyen intézménynév lévén akkor még forgalomban, érthető, hogy írásmódjuk sem kristályosodott még ki” (Fábián Pál: Az akadémiai helyesírás előzményei. 1967. 161).

Az AkH. 1832. alcímében a *Magyar Tudós Társaság*-ot nagybetűkkel jelölte, szövegkörnyezetben pedig mindössze a *Társaság* szó volt nagybetűs. Fábián Pál méltán látja ebben a névben az intézménynévírás csíráját. Sem az AkH. 1832., sem a további kiadások (1834., 1838., 1840., 1841., 1843., 1844., 1851., 1853.) nem tettek említést az intézménynevek írásáról, mert azok nem tartoztak a „szorosan vett tulajdon nevek” közé. A sajtótermékekben és a szépirodalmi művekben is találhatók olyan több szóból álló, főként kis kezdőbetűs, de már névszerű szókapcsolatok, melyek előbb-utóbb egyértelműen intézménynévvé váltak. A közfelfogás akkoriban egészen a század végéig előnyben részesítette a kisbetűs írást, és csak az időnként előforduló személynév-, illetve földrajzi névi elemeket illette meg a nagy kezdőbetű.

1832 és 1877 között csak igen ritkán lehetett találkozni csupa nagybetűs intézménynevekkel. Az AkH. 1876. a 21. paragrafusban az összetételeket vette sorra, a 22. paragrafus 12. pontja pedig megfogalmazta az intézménynevek egybe- és különírására vonatkozó szabályt: „Egyletek, társulatok, intézetek nevei: *nőegylet, iparegylet, Kisfaludytársaság, Szent-Istvántársulat, földhitelintézet, takarékpénztár*.”

Az AkHJ. 1877. fontos állomás volt, mert a tulajdonnévi előtagú összetételek egybeírását megszüntette, és a kötőjeles írást ajánlotta. Ugyanakkor nagy kezdőbetűt írt elő, ha az intézetek nevét címnévként használták. Ugyanilyen felfogásban rendelkezett az AkH. 1884., 1888., 1890. és 1899. is. Mindössze annyi módosítás történt, hogy a tulajdonnévi előtagú kötőjeles kapcsolatok utótagjait is nagybetűvel írták.

Egyrészt a nyelvtudomány fejlődése, másrészt az időről időre szaporodó új nevek helyesírási gondjai késztették a szakembereket arra, hogy elismerjék használata és egyedítő képessége miatt az intézménynevet is tulajdonnévnek. Mivel a tulajdonnévi mivoltát a nagy kezdőbetű mutatja, ezzel kezdetét vette a nagybetűsítés.

Az AkHJ. 1901. alcímében — az általa megfogalmazott szabálynak megfelelően — a *Nyelvtudományi Bizottság*-ot már intézménynévként nagy-

betűvel tüntette fel.

Az AkH. 1902. azzal hozott újat, hogy a 12. paragrafus, mely a „Rövidítések jegyzéke”, elsőként közölte az *E. M. K. E. (v. Emke) Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület* példát.

1900-tól 1913-ig a folyóiratok, könyvek és egyéb nyomtatott anyagok szövegében mind több volt a minden elemében nagybetűs intézménynév.

Az AkH. 1913. minden addigi szabályzatnál és javaslatnál részletesebben foglalkozott az intézménynevek írásával. Ez a kiadvány határozta meg elsőként a cégek nevének írását is: *Rudich Béla és Társa, Tóth Pál és T^{sa}*.

Az AkH. 1915. a kezdőbetűket illetően nem, de az elemek kapcsolódásában újat hozott. A köznévi tagokból álló alakulatokat különírtatta, de a személynévi előtagúakban a kötőjeles írást javasolta.

Az AkH. 1927.-ben a korábbi szabályzatokból már megismert pontban az intézménynevek között megtaláljuk a szállók, vendéglők, fogadók, csárdák nevét is: *Kis Pipa, Zöld Fa, Arany Sas* (227. p.).

Az akadémiai helyesírási szabályzatok normatív hatására a század első évtizedeiben az intézménynevek nagybetűs kezdése fokozatosan uralkodóvá vált. A gazdasági élet változásai hozták magukkal, hogy az intézménynevek is differenciálódtak, újabb típusok alakultak ki, például megszaporodott az országos szintű intézmények fiókjainak, kihelyezett egységeinek a száma. Ekkor csak a központi intézményt írták nagybetűvel, a többi kisbetűs maradt.

Az AkH. 1943. nem változtatott lényegesen a korábbi szabálygyűjteményekhez képest. A rövidítések között az *EMKE*, a *MÁV* és a *M. Tud. Akadémia* szerepelt.

Az AkH. 1946. és az 1950. változatlan maradt, tartalmában és példanyagában sem hozott újat. Mindössze a 102-es szabály szerkezete változott meg annyiban, hogy a felsorolásban az intézetek, intézmények, hivatalok mellett közvetlenül a szállók, fogadók, vendéglők említése történt meg, és azoknak az írására is ugyanaz vonatkozott, mint az összes többi intézménynévére, a minden szavában nagy kezdőbetűs írás.

Az AkH. 1950-es, 9. kiadású szabálygyűjtemény több tekintetben lényeges haladást jelentett a korábbiakhoz képest, melyet 1954-ben követett a 10. kiadás. Az egész kiadványra jellemző tartalmi és terjedelmi gazdagodás vonatkozott az intézménynévírást meghatározó szabályokra is. Az eddigi, minden elemében nagybetűs írásmódban hirtelen megtorpanás mutatkozott, hisz a 261. szabály csak a lényeges szavakat íratta nagy kezdőbetűvel 1954 és 1984 között, a lényegtelenek kisbetűsek maradtak. Ez a döntés összhangban volt az 50-es évek elején felerősödött nagybetűsítési divat elleni harccal. Ez a szabály — mint ahogy a mindennapi írásgyakorlat mutatta — közel sem az

egységet szolgálta, ellenkezőleg, a bizonytalanság még inkább fokozódott a szabály nem egyértelmű volta miatt. Ezért volt szükség 1984-ben nagy horderejű változtatásra, tehát a 11. kiadású szabályzatnak kellett megteremtenie a bizonytalanság megszüntetése érdekében az egységes jelölést. Ezért fogalmazódott meg a 187. pont, miszerint az intézménynévnek minden elemét nagy kezdőbetűvel írjuk, kivéve az *és* kötőszót és a névelőket. Az azóta eltelt idő azt bizonyítja, hogy a szabály helyes, mert viszonylag jól egységesítette az intézménynévírást.

Alábbi táblázatunkban példákon bemutatjuk az intézménynevek helyesírásának legfontosabb állomásait.

Az intézménynevek helyesírásának alakulása (1832—1994)

	Köznévi elemekből áll	Szeménynévi elemet is tartalmaz
AkH. 1832.	magyar tudós Társaság	
AkH. 1876.	nőegylet, iparegylet, földhitelintézet, takarékpénztár, természettudományi társulat	Kisfaludytársaság, Szent-Istvántársulat
AkHJ. 1877.	iparegyesület, földhitelintézet, nőegylet, Magyar Nemzeti Muzeum, Magyar Akadémia, Nemzeti Színház	Kisfaludy-társaság, Szent István-társulat,
AkH. 1879.	földhitelintézet, iparegyesület, Magyar Tudományos Akadémia, Magyar Nemzeti Múzeum, Nemzeti Színház	Kisfaludy-Társaság, Szent István-Társulat,
AkHJ. 1900.	királyi kúria, Magyar Nemzeti Múzeum, Nemzeti Színház, Magyar Tudományos Akadémia	Kisfaludy-Társaság, Szent István Társulat

- AkHJ. 1901. királyi Kúria, Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Tudományos Akadémia, Történelmi Társulat, Természettudományi Társulat, Nemzeti Színház, a Főrendi ház Hármasság, Bizottsága, akadémiai Nyelvtudományi Bizottság Kisfaludy-Társaság, Szent István Társulat
- AkH. 1901. királyi Kúria, Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Tudományos Akadémia, Történelmi Társulat, Természettudományi Társulat, Nemzeti Színház, a Főrendi ház Hármasság, Bizottsága, akadémiai Nyelvtudományi Bizottság Kisfaludy-Társaság, Szent István-Társulat
- AkH. 1902. királyi Kúria, akadémiai Nyelvtudományi Bizottság, a Főrendi ház Hármasság, Bizottsága, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Társulat Kisfaludy-Társaság, Szent István-Társulat
- AkHJ. 1912. Nemzeti Múzeum, Magyar Tudományos Akadémia Kisfaludy-Társaság, Szent István Társulat

- AkH. 1913. Állami tisztviselők és alkalmazottak fogyasztási szövetkezete, Budapesti grafikai és rokoniparosok főnökegyesülete, királyi Kúria, Tanítónők Otthona, Császárfürdő, Burgszínház, Magyar Bank, Déli vasúttársaság, Magyar kir. Államvasutak, NEMZETI MÚZEUM, Emke, Máv., F.T.C., Nemzeti Szálló, Arany Sas, Kis Pipa
- Kisfaludy-Társaság, Petőfi-Társaság, Lloyd-társaság, Németh János és Fia posztókereskedése, Ludovika-Akadémia, Hechtbankház, Pallas-nyomda, Erzsébet szálloda, Gizella gőzmalom, Szentistván-templom, Tóth-múzeum, Pasztőr-intézet
- AkHJ. 1915. Magyar Tudományos Akadémia, Nemzeti Kaszinó, Keleti Kereskedelmi Akadémia, Királyi Kúria, Országos Statisztikai Hivatal, az akadémiai Nyelvtudományi Bizottság
- Kisfaludy-Társaság, Szent István-Társulat, Bethlen-Kollégium, Kir. József-Műegyetem, békéscsabai Rudolf-Gimnázium
- AkH. 1922. Királyi Kúria, a Főrendi Ház Hármaskörös Bizottsága, Pesti Hazai Első Takarékpénztár, Országos Statisztikai Hivatal, Keleti Kereskedelmi Akadémia
- Kisfaludy-Társaság, Szent István-Társulat, békéscsabai Rudolf-Gimnázium, Kir. József-Műegyetem, Bethlen-Kollégium
- AkH. 1938. Miniszterelnökség, Honvédelmi Minisztérium, Nemzeti Kaszinó, Kereskedelmi Akadémia, Nemzeti Szálló, Arany Sas, Zöldfa, Kis Pipa
- Kisfaludy-Társaság, Szent István-Társulat, Bethlen-Kollégium, békéscsabai Rudolf-Gimnázium, Szent István-Akadémia

- AkH. 1940. Történelmi Társulat, Szent István Társulat,
Nemzeti Színház, Királyi Bethlen Kollégium
Kúria, Pesti Hazai Első
Takarékpénztár, Magyar
Tudományos Akadémia,
Fehér Ló, Betekincs
- AkH. 1943. Magyar Tudományos Aka- Bethlen-kollégium
démia, Nemzeti Színház,
Királyi Kúria, Országos
Statisztikai Hivatal, Nem-
zeti Szálló, Kis Pipa, Fehér
Ló
- AkH. 1946. Nemzeti Színház, Magyar Bethlen-kollégium, Szent
Tudományos Akadémia, István-Akadémia, Kis-
Királyi Kúria, Nemzeti faludy-Társaság, Szent
Kaszinó István-Társulat
- AkH. 1950. Közegészségügyi Intézet, Rókus-kórház
Magyar Nyelvtudomá-
nyi Társaság, Országos
Tervhivatal, Szabadság
Szálló, Dolgozó Ifjúság
Szövetsége, Gazdasági
Főtanács (GF), Magyar
Dolgozók Pártja (MDP),
Magyar Nők Demokrati-
kus Szövetsége (MNDSZ),
Szovjet Távirati Iroda
(TASZSZ)
- AkH. 1954. Építéstudományi Intézet, Petőfi Sándor Gimnázium,
Vésztői Általános Isko- Csepel Vas- és Fémmű-
la, Borsodi Szénbányászati vek, Széchényi Könyvtár,
Tröszt, Akadémia, Nemze- Eötvös Loránd Tudomány-
ti egyetem, Dózsa Termelő-
szövetkezet

- AkH. 1984. Egészségügyi Minisztérium, Magyar Szocialista Munkáspárt, Új Egység Cipészipari Szövetkezet, 43. Sz. Építőipari Vállalat, Kelet-bükki Állami Gazdaság, Férihegyi repülőtér, Kerepesi temető, Keleti pályaudvar
- AkH. 1994. Pénzügyminisztérium, Járványtani és Mikrobiológiai Tanszék (az Állatorvos-tudományi Egyetemen), Fórum Hotel, 36. Sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet, Tolmácsi Általános Iskola, Műszaki Kémiai Kutatóintézet (az MTA intézete), Kis Rabló étterem, Szegedi Szabadtéri Játékok
- Madách Színház, Géza Király Téri Egészségügyi Szakközépiskola, Volga Szálló, a Kossuth Nyomda személyzeti osztálya, Lukács fürdő, Rómeó férfiruházati bolt
- Törökbálint Nagyközségi Önkormányzat, Géza Király Téri Egészségügyi Szakközépiskola, Szilas Menti Mezőgazdasági Termelőszövetkezet, Bathány Lajos Alapítvány, Erzsébet Szálloda

Nagybetűsítések mai írásgyakorlatunkban

Helyesírásunknak egyik legfontosabb — vagy sokak szerint a legfontosabb — területe a tulajdonnevek írása. Az e területen elkövetett hibákat, főleg a helytelen kisbetűsítéseket, mind oktatásunk, mind pedig közvéleményünk igen súlyosnak tartja vagy érzi. A kis- és nagybetűk megfelelő alkalmazása már az akadémiai helyesírás kezdete, 1832 előtt is nyelvtanaink sarkalatos pontja volt (FÁBIÁN 1967: 154). A kezdőbetű azonban csak az egyik problémája a tulajdonneveknek: e szófaji kategóriának a társadalom differenciálódásával együtt járó fejlődése, új névtípusok kialakulása egyre több kérdést vetett föl (SZEMERE 1974: 179). Napjainkra a korábbinál sokkal bonyolultabb feladattá vált a tulajdonnév meghatározása, az, hogy mit sorolunk ebbe a kategóriába. Sokszor nehézséget jelent vagy vitatható a tulajdonnév terjedelmének körülhatárolása is. Az alábbi áttekintés azonban nem vállalkozik e rendkívül szerteágazó elméleti kérdéskör feldolgozására, hanem a mindennapok írásgyakorlatának vizsgálatával igyekszik rámutatni az 1980-as, 1990-es évek bizonyos fejlődési irányára.

Mindenekelőtt írásunk címét kell értelmezni. Az egyszerűség kedvéért nagybetűsítésnek nevezett jelenségnek négy fő csoportja van, amelybe további alpontok tartoznak bele (a zárójelbe tett számok a fejezetekre utalnak):

a) az AkH. 1984.-ben rögzítettektől eltérő, nagy kezdőbetűs írásmód, amelyet társadalmi méretekben sokan követnek: az intézménynévszerű alakulatok köznévi tagja (1.), az intézmények alárendelt egységeinek neve (2.);

b) az AkH. 1984.-ben rögzítettek eltérő értelmezésére visszavezethető nagy kezdőbetűs írásmód: rendezvények, mozgalmak, programok megnevezése (3.), közzsói betűszók (10.);

c) az AkH. 1984.-ben külön nem szabályozott újabb jelenségek: értékpapírok, biztosítási formák neve (7.), állatfajták neve (9.);

d) az AkH. 1984.-ben rögzítettektől eltérő, nagy kezdőbetűs írásmód, amely azonban — az a) ponttól eltérően — csak szűkebb körben tűnik föl: ünnepek, nevezetes napok (4.), márkanevek, ételek, italok neve (5.), lexikonok, kézikönyvek címe (6.), felekezetek, rendek, templomok neve (8.), expresszvonatok neve (11.), hónapok neve (12.), foglalkozások neve (13.), rádió- és tévéműsorok címe (14.), a családnevek előtti *dr.* rövidítés (15.), hivatalos iratok, bizonyítványok neve (16.).

Egyedi példákkal még lehetne folytatni ezt a terjedelmes sorozatot, de itt olyan jelenségek bemutatását tűzzük ki célul, amelyekből általánosabb következtetéseket vonhatunk le. A különböző formák pusztá számbavétele is már jelzi, hogy nem elszigetelt esetekről, hanem egyfajta összefüggésszerű rendszerbe illeszkedő folyamatról van szó. Célunk éppen az, hogy a látszólag nagyon eltérő helyesírási problémahelyzeteket vizsgálva megállapítsuk: létezik-e valamiféle közös mozgatórugójuk ezeknek a nagybetűsítéseknek.

Az a)–d) pontba soroltakat érdemes összevetnünk azzal, hogy helyesírásunkban mindeddig milyen tulajdonnévi kategóriákat különítették el. Az akadémiai helyesírás előzményei (1772–1832) című kiváló szakmunka a családneveket és a földrajzi neveket dolgozza föl (FÁBIÁN 1967: 195–201). Az akadémiai helyesírás története — az AkH. 1954. tárgyalásmódjához igazodva — négy területtel: a személynévvel, az állatnévvel, a földrajzi névvel és az intézménynévvel írásmódjával foglalkozik (SZEMERE 1974: 179–206). Az AkH. 1984. az iméntieket újabb négygel bővíti: a csillagnevekkel, a márkanevekkel, a kitüntetések és a díjak nevével, valamint a címekkel. A társadalmi változások eredményeként az AkH. 1994. az intézménynév közé sorolta az alapítványok és a pártok nevének írását.

1. Az intézménynévszerű megjelölések

A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadása a 190. pontban (rövidítés a továbbiakban: AkH. 190.) elkülöníti az intézménynévszerű megjelöléseket az intézménynevektől: „A pályaudvarok, megállóhelyek, repülőterek, mozik, vendéglők, eszpresszók, üzletek, fürdők, temetők stb. megnevezésében az intézményi jelleg kevésbé érvényesül. Ezekben a csak intézménynévszerű megjelölésekben a tulajdonnévi, illetőleg az azzal egyenértékű tagot (tagokat) nagybetűvel írjuk, az értelmezésre szolgáló köznévi tagot (tagokat) pedig kisbetűvel kezdve különírjuk: *Keleti pályaudvar ... Vén Diák eszpresszó, Korona cipőbolt ...*” Az AkH. 1954. a 261. pontban, az intézménynevek szabályában példaként szerepeltet két boltot is: *Háztartási Bolt, 2. sz. Népbolt*. Tehát a 11. kiadás megváltoztatta a korábbi előírást. A módosítás bevezetésétől eltelt tizenkét év — a jelek szerint — nem volt elegendő ahhoz, hogy átmenjen a köztudatba ez az új szabály. Különösen az üzletek és az éttermek (szakszerűbben és pontosabban: a kiskereskedelmi, valamint a vendéglátó-ipari egységek) írásmódjának mai gyakorlatában tapasztalható eltérés a szabályzatban foglaltaktól. Mind az üzletek kiírásaiban, mind pedig nyomtatásban általános az az eljárás, hogy az értelmezésre szolgáló köznévi tago(ka)t is nagybetűvel kezdik. Ennek eredendő oka az AkH. 1954. további hatása, illetőleg az a tény, hogy nemritkán elmosódnak a határok

az intézménynevek és az intézménynévszerű alakulatok között (gondoljunk csak a vállalkozásokra, bt.-kre, kft.-kre stb.).

A Hungária Szuperinfó Eger körzeti kiadásának két számát (1996. jún. 21., 234. sz.; 1996. aug. 2., 240. sz.) áttekintve megállapítható, hogy az intézménynévszerű megjelölések döntő többségének írásmódja nem követi az érvényes szabálypontot. A 234. számban 35, a 240. számban 36 idevágó példa szerepel, s a részletes adatok a következők:

Normasértő	Normakövető	Csupa nagybetűs
	írásmód	
<i>Korona Cipőbolt</i>	<i>Korona cipőbolt</i>	<i>KORONA CIPŐBOLT</i>
234. sz.		
22 db	1 db	12 db
62,8%	2,9%	34,3%
240. sz.		
21 db	4 db	11 db
58,3%	11,1%	30,6%

Néhány példa a 234. számból, a javítással együtt.

Normasértő	Normakövető
<i>Félpénzes Könyvesbolt</i>	<i>Félpénzes könyvesbolt</i>
<i>Fantázia Festékszalón és</i>	<i>Fantázia festékszalón és</i>
<i>Vegyiáru Bolt</i>	<i>vegyiárubolt</i>
<i>Teknőc Játékbolt</i>	<i>Teknőc játékbolt</i>
<i>Műszaki Bizományos Kereskedés</i>	Műszaki bizományos kereskedés
<i>Édes—Ízek Fagylaltpor Kereskedés</i>	Édes Ízek fagylaltpor-kereskedés
<i>Sikk Esküvői Ruhakölcsönző</i>	<i>Sikk esküvőiruha-kölcsönző</i>
<i>Tuti-Böngészde</i>	<i>Tuti böngészde</i>

(Most nem feladatunk az egyéb helyesírási hibáknak, illetőleg a nehézkes megfogalmazású neveknek az elemzése.)

Hasonlóan vegyes képet kapunk a telefonkönyvek áttekintésekor. A Magyar Távközlési Részvénytársaság Előfizetői Névsorának (sic!) Borsod-Abaúj-Zemplén megyei, 1996/1997-es kiadásából valók a következő példák.

Normasértő	Normakövető
<i>Csavar Szaküzlet</i>	<i>Csavarszaküzlet</i>
<i>Erenyő-Shop Élelmiszer bolt (!)</i>	<i>Erenyő élelmiszerbolt</i>
<i>Rokokó Bútorbolt</i>	<i>Rokokó bútorbolt</i>
<i>Belvárosi Divat Diszkont</i>	<i>Belvárosi divatdiszkont</i>
<i>Alfa Tankönyv és Tanszerbolt</i>	<i>Alfa tankönyv- és tanszerbolt</i>
<i>Pop-sarok</i>	<i>Popsarok</i>
<i>Sajó Vendéglő</i>	<i>Sajó vendéglő</i>

Az Előfizetői Névsor Arany Oldalak (sic!) fejezetében azért is nehéz megkövetelni a szabályszerű írásmódot, mert vegyesen szerepelnek itt az intézménynévnek számító vállalkozások, bt.-k, kft.-k és az intézménynévszerű megjelölések. A szerkesztők a könnyebb megoldást választották: mérlegelés nélkül nagybetűsítik az utóbbiakat is. (Legföljebb véletlenül, netán „hibaként” fordul elő néhány normakövető megoldás.)

Összegezőképpen az AkH. 190.-ről megállapítható, hogy mindennapi írásgyakorlatunkban nem érvényesül kellőképpen. A közeljövőben — várhatóan — továbbra sem fog beépülni a köztudatba, mivel a nagybetűs formák túlsúlya miatt az utóbbiak rögzülnek nemcsak az átlagemberben, de még az írással hivatásszerűen foglalkozók egy (jó?) részében is.

2. Az intézmények alárendelt egységeinek neve

Az AkH. 189. négy alpontban szabályozza az intézmények alárendelt egységei nevének írását. (Az AkH. 10. kiadása nem tartalmazta ezt az esetet.) Az alárendelt egységeknek három fajtáját, „fokozatát” különíti el a szabályzat: intézménynek (mint főhatóságnak) alárendelt intézményei; intézményen belüli nagyobb szervezeti egység, testület; intézmények azonos rendeltetésű kisebb egységeinek típusokra utaló megnevezése. Témánkhoz az utóbbi két eset tartozik.

Az AkH. 189. b) pontja szerint egy intézményen belüli nagyobb szervezeti egység, testület stb. neve akkor írandó intézménynévszerűen (azaz nagy kezdőbetűvel, az *és* kötőszó, valamint a névelők kivételével), ha az egyediség érzékeltetésére szükség van. Ez a megfogalmazás tág teret hagy a megnevezések egyéni megítélésének, a különböző értelmezéseknek. Éppen ezért általánossá vált, hogy az intézmények, hivatalok, vállalatok belső szervezeti egységeinek a nevét mérlegelés nélkül nagy kezdőbetűvel írják, és nem alkalmazzák a szabály c) pontját. Eszerint kis kezdőbetűvel írjuk az intézmények azonos rendeltetésű kisebb egységeinek típusokra utaló megnevezését: *a XI. Ker. Tanács szakorvosi rendelője* (AkH. 1984.), *a Kossuth Nyomda*

kereskedelmi osztálya (AkH. 1994.). Már 1984 előtt is jellemző volt — azóta pedig még inkább az —, hogy az efféle megnevezéseket is nagy kezdőbetűvel írják. 1984 előtti példák:

Miskolc városi Tanács Művelődési Osztálya,
Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Tanács Ipari Osztálya.

1996-os példák:

Miskolci Polgármesteri Hivatal Építési Osztálya
Miskolci Polgármesteri Hivatal Közlekedési Csoportja
Eger Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatal Művelődési és
Sportirodája
Eger Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatal Vagyongazdálkodási
Csoportja
Magyar Televízió Rt. Politikai Műsorok Főszerkesztősége
Magyar Rádió Oktatási Osztálya
Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Tanulmányi Osztálya

A különböző szintű közigazgatási hivatalok azonos rendeltetésű, típusjelölő kisebb egységeinek, osztályainak nevét már akkor is gyakran nagy kezdőbetűvel írták, amikor még fennállt a járási rendszer: *Járási Tanács Ipari Osztálya*, *Városi Tanács Ipari Osztálya*, *Megyei Tanács Ipari Osztálya*. A mai hivatalok írásgyakorlatában pedig azért nehéz igazságot tenni, mert az osztályok mellé fölzárkóztak a csoportok, amelyek magukat legalább annyira fontosnak tartják, mint az osztályok, és így megkövetelik a nagybetűs formát saját részükre is. Az egységes íráskép miatt a hivataloknak az jelenti a könnyebb megoldást, ha nem tesznek különbséget az osztályok és a csoportok között úgy, hogy az utóbbiakat kis kezdőbetűvel írják. (Lehet, hogy egy nagyobb csoportnak több munkatársa van, mint egy kis osztálynak.) Az AkH. 189. c) pontjának első bekezdése az elmondottak alapján napjainkban nem nagyon érvényesül, ezzel szemben fő szemponttá lépett elő az egyediség érzékeltetése (AkH. 189. b), valamint a részleg fontosságának nagybetűs kiemelése.

Ingadozott a felsőoktatási intézmények tanszékeinek írásmódja is. Az általános nagy kezdőbetűs forma mellett megvolt, illetőleg megvan a kis kezdőbetűs változat. Az AkH. 1994. a 189. b) pontban példaként föltünteteti a *Járványtani és Mikrobiológiai Tanszék* nagy kezdőbetűs elnevezését, ezzel eldöntve a korábbi vitát, illetve kettősséget. (Az AkH. 1994. kihagyta az AkH. 1984.-ben szereplő példák közül a következőket: *a Medicor Művek Vállalkozási Gyára*, *a Szakszervezetek Nógrád Megyei Tanácsa*, *a Hazafias Népfront X. Kerületi Bizottsága*. E három helyére került az idézett tanszéknév.)

3. Rendezvények, mozgalmak, programok neve

Az AkH. 146. pontja szerint: „A rendezvények, rendezvénysorozatok, társadalmi és politikai mozgalmak, programok stb. nevét általában kisbetűvel írjuk: *jövőkutatási konferencia, nemzetközi orvoskongresszus, légkörkutató szimpózium* [...] *a magyar nyelv hete* [...] *országos középiskolai tanulmányi verseny* stb. — Az intézményszerűeket azonban az intézménynevek mintájára írjuk: *Budapesti Nemzetközi Vásár, Szegedi Szabadtéri Játékok* stb.”

A 191. pont ehhez hozzáteszi: „Intézményszerű (rendszeresen ismétlődő országos vagy nemzetközi) rendezvények, kiállítások, vásárok stb. nevét az intézményekével azonos módon szokás írni: [...] *Vadászati Világkiállítás* stb. — De: *jövőkutatási konferencia* stb.”

Értelmezési gondokat okoz a rendezvények „intézményszerűsége”. Ha ez — a zárójeles magyarázatnak megfelelően — csupán a rendszerességet, a bizonyos időszakonként (évente, kétévente, ötévente stb.) történő megrendezést jelenti, akkor az összes ilyen, sorszámozott rendezvényt nagy kezdőbetűvel íránk. Ha viszont az intézményszerűségen többet értünk a pusztán rendszerességnél, akkor más megoldásra jutunk. Az ÉKsz. *intézmény, intézményes* szócikkei alapján az intézményszerűség fogalmába beleértendő a következő tényezők: bizonyos személyi keret; kialakult rendszer, forma, szokás; intézmény, hatóság közreműködése; szervezettség. Folytatva a gondolatsort: az intézményszerűséghez hozzáérthetjük a hivatásos szervező- és rendezőgárdát (az AkH. 146. pontjának idevágó két példája ugyanis ilyen). Ha az utóbbi értelmezést fogadjuk el, akkor a rendezvények döntő többségét kis kezdőbetűvel írjuk.

Mai írásgyakorlatunkban is tükröződik ez a kettősség. A rendezvények legnagyobb részét nagy kezdőbetűvel írják: *XV. Országos Táncháztalálkozó, Magyar Reformátusok III. Világtalálkozója, Budapesti Millecentenárium Fesztivál, Péter-Pál Napi Aratóünnep, Egyetemi Anyanyelvi Napok, IV. Egri Nemzetközi Kiállítás és Vásár, III. Országos Ifjúsági Anyanyelvi Parlament, Történelemtanárok II. Országos Konferenciája*. Ebben a — szándékosan — vegyes példasorban rendkívül eltérő tartalmú és súlyú rendezvények kerültek egymás mellé. Csupán annyi a közös bennük, hogy írásmódjukra a 191. szabályt alkalmazták, azaz mérlegelés nélkül intézményesítették őket.

Még a nyelvészeti, nyelvművelő folyóiratok sem egységesítik a rendezvények írásmódját, s ez igen zavaró, ha egyetlen lapszámban tűnik föl a kétféle változat: *III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus* (Nyr. 1992: 250—253) — *II. dialektológiai szimpozion* (uo. 254—256); *9. Finn—Magyar Szemiotikai Szimpózium* — *3. osztrák—magyar szemiotikai kollokvium* (mindkét pél-

da ugyanazon az oldalon, Nyr. 1992: 492); *XI. Országos Anyanyelv-oktatási Napok* (Nyr. 1994: 477) — *Fordítók és tolmácsok XIII. világkongresszusa* (uo. 475); *Anyanyelvoktatási Napok* (ÉdAny. 1996. 3: 17) — *Édes Anyanyelvünk nyelvhasználati verseny* (ÉdAny. 1996. 1: 16) — *Édes Anyanyelvünk Országos Nyelvhasználati Verseny* (uo.).

Újabb jelenség a korábban kisbetűs versenyek mind gyakoribb nagybetűsítése: *Implom József Helyesírási Verseny* (Nyr. 1995: 422—424; Magyar-tanítás 1994. 4: 36 és 1996. 1: 38); *Kresznerics Ferenc Országos Anyanyelvi Verseny* (ÉdAny. 1995. 4: 15); *Verseghy Nyelvművelő Verseny* (uo. 17); *Kőrösi Csoma Sándor Anyanyelvi Vetélkedő* (uo.); de Nagy J. Béla országos helyesírási verseny (uo. 14).

Az AkH. 146.-ban megadott példák közül a magyar nyelv hetét is írják nagy kezdőbetűkkel (pl. az 1996-os, Jász-Nagykun-Szolnok megyei országos megnyitó meghívóján). Az országos középiskolai tanulmányi versenyt e sorok írója a szabályzaton kívül eddig kizárólag nagy kezdőbetűs formában látta (pl. ÉdAny. 1996. 3: 6).

4. Ünnepek, nevezetes napok

Az ünnepek és a nevezetes napok írásának szabályát teljesen egyértelműen adja meg az AkH. 145., bár zárójelben utal az esetleges nagybetűsítés okára: „Kis kezdőbetűvel írjuk az ünnepeket, a nevezetes napokat, a rövidebb-hosszabb időszakokat, a történelmi eseményeket jelentő szavakat, szókapcsolatokat (bár olykor nem kicsi az érzelmi töltésük).” Ennek ellenére már 1990 előtt is gyakran lehetett látni — a megkülönböztetett tisztelet jeléül — nagy kezdőbetűvel írt alakokat: *Nemzetközi Nőnap*, (a) *Fegyveres Erők Napja*, *Pedagógusnap*. Ugyanez a helyzet ma is, gondoljunk például az *Anyák Napjára* vagy az egyházi ünnepekre (*Mindenszentek*, *Karácsony*, *Húsvét*), valamint a mil레centenárium évében, 1996-ban sokszor leírt fogalomra, a *Honfoglalásra*.

Következzék ismét a statisztika: a 30 ezer példányban megjelenő Egri Riport című Heves megyei hirdetési újság 1994. évi 51. (azaz karácsonyi) számát tekintettem át. A szerkesztőség a lapnak leadott hirdetések helyesírását általában nem bírálja felül, nem javítja ki, nem egységesíti. Így meglehetősen vegyes kép alakul ki, de ez arra jó, hogy felmérjük a cégek, vállalkozások hirdetéseket feladó munkatársainak helyesírását. A nyolcoldalas lapban összesen 37 olyan hirdetés jelent meg, amely ünnepi jókívánságokat is tartalmaz (*kellemes ünnepeket*, *kellemes karácsonyt* stb.). Közülük 25-ben találkozunk nagybetűsítéssel (67%), és mindössze 12-ben (33%) írták szabályosan az ünnepek nevét, illetőleg a jókívánságokat. A normasértő formák is

igen változatosak — íme, néhány szélsőséges példa:

Kellemes Karácsonyi Ünnepeket és boldog új évet kíván...

Békés, Boldog Karácsonyt és eredményekben gazdag új évet kíván...

Kellemes Karácsonyi Ünnepeket és Eredményekben Gazdag Új Évet kívánnak...

Kellemes ünnepeket és Boldog Új Esztendőt kíván...

Hét olyan hirdetés is akadt, amelyben az előző mondat típust folytatásaként következő jelzős részeshatározót is nagybetűvel írták: *...kedves Vásárlóinak...; ...Kedves Vásárlóinak...*

Újabban tehát egyre kevésbé érvényesül az a szabály, hogy az ünnepek és a nevezetes napok nevét kis kezdőbetűvel írjuk: *nemzetközi nőnap, a fegyveres erők napja, pedagógusnap, anyák napja, mindenszentek, karácsony, húsvét, a honfoglalás* stb.

5. Márkanevek; ételek, italok neve

Csak ritkán hibáznak a márkanevek (ezen belül az ételek, italok nevének) leírásakor — általában követik az AkH. 193. és 194. pontját. Újabban azonban föl-föltűnnek nemkívánatos keverék formák: *Hellmann's Valódi Majonéz, Glóbus Sólet Csípős kolbásszal, Dr. Oetker Paradies Krém csokoládé ízű, Lamba Grape Fruit ital rostos*. Helyesen: *Hellmann's valódi majonéz, Glóbus sólet csípős kolbásszal* (vagy *Glóbus — Sólet csípős kolbásszal*), *Lamba rostos grépfrútital*. Az Oetker-termék neve csak annak pontos ismeretében javítható ki (*Paradies*?), de annyit így is megállapíthatunk, hogy a *csokoládéízű* egybeírandó.

A termékek csomagolásán található, ötletesnek, változatosnak szánt feliratok helyesírási szempontból néha igen zavarosak. Íme, egy elrettentő példa: *cerbona KÓKUSZOS Műzli KÜLÖNLEGESSÉG*. Itt éppen a gyárnak a márkanevének is felfogható elnevezését írták végig kisbetűvel, indokolatlan viszont a *KÜLÖNLEGESSÉG* ilyesféle kiemelése. Helyesen: *Cerbona (CERBONA) kókuszos müzlikülönlegesség*.

Étlapokon főleg akkor okoz gondot a tulajdonnév terjedelmének meghatározása, ha az ételek-italok megnevezésében sok a fantáziánévi elem vagy az idegen szó. Részlet az egri Pizza Club szórólapként is terjesztett étlapjáról:

Pizza Hawai (helyesen: *Hawaii*)

Pizza alla Bolognese

Pizza Tirol

Pizza Margharita

Pizza Hortobágy

Pizza Tenger Gyümölcse

Pizza Kívánság

Lasagna alla Besamel

Foghagymás Makaróni

Ilyen szövegkörnyezetben tagadhatatlan az idegen írásmód hatása a magyar szavakra. Helyesen: *Hortobágyi pizza*, *Tenger Gyümölcse pizza*, *Kívánságpizza* (*Pizza kívánság szerint*), *Fokhagymás makaróni*.

6. Lexikonok, kézikönyvek címe

A könyvek címének írásmódját az AkH. 198. pontja szabályozza: „A többszavas címekben csak az első szót és a tulajdonneveket írjuk nagy kezdőbetűvel: *Magyar értelmező kéziszótár*, *Képes politikai és gazdasági világatlasz...*”. Egyes lexikonok, illetőleg alaplínek tekinthető kézikönyvek címét azonban szokták az állandó címek (AkH. 197.) szabálya szerint írni (azaz a többbelemű címben minden szó nagybetűvel kezdődik, kivéve az és kötőszót, valamint a névelőt). A hagyomány és a megszokás mellett még azzal is magyarázhatjuk ezt az eljárást, hogy így hangsúlyozni tudják a gyakran többkötetes mű címének állandóságát (ellentétben az AkH. 198. pontjában megfogalmazott egyedi címekkel), illetőleg a folyó szövegben az efféle kiemelés hatékonyan segíti az olvasót. Az *Új Magyar Lexikon*, a *Világirodalmi Lexikon*, a *Néprajzi Lexikon*, a *Természettudományi Lexikon*, a *Természettudományi Kislexikon*, az *Új Filmlexikon* stb. nemcsak a címlapján szerepel ezzel az írásmóddal, hanem a lexikonon belül, például a bevezető rész folyó szövegében is. Nem ez a helyzet viszont a nyelvészeti kiadványokkal. Ezek ugyanis általában követik a 198-as szabálypontot (*A magyar nyelv értelmező szótára*, *Magyar értelmező kéziszótár*, *Nyelvművelő kézikönyv*), szakirodalmi hivatkozásokban mégis előfordulnak ettől eltérő, azaz nagybetűs megoldások. Még a Magyar Nyelv és a Magyar Nyelvőr hasábjain is találkozhatunk alkalmanként nagybetűsítéssel: *A Magyar Nyelv Értelmező Szótára* (Nyr. 1988: 253; 1991: 147; MNy. 1994: 340), *Magyar Értelmező Kéziszótár* (Nyr. 1987: 508, 511 ; 1988: 125, 253; 1991: 147; 1993: 369; 1994: 86), *A Magyar Nyelv Történeti Nyelvtana I.* (Nyr. 1994: 87). Még egy lapszámon belüli következetlenség is előfordult: a Magyar Nyelvőr Szemle című rovatában egymást követte az *Új magyar tájszótár III.* (1993: 371) és *A Magyar Nyelv Történeti Nyelvtana I.* (1993: 383) bemutatása.

A jövőben a következetlenségeket várhatóan igyekeznek kiküszöbölni, erre utal például a Magyar Nyelvőr szerkesztőségének tájékoztatója a kéziratok formájáról. A mintaként közölt bibliográfiai részletekben az AkH. 198.

pontját követve csak a címek első szavának nagy kezdőbetűjét javasolják a szerzőknek, pl. *Nyelvművelő kézikönyv* (A Magyar Nyelvőr szerzőinek figyelmébe. 1996: 121—123).

7. Értékpapírok, biztosítási formák neve

Az utóbbi évtizedben egymás után jelennek meg az újabbnál újabb értékpapírok. 1984 előtt ez még nem vethetett föl helyesírási kérdéseket, így szabályzatunk nem foglal állást velük kapcsolatban. Mai írásgyakorlatunkban a nagy kezdőbetűs forma a kizárólagos: *Libertas Hozamjegy*, *Denár Kamatozójegy*, *Mezőbank Kamatozó Jegy*, *Florenus Értékjegy*, *Kincses Takarékbetétkönyv*, *Garas Betétjegy*, *Trezor Értékjegy*, *Magyar Államkötvény*. Nagy kezdőbetűsek az „alapok” is: *Növekedési Alap*, *Befektetési Alap*, *Ingatlan Befektetési Alap*, *OTP OPTIMA Nyúltvégű* (sic!) *Értékpapír Alap* stb.

Bár ezt a gyakorlatot utólag bizonyára már nem lehet egykönnyen megváltoztatni, elképzelhető lett volna az AkH. 190. vagy a 194. pontja szerinti írásmód (a tulajdonnévi, illetőleg az azzal egyenértékű tagot, tagokat nagybetűvel, az értelmezésre szolgáló, típust jelölő tagot, tagokat kisbetűvel írva: *Libertas hozamjegy*).

Ugyancsak nagy kezdőbetűvel írják a biztosítási formák nevét: *CSOB—2000 Családi Otthon Biztosítás*; *Élet-, Lakás- és Ingatlanbiztosítás*; *Fátum Kockázati Életbiztosítás*; *Ezüstfenyő Biztosítás*.

8. Felekezetek, rendek, templomok neve

Az AkH. 147. pontja szerint kis kezdőbetűsek a vallásokhoz, felekezetekhez tartozást jelentő szavak: *buddhista*, *katolikus*, *mohamedán*, *református*. Ugyanide soroljuk a szerzetesrendek megnevezését: *bencés*, *ferences*, *karmelita*, *minorita*; de: *Ferenc-rendi*. A templomok közkeletű megnevezése általában a felekezet vagy a szerzetesrend alapján történik: *a szegedi református templom*, *a miskolci evangélikus templom*, *az egri minorita templom*. Különösen útikönyvekben, idegenforgalmi tájékoztatókban fordul elő, hogy ilyenkor nagy kezdőbetűvel írják a templom közkeletű, de egyébként nem hivatalos nevét: *Ciszterci(ta) templom*, *Minorita templom* (főleg ez utóbbi gyakori). Nem közismert azonban, hogy a templomot kinek a nevére szentelték föl, pedig ez tekinthető a hivatalos, tehát tulajdonnévi megnevezésnek, nem pedig a felekezet vagy a szerzetesrend alapján történő említés:

<i>az egri ciszterci templom</i>	<i>Borgia Szent Ferenc-templom</i> ¹
<i>az egri minorita templom</i>	<i>Páduai Szent Antal-plébániatemplom</i>
<i>a soproni orsolyita templom</i>	<i>Szeplőtelen Fogantatás-templom</i>
<i>a kőszegi minorita templom</i>	<i>Szent Jakab apostol templom</i>

9. Az állatfajták neve

Az MTA Állattenyésztési és Takarmányozási Bizottsága, valamint az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága közösen kidolgozta, majd 1995-ben elfogadta az állatfajták nevének helyesírási szabályait. Mivel az AkH. nem tartalmaz részletes útmutatást ebben a szaknyelvi kérdésben, érdemes részletesebben megismerkedni az elméleti alapokkal, a szabályok lényegével, s azzal, hogy milyen mértékben követik ezeket a szabályokat.

A tizenegy szabály közül témánk szempontjából is a legalapvetőbb az első: „Minden fajtanevet kisbetűvel kezdünk, akár köznévi, akár tulajdonnévi eredetű: *komondor, racka, tükörponty, versenyposta, angol agár, bonyhádi magyar tarka, tirolói szürke marha; saintgermaini vizsla; szeremley tyúk, orlov ló, santa gertrudis marha; stb.*”

Számunka lényeges a 6. pont is:

„A tulajdonnevekből keletkezett fajtaneveket a következőképpen írjuk.

a) Az egyelemű magyar tulajdonnevekből lett fajtaneveket eredeti írásmódjukat megtartva, de kis kezdőbetűvel írjuk:

Szeremley	<i>szeremley</i> (tyúk)
Tanganyika stb.	<i>tanganyika</i> (marha) stb.

b) A latin betűs írású egyelemű idegen tulajdonnevekből lett fajtanevekben az átadó nyelv írásmódját megtartjuk, de kisbetűvel kezdve írjuk őket:

Bombay	<i>bombay</i> (macska)
Galloway	<i>galloway</i> (marha)
Berkshire	<i>berkshire</i> (sertés)
Dobermann stb.	<i>dobermann</i> (kutya) stb.

c) A latin betűs írású többelemű idegen tulajdonnevekből lett fajtanevekben az idegen írásmódot csupa kisbetűvel írva tartjuk meg:

Santa Gertrudis	<i>santa gertrudis</i> (marha)
New Hampshire	<i>new hampshire</i> (tyúk)
Costeno con Cuerno	<i>costeno con cuerno</i> (kutya)
blonde d'Aquitaine stb.	<i>blonde d'aquitaine</i> (marha)

¹ Az itteni tulajdonnévi alakulatok leírásában az AkH. 168. és 170. pontja szerint járunk el.

d) A latin betűs írású, többelemű, kötőjellel kapcsolt idegen tulajdonnevekből lett fajtanevekben az idegen írásmódot csupa kisbetűvel írva, a kötőjel elhagyásával tartjuk meg:

Romney-Marsh	<i>romney marsh</i> (juh)
Maine-Anjou	<i>maine anjou</i> (marha)
Ile-de-France stb.	<i>ile de france</i> (juh) stb.”

Részletesen a kutyák fajtanevének írását vizsgáltam meg. Néhány kinológiai kiadvány áttekintése után megállapítottam, hogy az idézett szabályok — bár arra még nem volt elég idő, hogy a szakmán belül közismertté váljanak — nagyrészt érvényesülnek a szakkönyvekben és -folyóiratokban. Ez azt is jelzi, hogy az egységes keretbe foglalt szabályok a betetőzését jelentik az írásgyakorlatban már korábban megindult egységesülési folyamatnak.

Példáimat a következő, 1993 utáni kiadványokból vettem: A Kutya (A Magyar Ebtenyésztők Országos Egyesületének kynológiai havi folyóirata), Új Kutyarevü (Hungaro-Gong Német—magyar Lap- és Könyvkiadó Kft.), Kutyarevü Extra (Ismeretterjesztő kinológiai magazin), Kutyavilág Extra (Ismeretterjesztő kynológiai magazin), Nagy Kutyalexikon (Dunakanyar 2000; 1993), Színák—Veress: A világ kutyái (Dunakanyar 2000; 1995).

A kiadványokban általában kis kezdőbetűvel írják a tulajdonnévi eredetű fajtaneveket: *bolognese, chesapeake bay retriever, fila brasileiro, hamilton kopó, masztino napoletano, schapendoes, sheltie* (Shetland-szigeti kutya), *shiba inu, staffordshire terrier, welsh corgi cardigan, welsh corgi pembroke, west highland white terrier, yorkshire terrier*.

A nagy kezdőbetű általában két esetben marad meg: vagy akkor, amikor egy eléggé ismeretlen, új fajtát mutatnak be, vagy pedig akkor, ha márkanévet viselő hibridekről van szó. Ez utóbbi esetről az állatfajták szabályainak bevezetője a következőket írja: „Nem szerepelnek a szabályzatban azok a hibridek sem, amelyek márkanévet viselnek, mert írásmódjuk tekintetében a névadótól rögzített forma a követendő, még egyénieskedő, sőt bizarr írásképek esetében is.” Példák nagy kezdőbetűs írásmódra: *Cavalier King (king) Charles spániel, Cirneco dell’Etna, Coton de Tulear, Groenendael, Herdershond terrier, Hollandse, Laekenois, Soft Coated Wheaten terrier, West Highland White (white) terrier*. Sok nagy kezdőbetűs névvel találkozunk akkor, amikor bemutatják a kopók közel száz változatát (Kutyavilág Extra 1995. 11. 13—18): *Gascon Saintongeais, Griffon Fauve de Bretagne, Sabueso Espanol de Monte, Segugio Italiano a Pelo Raso, Treeing Tennessee Brindle*.

Az állatfajták nevének szabályozása ugyan helyesírási kérdés, de az, hogy mit sorolunk a fajták közé, már állatrendszertani probléma, amelyen a

biológus szakértők is sokat vitatkoznak.

10. A közszoí betűszók

Az AkH. 283. b) pontja szerint a közszoí betűszók csupa kisbetűből állnak, mivel kis kezdőbetűs szavakat helyettesítenek: *gmk* (gazdasági munkaközösség), *tbc* (tuberkolózis), *tsz* (termelőszövetkezet), *tv* (televízió). A szaktudományok körében viszont a többbelemű közszoí alakulatokat is csupa nagybetűkkel írt betűszókkal szokás helyettesíteni: *CB* (citizen band), *DNS* (deoxiribonukleinsav), *EKG* (elektrokardiogram). A szabálypont utolsó bekezdése azonban megengedi az ilyen köznyelvi, nagybetűkkel írt betűszók használatát is: *TKM* (tájak, korok, múzeumok), *TDK* (tudományos diákkör).

Az utóbbi időben a legtöbb gond *áfa* (általános forgalmi adó) szavunkkal volt. Minden elképzelhető formában feltűnt: *áfa*, *Áfa*, *ÁFA*. Az AkH. 1994. szabályozta az írásmódját a szótári részben: *áfa*, *áfája*, *áfái*, *áfás számla*. Ennek ellenére mai írásgyakorlatunkban még meglehetősen vegyes a kép, továbbra is használják a nagybetűs formákat (*Áfa*, *ÁFA*). (A kérdésről bővebben l. VÖRÖS FERENC: Megjegyzések *áfa* szavunk írásmódjához. Magyartanítás 1994. 3. 30—31.)

Az *áfa* betűszóhoz hasonló két új fejlemény az *szja* (személyi jövedelemadó) és a *taj* (társadalombiztosítási azonosító jel). Mindkettőnek vannak nagybetűs változatai: *SZJA*, *TAJ*, *Taj*. A *TAJ* térhódítását segíti, hogy az Országos Egészségbiztosítási Pénztár a minden állampolgárhoz eljuttatott hivatalos iratban, az ún. Hatósági Bizonyítványban a végig nagy kezdőbetűs *Társadalombiztosítási Azonosító Jel* írásmódot alkalmazza, ezzel megalapozva a szintén nagybetűs *TAJ* változatot. A *Társadalombiztosítási Azonosító Jel* azonban nem tekinthető nagybetűvel írandó tulajdonnévnek — a személyi szám, az adószám vagy a személyi igazolvány sem az. (A jelenségről bővebben l. a 16. pontot.) Az lenne a legegyszerűbb és a legszerencsésebb megoldás, ha az *áfa* mintájára egységesen megmaradnánk a kisbetűs *szja* és *taj* írásmódnál. A szabályzat szerint nem hibás az *SZJA* és a *TAJ* sem, de az *Szja*, valamint a *Taj* kerülendő.

Eddigi példáinknál sokkal régebbi a *gyes* és a *gyed*: az előbbi a hatvanas évek végén, az utóbbi a nyolcvanas évek közepén keletkezett. A *gyes* az AkH. 1984.-ben, a *gyed* az AkH. 1994.-ben szerepel, így, kisbetűs formában. Napjainkban továbbra is megvan csupa nagybetűs alakjuk (*GYES*, *GYED*), ez azonban kerülendő. Ugyanez a helyzet a *tv* (*tévé*) betűszóval, csak így fogadható el az AkH. és a HKsz. szerint. Megjegyzendő, hogy a ma is fölbukkanó, de szabálytalan *TV*, *Tv* alakot sem a korábbi AkH., sem a

HTSz. nem tartalmazta.

Ahogy azt a 3. pontban (Rendezvények, mozgalmak, programok neve) már láttuk: az AkH. 146. példaként szerepelteti az *országos középiskolai tanulmányi versenyt*. A teljes név leírásakor a csupa kisbetűs írásmód lenne helyénvaló, ellentétben a mindennapok gyakorlatával. Ha viszont rövidítve, betűszóként írjuk, a *TDK* mintájára helyes az *OKTV*, végig nagybetűvel. Bizonyára a csupa nagybetűs betűszó hatására gondolják sokan azt, hogy a teljes megnevezés leírásakor nagy kezdőbetűket kell alkalmazni.

11. Expresszvonatok neve

A Magyar Államvasutak Hivatalos menetrendjének 1996/97-es kiadása — eddigi gyakorlatának megfelelően — továbbra is nagy kezdőbetűvel írja az expresszvonatok nevét: *Orient Expressz*, *Körös Expressz*, *Hellas Expressz*, *Alföld Expressz*, *Tisza Expressz* stb. (Néhol fölösleges kötőjelet is tartalmaz a név: *Orient-Expressz*.) Bár az AkH. szabályzati része nem ad külön felvilágosítást az expresszek nevének írásáról, a szótári rész *expressz* címszavának bokrában megtalálható a *Borsod expressz* forma, s mellette az alkalmazandó szabálypontra való utalás: 140. a). Ezek szerint: „Ha egy tulajdonnév egy köznévként minőségjelzője, a két szót különírjuk egymástól: ... a *Kalmár fű*; *Zsiguli gépkocsi*, *Fabulon arckrém*; stb.” A helyes formák tehát: *Orient expressz*, *Körös expressz*, *Hellas expressz*, *Alföld expressz*, *Tisza expressz*.

12. Hónapok neve

A hónapok kis kezdőbetűs írásmódja szabályzatainkban már 1879 óta változatlanul szerepel (SZEMERE 1974: 143), így legfőljebb csak súlyos tájékozatlanság vagy bizonyos idegen nyelvek helyesírásának hatása okozhatja a nagy kezdőbetű alkalmazását. Az első esetben mondatkezdő szónak vélik a hónap nevét az évszám után: *1996. Augusztus 25*. Nemcsak (igénytelen helyesírású) plakátokon fordul ilyen elő, de föl-föltűnik ez a hibatípus a Magyar Televízió feliratain (inzertjein). Az idegen nyelv hatásával magyarázható, amikor angol vagy német szakos főiskolai hallgatók nagy kezdőbetűvel írják a hónapokat (ahogy ez a nem magyar szakosoknak előírt Nyelv és kommunikáció c. tárgy oktatása során kiderül).

13. Foglalkozások, beosztások neve

A foglalkozások, munkahelyi beosztások megnevezését csak igen ritkán írják hibásan, nagy kezdőbetűvel. Igénytelen helyesírású hirdetésekben bizonyos vezető állásokat nagybetűsítének fölöslegesen: *Értékesítési Területi*

Vezető (Hungária Szuperinfó 234. szám 2. lap), *Projektmenedzser* (Heti Világgazdaság 1996. 40. 116), *Irodavezető* (Heves Megyei Hírlap 1996. okt. 19. 16).

Az AkH. 152. pontjának 2. bekezdése szerint kisbetűvel kezdjük az ügyiratok, igazolványok, oklevelek végén az aláírás alatti megjelölést: *elnök, titkár, igazgató*. Ebben a helyzetben ritkán előfordul a nagybetűs forma is.

Veress Emőke
Áruforgalmi Manager
(Helyesen: *áruforgalmi menedzser*)

14. Rádió- és tévéműsorok címe

A rádió- és tévéműsoroknak az AkH. 198. pontja szerint egyedi címük van: *Esti krónika, Vendég a háznál, Tetten ért szavak, Képes krónika, Ki mit tud?* A hivatalos műsorújság azonban néhány állandó címet a 197. pont szerint ír: *Népzenei Napló, Új Zenei Újság, Irodalmi Újság; A Hét, Új Reflektor Magazin* (Rádió- és Televízióújság. A Magyar Rádió hetilapja. 1996. 41. és 42. szám).

15. A családnevek előtti *dr.* rövidítés

Az AkH. 153. pontja szerint a családnevek előtti *doktor* szót, illetőleg rövidítését csak kiemelt helyzetben (aláírásban, levélcímzésben, oszlopba rendezett névsorban stb.) és mondat elején kezdjük nagybetűvel: *Dr. Mészáros Mihály*. Mondat belsejében viszont kisbetűvel írjuk: *Ott volt dr. Mészáros Mihály is*. Az utóbbi esetben tehát hiba — de meglévő gyakorlat — a nagy kezdőbetűs írásmód. Létezik egy olyan helyesírási babona is, mely szerint a „kisdoktort” (az egyetemi doktort) kis kezdőbetűvel, a „nagydoktort” (az akadémiai doktort, azaz a tudomány doktorát) nagy kezdőbetűvel kellene írni azért, hogy megkülönböztessük a kettőt. Ilyen szabály azonban nincs.

16. Hivatalos iratok, bizonyítványok neve

A hivatalos iratok, bizonyítványok megnevezését mondatban kis kezdőbetűvel írjuk, hiszen köznevekről van szó: *személyi igazolvány, arcképes igazolvány, katonai igazolvány, születési anyakönyvi kivonat*, (egyetemi végzettséget igazoló) *oklevél*. Az utóbbi években viszont a legújabb iratok, igazolványok, bizonyítványok egy része fölösleges nagybetűsítéseket tartalmaz.

Idézet az Országos Egészségbiztosítási Pénztár leveléből, amelyet 1995 októberében minden biztosított megkapott: „*Ezen nyomtatványról leválasztott HATÓSÁGI BIZONYÍTVÁNY az Ön Társadalombiztosítási Azonosító*

Jelét tartalmazza. A Hatósági Bizonyítvány az egészségügyi szolgáltatásra való jogosultság igazolására önmagában nem alkalmas, arra továbbra is a Társadalombiztosítási Igazolvány, vagy az érvényes Betegbiztosítási Igazolvány szolgál. Helyesen: *hatósági bizonyítvány, társadalombiztosítási azonosító jel, társadalombiztosítási igazolvány, betegbiztosítási igazolvány.*

A közalkalmazottak félárú arcképes igazolványát 1996-ban fölváltotta az *Menetkedvezményi Egyezség* (sic!).

A nyelvvizsgázók újabban *Állami Nyelvvizsga Bizonyítványt* kapnak (a helyes forma kiemelt helyzetben: *Állami nyelvvizsga-bizonyítvány*; mondatban: *állami nyelvvizsga-bizonyítvány*).

Van azonban jó példa is: Az APEH 1996 októberében juttatta el az adózó állampolgároknak az új *adóigazolványt*, amely tartalmazza az illető *adóazonosító jelét*.

Összegezés

A nagybetűsítésnek nevezett jelenség a legkülönbözőbb helyesírási helyzetekben tűnik föl. Az okok megnevezésekor is sok mindenre hivatkozhatunk: a szabályok hiányos ismeretére, esetleg félreértésre vagy félreértelmezésre, sőt még a szabályzat semmibe vételére is. De kell, hogy jelzésértéke legyen annak, hogy a változások iránya ennyire egybeesik. Már nem egyszeri hibákról beszélhetünk, hanem meghatározott folyamatról, ami ugyan helyesírási szempontból nemkívánatos jelenség, mégis tény. Tarthatjuk gyorsan terjedő divatnak, de a példákból kiderül, hogy a legtöbbször a háttérben ott van a megkülönböztetés, a kiemelés, az egyedítés (jogos vagy jogtalan) igénye. Abból indultunk ki, hogy a társadalom differenciálódásával együtt járó fejlődés már eddig is újabbnál újabb névtípusokat hozott létre, és újabbnál újabb kérdéseket, gondokat vetett föl. Az utóbbi megállapítás helyesírásunk jelenére és jövőjére is vonatkozik.

Irodalom

AkH. 1954. = A magyar helyesírás szabályai. Tizedik kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.

AkH. 1984. = A magyar helyesírás szabályai. Tizenegyedik kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.

AkH. 1994. = A magyar helyesírás szabályai. Tizenegyedik kiadás. Tizenegyedik (példaanyagában átdolgozott) lenyomat. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Az állatfajták nevének helyesírási szabályai. Az MTA Magyar Nyelvi Bizottságának belső kiadványa. Budapest. 1995. június 19.

ÉdAny. = Édes Anyanyelvünk. Nyelvművelő folyóirat. 1979—

ÉKsz. = Magyar értelmező kéziszótár. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1972.

FÁBIÁN Pál 1967. Az akadémiai helyesírás előzményei (1772—1832). Akadémiai Kiadó. Budapest.

SZEMERE Gyula 1974. Az akadémiai helyesírás története (1832—1954). Akadémiai Kiadó. Budapest.

A név kötelez

Nyelvi és nem nyelvi szempontok érvényesülése a márkanevek írásakor

Az utóbbi évtizedekben a környezetünkben eddig még soha nem tapasztalt mennyiségű reklám zúdul a potenciális fogyasztókra. Kisebb-nagyobb falragaszok, óriásposzterek, tömegkommunikációs eszközök, használati tárgyak hirdetnek „nélkülözhetetlen” és „a hagyományosnál sokkal hatékonyabb” termékeket és szolgáltatásokat, nemegyszer a szerencsére hivatkozva igyekeznek rávenni minket az adott termék vásárlásához kapcsolódó gyűjtésekre, játékokra. A reklámok középpontjában gyakran — mintegy kulcsszóként — a márkanév áll, sokszor mondatba szerkesztve, toldalékokkal ellátva. A következőkben ennek a jelenségnek a tanulságaival, közelebbről a márkanevek írásával és helyesírásával kívánok foglalkozni, különös tekintettel szövegbeli megjelenésük és beszerkesztésük módjára.

A magyar helyesírás meghatározó jegye az értelemtükrözés, amelynek alapján a konkrét helyesírási problémákat nem célszerű önmagukban vizsgálni. Nem az a lényeges, hogy valamit egybe-, külön-, esetleg kötőjellel vagy kisbetűvel, nagybetűvel stb. írunk-e, hanem az a fontos és izgalmas kérdés, hogy miért írjuk úgy, ahogyan írjuk. Amiatt, hogy a később felmerülő *miért?* kérdésre biztonságosan válaszolhassunk, először néhány szempontból jellemzem a márkaneveket. Röviden bemutatom a márkanév névtani, szófajtani és szókészlettani sajátosságait, és felhívom a figyelmet a márkanevek helyesírásának néhány megoldatlan kérdésére, amely a márkanevek írásbeli megjelenése és az idegen márkanevek használata kapcsán vetődik fel.

Névtan

A márkanév viszonylag új kategória az onomasztikában, a legfiatalabb tulajdonnévfajták egyike. A fejlett ipari társadalmak piacgazdálkodásának köszönheti a létrejöttét, hiszen a piacgazdálkodás tette szükségessé, hogy a hasonló termékeket a gyártók megkülönböztessék egymástól. Az egyes áru-fajták elnevezésének az volt a célja, hogy a vásárló mindig ugyanazt a terméket választhassa, például a sokféle szappan (*Lux, Amo, Caola, Baba* stb.) között megtalálja a keresett fajtát. A márkanév legfontosabb funkciója kelet-

kezésének első pillanatától fogva a termék identifikálása, valamint a fogyasztó tájékoztatása és befolyásolása volt.

Tapasztalataink szerint keletkezésük alapján három nagy csoportba sorolhatjuk a márkaneveket. Az első csoportba azok a nevek tartoznak, amelyeket emlékeztető névnek tekinthetünk, mert valamilyen módon a termék készítőjére, a készítés helyére vagy a készítmény egyéb konkrét jellemzőjére utalnak. Az emlékeztető márkanevek között gyakoriak az egyéb tulajdonnevet tartalmazók. Az autómárkák jelentős része például a gyárat alapító vagy az autót tervező személy nevéből keletkezett, mint a *Ford* (*Henry Ford*) vagy a *Peugeot* (*Armand Peugeot*). Áttételesen helyre utal a *Cadillac* márka, amely *Antoine de la Monthe Cadillac* nevét őrzi, aki az amerikai autóipar központját, *Detroit* városát alapította. A termék konkrét tulajdonságára, pontosabban anyagára utal a *Túró Rudi* márkanev első eleme, a második elem pedig a termék egyik kitalálójának keresztnévére (*Rudolf*).

A második csoportba a fantázianevek sorolhatók, amelyek a termék egy-egy tulajdonságát kiemelve gyakran nagyon határozottan befolyásolják a termékhez kapcsolódó asszociációkat. Általában határozott jelentésű, kellemes hangulatú szavak válnak fantáziánévvé. Ebben a csoportban gyakoriak a melléknévből keletkezett márkanevek. A határozott asszociációt ébresztő fantázianevek közé tartozik például a *Swift* 'fürgő' autó és az *Erős Pista* paprikakrém.

A harmadik csoportot az előző típusokba nem sorolható márkanevek alkotják, valamint azok a nevek, amelyeknek valamilyen jelszerű kiegészítő elemük van, esetleg mozaikszószerű alakulatok. A kiegészítők gyakran szám- vagy betűjelzések. Ide sorolható a *Levi's 501* farmernadrág, a *Helia—D* kozmetikum, a *DSC* riasztórendszer, az *AL-KO* kerti gép.

A csoportok között természetesen nem húzhatunk merev határokat, mert ugyanaz a név esetleg több helyre is besorolható. A *Lego* márkanev például mozaikszóként keletkezett a dán nyelvű *Leg Godt!* 'játssz jól!' felszólításból, tehát keletkezése alapján a harmadik csoportba, a mozaikszószerű alakulatokhoz sorolható. Az eredeti mondatot jókívánságként értelmezve a második csoportba, a kellemes képzeteket keltő fantázianevekhez tartozónak tekinthetjük. De akár úgy is vélekedhetünk, hogy a felszólítás határozottan a játékgyár termékeihez kötődik, ennek alapján az első csoportba kerül a *Lego* márkanev.

A márkanevek eredetének leírásával, típusainak részletes jellemzésével még adós a névtani szakirodalom. A nagyobb anyagon végzett tüzetes vizsgálat minden bizonnyal sok ponton kiegészíti és árnyalja majd a fenti csoportosítást.

A márkanévek köré épültek a reklámok, és a márkanéveket felhasználva jött létre az életünkből egyre több időt, egyre nagyobb teret követelő reklámipar, amely ma már komoly tudományos alapokon nyugszik. A mai értelemben vett reklám tömeges megjelenése az USA-ban kezdődött az 1870-es években, amikor beindult a nagy gazdasági fellendülés. A reklámipar kialakulása és működése jelentősen hozzájárult a piacgazdaság megszilárdulásához (RÓKA 1998). Magyarországon az 1990-es évektől, a rendszerváltást követő gazdasági átalakulások eredményeként lendült fel a reklámipar, és jelentek meg addig soha nem tapasztalt mennyiségben a reklámok. A reklámozott termékek nagyobb része nem magyar gyártmány, ezért legtöbbször a márkanév sem magyar szó.

Ma egy új terméknev kiválasztása állítólag hosszabb ideig tart, mint a fejlesztés bármely más szakasza. A nemzetközi társaságok számára nagyon fontos, hogy olyan márkanévet találjanak, amely minél több országban használható (CRYSTAL 1991: 115), hiszen az univerzális márkanév jelentős megtakarítást eredményezhet a reklámkampány megtervezésében, lebonyolításában és általában a reklámozásban. Ahhoz, hogy ezt megértsük, elég egy nemzetközi sportesemény műholdas televíziós közvetítésére gondolnunk, amelyet a világ távoli pontjain élő különböző nyelvű és különböző írásrendszerű országok lakói egy időben láthatnak. A játékosok mezén vagy a pálya szélén látható feliratoknak és egyéb reklámoknak egyszerre kell hatniuk a különböző nyelvű és különböző kultúrájú nézőkre.

A márkanév kiválasztása azért tart hosszú ideig, mert csak az Európai Unióban több mint 5 millió bejegyzett kereskedelmi védjegy van. Az új javaslatokat ellenőrizni kell, meg kell vizsgálni nyelvi, piaci és jogi szempontból. Olyan területeken, mint az autóipar, a parfüm- és az üdítőital-gyártás, több ezer lehetséges nevet kell áttekinteni ahhoz, hogy megtalálják a nemzetközileg leginkább megfelelőt. Lehet, hogy az egyik nyelven kellemes hangzású, könnyen kiejthető szó kiejthetetlen egy másikon; lehet, hogy nem kívánatos mellékjelentések bukkannak fel, mert a név nem odaillő, tabu jelentésű szavakhoz hasonlít (MIKULÁS 1996).

A magyarországi névtani szakirodalomban 1958-ban, a Magyar Nyelv-tudományi Társaság I. névtudományi konferenciáján foglalkoztak először sajátos onomasztikai kategóriaként az áruk kereskedelmi nevének csoportjával (l. BÁRCZI 1960). De ekkor még a tulajdonnév és a köznév határeseteként tartották számon a márkanéveket. Két évtizeddel később már önálló kategóriaként fogadták el, arra hivatkozva, hogy a gyártmány is önálló szellemi alkotásnak tekinthető (J. SOLTÉSZ 1979). A magyar névtani szakirodalomban azóta külön csoportként kezelik a márkanéveket, és a szellemi alkotások

nevei között tárgyalják őket (HAJDÚ 1994).

Szófajtan

Szófaji szempontból a márkanéveket tulajdonneveknek tekintjük, tehát a főnevek csoportjába tartoznak. Nehezen tudjuk azonban behatárolni, hogy milyen jelentéstani vonások alapján hozzuk létre a márkanév kategóriát (A. JÁSZÓ 1991). Ráadásul a márkanév a többi tulajdonnévhez hasonlóan nemcsak egyetlen szóból állhat, hanem szókapcsolat vagy akár egy egész mondat is lehet (*Piros Arany* paprikakrém, *Nutra Sweet* édesítő; *Egyél egyet!* csokoládé). Névként való megítélését és használatát a nyelv pragmatikai vonatkozásai biztosítják. Grammatikai elemzéskor azonban a szerkezetétől függetlenül mindig egyetlen elemnek tekintjük, és csak az utolsó elemén toldalékoljuk (KESZLER 2000). Egyes esetekben bizonytalanságok vannak a közszók és a márkanévek elhatárolásában (l. *tokaji bor*), valamint a márkanévek és egyéb tulajdonnevek (főleg személynév — márkanév: *Singer*, és intézménynév — márkanév: *FIAT*, *Fiat*) megkülönböztetésében (BOZSIK 1996; FERCSIK 2000).

A közszók és a márkanévek elhatárolásának problémáját részben az okozza, hogy a termék anyagára vagy származási helyére utaló megnevezéseket sokan márkanévnek vélik. Az ilyen típusú megnevezéseket a közgazdasági és a marketing-szakirodalom is a legtöbbször márkanévként kezeli. A Young&Rubicam nemzetközi ügynökség Magyarországon kb. 1000 márkanév alapján vizsgálta az egyes márkák fogyasztói megítélését. A főbb kategóriákban az első tíz márkanév között szerepelt a *Herendi*, *Hollóházi*, *Tokaji*, *Egri Bikavér*, *Szerencsi*, *Gyermelyi* stb., csupa nagy kezdőbetűvel írva. Az ügynökség felfogásában ezek a megnevezések — annak ellenére, hogy a származás helyére utalnak — gazdasági és piaci szempontból valódi márkanévek, tehát megilleti őket a nagybetű (SZABÓ 2001).

Néhány esetben ugyancsak nehézségekbe ütközhet a márkanévek elkülönítése az egyéb tulajdonnévfajtaktól. A cégnév és a márkanév például két különböző tulajdonnévi kategóriát képvisel, de a gyakorlatban sokszor nagyon nehéz különválasztani a kettőt. Az adott szakterületen nem igazán tájékozott beszélő, a háttérismeretek híján, nem biztos, hogy tudja, hogy a *FIAT* a gyártó cég neve, azaz intézménynév, és csak a *Tipo* vagy az *Uno* a márkanév. Magyarázhatjuk úgy is a példánkat, hogy a *Fiat* olyan márkanév, amely a *FIAT* intézménynévből keletkezett. A különbséget a nagy kezdőbetűs és a végig nagybetűs írásmód kettősségével érzékeltethetjük. A *FIAT* intézménynévként betűszói eredetű a *Fabbrica Italiana Automobili di Torino* szervezetből. Ennek a gyárnak a terméke a *Fiat* márkájú autó,

amely névhez kapcsolódva a *Tipo* és az *Uno* a márkanév részeként a különböző modellekre utal. A kétféle név felhasználása, szerepének hangsúlyozása a reklámokban sem különül el mindig következetesen, hiszen az előbbi példánál maradva gyakori a *Fiat Tipo* vagy a *Fiat Uno* típusú kételemű név használata márkanévként.

A márkanév legfőbb jellemzője, hogy kereskedelmi-jogi intézménye a védjegy, amely jogi védelemben részesített elnevezés, azaz olyan elnevezés, amelyet nem lehet eltulajdonítani. Annak ellenére, hogy napjainkban egyre gyakoribb a védjegyzett szavak után alkalmazott ® jelzés, a köznyelvben előforduló áruejnevezések közül csak jókora utánajárással tudnánk kideríteni, melyek védjegyzett elnevezések, és melyek nem azok. A köznyelvben szinonimaként használatos a *kereskedelmi név*, az *árunév*, az *áru-*, *gyártmány-* és *terméknevezés*, a *védjegy*, a *fantázianév* és a *márkanév* terminus. Nyelvi szempontból, úgy tűnik, nincs különbség az általuk jelölt dolgok között, ezért lehet a nyelvtudományban összefoglalóan használatos a *márkanév* megnevezés (vö. FÁBIÁN 1981).

A márkanév pontos meghatározásával még adós a szakirodalom, pedig a pontos definíció sokat segíthetne a fent említett kettősségek egyértelmű megítélésében, hozzájárulhatna a vitás grammatikai és helyesírási kérdések megoldásához.

Szókészlettan

A magyar nyelv szókészletében fellelhető márkanévek eredetéről, keletkezéséről nem állnak a rendelkezésünkre pontos adatok, de a tapasztalatunk azt mutatja, hogy a szókészletnek ebben a rétegében különösen gyakoriak az idegen szavak. Az idegen eredetű márkanévek egy része ugyanúgy, mint általában az idegen szavak, sok mindenben eltér a magyar nyelv jellegzetességeitől. Különösen a hangalakjával (*szűsár*, *triumf*, *bridzssztón*, *storc*) vagy az írásképevel (*Suchard*, *Triumph*, *Bridgestone*, *Storz*) rí ki a magyar nyelvű szövegből. Az idegen alak sokszor kiejtésbeli (KEMÉNY 1994) vagy helyesírási (FÁBIÁN 1981; ZIMÁNYI 1998) visszássághoz vezet, állandó nyelvhelyességi problémákat vet fel.

A magyar eredetű márkanévek egyik jellemző típusában a szókészlet valamely már meglévő eleme válik márkanévvé. Legtöbbször egy korábban közszóként vagy tulajdonnévként létező főnevet használunk márkanévként (*Baba* szappan, *Gabi* fürdőhab), azaz a pragmatikai vonatkozások hatására különböző nyelvi elemek márkanévvé válhatnak. A másik jellemző típusba a szóalkotás különböző módjaival létrejövő márkanévek tartoznak. Közöttük nagyon gyakoriak az összetételekhez közel álló mozaikszószerű alakok (*MiZo*

tejtermék — a cég tulajdonosainak keresztnévéből: *Miklós + Zoltán*).

Ugyancsak keveset tudunk a márkanevek gyakoriságáról a szókészlet többi eleméhez vagy az egyéb tulajdonnévfajtákhoz viszonyítva. Erről is inkább tapasztalataink vannak, legtöbbször gyakorinak véljük őket, de lehet, hogy nem is a sokszori előfordulás, hanem a reklámbeli megjelenések sajátosságai, a nem verbális kísérőjelenségek hatásának intenzitása miatt. A reklám középpontjában a márkanév áll, ehhez kell kellemes asszociációkat kapcsolni, ill. vele kapcsolatban kell erős szükségleteket kialakítani, és a birtoklási vágyat felébreszteni. Szélsőséges, de azért előfordul csupán a márkanév reklámozása önmagában, nem a kínált áruhoz vagy szolgáltatáshoz kapcsolódó filozófiával, amint ez például a *Benetton* cég plakátjain történik (TOSCANI 1999). A gyakorisági adatok birtokában biztosabban lehetne következtetni a márkanevek nyelvi hatására.

A márkanevek szótári megjelenése esetleges, hiszen a gazdasági élettel erősen összefüggő elemek sokszor rövid életűek, gyakran változnak. Ráadásul a reklám által megcélzott réteget érintik a legintenzívebben, más körökben alig vagy egyáltalán nem ismertek, a szókészlet periférikus rétegébe tartoznak. A Magyar helyesírási szótár (DEME—FÁBIÁN—TÓTH 1999) 140 ezer szót és szókapcsolatot tartalmazó anyagában számításaim szerint kb. 20-30 márkanév van. Egyik fele önálló címszóként jelenik meg, másik fele valamely köznév bokrán fordul elő. Önálló címszó például: *Alfa Romeo* (autómárka); *Barbie baba*; *Cinzano* (márkanév); *Coca-Cola*; *Commodore* (számítógépmárka); *Hardtmuth* (ceruzamárka); *Kodak* (márkanév); *Mercedes* (márkanév); *Philips rádió*; *Pepsi-Cola*. Közzői bokrban szerepel: *autó* — *FIAT v. Fiat autó*, *Opel autó*, *Škoda autó*; *fogkrém* — *Odol fogkrém*; *kóla* — *de: Coca-Cola, Pepsi-Cola* (márkanevek); *káv* — *Omnia kávé*; *mosópor* — *Tomi mosópor*. Feltűnő, hogy nem találunk semmilyen márkanevet az olyan tipikusan „márkás” fogyasztói termékeket jelölő címszavak mellett, mint a *csokoládé*, a *bor*, a *kölni*, a *parfüm*, a *háztartási gép* stb.

Helyesírás

Az említett névtudományi és a nyelvtudományi eredményeket gyorsan követte a márkanevek helyesírásának szabályozása. A helyesírási szabályzat 11. kiadásában (AkH. 1984.) már jelen vannak a márkanevek önálló tulajdonnévi kategóriaként. Helyesírásukkal két szabálypont foglalkozik.

A 193. pont a nagy kezdőbetűs írásmódra figyelmeztet (*Ultra, Alfa Romeo*), és elkülöníti a márkanevet a termék anyagára vagy származási helyére utaló megnevezéstől (*tokaji bor*).

A 194. pont a márkanév és a vele megjelölt termék típusának írásmód-

járól rendelkezik (*Omnia kávé, Tomi Mat mosópor*).

A márkanevekkel foglalkozó nyelvhelyességi szakirodalom nagyobb részének témája szintén a kisbetűk-nagybetűk alkalmazása, ill. az írásmódok keveredése (pl. FÁBIÁN 1981, ZIMÁNYI 1998). Néhány cikkben az idegen márkanevek kiejtése és a helytelen kiejtés okozta helyesírási hibák is terítékre kerülnek (pl. KEMÉNY 1994, REMÉNYI-GYENES 1985).

Hiányzik azonban a nyelvművelő szakirodalomból és a helyesírási szabályzatból is a márkanevek írását és helyesírását érintő két probléma feltárása: a márkanevek jellegzetes nem verbális jegyeinek megjelenése az írott vagy a nyomtatott szövegben és a márkanevek, különösen az idegen eredetű márkanevek toldalékolása.

A márkanevek írásbeli megjelenése és szövegbe szerkesztése

A márkanevek írásképeének fontos velejárói bizonyos nem nyelvi elemek, amelyeket a kommunikációtan másodlagos kommunikációs eszközöknek nevez (RÓKA 1996). Közülük leggyakrabban a betűk, a grafikus elemek és az egyéb kiegészítők, valamint a színek jutnak fontos szerephez.

A márkanevek írásbeli megjelenésekor jellemző megoldás, hogy az adott névhez mindig ugyanazt a betűkészletet használják. Egy-egy betű képét és hatását számos tényező együttesen határozza meg. A legfontosabbak: a betű alakja, azaz szélességének és magasságának aránya; a betűt alkotó vonalak vastagsága, ill. a száraz dinamikus vékonyodása és vastagodása; a vonalvégek talpas vagy talp nélküli grafikai megoldásai. Mindegyik betűtípusban vannak helyesírási szempontból nagybetűk és kisbetűk, a vonalvastagság szempontjából pedig normál, félkövér és kövér betűk. A variációs lehetőségeket növeli, hogy a betűk mérete a tipográfiai pontrendszer alapján különböző lehet. A jól kiválasztott betűk hozzájárulnak a név hangulatának és hatásának kialakításához, azaz úgy is fogalmazhatunk, hogy a jellegzetes betűtípus a márkanév részét képezi.

A grafikus elemek és az egyéb kiegészítők szintén hatásos eszközei a figyelem felkeltésének. Előfordul, hogy a márkanévben egy-egy betű tudatosan különbözik a többitől, mintegy „kiugrik” a sorból, az erőteljesebb hatás kedvéért szinte felborítja az egységes írásképet. Végletes esetben az írás és a nyomtatás hagyományos rendjét: a vízszintes, egyenes sorokat és a balról jobbra következő betűk rendjét is megtörhetik. Láthatunk példát arra is, hogy a betűket alkotó elemek ligatúraszerűen összekapcsolódnak.

Gyakori, hogy a névhez sajátos kiegészítő elem társul, például vonal, keret vagy kisebb ábra, esetleg stilizált jel kapcsolódik a megfelelő ponton a névhez. A kiegészítő elemek sokszor mintegy névgyűrűként veszik körül a

nevet, szinte már a betűk olvasása előtt jelzik, hogy a megszokottól eltérő, egyedi dologgal találkozunk.

Gyakori eljárás egy-egy szín és egy-egy márkanév összekapcsolása. Ilyenkor a színszimbólika révén a név, pontosabban a névvel jelölt termék és az adott szín egymást erősítő hatásának lehetünk tanúi. A színek hatását, hangulatát a márkanéven a fogyasztó befolyásolására használják fel. Gondoljunk például a *Benetton* márkanévre, amelynek jellegzetes betűihez általában a zöld szín társul.

A felsorolt nem nyelvi elemeket önmagukban csak ritkán figyeljük meg a márkanévekben, de azt tapasztaljuk, hogy összességükben mégis fontos és hatásos elemei a kommunikációs folyamatnak: szinte vonzzák az olvasó szemét, és hatásukra valószínűleg az emlékezetben is mélyebben elraktározódik a velük jelzett márkanév.

A márkanévek nemcsak alapalakban fordulnak elő, hanem mondatokba vagy akár szövegbe szerkesztve is megjelennek. A szövegek hossza az egy-mondatos szlogenektől a hosszú hirdetésekig, reklámlevelekig terjedhet. Mi történik a nem verbális jegyekkel akkor, ha a márkanév mondatba kerül? Tapasztalataim szerint az esetek egy részében, különösen a reklámtípusú szövegekben a márkanévre jellemző nem verbális jegyek megmaradnak. Ez a megoldás azt sugallja, hogy a márkanév írásképet nemcsak a megfelelő betűsor adja, hanem a márkanévhez kapcsolódó nem verbális elemek is részét képezik a névnek.

Külön figyelmet érdemelnek azok a szövegek, amelyekben a márkanév nem alapalakban szerepel, hanem toldalékos formában. A nem verbális jegyek miatt ilyenkor az a legegyszerűbb megoldás, ha kötőjellel kapcsoljuk a toldalékot. Bár a kötőjeles toldalékolás legtöbbször nem felel meg a jelenlegi helyesírási szabályoknak, mégsem tűnik rossz megoldásnak, mert lehetővé teszi a folyamatos szövegre való „zökkenőmentes” visszatérést (FERCSIK 2001a).

A márkanévek toldalékolása

A márkanévek toldalékolásával az AkH. 11. külön nem foglalkozik, bár vannak olyan tulajdonnévfajták (személynevek, földrajzi nevek, intézménynevek, címek), amelyeknek a toldalékolását A tulajdonnevek írása című fejezetben szabályozza. Mindebből arra következtethetünk, hogy a márkanévek toldalékolása nem okoz különösebb gondot, és azt feltételezhetjük, hogy a márkanévek toldalékos alakjainak írásakor a toldalékok kapcsolásának általános szabályai szerint kell eljárunk.

A következőkben a Magyarországon reklámozott és a magyarországi üz-

letekben kapható áruk nevét felhasználva szeretném felhívni a figyelmet néhány toldalékolási problémára. A példaként választott márkanevek legtöbbször idegen szó, amiként a mindennapi életünkben is jobbra idegen eredetű márkanevvel jelölt áruk vesznek körül bennünket. Az idegen márkanevek toldalékos alakjainak írását megnehezíti a kiejtés bizonytalansága, hiszen a toldalék hasonulása, a toldalékban lévő magánhangzó illeszkedése a kiejtett alaktól függ. Bizonyára az alábbi példák között is akad olyan, amelynek toldalékolt formája ellen néhány olvasó tiltakozna. A *MilkyWay* márkát reklámozó mondatokban például kétféleképpen láthatjuk leírva a *-val*, *-vel* ragos alakot: *MilkyWayjel* vagy *MilkyWay-vel*. Megfigyelhetjük, hogy az alapalak utolsó kiejtett mássalhangzójához hasonul a toldalék, és a kétféle toldalékos alak kétféle kiejtést tükröz. A következőkben felsorolt példák között egyetlen esetben sem jelöltem az ingadozó kiejtésből adódó lehetséges változatokat, mert úgy találtam, hogy a túl sok variációs lehetőség elvonná a figyelmet a helyesírási problémákról (FERCSIK 2001b).

A márkaneveket a végződésük és egyéb sajátos jegyük alapján három nagy csoportba soroltam. Az első csoportba a mássalhangzóra végződő nevek tartoznak, a másodikba a magánhangzóra végződők, a harmadikba az egyéb feltűnő jegyekkel rendelkező nevek. Az adott csoport sajátosságait figyelembe véve arra vagyok kíváncsi, hogy az érvényes helyesírási szabályok alkalmazásával a mondatba illesztéskor hogyan kell szabályosan kapcsolnunk a toldalékot.

A) Mássalhangzóra végződő márkanevek

a) Nem a magyarban megszokott hangérték szerint ejtjük a szóvégi mássalhangzót:

Bramac építőanyag
Silanus kozmetikum
Storz orvosi műszer

A toldalékoláskor a 215. szabálypontot alkalmazhatjuk, amely szerint közvetlenül (kötőjel nélkül) kell tapasztanunk a toldalékot a tőhöz. Megerősíti ezt a 216. szabálypont b) része, amely a nem magyar betűre végződő idegen tulajdonnevek esetében szintén az egybeírást és a *-val*, *-vel* rag kiejtés szerinti hasonulását javasolja. Az így keletkezett toldalékos formák:

Bramackal, *Bramacot*
Silanusszal, *Silanust*
Storzcal, *Storzot*

b) Nem a magyarban megszokott hangérték szerint ejtjük a szóvégi mássalhangzókat:

Bosch szerszámgép
Reach szájvíz
Triumph fehérnemű

Kapcsolhatjuk-e itt is közvetlenül a toldalékot az előbbi szabály alapján, vagy inkább a 217. szabályt alkalmazzuk, amely az írásrendszerünkben szokatlan betűk esetén kötőjeles toldalékolást javasol? A két lehetséges forma:

Boschsal vagy *Bosch-sal*, ill. *Boscht* vagy *Bosch-t*
Reachsel vagy *Reach-csel*, ill. *Reacht* vagy *Reach-t*
Triumphfal vagy *Triumph-fal*, ill. *Triumphot* vagy *Triumph-ot*

A 216. b) szabálypontot is figyelembe véve (amely szerint a *-val*, *-vel* és a *-vá*, *-vé* rag a mássalhangzót jelölő nem magyar betűkapcsolatra végződő idegen tulajdonnevekhez úgy járul, hogy a *v* teljesen hasonul az utolsó kiejtett mássalhangzóhoz) és a közölt példákat áttekintve, helyesebb az egybeírás mellett döntenünk. Az egybeírt formákból, különösen a ritkábban előforduló, kevésbé ismert nevek esetében viszonylag lassan és nehézkesen tudunk a toldalék nélküli főre következtetni. Emiatt szerencsésebb a kötőjeles kapcsolás, mert a kötőjeles formából egyértelműbben és gyorsabban következtethetünk az alapalakra. Döntésünk a *Bosch* név kapcsán teljesen önkényes, mert a helyesírási szabályzatnak sem a szöveges részében, sem a példái között nem találkozunk olyan esettel, amely az *sch* végű szavak toldalékolásával foglalkozna vagy egyértelmű analógiaként kínálna az *sch* végű szavak toldalékolásakor.

c) Kettőzött mássalhangzó van a szó végén:

Maxell kazetta
Knorr leveskocka
Pritt irodaszer

A 217. c) szabálypont alapján a mássalhangzót jelölő kettőzött betűre végződő tulajdonnevek esetében az azonos betűvel kezdődő vagy a hasonult toldalékot kötőjellel kapcsoljuk. Az egyéb típusú toldalékokat azonban egybeírjuk a szótővel:

Maxell-lel, *Maxellt*
Knorr-ral, *Knorrt*
Pritt-tel, *Prittet*

d) Nem ejtjük a szóvégi mássalhangzót:

Suchard [szüsár] csokoládé
Géramont [zseramon] sajt
Peugeot [pözsó] gépkocsi

A néma betűre végződő márkanevekhez a toldalékot a 217. a) szabálypont alapján kötőjellel kell kapcsolnunk. A helyes forma tehát:

Suchard-ral, Suchard-t
Géramont-nal, Géramont-t
Peugeot-val, Peugeot-t

B) Magánhangzóra végződő márkanevek

a) A szó *a*, *e*, *o*, *ö* magánhangzóra végződik:

Koma csomagolópapír
Yashica fényképezőgép
Eskimo jégkrém
Yogo élelmiszer

A 216. a) szabályt alkalmazhatjuk, amely szerint az idegen tulajdonnevek végső *a*-ja, *e*-je, *o*-ja és *ö*-je helyett *á*-t, *é*-t, *ó*-t, ill. *ő*-t írunk az olyan toldalékos alakokban, amelyekben ezek a szóvégi hangok a magyar kiejtésben megnyújtva fordulnak elő. A szabálypontban felsorolt példák azt mutatják, hogy a toldalékot ezekben az esetekben is közvetlenül kapcsoljuk a tőhöz. Ennek a szabálynak az alkalmazása néha meglepő alakokat eredményez. A *Yashica* formában például a márkanév hat hangjából csupán hármat írunk a magyar hangjelölés szabályai szerint, tehát a névforma idegen vagy legalább idegenes, mégis a toldalékoláskor a magyar szokásoknak megfelelően változtatunk az alapalakon:

Komával, Komát
Yashicával, Yashicát
Eskimóval, Eskimót
Yogóval, Yogót

b) Kettőzött magánhangzó van a szó végén:

Daewoo háztartási gép
Cherokee kerékpár
Pedigree kutyaeledel
Toffifee csokoládé

Ez az írásmód a magyar helyesírástól és hangjelöléstől tökéletesen idegen. Nem biztos, hogy helyesen járunk el, ha az előbbi csoportban említett 216. a) szabályt alkalmazzuk, és eszerint jelöljük a szóvégi magánhangzó nyúlását. Lehet, hogy a 215. és a 216. b) szabály szerint a kiejtésre való utalás nélkül elegendő az alapalakkal egybeírni a toldalékot. Gondolkodhatunk esetleg úgy is, hogy az *oo* betűkapcsolat a magyarban szokatlan betűegyüttes, ekkor a 217. a) szabálypont szerint kötőjellel kell kapcsolnunk a toldalékot. Ugyanezt a formát eredményezi, ha a 217. c) szabálypontot, amely a

mássalhangzót jelölő kettőzött betűre végződő tulajdonnevekkel foglalkozik, kiterjesztjük a magánhangzót jelölő kettőzött betűkre:

Daewoóval, Daewoót; Daewooval, Daewoot; Daewoo-val, Daewoo-t
Cherokeével, Cherokeeét; Cherokeeval, Cherokeeet; Cherokee-val, Cherokee-t
Pedigreevel, Pedigreét; Pedigreevel, Pedigreet; Pedigree-val, Pedigree-t
Toffifeével, Toffifeét; Toffifeevel, Toffifeet; Toffifee-val, Toffifee-t

Hasonló esettel, azaz a szóvégi kettőzött magánhangzó írásával a helyesírási szabályzat nem foglalkozik, és példái között sem említ hasonló formát. Csupán a Helyesírási kéziszótárban és a Magyar helyesírási szótárban bukkanhatunk analóg példára a *Waterloo*, *waterlooi* szóalak írásakor. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy az analógia valószínűleg csak látszólagos, hiszen a kiejtésbeli különbségek a toldalékos alakokban legtöbbször különböző helyesírási megoldásokat eredményeznek. A *Waterloo* szó ejtése a szóvégen az angol nyelvterületen [ú], de a magyar szokások szerint [ó]. Ugyanakkor például a koreai eredetű *Daewoo* márka *oo* betűkapcsolata a magyar kiejtésben [ú]-ként hangzik. Ez pedig mindenképpen a *Daewoót* típusú toldalékolás ellen szól, hiszen ebben a formában az írásképhez akaratlanul is az [ó]-s kiejtést asszociáljuk. Hasonló eset a *Cherokee* [cseroki] márkanév, amelyben az *ee* betűpár a kiejtésben [i] hangot jelöl. Legcélszerűbb megoldásnak a toldalékok kötőjeles kapcsolása tűnik, mert a *Daewoo-t*, *Cherokee-val* típusú formákban nem változtatunk az alapalakon, sőt a kötőjellel szinte elkülönítjük a toldaléktól. Így könnyen visszakövetkeztethetünk az alapalakra, és a szóvégi hang kiejtését sem befolyásoljuk az írásképpel.

c) Nem ejtjük a szóvégi magánhangzót:

Bridgestone gumibroncs
Colgate fogápolási cikkek
Palmolive kozmetikum

A néma betűt tartalmazó mássalhangzós csoporthoz hasonlóan a 217. a) szabálypont alapján egyértelműen kötőjellel kell kapcsolnunk a toldalékokat a tulajdonnév végén lévő hangérték nélküli betű miatt.

Bridgestone-nal, Bridgestone-t
Colgate-tel, Colgate-et
Palmolive-val, Palmolive-ot

C) Egyéb sajátos jeggyel rendelkező márkanevek

A sajátos jegyek közé soroltam a mozaikszószerű vagy rövidítéses alakokat, a betűjelet, hiányjelet, kötőjelet tartalmazó márkaneveket. Idetartozónak tekintem azokat is, amelyekben szokatlan módon a szó belsejében — a magyar helyesírás szabályaival ellenzökően —, a kisbetűvel írt szótestben jelenik meg egy-egy nagybetű.

a) Egytagú vagy egybeírt márkanevek:

DSC riasztórendszer

Helia—D kozmetikum

Hellmann's majonéz

TastEx javítólap

AL-KO kertigép

Az előző esetekben említett szabályok alapján a toldalékos formákban általában az egybeírás volna a kívánatos. A mozaikszószerű, pontosabban a tulajdonnévi betűszószerű és a betűjelre vagy számra végződő nevekhez természetesen kötőjellel kell kapcsolnunk a toldalékot.

DSC-vel, DSC-t

Helia—D-vel, Helia—D-t

Hellmann'sszal, Hellmann'st, esetleg Hellmann's-szal, Hellmann's-t

TastExszel, TastExet

AL-KO-val, AL-KO-t

b) Több különírt tagból álló márkanevek:

Hohes C gyümölcsle

Dr. Best fogkefe

Panten Pro—V Color hajszínező

Uncle Ben's mártás

Carte d'Or fagyalt

Az általános helyesírási szabályok alapján az idegen írásmód szerint írt tulajdonnevekhez általában kötőjel nélkül kapcsoljuk a toldalékot, ugyanúgy, mint a magyar tulajdonnevekhez. Ha az utolsó elem mozaikszószerű vagy betűjel, akkor természetesen kötőjelezünk. Az egybeírás alól kivételt jelent az *-i* (*-s, -ista, -izmus*) képző, amelyet a két vagy több különírt elemből álló nevekben mindig kötőjellel kapcsolunk az utolsó elemhez a 217. szabály alapján:

Hohes C-vel, Hohes C-t

Dr. Besttel, Dr. Bestet

Panten Pro-V Colorral, Panten Pro-V Colort

Uncle Ben'sszel, Uncle Ben'st, esetleg Uncle Ben's-szel, Uncle Ben's-t

Carte d'Orral, Carte d'Ort, esetleg Carte d'Or-ral, Carte d'Or-t

Tüzetesen tanulmányozva a márkanévek toldalékos alakjainak írásakor alkalmazható helyesírási szabályokat, arra a megállapításra juthatunk, hogy a márkanévek — különösen az idegen eredetű márkanévek — toldalékolása nem mindig egyértelmű. Bizonyos helyzetekben ugyanazzal a szóval kapcsolatban egyaránt van szabály az egybeírásra és a kötőjelezésre (*Boschsál, Bosch-sal*) vagy a szóvégi magánhangzó nyúlásának jelölésére és figyelmen kívül hagyására (*Daewoóval, Daewooval*). Ráadásul nagyon sok részletszabályt kell ismernünk és alkalmaznunk, amelynek eredményeként a toldalékolt márkanévek korántsem mutatnak egységes képet. Az elemzett problémákról a következő oldalon lévő táblázat ad összefoglaló áttekintést.

Ha a másik oldalról, a kommunikációs partner felől közelítünk, aki a toldalékolt alakból következtet az alapformára, akkor sem megnyugtató a helyzet. A legnagyobb gondot az okozza, hogy gyakran még a szabályosan toldalékolt formából sem könnyű visszakövetkeztetni az alapalakra, például a *Pregót* és a *Pregóval* alapalakja egyaránt lehet a *Prego* vagy a *Pregó*, a *Philipsszel* vagy a *Boschsál* formából sem egyszerű első pillantásra „kihámozni” a *Philips* és a *Bosch* alapalakot. Néha csak lassan és bizonytalanul tudjuk leválasztani a toldalékot, mint a *Triumpfal*, *Silanusszal* (*Silanusz* vagy *Silanus*), *Kadettet* (*Kadett* vagy *Kadette*) márkanévek esetében. Máskor az alapalak is megváltozik, például a *Komát* szóalakból *Koma* vagy *Komá* alapalakra egyaránt következtethetünk. Előfordul, hogy a megszokott magyar hangjelölés szempontjából zavarossá válik az írásképmintázat, mint a *Yashicát* szóalakban, amelyben egyik mássalhangzót sem a magyar hangjelölés szabályai szerint írjuk, de a szóvégi magánhangzót mégis eszerint változtatjuk meg a toldalékos formában.

Típus				Példa		AkH.
V É S A G A N G Z Ó	M á s s a l h a n g z ó	Nem a magyarban megszokott hangérték szerint ejtjük	Egy mássalhangzó	<i>Bramac</i> építőanyag <i>Silamus</i> kozmetikum <i>Storz</i> orvosi műszer	<i>Bramackal, Bramacot</i> <i>Silamusszal, Silamust</i> <i>Storzcal, Storzot</i>	215. 216. b)
			Több mássalhangzó	<i>Bosch</i> szerszámgép <i>Reach</i> szájvíz <i>Triumph</i> fehérnemű	<i>Boschsal, Boscht</i> <i>Reachcsel, Reacht</i> <i>Triumphfal, Triumphot</i>	216. b)
		Kettőzött mássalhangzó		<i>Maxell</i> kazetta <i>Knorr</i> leveskocka <i>Pritt</i> irodaszer	<i>Maxell-lel, Maxellt</i> <i>Knorr-ral, Knorrt</i> <i>Pritt-tel, Prittet</i>	217. c)
		Nem ejtjük		<i>Suchard</i> csokoládé <i>Peugeot</i> autó <i>Géramont</i> sajt	<i>Suchard-ral, Suchard-t</i> <i>Peugeot-val, Peugeot-t</i> <i>Géramont-nal, Géramont-t</i>	217. a)
	M a g á n h a n g z ó	Az <i>a, e, o, ö</i> hang		<i>Koma</i> papír <i>Yashica</i> fényképezőgép <i>Eskimo</i> jégkrém <i>Yogo</i> élelmiszer	<i>Komával, Komát</i> <i>Yashicával, Yashicát</i> <i>Eskimóval, Eskimót</i> <i>Yogóval, Yogót</i>	216. a)
			Kettőzött magánhangzó	<i>Daewoo</i> háztartási gép <i>Toffifee</i> csokoládé <i>Cherokee</i> kerékpár	<i>Daewooval, Daewoot</i> <i>Daewóval, Daewóot</i> <i>Daewoo-val, Daewoo-t</i>	216. 215. 217. c)
			Nem ejtjük	<i>Bridgestone</i> gumi <i>Colgate</i> fogkrém <i>Palmolive</i> kozmetikum	<i>Bridgestone-nal</i> <i>Colgate-tel, Colgate-et</i> <i>Palmolive-vel</i>	217. a)
Egyéb sajátos jegy	Egytagú vagy egybeírt		<i>DSC</i> riasztórendszer <i>Helia-D</i> kozmetikum <i>Hellmann's</i> majonéz <i>TastEx</i> javítólap <i>AL-KO</i> kertigép	<i>DSC-vel, DSC-t</i> <i>Helia-D-vel</i> <i>Hellmann'sszal</i> <i>TastExszel, TastExet</i> <i>AL-KO-val, AL-KO-t</i>	215. 286.	
	Több különírt tagból álló		<i>Hohes C</i> gyümölcslé <i>Panten Pro-V Color</i> <i>Dr. Best</i> fogkefe <i>Uncle Ben's</i> mártás <i>Carte d'Or</i> fagyalt	<i>Hohes C-vel, Hohes C-t</i> <i>Panten Pro-V Colorral</i> <i>Dr. Besttel, Dr. Bestet</i> <i>Uncle Ben'sszel</i> <i>Carte d'Orral</i>	215. 217. b) 286.	

Az értelemtükröző helyesírás a tulajdonnevek írásakor egyebek mellett az állandóságot jelenti. Hiszen a nevek csak akkor tudják megfelelően betölteni azonosító szerepüket, ha mindig ugyanabban a formában jelennek meg. Egy betűnyi vagy egy ékezetnyi eltérés már zavart okoz, esetleg lehetetlenné teszi az azonosítást. A legkönnyebben talán saját nevünk elferdítésén érezhetjük meg ennek a jelentőségét. Mint bárki más, a szerző sem látja szívesen *Fercsik* helyett a *Fertsik*, *Fencsik*, *Fercsík*, *Fercsig* stb. változatokat, nem hajlandó arra, hogy saját neve helyett elfogadja őket. Nemcsak a személyes viszonyunk, hanem a közigazgatás és a hivatalok viszonya is hasonló a tulaj-

donnevekhez, a pontos adminisztráció megkívánja a tulajdonnév változatlan használatát.

A tulajdonnevek toldalékos alakjának leírásakor éppen az értelemtükrözés miatt az egyik legfontosabb szempont az alapforma gyors és egyértelmű helyreállításának biztosítása. A helyesírási szabályzat ezt az elvet meg is fogalmazza a tulajdonnevek helyesírását bevezető szabálypontban (AkH. 154. pont) a *Kiss-sel*, *Wittmann-né*, *New York-i* példák bemutatásával. A kereskedelmi és gazdasági szempontok miatt sokszorosan kívánatos az alapforma egyértelmű tükröztetése a márkanevek körében, arra van szükség, hogy a név mindig ugyanabban a formában jelenjék meg, és könnyen, gyorsan felfogható legyen az olvasó számára. A márkanevek nem verbális kommunikációs elemeivel foglalkozva megfigyelhettük, hogy az egyes cégek a márkanevek kapcsán nemcsak a névalak állandóságához, hanem gyakran még az azonos betűtípushoz, vagy akár mindig ugyanahhoz a színhez is ragaszkodnak.

A gyakorlatban általánosan elterjedt megoldás a név eredetétől, ejtésétől, írásképtől és a helyesírási szabályoktól függetlenül kötőjellel kapcsolni a toldalékot, például *Triumph-fal*, *Silanus-szal*, *Kadett-et*, *Koma-t*, *Yashica-val*. Sokszor egyéb eszközzel is kiemelik a nevet, például idézőjelbe teszik: „*Triumph*”-fal, „*Silanus*”-szal, „*Kadett*”-et, „*Koma*”-t, „*Yashica*”-val. Gyakran láthatjuk azt is, hogy a márkanév csupa nagybetűvel szerepel, a toldalék pedig kisbetűvel vagy kisbetűvel és kötőjellel kapcsolódik hozzá: *TRIUMPH-fal*, *SILANUS-szal*, *KADETT-et*, *KOMA-t*, *YASHICA-val*. Az említett eljárások tovább kombinálódhatnak egymással, új elemekkel is bővíthetnek egyre zavarosabb, a befogadó szempontjából egyre nehezebben áttekinthető megoldásokat eredményezve.

A kötőjeles toldalékolás gyakoriságának az lehet az egyik magyarázata, hogy így érvényesül és hatásos marad a márkanév speciális írásmódja (eltérő betűtípus, keret, vonal stb.), az alapalak nem sérül meg a toldalékoláskor, egyértelműen és gyorsan visszakövetkeztethető, sőt első ránézésre kiugrik a szövegből.

Ezt a helyesírási szempontból mindenképpen szabálytalan eljárást talán a kommunikációs szempontok indokolhatják. A kötőjeles írásmódot a konatív kommunikációs funkció határozza meg: hatni akar a befogadóra, felhívni a figyelmet, befolyásolni. Ez minden bizonnyal sikerül is, hiszen tapasztalatból tudjuk, hogy a vizuális elemekkel erőteljes és maradandó hatást lehet elérni. A márkaneveknek minden áron és minden eszközzel hatni akaró szerepét el kell fogadnunk, éppen piaci és kommunikációs funkciójuk miatt. Ezt szem előtt tartva érthető az is, hogy a márkanév nem sérülhet meg a toldalékoláskor, sőt nemcsak könnyen visszakövetkeztethetőnek kell lennie,

hanem az a kíváncsi, hogy kiugorják a szövegből, mintegy vezesse az olvasót, és minél mélyebben rögződjék az emlékezetében. Tapasztalataink és a tudományos vizsgálódások együttesen azt igazolják, hogy a vizualitás az üzenet átadásában egyes esetekben, különösen a márkanevek és a reklámok körében, sokkal hatásosabb a verbális megfogalmazásnál (RÓKA 1995).

A mindennapi írásgyakorlatban a reklámok, reklámújságok, hirdetések, feliratok szövegében nagy a zűrzavar. Bizonyára létezik olyan megoldás, amely a kereskedelem és a helyesírás szempontjából egyaránt elfogadható. A fenti példák azt sugallják, hogy helyesírási típusától függetlenül célszerű volna mindegyik márkanevhez kötőjellel kapcsolni a toldalékot. A kötőjeles megoldásnak több előnye is lenne.

A helyesírás így saját eszközeivel hozzájárulna a márkanevek egyik fő kommunikációs funkciójának, a konatív funkciónak az érvényesüléséhez. A felhívó jelleg érvényesülése érdekében a reklámozók gyakran a folyó szövegben is ragaszkodnak a márkanevre jellemző tipográfia alkalmazásához. A nem verbális elemek használatát megkönnyítené a kötőjeles toldalékolás, a kötőjel alkalmazásával zökkenő nélkül térhetnénk vissza a szövegre általánosan jellemző írásmódhoz. Esztétikai szempontból dinamikusabbá, egyben kiegyensúlyozottabbá tenné az írásképet. Kiküszöbölné azokat a torz alakokat, amelyekben az idegen írásmóddal írt márkanevvel egybeírjuk a magyar toldalékot, esetleg a különböző ejtémódoknak megfelelően a hasonulás és az illeszkedés más-más formájában.

A kiejtés szempontjából a kötőjeles írásmód nagyobb teret engedne a kiejtés változatainak, ugyanakkor reményeink szerint időt adna arra, hogy az idegen márkanev egységes kiejtése a magyar nyelvben kialakuljon.

Helyesírási szempontból könnyebbéget jelentene az, hogy a kötőjeles írásmód megszüntetné a márkanevek csoportján belül létező kettősséget, azaz nem lennének olyan nevek, amelyekhez kötőjellel kötünk bizonyos toldalékot, másokat pedig kötőjel nélkül kapcsolunk hozzájuk. A kötőjeles írásmód elfogadása a márkanevek toldalékolásának tanítását is megkönnyítené.

Irodalom

A magyar helyesírás szabályai. 1984. Akadémiai Kiadó.

BÁRCZI Géza 1960. Megnyitó. In: PAIS Dezső—MIKESY Sándor (szerk.). Névtudományi vizsgálatok. Akadémiai Kiadó.

BOZSIK Gabriella 1996. Szófaji határkérdések helyesírási vetülete. In: V. RAISZ Rózsa (szerk.). Anyanyelv és iskola az ezredfordulón. Magyar Nyelvtudományi Társaság. 310—316.

CRYSTAL, David 1991. The Cambridge Encyclopaedia of Language. Cambridge University Press.

DEME László—FÁBIÁN Pál—TÓTH Etelka (szerk.) 1999. Magyar helyesírási szótár. Akadémiai Kiadó.

FÁBIÁN Pál 1981. Hogyan írjuk a márkaneveket? Magyar Nyelvőr. 155—8.

FERCSIK Erzsébet 2000. A márkanevekről — a helyesírás szempontjából. Magyartanítás. 5: 24—7.

FERCSIK Erzsébet 2001a. A kommunikációs szerep hatása a márkanevek írására — megjelenés alatt.

FERCSIK Erzsébet 2001b. A kiejtés és a helyesírás összefüggéséről az idegen márkanevek kapcsán. Módszertani Lapok. Magyar. 1: 15—20.

HAJDÚ Mihály 1994. Magyar tulajdonnevek. Nemzeti Tankönyvkiadó.

A. JÁSZÓ Anna (főszerk.) 1991. A magyar nyelv könyve. Trezor Kiadó.

KEMÉNY Gábor 1994. Már a márkanév se szent? Édes Anyanyelvünk 2: 5.

KESZLER Borbála (szerk.) 2000. Magyar grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó.

MIKÓ Pálné 1971. Az áruelevelezések kérdéséhez. In: BENKŐ Loránd és SZÉPE György (szerk.). Nyelvészet és gyakorlat. Akadémiai Kiadó.

MIKULÁS Gábor 1996. Kinek nem inge, még lehet marketingje. Édes Anyanyelvünk 3: 8.

REMÉNYI-GYENES István 1985. Típusnevek, márkanevek az autószakmában. Édes Anyanyelvünk 2: 12.

RÓKA Jolán 1995. A vizuális manipuláció szerepe az imázsteremtésben. In: LACZKÓ Krisztina (szerk.). Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára. ELTE BTK.

RÓKA Jolán 1996. A nem verbális és vizuális kommunikáció stíluslehetőségei. In: SZATHMÁRI István (szerk.). Hol tart ma a stilisztika? Nemzeti Tankönyvkiadó.

RÓKA Jolán 1998. A reklámról történeti távlatokban. In: SZATHMÁRI István (szerk.). Stilisztika és gyakorlat. Nemzeti Tankönyvkiadó.

J. SOLTÉSZ Katalin 1979. A tulajdonnév funkciója és jelentése. Akadémiai Kiadó.

SZABÓ Brigitta 2001. A Pick a legértékesebb magyar márka. Népszabadság, február 10.

TOSCANI, Oliviero 1999. Reklám, te mosolygó hulla. Park Kiadó.

ZIMÁNYI Árpád 1998. A márkanevek helyesírásáról. Édes Anyanyelvünk 2: 8.

Széljegyzetek a mozaikszók helyesírásához

A nyelvészeti szakirodalom napjaink nyelvhasználatának egyik jellemző vonásaként tartja számon a mozaikszók egyre szaporodó használatát. Valóban, lépten-nyomon találkozhatunk velük az üzletek felirataiban, a különféle tartalmú plakátokon, a telefonkönyvekben, a szórólapokon. Szinte behálózják egész életünket. Használatuk azonban azt tükrözi, hogy a velük kapcsolatos helyesírási szabályok nem mindenki számára jelentenek kötelezően követendő gyakorlatot. Sokszor lehet találkozni az efféle vétségekkel: „...*áraink az ÁFÁ-t¹ nem tartalmazzák*”; „...*áthelyezési igény felvétele a MATÁV² területén...*”; „...*jelentkezni lehet személyesen az ELTÉ-n³ X.Y. ügyintézőnél...*”; stb. A művelt nyelvhasználót elsősorban nem azért zavarják az ilyen és hasonló jellegű hibák, mert kommunikációs zavar keletkezik. Sokkal inkább azért, mert a helyesírási szabályok által rögzített íráskép — legtöbbször — információt közöl az olvasónak a mozaikszó létrejöttéről, az abban rejlő szerkezet „mozaikolási” technikájáról. Ennek következtében „írányítja” a nyelvhasználót a mozaikszó toldalékolásával és egyéb íráshasználati szabályaival kapcsolatban. A hibásan leírt alakban pedig éppen az említett információ(k) egy része vész el. A nyelvművelők írásaikban rendszeresen kárhoztatják a fentebb említett hibatípusokat. Magam éppen ezért jelen munkámban ezekkel nem kívánok foglalkozni.

Az alábbiakban röviden két dologra szeretnék kitérni: elsőként a mozaikszó-alkotással kapcsolatban foglalom össze a legfontosabb ismereteket, majd néhány gyakorlati példa segítségével utalok a mozaikszókkal kapcsolatos új keletű jelenségek besorolási és helyesírási problémáira.

A mozaikszóknak két fajtáját különítjük el: a betűszókat és a szóösszevonásokat. Ezek létrehozásuk módjában, valamint a rájuk vonatkozó helyes-

¹ A helyes írásmód: *áfát*. A szóalak köznévi eredetű, ezért csupa kisbetűs, a toldalékot viszont nem a tételesen rá vonatkozó szabályok szellemében kapcsoljuk hozzá, mint általában a betűszókhöz, hanem a szokásjog szentesítette formában úgy, ahogy a szóösszevonásokhoz.

² Ha a név nem feliratban szerepel, akkor a helyes írásmód sl Matáv, mivel tulajdonnévi funkciójű, s szóösszevonással jött létre.

³ A helyes forma: *ELTE-n*. A betűszókhöz — akár tulajdonnevek, akár köznevek — általában kötőjellel kapcsoljuk a toldalékokat. Az *a*, *e*, *o* végű betűszók magánhangzója ejtésben megnyúlik, amelyet az íráskép nem követ, ezzel is jelezve a betűszót alkotó elemek etimológiáját.

írási szabályok tekintetében is jelentősen különböznek egymástól. Helyesírásukkal szabályzatunk több pontja is foglalkozik, így az AkH. 8., 276., 283—287.

A mozaikszó-alkotás tipikus nyelvi takarékosági művelet, amelynek hagyományai a magyar nyelvben régtől adatolhatók. Létrejöttüknek nyelvünkben sincs akadálya, hiszen a jel önkényességéből fakadóan az teljesen közömbös, hogy a valóság valamely szeletéhez milyen nyelvi alakot rendel hozzá a nyelvközösség.

A betűszók úgy keletkeznek, hogy a hosszabb szerkezetet alkotó hangsorból a szókezdő betűket mozaikszerűen összerakjuk. A szóösszevonásokban ugyancsak hosszabb szerkezetekből hozunk létre rövidebbet, de itt az alkotóelemekből kisebb szórészeket rántunk össze. Közös sajátossága a két szóalkotási technikának, hogy a kiindulási alap minden esetben szóösszetétel vagy szintagmatikus viszonyt alkotó szószerkezet, illetőleg többtagú tulajdonnév. Mindkét csoportban köznévből és tulajdonnévből egyaránt keletkezhethet mozaikszó. Talán nem túl nagy merészség megállapítani, hogy a szóösszevonások nyelvtörténetileg az ómagyar kori tulajdonnevek szórövidítéseivel is kapcsolatba hozhatók. (Vö. *Ladisló* > *Lad*; *Péter* > *Pet*; *Miklós* > *Mik*; *Domonkos* > *Dom*; *Timotej* > *Tej* stb. Az utóbbi példa népetimológiásan egy településnevünkben maradt fenn, amelyet máig *Tejfal*nak hívunk.) A nyelvújítás kori lelemény a szóösszevonások létrehozásában is jeleskedett. Elég néhány olyan példával utalni az akkor megjelenő nagy számú szóösszevonásos szóösszetételre, amelyeknek a *gyújt*, *gyúl* ige, illetőleg az azokból képzett *gyújtó* melléknévi igenév volt az előtagja. Íme: *gyúanyag* < 'gyújtó + anyag', *gyufa* < 'gyújtó + fácska', *gyúlámpa* < 'gyújtó + lámpa', *gyúluk* < 'gyújtó + luk', *gyúpor* < 'gyújtó + por', *gyúszer* < 'gyújtó + szer' stb. Igaz, a felsoroltak közül csak a *gyufa* nyert polgárjogot a köznyelvben. Az előbbiekhöz hasonló nyelvújítás kori példák manapság is használatosak, mint az *esernyő* és a *visszér*.

Fentebb már utaltam rá, hogy a jelenség és annak előzményei lényegileg az ómagyar kortól adatolhatók (szórövidítés, szórövidítéses továbbképzés), ám azt is egyszerre meg kell említeni, hogy a szóalkotási módok között ezek számarányukat tekintve régebben nem képviseltek jelentős súlyt. Megszaporodásuk — egyebek mellett — két lényeges dologgal hozható szoros összefüggésbe: a) az ugyancsak egyre gyarapodó szóösszetételek révén nyelvünkben egyre hosszabb morfológiai konstrukciók jöttek/jönnek létre; b) a pontosabb megnevezés érdekében fölszaporodnak a pontos „leírásra”, megnevezésre törekvő, több szóból álló köz- és tulajdonnevek. Az így keletkezett hosszú szerkezetek használata gyakorta körülményes. Kiváltásukra nyelvünk

mind gyakrabban folyamodik a mozaikszó-alkotáshoz. A jelenség a nyelvi gazdaságosságot szolgálva a XX. századra vált tömegessé.

Talán az sem tekinthető véletlennek, hogy a mozaikszók között kisebb számban vannak a közszói, mint a tulajdonnévi eredetűek. A közszói összetételekben és szerkezetekben ritkábban érzi a nyelv a takarékoság szükségességét. Azokban feltehetőleg fontosabbnak látszik a morfológiai motiváltság, illetőleg a „leíró” jelleg fenntartása, mint a nyelvi ökonómia.

Mozaikszót létrehozó technikák:

1. Csak a különírt elemek betűi kerülnek bele az újonnan létrehozott alakulatba:

- a) Tulajdonnevek

Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda Rt.

[> **O**(rszágos) **F**(ordító és) **F**(ordításhitelesítő) **I**(roda Rt.)] >
OFFI

Kereskedelmi és Idegenforgalmi Továbbképző Kft.

[> **K**(ereskedelmi és) **I**(degenforgalmi) **T**(ovábbképző Kft.)] >
KIT

- b) Köznevek

általános forgalmi adó [> **á**(ltalános) **f**(orgalmi) **a**(dó)] > **áfa**

2. A különírt elemek, illetőleg a szóösszetételek beltagjainak betűi egyaránt belekerülnek az újonnan létrehozott alakulatba:

- a) Tulajdonnevek

Magyar Államvasutak

[> **M**(agyar) **Á**(llam)v(asutak)] > **MÁV**

József Attila Tudományegyetem

[> **J**(ózsef) **A**(ttila) **T**(udomány)e(gyetem)] > **JATE**

Független Kisgazdapárt

[> **F**(üggetlen) **K**(is)g(azdapárt)] > **FKGP**

b) Köznevek

személyi jövedelemadó [**> sz**(emélyi) **j**(övedelem)**a**(dó)] **> szja**
 ügyvédi munkaközösség [**> ü**(gyvédi) **m**(unka)**k**(özösség)] **> ümk**
 gazdasági munkaközösség [**> g**(azdasági) **m**(unka)**k**(özösség)] **> gmk**

3. A különírt elemek, a kötőjelezett mellérendelő vagy egyéb grammatikai viszonyú szórészek, illetőleg a szóösszetételek beltagjainak betűi egyaránt belekerülnek az újonnan létrehozott alakulatba:

Győr-Moson-Sopron Megyei Állami Építőipari Vállalat **> GYÁÉV**

(ma: GYÁÉV Thermo Épületgépész Kft.)

Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút **> GYSEV** (ma: GYSEV Rt.)

Szóösszevonást létrehozó technikák:

1. A hosszabb névelemből csak két rész kerül bele „csonkított” formában az új megnevezésbe:

Magyar Távközlési Rt. **> [> Ma**(gyar) **Táv**(közlési Rt.)] **> Matáv**

2. A hosszabb névelemből majdnem minden különírt elem valamely része helyet kap a „csonkított” formában:

Magyar Légiforgalmi Vállalat **>**

[**> Ma**(gyar) **Lé**(giforgalmi) **V**(állalat)] **> Malév** (ma: **Malév Rt.**)

3. A szóösszevonás és a betűszóalkotás keveredik az új névben:

Magyar Hajózási Részvénytársaság **>**

[**> Ma**(gyar) **Ha**(józási) **R**(észvény)**t**(ársaság)] **> Mahart**

Kialakult egy átmeneti csoport is a rövidítések és a köznévi betűszók között. Ezek írásmódjukban is eltérnek a mozaikszóktól és a tulajdonképpeni rövidítésektől. Ha a következő példákat megfigyeljük, láthatjuk, a szerkezetek teljesen azonosak a betűszókéval, mégis pontot teszünk a végükre. Viszont nem a rövidítések általános szabályát érvényesítjük, hiszen leírásukkor nem annyi pontot használunk, ahány különírt szóból létrehozzuk őket:

korlátolt felelősségű társaság

[**> k**(orlátolt) **f**(elelősségű) **t**(ársaság)] **> kft.**

betéti társaság [**> b**(etési) **t**(ársaság)] **> bt.**

büntető törvénykönyv [**> b**(üntető) **t**(örvény)**k**(önyv)] **> Btk.**

közhasznú társaság [**> k**(öz(**h**)asznú) **t**(ársaság)] **> kht.**

A nyelvhasználat változása a mozaikszó-alkotás terén is megfigyelhető. Az 1990-es évektől újfajta, könnyen kezelhető cégnevek láttak napvilágot. Azt is mondhatnánk, születésüket a rendszerváltással lehet összefüggésbe hozni. Ezek a korábbi körülményes cégmegnevezéseket, valamint az azokból létrejött, s mind gyakrabban semmitmondó betűszókat váltják fel. Bennük a leíró, utaló jelleg sokkal jobban érvényesül. Nézzünk közülük néhányat: *Bácszús*, *Veszprémetej*, *Délép* stb. Ezekben a szóalkotási technika a szóösszevonásra emlékeztet, mégsem teljesen azonos azzal. Az első két példa a kiindulásnak számító szerkezetből az önmagukban is helytálló, mondhatnánk értelmes szórészeket „rántja össze”, s ezzel tartalmilag megteremti az újonnan létrejött szóalakok utaló jellegét. A harmadik példa átmenetet képvisel az 1980-as évek végéig megszokott szóösszevonások és az előbbi két példa típusa között. Benne az első tag (*dél*) utaló jellegű, a második (*ép*) azonban a szóösszevonások mintájára jött létre.

A cégek, vállalkozások megnevezésekor manapság inkább a hivatalos állami érdekeltségek, illetőleg a régi, tradicionálisnak tekinthető intézmények használnak mozaikszókat. Az újonnan létrejött intézmények, valamint a magánszféra vállalkozásai inkább a tevékenységi körre, a tulajdonos(ok)ra utaló rövid, jelzésértékű megnevezéseket részesítik előnyben. Tevékenységi körre utal pl. a *Pressprint Kft.*, *MEGA-TREND Kft.*, *TAX-CONTO Bt.*; tulajdonos(ok)ra az *S & G Bt.* (= *Sándor & Geider Bt.*); s végül mindkettőre a *PE-GA Süti Gmk* típusú megnevezés. Közülük helyesírási szempontból mindenképpen kifogásolható a *MEGA-TREND Kft.* és a *TAX-CONTO Bt.* első elemének csupa nagybetűs alakja, mivel bennük az alkotóelemek köznévi eredetű (idegen) szavakból alkotott szabályos összetételek: *mega-* (= görög 'óriási') + *trend* (= angol 'tartósan érvényesülő közgazdasági fő irány'); *tax* (= angol 'adó') + *contó* (= olasz—német 'számla, folyószámla'). Megítélésem szerint így lennének helyesek: *Megatrend Kft.*, *Tax-conto Bt.* Ez utóbbiban a kötőjel használata azért célszerű, mert benne az alkotóelemek mellérendelő viszonyban vannak. Megjegyzendő, hogy a cégnevet kitalálók tévesen gondolták őket mozaikszóknak. Az *S & G Bt.*-ből elvileg hiányzik a monogramok utáni pont, bár jelenlegi formájában sem kárhoztatható. A *PE-GA Süti Gmk* első eleme ugyancsak a cég tulajdonosainak monogramját rejt, tehát itt is megfontolandó a névelemek utáni pontok kitétele. Ugyanakkor a *PE-GA* rész szabályos betűszóalkotásnak is felfogható, és így véleményem szerint elfogadható. Természetesen a fentebb említett mozaikszók reklámcélú feliratokban írhatók csupa nagybetűvel is, pl. *PE-GA SÜTI GKM*, *MEGATREND KFT.*, *TAX-CONTO BT.* Helyesírási szabályunknak ez a megengedő kitétele azonban korlátlanul nem alkalmazható.

Érdekes jelenséggként említhetjük a *tv* ~ *tévé* típusú kettősséget, amelyben a második tag tulajdonképpen — a látszat ellenére — nem szóösszevonás, hanem az összetett szóból létrehozott betűszó (*televízió*) kiejtésének rögzítésével jön létre. Ez írásban viszonylag ritka jelenség, s nem minden betűszóval végezhető el. Az azonos típusba tartozók közül írott formában nem lett például a *tb*-ből (*társadalombiztosítás*) *tébé*, a *bt*-ből (*betéti társaság*) *bété* stb., bár ejtésben természetesen gyakran találkozni velük. További sajátosság, hogy a *tv* ~ *tévé* típusú kettősséget a nyelvszokás a köznévvvel szoros kapcsolatot tartó tulajdonnévre nem terjesztette ki, tehát (*Magyar*) *TV* van, de ezzel szemben nincs (*Magyar*) *TÉVÉ*.

Zárásul egy megjegyzés. A diáknyelv a hosszabb közszói szerkezetek megrövidítésében is jeleskedik, megteremtve ezzel a maga rövidítéseit, betűszóit, ám ezek a nyelvi elemek általában a köz- és irodalmi nyelvben nem nyernek polgárjogot.

Kis és nagy hibák a számok írásában

1. A számoknak — akárcsak egyéb szavaknak — az írásában különbséget ajánlatos tennünk a pontos szabályokat ugyan megszegő, de az értelmet nem zavaró hibás írásmód (kis vagy közepes hiba) és az értelemzavaró (súlyos) hiba közt. Nem ajánlatosak például a számjeggyel és számnévvel vegyesen alkotott szerkezetek (mint *kétmillió 586 ezer*), pedig ez nem értelemzavaró hiba, csak fölösleges szájbarágás, és az szolgálhat mérséklésére, hogy keskenyhasábos szedésformában könnyebben tagolható, mert sorvégen meg lehet szakítani, míg a hosszú számjegysor nem bontható szét. (L. ELEKFI: Számok írása. Magyar Grafika 1989. 4. 48—49.)

2. Legtöbbször nem értelemzavaró, csupán az egységes írásmód kialakulását akadályozza a számjegyek közti vagy melletti írásjelek használata. A szabályzat 10. kiadása (AkH. 1954. 391—412. szabály) óta különbséget teszünk (egyszerű vagy kis) kötőjel és nagykötőjel közt. A nagykötőjelet elsősorban ’től—ig’ jelentésben (vagy más önálló szavaknak, neveknek nyelvtanilag szerkesztetlen kapcsolatában) használjuk, pl. „22—30-as méretek”. (A kétféle kötőjel különbségét a *Budapest—Miskolc vasútvonal* és a *Kál-Kápolna* állomásnév szemlélteti. Az előbbiben két távoli város neve kapcsolódik össze alkalmilag, az utóbbi pedig egyetlen — két közeli helység számára közös — vasútállomás állandó neve.) Határesetnek tekinthetjük a kettős házszámokat: *Raktár u. 13-15; Tárna u. 1-3*. Ezek egyetlen háznak összevont számai, tehát helyesebb kis kötőjellel írni őket. Nem kell olyan szabályt mechanikusan követni, hogy számjegyek közé csak nagykötőjel szedhető.

Van azonban kétféle helytelenség a kötőjelek használatában. Az egyik a számítógépi nyomtatásban mutatkozik, ahol nagykötőjel helyett sokszor rövid kötőjelet tesznek. Ez az egyszerűsítés az írógépektől örökölt maradvány, ahol nincs hosszú vízszintes. Ámde a szabványos gépelésben megvan a módja a kétféle jel megkülönböztetésének: a nagykötőjel gépelt formája két kötőjel egymás után. A gondolatjelet — melynek pontos grafikus formája azonos a nagykötőjelével — mindig betűköz választja el a vele érintkező szövegbetűtől. Ezért gépelésben egyértelmű, akár egyszerű kötőjellel, akár két kötőjellel üjtük be.

A másik nem helyes gyakorlat mérték- és pénzegységeknek számokkal írt jelzőjében terjedt el.

Számjegyek mellett ti. még kétféle értéke lehet a hosszú vízszintes vonal-
kának: 'mínusz' (a nyomdászok így nevezik magát a jelet) és 'zérus, semmi'
(ahol a számjegyek helyértéke üres, rendszerint tizedesvessző után, vagy pe-
dig statisztikában, különösen táblázatok illető helyén). Ez utóbbi értelemben
nem helyeselhetjük azt a gyakorlatot, hogy pénzösszeget jelentő számjegy
után tizedesvesszőt és mínuszjelet tesznek akkor is, ha abban a környezet-
ben semmiféle tizedes szám (tehát pl. forint mellett fillér) nincs. Pl.: „Ára
5,— Ft”. Az ilyen cifra írásmódra semmilyen helyesírási szabály nem ad ala-
pot, ez üres fontoskodás, látszatpontosság. Akkor volt csak értelme, amikor
még a fillérek is számítottak, de így is csak olyan helyzetben, amikor szám-
oszlopban egymás alatt fordultak elő filléreket tartalmazó és filléreket nem
tartalmazó összegek. Sajnos, az üzleties gondolkodási mechanizmus itt erő-
sebbnek bizonyult a helyesírási szabályzatnál, mert az Akadémiai Kiadó még
a szabályzat hátára is így nyomtatta az árát.

Még inkább fölösleges az ilyen tizedesvessző és mínuszjel akkor, ha a
szám folyamatos szövegben fordul elő: „4000,— forint előzetes, csekkel való
befizetése” (Magyar Hírlap 1987. aug. 26. Kommunális Beruházási Vállalat).
— Az pedig már éppenséggel zavaró írásmód, ha az ilyen fölösleges mínuszjel
helyett kötőjelet szednek, sőt még az utána következő betűközt is elhagyják:
499,-Ft; 40,-Sch. Világosan, takarékosabban, egyszerű betűközzel még rövi-
debb is: *499 Ft; 40 Sch.* Reklámok, hirdetések tele vannak a hibás, kötőjeles
számírással, és ezzel írásbeli pongyolaságot terjesztenek.

Ennél már csak az a furcsább és zavaróbb, ha a tizedesvessző is elmarad:
„A csalók a Vegeta csomagját 150-, a kávé 200- lejért árulták” (MH. 1987.
aug. 24.). Egyáltalán mit keres itt a kötőjel?

3. Van magyar szabvány az 1000-nél nagyobb számok jegyeinek tagolá-
sára (AkH. 1984. 289. szabály): az 1-esektől balra hármas csoportokat alko-
tunk, a csoportok közt — ha négynél több számjegy jelöli a számot, mindig
— kis betűközt hagyunk. A korábbi gyakorlat a harmincas években még az
volt, hogy az ezresek után vesszőt teszünk, a millió, billió stb. után pontot.
Ezt a gyakorlatot 1949 őszén egy miniszteri rendelet (az általános iskolákra
is kötelezően, ahol akkor tanítottam) megváltoztatta: vessző és pont helyett
csak üres helyet kell hagyni, mert a vessző az 1-esek utáni tizedesjegyeket
választja el az egésztől, tehát tizedesvessző értékű (a korábbi tizedespont
helyett). — Ez a magyar szabvány összhangban van az érvényes nemzetközi
szabvánnyal, de a tizedesvessző helyett az angolszász világban és a számí-
tógépes nyomtatásban nálunk is sokan pontot tesznek. (L. még: Számok
írása. Nyelvművelő kézikönyv II. 1985. 758—761.) Ez utóbbinak a hatásával
egyre inkább számolnunk kell. Az ezreket, milliókat elválasztó pont rész-

ben visszatérést jelent az 1949 előtti vagy ahhoz hasonló számformákhoz. Egyre több helyen jelennek meg ilyesféle számok: „3.150,— (1949 előtt ezt nálunk így írták: „3,150·—”). A kereskedelmi és pénzügyi intézmények szinte elvszerűen külön számírást használnak, mely eltér az általános szabványtól. Az ezres után a régi vessző helyett pontot tesznek. Valójában ez kevésbé zavaró, mint ha ott vessző állna, mert a tizedesvesszőt továbbra is sokan szabályosan használják az egész után; a kétféle vessző együttes használata ugyanis nagyobb zavart okozna. Példánkban — ahol voltaképpen fölösleges a tizedesvessző (hiszen nincs benne tizedes tört) — a 3.150 pontja hibás írásmód ugyan, de nem okoz zavart, mert a szorzást jelentő pontot magasabbra tesszük (hasonlóan a korábbi tizedesponthoz, de egy kis betűközzel előtte és utána): $3 \cdot 150$ (háromszor százötven; 1. AkH. 1984. 275. szabály).

Felhívhatjuk ugyan a figyelmet az angolszász világban szokásos gyakorlatra: a tizedeseknek ponttal való elválasztására, de az iskolában a tizedesvesszőt kell megtanítanunk. A nemzetközi szerződésekben meghatározó szerepet játszó Országos Mérésügyi Hivatalnak a magyar szabványra nézve is kötelező jogosultsága van. A kialakított szabványhoz előbb-utóbb alighanem az angolszász gyakorlat is alkalmazkodni fog, ahogy a mértékegységek ügyében is közelebb került a világ többi részéhez. Az akadémiai helyesírás másban is követi a nemzetközi gyakorlatot, pl. néhány mértékegység jelölésében máris alkalmazkodott hozzá: $^{\circ}C$ (Celsius fok); *min* (perc).

A külföldi (főleg amerikai) hatásra terjedő pont a tizedesvessző helyett már kiejtés szerint is hallható: *6.0* [hat pont nulla], mint Balázs Géza a rádióban meglehetősen rosszállással szóvá tette (Kossuth r., Édes anyanyelvünk, 1996. jún. 23).

A tizedesvessző (vagy a helyette használt pont) mégis sokszor fölöslegesen van ott, mert pontoskodóan használják a számírásban. Ahol ugyanis nincs tizedesjegy, ott a zérusok kiírása éppoly fölösleges, mint a mínuszjel: „780,00 m³” (MH. 1987. aug. 16. KomBerVáll.), sőt „10,0 millió forint” (uo.; mintha a „millió” nem volna elég a hat zérus helyett).

Ellenőrizetlen írású szórólapon is találunk tizedesvessző helyén pontot (EURÓPA CSILLAG '90): 1.599.-Ft + 75.-DM. Helyesen: *1599 Ft + 75 DM*, pontok és zavaró kötőjelek nélkül.

Pont választja el (az AkH. 1954. 438. és 1984. 299. és 265. e) szabálya értelmében) az időpontot jelölő óra számát a percekétől: *10.35*, *12.04-kor* stb. Ez a jelenlegi számírási rendszerben egyértelmű, és ezért zavaró, ha az ezrest is ponttal jelöljük. A pont után nem százaz és nem is tizednyi nagyságrend következik, hanem hatvanad. Persze szövegben itt is fölöslegesek a zérusok: „17.00 óra után” (Rádió- és Televízióújság 1993. ápr. 26. Kedves

Olvasók!); „Az adás kivételesen 20.00 órától kezdődik.” (Uo.: Műholdtöltte.) A percek 00 jelét csak táblázatokban, egyéb percek számjegyei alatt kell kitenni.

4. Semmiképp sem követendő az a külföldi gyakorlat a kekezés számolásában, melyet már Grétsy László is szóvá tett (Kossuth rádió, Édes anyanyelvünk, 1995. ápr. 30. 8.24): az óra + nap + hónap + év sorrend. Idegen eredetű postabélyegzőn, számlabélyegzőn találni néha ilyeneket. Annymira természetes és ésszerű a nagyobb egységektől a kisebbek felé haladó sorrend, hogy nemzetközi szervezetek (akár az UNESCO) útján inkább az országok közti gyakorlatba kellene átvinni a másfél száz éve bevált magyar gyakorlatot: év, hó, nap. Az idegen sorrendű bélyegzőket pedig minél előbb át kellene állítani a helyes magyar sorrendre. Ez van összhangban a hindu—arab eredetű számjegyírással, mely világszerte használatos.

5. Teljesen szabálytalan és voltaképpen téves az indexszámmal írandó m^2 mértéknév helyett az ilyen rövidítés: *nm*. Ez ugyanis nanométert jelent (a milliméternek ezermilliomod részét), és elsősorban a sugárzások hullámhosszának egységeként használják. (Ha így hirdetnek egy lakást: „76 nm-es”, arra azt szoktam mondani, hogy abban még egy bolha sem férne el.) Álpon-toskodás az ilyen ármegjelölés: „6.000,—Ft/nm” (Budavár—Rózsadomb—Budakeszi Szuperinfó '95. aug. 25), mert az ár feltüntetésében fölösleges a vessző és a mínuszjel, a területmérték viszont pontatlan, mert a négyzetméter jele: m^2 . Az idézett hirdetőújságban az indexszám kisebb nagyságára is volna megfelelő betűméret, mert ez a hirdetés meglehetősen nagy szedésformában jelent meg. Vannak újságok, ahol sokkal kisebb szedésben is ki tudják alakítani a még kisebb indexszámot. (Pl. a Budai Polgár apróhirdetéseiben, korábban a Budapesti Extra számaiban.) Az sem baj, ha az indexszám (itt voltaképpen hatványkitevő) azonos betűnagyságú, ahogy az írógépen szoktuk írni, felsoros emeléssel. Ha az emelés is elmarad, az már zavaros szedés mód: „150m2” (Bp. Extra 1990. 38. hét 14).

A *négyzetméter*-nek hibás „nm” rövidítése, eredetét tekintve, kevert forma. A *négyyszögöl* rövidíthető „nöl” alakban, mert csupa magyar elemből áll, és a szabályosabb *n-öl* helyett a kötőjel nélküli írás sem okoz értelmezési zavart. A *négyyszög* tulajdonképpen itt is négyzetet jelent, de a méterrendszerben kifejezett mértékegységek nevében jobban ragaszkodunk e síkidom szabatos (Dugonics András óta használatos) nevéhez. A *négyyszög* fogalmába nem csupán a négyzet tartozik. (Az azonban hiba, ha rossz helyen van a kötőjel: „415 nöl-es” — Budai Polgár 1993. jún. 22. Helyesen: *n-öles*.)

Ha nem rövidítjük, magyarul kell kiírni az egész szót: *négyzetméter*, akkor is, ha számjegyek állnak előtte, pl. 1480 *négyzetméteres* (Magyarország

1989. aug. 11.).

6. Bonyolítja a számok írását a nem 1-es nagyságrendű számegységek mértéknévszerű használata. A *százalék* eredetét tekintve '100 közül 1'; valószínűleg rendszerint annyi, mint 'századrész'. Arányszámokban, statisztikákban annyira bevett egységként kezelik, hogy kisebb részét tizedes tört alakjában írják, pl. *5,5 százalék*. Pedig ez voltaképpen 55 ezrelék. Ahol nem kötelező a százalék szerinti arányok feltüntetése, ott a nem kerek százalékokat — ha ilyenek vannak többségben — ajánlatosabb ezrelékben kifejezni. Az 1,5 (egy egész öt tized) százalékot még könnyen *másfél százalék*-nak mondjuk, de a fél százaléknál kisebb arányszám megnevezése (*tized százalék*) nehézkes, túl bonyolult.

7. Tízes számrendszerünk nagyobb egységei az ezer és a millió:

$10^3 =$	1000 = ezer
$10^6 =$	1 000 000 = (egy) millió
$10^9 =$	1 000 000 000 = ezermillió = 1 milliárd
$10^{12} =$	1 000 000 000 000 = 1 billió (= milliószor millió)
$10^{15} =$	1 000 000 000 000 000 = ezerbillió
$10^{18} =$	1 000 000 000 000 000 000 = 1 trillió (= milliószor billió) stb.

Ezt a 10-nek a harmadik és hatodik hatványára épülő számrendszert megbontja a *milliárd* szó használata. A sok infláció és tőkefelhalmozás világában érthető ennek a milliónál ezerszer nagyobb számegységnek a gyakorlata, de ha nem tudatosítjuk az 'ezermillió' jelentését, bonyodalmakat okozhat.

Fölöslegesen nehézkes az ilyen számnevekkel tarkított kiírás: „31 milliárd 784 millió dollár” (Magyar Fórum 1995. okt. 5. L. E.). Ez tudniillik röviden *31 784 millió* vagy 31 784 000 000, azaz harmincegyezer-hétszáznyolcvannégy-millió. (Amúgy sem ajánlatos folyton változtatni a számjegyeket és a számneveket egyetlen számban.) Kerek számban célszerű lehet: *25 milliárd* (uo.), de ha utána még milliók következnek, akkor rövidebb az *...ezer-... millió* megnevezés. Még cifrább a tizedelés: „33,034 milliárd” (harminchárom egész harmincnégy ezred milliárd) e helyett: *33 034 millió* (harmincháromezer-harmincnégy millió). — Ez meg éppenséggel alig érthető: „1,7 ezer milliárd jent” (Előre, București 1987. jún. 5. A XXI. század városa). Hiszen az ezer milliárd egyszerűen billió! Az adat számjeggyel pontosan: 1 700 000 000 000, azaz egybillió-hétszázezermillió.

8. Egységnek tekinthető a *századmásodperc*, az *ezer forint* (Helyesírási kézikönyvtár 1988. 176: E Ft), *millió forint* (HKsz. 423: M Ft), *milliárd forint*

(uo.: Mrd Ft). A *század másodperc* persze írható külön is, de az „ötszázad másodperc” írásmód (Esti Hírlap 1988. júl. 18. Sirokmány Lajos: Matematikusok újítása) félrevezető, hiszen a másodpercnak az ötszázad ($1/500$) részét jelenti, vagyis 2 ezredmásodpercet: $\frac{1}{500} = \frac{2}{1000} = 0,002$ sec. Alighanem *öt század másodperc*-et akart a szerző írni, ezt pedig írhatjuk *öt századmásodperc*-nek is: $\frac{5}{100} = \frac{1}{20} = 0,05$ sec (= 50 msec, azaz millisecundum, vagyis ezredmásodperc). Az AkH. 1984. 291. szabálya, mely szerint a jelzői használatú törtszámneveket egybeírjuk (*kétharmad rész, háromnegyed óra*), kiegészítésre szorul, mert az egybeírás nem alkalmazható akkor, ha a sorszámnév alapszava számjelzőjével egybeírva egyetlen számot jelent, mivel utótagja a *tíz* valamelyik hatványa, hiszen *három ezred méter* ($0,003$ m = 3 mm) más, mint *háromezred méter* ($1/3000 \approx 0,000333$ m = 0,333 mm).

Az *ezer forint* csak rövidített alakban tekinthető egységnek. Olvashatatlan az ilyen számírás: „4000 ezer forint” (Magyar Hírlap 1987. márc. 18. Tapolcai Városgazdálkodási Üzem). Négyszer ezer forint? Még ha egyben volna az „ezerforint”, akkor érthető volna a szám nagyságrendje. (Ennek *eFt* írásmódja szokásban volt, de a Helyesírási Bizottság az *E Ft* formát fogadta el.) Így számnévként kiírva azonban igen körülményes és homályos. Ha a szövegben egyébként nincs szó ezerforintos egységekről, akkor ez bizony négymillió forint! (4 000 000 nem is hosszabb, mint a betűvel való *ezer*, és teljesen egyértelmű.)

Pénzen kívül az ezernek *e* vagy *E*, a milliónak *m* vagy *M* rövidítése ritka, nem szokásos. Szinte érthetetlen, ha még pontot sem tesznek utána. Lexikonokban néha előfordul: „30,5 e. km² ... 9,9 m fő ... 1 m. lakos” (Rádió- és Televízióújság 1987. júl. 8. Belgium — Mikrolexikon). Mégis furcsa az ilyen tizedes tört, mely 1-nél nagyobb számot jelent. A „30,5 e.” pontosan 30 500 (harmincezer-ötszáz), a „9,9 m” alighanem 9 900 000 (kilencmillió-kilencszázezer); csak az „1 m.” volna pontosan kiírva hosszabb: 1 000 000 (egymillió).

9. Az *ezer*, *millió* szónak számjegy utáni kiírása a nullák helyett csupán szájbarágás, néha egy-két n-nyi helynyerés. De tizedes törtek után a törtszámnév egészen zavaró: „66,29 század és a 94,9 tized megaherzes” (Magyar Hírlap 1987. júl. 1. Körzeti rádióstúdiót avattak Szegeden). Hiszen 66,29 annyi, mint hatvanhat egész huszonkilenc század. Vagy talán itt „huszonkilencszázad század”? (A hibásan szedett egység neve helyesen: megahertz.)

Újságíróinknak és korrektoraiknak nem ártana jobban elmélyülni a 4., 5. osztályos számtanban és a magyar helyesírás szabályaiban. Tanulóink figyelmét pedig ebben a korban és az idősebb korosztályokban is fel kell hívni arra, hogy nem minden helyes, amit nyomtatva látnak, az ellenőrizetlen

plakátok, hirdetőújságok pedig éppenséggel tele vannak hibákkal.

Dicséret illet azonban néhány olyan újságot, ahol meglehetősen gondosan ügyelnek a szabályos helyesírássra, így a mi II. kerületünkben terjesztett Budai Polgárt, amelyben még az apróhirdetések helyesírása is úgyszólván kifogástalan.

Ez az először 1996-ban megírt tanulmány azóta sem veszített időszerűségéből. Példái többnyire régebbi keletűek ugyan, de a kifogásolt írásmódok ma is élnek, a *milliárd* is egyre terjed, nehezítve nem csupán a helyesírást, hanem a nagy számok közti pontos eligazodást is.

Helyesírás és számítógép

Lehet tanulni helyesírást számítógépen is? A HUNOR [Hungarian Orthography] programcsalád¹ kidolgozása ilyen céllal történt. E hat részből álló programcsomag felépítése követi A magyar helyesírás szabályai 11. kiadásának szerkezetét és szabályait. Az AkH.¹¹ 299 pontját a HUNOR mintegy kilencvenszázalékos feldolgozottsággal tudja kezelni, feladatokba építve megjeleníteni. Adatbázisa, amelynek alapja javarészt a Helyesírási kézisztár (FÁBIÁN—DEME 1988) és az 1994-ben példaanyagában módosított szabályzat, körülbelül 4000 nyelvi egységből (szótó, szóalak, toldalékok) áll. A program ebből az adatbázisból generálja a véletlenszerű válogatással előállított kérdések megszerkesztéséhez szükséges nyelvi egységeket.

Tematikusan a következő alprogramok között választhatunk feladatot (1. ábra).

Az **Alapelvek** témakörben összegezésszerűen találkozunk helyesírásunk legfontosabb alapelveivel, tehát tárgyalja a program a kiejtés szerinti, a szóelemző, a hagyományos és az egyszerűsítő írásmódot. A megoldásra kínált feladatok a **Szabályismeret**, amelyben a helyesírási alapelvek meghatározásának felismerése a feladat, valamint a **Feladatciklus**. Ez utóbbiban ötféle típusfeladat ismétlődik.

Bontsd elemeire!

Fonetikusan átírt szavak, szóalakok elemeit kell meghatároznunk: *[mektagattok]* — *megtagadtok*.

Rejtőzködő szavak

A rejtőzködő szavak egy-egy másik, eltérő írásmódú és jelentésű szót is magukban rejtnek. Ezeket kell meghatároznunk: *lebbencs* — *lebbents*.

Utasíts!

Ez a feladat a kijelentő módú szóalaknak megfelelő felszólító módú igealakot képezteti: *fogódzunk* — *fogóddzunk*.

¹A programfejlesztés a Fővárosi Oktatástechnológiai Központ megbízásából és részben az OTKA támogatásával történt. A munka Arany díjat kapott a HUNDIDACT '95 III. nemzetközi oktatási, oktatástechnikai képzési kiállítás és konferencia díjversenyén 1995-ben.

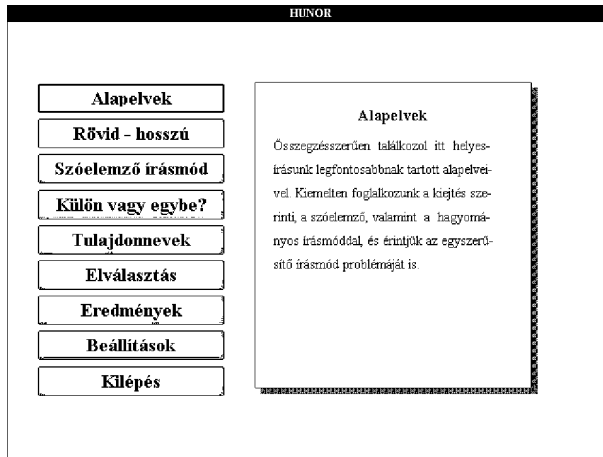
Hagyományőrző családneveink

A kiejtés szerint megjelenített régies családnevek írott alakjával kell felelnünk: [verbőci] — *Werbőczy*.

ly vagy j

Válaszul csak annyit kell megadnunk, hogy a szóban üresen hagyott helyre melyik mássalhangzó kerülhet: *dato.a* — *ly*.

Ha jó a megoldásunk, mindegyik gyakorlat rákérdez a szó írásában érvényesülő helyesírási alapelvre is.

1. ábra.

A **Rövid-hosszú** program témája a rövid és a hosszú magánhangzók és mássalhangzók írása szavakban, szópárokbán és mondatokban.

A **Magánhangzók** feladat során ilyen utasításokat kapunk:

Pótold a hiányzó magánhangzót!

A szóból hiányzik egy magánhangzó, ezt kell beírunk: *kerület*.

Pótold a hiányzó magánhangzókat!

Olyan szópárokbán kell pótolnunk a magánhangzót, amelyekben annak többi időtartama megváltozik: *kút* — *benzinkút* — *benzinkutas*.

Pótold a hiányzó magánhangzó(ka)t!

A hangzók pótlása mondatokban is történhet: *Addig nyújtózkodj, ameddig a takaród ér!*

A **Mássalhangzók** feladatot választva pedig a következő utasításoknak kell megfelelnünk:

Írd be a szót!

Egyes szám második személyű felszólító módú igealakokat kell képeznünk: *mond* — (Te) **Mondd** el a mesét!

Írd be a szót! Múlt idő vagy műveltető ige jelen időben?

A mondat értelmének megfelelően vagy a kijelentő mód múlt idejű vagy a műveltető ige jelen idejű alakjával kell a mondatot kiegészítenünk: *épt* — *Idén a kőművessel házat épített*.

Pótold a hiányzó mássalhangzó(ka)t!

A szóból hiányzik egy vagy több mássalhangzó, ezeket kell beírunk: *ballonkabát*.

A **Szóelemző írásmód** témakörben a mássalhangzók találkozásának, az alkalmazkodásnak a tipikus eseteivel foglalkozhatunk a következő feladatok szerint.

Állapítsd meg, melyik törvényszerűség érvényesül!

Azt kell megállapítanunk a szóról, hogy az alkalmazkodás melyik kategóriájába tartozik: *botja* — *összeolvadás*. Előfordulhat, hogy a szóalakban nincs semmiféle változás.

Tegyél a szóhoz -val/-vel ragot!

A -val/-vel ragot tipikusan végződő alapszavakhoz tesszük hozzá: *fix*, *fürj*, *kilogramm*, *gally*, *kuvasz*, *padisah*, *méh*.

Képezd az ige felszólító módját a megfelelő számban és személyben!

Ebben a feladatban a leírt szabályok segítségével a program előállítja a *t* (*fest*) és az *s*, *sz*, *z*, *dz* végű igék (*keres*, *játszik*, *vadászik*, *hoz*, *edz*) felszólító módjának teljes paradigmáját, és ennek alapján képezteti velünk az általa kiválasztott igealakokat: *alanyi ragozás*, *többes szám 1. személy* — *vadászik*—*vadásszunk*.

A **Külön vagy egybe?** programmal a külön- és az egybeírás kérdéseit és a kötőjel használatát gyakorolhatjuk. A következő feladatok között választhatunk:

Írd le helyesen!

A szót a helyesírási szabálynak megfelelően kell alakítani: *rejte*k + *hely* — *rejte*k*hely*.

Válaszd ki, hogyan írjuk!

A megjelenő szóról azt kell eldöntenünk, hogy egybe-, külön- vagy kötőjellel írjuk: *lót* + *fut* — *lót-fut*. A helyes válasz után azt is meg kell állapítanunk, milyen helyesírási szabály szerint történt a besorolás.

Párosítsd össze!

A szóértelmezés kapcsán kiderül, hogy meg tudjuk-e állapítani a szavak jelentése és írása közti összefüggéseket: *kiskereskedő*—*kis kereskedő* — *'kiskereskedelemmel foglalkozó személy*—*kicsire nőtt kereskedő*'.

Írd le helyesen!

Ebben a feladatban az összetett szavakból álló szó párok, ill. nem állandósult szókapcsolatok helyes formáját várja a program: *vadas + kert*—*vadas + hús* — *vadaskert*—*vadas hús*.

A **Tulajdonnevek** témakörben a személynévek, a földrajzi nevek, az intézménynevek és a kitüntetések, díjak, címek írását tárgyaljuk. A feladatmeghatározásoknak megfelelően kell az alapszavakat vagy szóalakokat átalkítanunk.

A **személynévek** esetén:

Képezd a szó -val/-vel ragos alakját!

Mariann — *Mariannal*

Lásd el -i képzővel az alábbi főnevet!

Madách — *madáchi*

Képezz tulajdonnevet az alábbi szóból!

newtoni — *Newton*

Tedd a szóhoz a -féle vagy a -szerű utótagot!

Paál László — *Paál László-szerű*

Írd le helyesen!

BÁTHORYFEJEDELEM — *Báthory fejedelem*

A **földrajzi nevek** esetén:

Lásd el -i képzővel az alábbi főnevet!

Kék-Nílus — *kék-nílus*

Képezz tulajdonnevet az alábbi szóból!

balatonalmádi — *Balatonalmádi*

Az **intézménynevek** esetén:

Lásd el -i képzővel az alábbi főnevet!

Lukács fürdő — *Lukács fürdői*

Képezz tulajdonnevet az alábbi szóból!

állami biztosítói — *Állami Biztosító*

Írd le helyesen!

BUDAPESTINEMZETKÖZIVÁSÁR — *Budapesti Nemzetközi Vásár*

A **díjak, címek** esetén:

Írd le helyesen!

HELYESÍRÁSIKÉZISZÓTÁR — Helyesírási kézikönyvtár

Tedd a szóhoz a -beli képzőszerű utótagot!

Nyugat (folyóirat) — *Nyugat-beli*

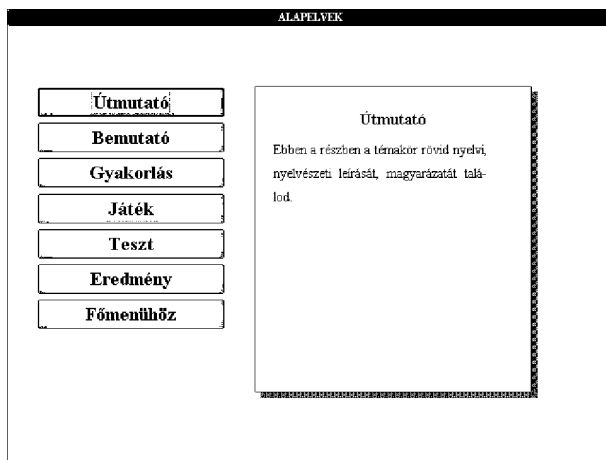
Az **Elválasztás** témakörben az elválasztás kritikus eseteivel foglalkozhatunk. A feladat:

Válaszd el a szót a színessel írt részen belül!

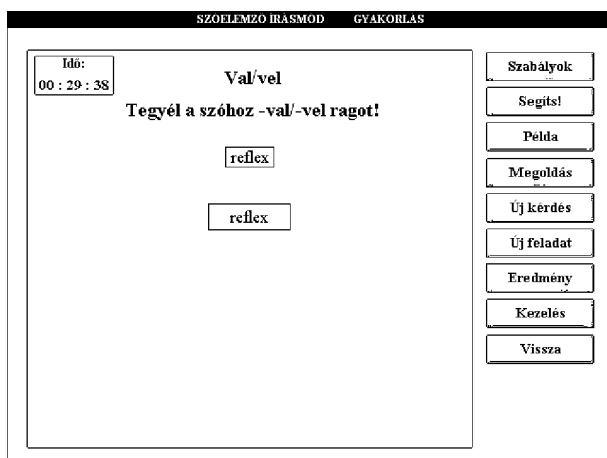
A színessel kijelölt szórészt az elválasztás szabályainak megfelelően kell átalakítanunk: *títkolódzik* — *títkoló-dzik*.

A programcsomag szerkezete, menürendszere egységes. Valamennyi témakör tartalmazza az útmutató, a bemutató, a gyakorlás, a játék, a teszt és az eredmények részeket (2. ábra).

Az **Útmutatóban** a témakör rövid nyelvi, nyelvészeti leírását találjuk. A **Bemutató** részben bemutatjuk a feladat megoldásának egyes lépéseit.

2. ábra.

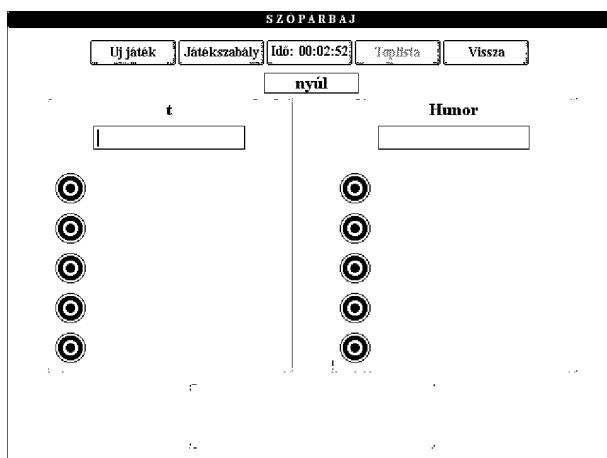

3. ábra.

A **Gyakorlás** részben (3. ábra) mélyíthetjük el ismereteinket. A gyakorlás során lehetőségünk van a témához kapcsolódó nyelvtani szabályok tanulmányozására (Szabályok). A feladat megoldása közben kérhetünk segítséget is. Ez lehet egy a megoldásban segítő szabály (Segítség!) vagy példaszó (Példa). Ha nem tudjuk a választ, kérhetünk megoldást is (Megoldás). Feleletünket a program mindig értékeli. Ha jól válaszolunk, kérhetjük a következő kérdést (Új kérdés). Rossz válasz esetén vagy megkapjuk a helyes megoldást, vagy feladattól függően maximum kétszer újra próbálkozhatunk.

A **Teszt** részben ellenőrizhetjük tudásunkat. Huszonnégy kérdésre kell válaszolnunk. A kérdések azonosak a gyakorlásban megismert feladatokkal. Válaszadás közben nincs lehetőségünk a témához kapcsolódó nyelvtani szabályok tanulmányozására. Nem kérhetünk segítséget és példaszót. Az értékelést a teszt végén láthatjuk százalékosan és egy olyan táblázatban megjelenítve, amely felsorolja a kérdéseket, a rájuk adott válaszokat, azok minősítését, valamint a hibás válaszok javításait.

Mindegyik témakörnek van **Játék** része. Ezek a nyelvi játékok tartalmukban követik, kiegészítik a gyakorlás feladatait.

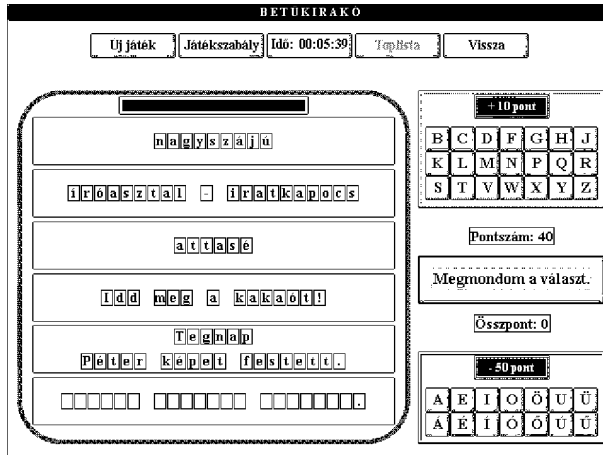
4. ábra.

A **Szópárhaj** játékban (4. ábra) olyan szavakkal játszunk, amelyeknek többeli magánhangzója megrövidül az alapszóéhoz képest. A program kiír egy úgynevezett alapszót (*nyúl*). Erre kell válaszolnia előbb a játékosnak (pl. *nyulak*), majd a HUNOR-nak (pl. *nyuszi*). Ha a válasz jó, a játékos dicséretet kap. Nem fogadható el azonban a válasza akkor, ha az nem felel meg a játékszabályoknak, vagy ha a szó már szerepelt a beírtak között.

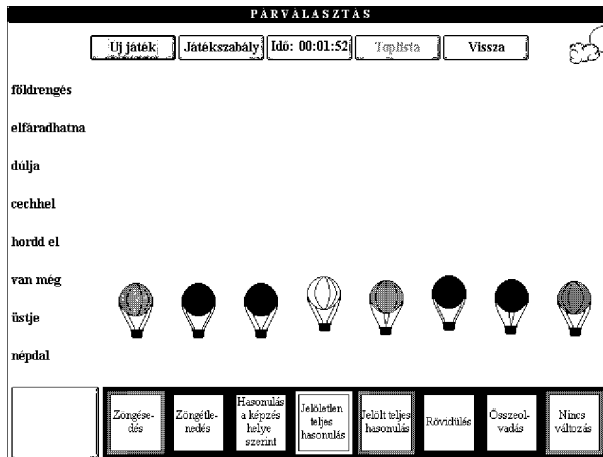
A **Betűkirakó** játékban (5. ábra) hat különböző, betűkre tördelt szót, szópárt vagy mondatot kell egymás után megfejtenünk.

A rejtvény betűi nem láthatók. Ezekre egy mássalhangzó- és egy magánhangzó tábláról tippelhetünk. Ha a tipp jó, azaz jó betűt választottunk, akkor az éppen megfejtés alatt levő rejtvényben a betű az összes lehetséges helyen megjelenik.

A **Párválasztás** játékban (6. ábra) nyolc szót kell hozzárendelnünk az alkalmazkodás egyes eseteihez, amelyeket különböző színű, mozgó léghajók szimbolizálnak. A hozzárendelés úgy történik, hogy az egérrel megfogjuk az egyik szót, és rámozgatjuk a megfelelő színű léghajóra. Ha a választás jó, a léghajó leereszkedik a starthelyre. Ha a választás rossz, a léghajó leesik.

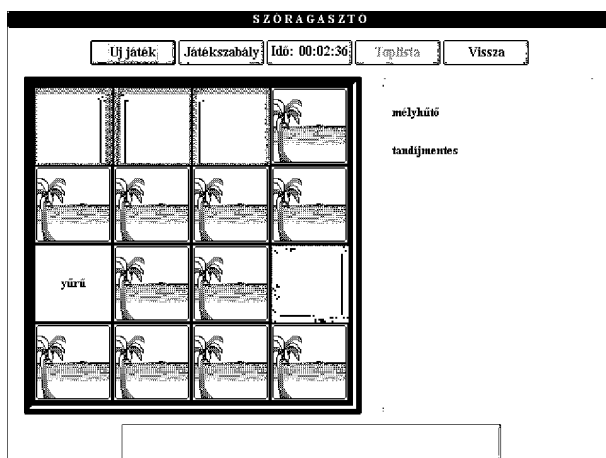

5. ábra.

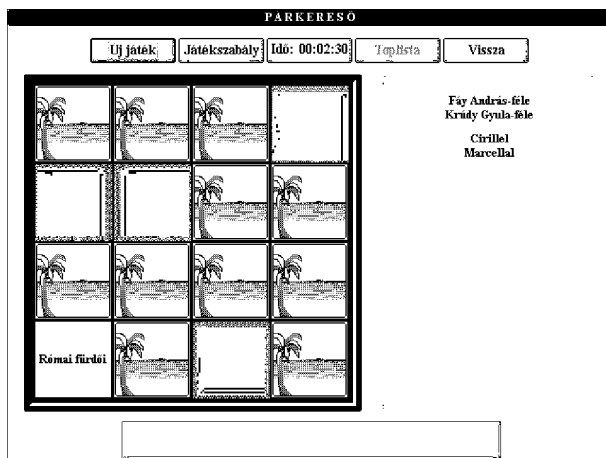
6. ábra.

A **Szóragasztó** játékban (7. ábra) tizenhat kártyalapon nyolc szabálytalanul kettétört szót rejtettünk el a kártyák hátoldalán. Ha az egérrel rákattintunk egy kártyalapra, az megfordul, és láthatóvá válik a szótöredék. Egyszerre csak két kártyát tudunk megfordítani. Ha a rajtuk levő szótöredékek összekapcsolhatók egy-egy értelmes szóvá, akkor a kártyák eltűnnek a játéktábláról, és a teljes szó megjelenik a szótáblán.

7. ábra.

A **Párkereső** játékban (8. ábra) tizenhat kártyalapon tizenhat különböző tulajdonnevet helyeztünk el a kártyák hátoldalán. Az egérrel egyszerre két kártyát tudunk megfordítani. Ha megtaláljuk azokat a szópárokat, amelyeket azonos helyesírási szabály szerint kell írunk, akkor a kártyák eltűnnek a játéktábláról, és a szópárok megjelennek a szótáblán.

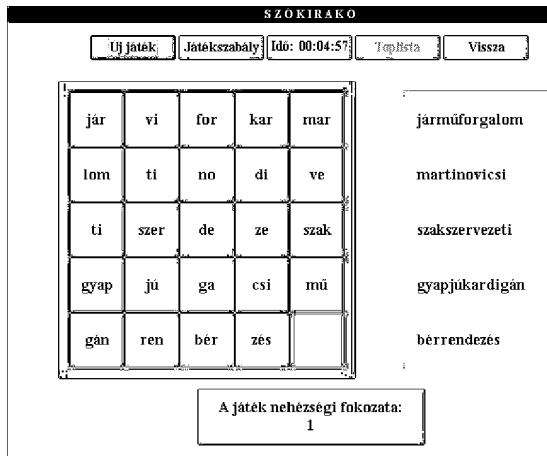
8. ábra.

A **Szókirakó** játékban (9. ábra) a program négy darab öt szótagú és egy darab négy szótagú szót ír ki szótagolva egy ötször ötös táblán. A szótagok összekeverve jelennek meg a játéktáblán, és a játék nehézségi fokozatától függően láthatók vagy nem láthatók a szótáblán. Ha a nehezebb fokozatot

választjuk, a program jobban összekeveri a szótagokat. Ha egy szótag színes betűkkel jelenik meg, ez azt jelenti, hogy a helyén van. Csak az üres mező melletti szótagokat tudjuk mozgatni az egérrel.

Mindezekén túl a programcsomag tartalmaz olyan elemeket, amelyek segítségével rugalmasabbá válik a vele való munka. Lehetőség van például a gyakorlás, a teszt és a játék idejének beállítására. A „színek” menüpont másik, tetszőleges színvilág kialakítását biztosítja. A gépelés egyszerűsítése érdekében mindenütt megjeleníthető a billentyűzet képe.

A programcsomag használata azonban nem igényel különösebb számítástechnikai felkészültséget a Windows alapismereteken kívül. A program interaktív. Ha elindítjuk, egészen a kilépésig rugalmasan irányítja, segíti munkánkat. A tananyag mélyebb elsajátítása érdekében szintezetten biztosítja a tanulás, a gyakorlás, a játék és az ellenőrzés lehetőségét.

9. ábra.

A programot mindazoknak ajánljuk, akik a magyar helyesírással kapcsolatos ismereteiket szeretnék pontosítani, elmélyíteni. Feltételezésünk szerint az ilyen jellegű korrekcióban a HUNOR igen hasznos szerepet kaphat. Ezt a tesztelések is igazolták.

Egy témakör feldolgozására átlagosan három számítógépes és egy-két hagyományos tantermi órát tervezünk. Ezek persze nem kötelező számok. Mindig a felhasználói kör, az egyén, a csoport, az osztály felkészültsége dönti el a *mit?*, *mennyit?* és a *hogyan?* kérdését. A témakörök felépítése nem lineáris. Jó eredményt elérni nem úgy lehet, hogy sorban, egymás után megoldunk meghatározott számú feladatot. Azon túlmenően, hogy minden egyes

kérdést jól kell megválaszolni, az a fontos, hogy az általános szabályszerűségeket reprezentáló, az adatbázisból témaközpontúan, de véletlenszerű gyakorisággal választott mintaanyagból sikerüljön leszűrni azokat a szabályszerűségeket, amelyekre a HUNOR is épül, és amelyek egyúttal alapját képezik a további, a gépben már nem szereplő szavak, mondatok helyesírásának.

A feladatok megoldásának eredményességéről folyamatos tájékoztatást kapunk. Jónak mondhatók a teljesítmények akkor, amikor a teszteket a program ajánlotta időn belül rendszeresen 80—90% között sikerül megoldanunk. Ezeket az eredményeket más oldalról is célszerű megerősíteni. Ezért tartjuk lényegesnek, hogy témától függően a számítógépes órát előzze meg vagy kövesse hagyományos óra is. Szükség van az előkészítésre és az összegezésre, az újabb emberi visszacsatolásra, a feladatlapokra, a tollbamondásokra és az egyéb gyakorlatokra. Csak a komplex módszertől várhatunk minőségi változást.

Aki nem ismeri a programot, vagy egyedül tanul, célszerű élni a menü kínálta sorrendiséggel: útmutató, bemutató, gyakorlás, játék, teszt. Természetesen választható más sorrend is. Kezdhetjük a munkát egy ismereteket felmérő előtesztel, ami után belépünk a gyakorlásba, és onnan a későbbiekben újra visszatérünk a tesztbe. Elképzelhető, hogy versenyszerűen csak a tesztekkel vagy csak a játékokkal foglalkozunk. A program biztosítja a szabad választást.

Nyilvánvaló az is, hogy az egyes témákhoz vissza lehet térni más szempontú megközelítés szerint. Az összetett szavak helyesírása például szorosan kötődik az összetett szavak szerkezeti és alaki kérdéseihöz. A szóelemző írásmód, a helyesírási alapelvek jól segíthetik a morfémaelemzést és a hangtan tárgyalását.

Nagyon fontos az is, hogy a számítógépes gyakorlatok általános tartalmi és formai fegyelemre nevelnek. A gép butaságából vagy éppen intelligenciájából következik, hogy nekünk mindig pontosnak kell lennünk. Téveszteni lehet, de a hibát, ha barátságosan is, mindig jelzi a program.

A továbbiakban Rottkel Juditnak, a budapesti Corvin Mátyás Gimnázium és Műszaki Középiskola tanárának a beszámolójából idézünk néhány gondolatot (ROTTKEL 1995. kézirat). Az iskolában a HUNOR féléves használat után a következő eredményeket mutatta. „Olyan tanulókkal kedveltettük meg a nyelvtant, akik eddig nehezen boldogultak vele, és ezért nem is nagyon szerették. Nehezen érthető nyelvi problémákat tudtunk közelebb hozni a tanulókhöz. A sok gyakorlófeladat igen szemléletessé tette a szabályszerűségeket, miközben a tanulók szókincse is alaposan bővült. Sok szóról derült ki, hogy bármennyire gyakori is, a jelentése mégsem közismert. A játé-

kok megoldása közben szinte észrevétlenül rögződtek a fogalmak. A tanulók ellenőrizni tudták önmagukat, szó szerint kommunikáltak a géppel, vitatkoztak vele. Közben igényelték a tanár segítségét is, bizonyítva azt, hogy a számítógép beiktatása nem rontja a tanár-diák kapcsolatot. A program használata közben egymást segítő szellemiség alakult ki a közösségben. A nehezen fegyelmezhető, az órai munkát nem túlzottan kedvelő diákok is lelkesen dolgoztak. Mindezen pozitívumok tudatában vetélkedőt rendeztünk a HUNOR-ból. Az osztályselejtezők után a legjobb tizennyolc tanuló vett részt az iskolai versenyen. Öt feladatcsoportból egy-egy tesztet és a Betűkirakó játék egy sorozatát kellett megoldaniuk. Az eredmény igen tanulságos volt: első helyezést egy negyedikes gimnazista, második helyezést egy első szakközépiskolás diák ért el.” Ismereteink szerint az első HUNOR-vetélkedőt újabbak követik ebben az iskolában. A tanulók számára pedig már magától értetődő tény, hogy a helyesírás tényleg (meg)tanulható a számítógéppel.

Helyesírás-tanítás, helyesírási versenyek

Megtanulható, megtanítható-e a helyesírás?

(Helyesírásunk logikája)

Gyakran találkozunk azzal a véleménnyel, hogy romlik a magyar nyelv, s indokolásul, részletezésként felhozzák a töméntelen helyesírási hibát, a hardarást, a nyelvi durvaságot, a trágárságot és még sok mindent. E cikkben — a kötet jellegéből következően — nem foglalkozhatom sem az általános minősítéssel (a romlással; csak jelzem ezúttal is, hogy nem értek vele egyet), sem a helyesíráson kívüli részletekkel. Csupán az általános gondra kívántam utalni a felsorolással.

A helyesírás színvonalával valóban baj van. Nem érdemes itt részletezni a baj területeit, ezek nagyjából ismertek. Inkább arra utalok, hogy a helyesírásnak (mint általában is a nyelvi formának) az emberek többségénél nincs meg a becsülete. „A tartalom a fontos; nem érdemes ilyen (nyelvhelyeségi, helyesírási) apróságokon fönnakadni; az a lényeg, hogy megértsük egymást (mármint a közléseket, közleményeket)” — ilyenféle megjegyzésekkel találkozunk minduntalan. E véleményeknek látszólag ellentmondanak azok a vizsgálati eredmények, melyeket TERESTYÉNI TAMÁS az Élőnyelvi tanulmányok 3. kötetében, 1990-ben publikált. Ezek szerint egy 850 fős felmérésben — az érvényesüléshez fontosnak ítélt tényezők sorában — a helyesírási készség (egy tizedes beosztású négyfokozatú skálán) az ötödik helyen volt (3,31-dal), megelőzve hét egyéb tényezőt, köztük a 8. helyen álló helyes és választékos beszédkésztséget (3,23-dal). Azért mondom, hogy látszólagos ez az ellentmondás, mert a helyesírás 12 tényező közt a középtájon van, s a fontosság felismerése még nem jelenti a gyakorlati megvalósítást.

A helyesírás alkalmazását, megtanulását illetően széles körben **él két téves, illetve lefegyverző nézet:** a helyesírás készség dolga, illetve elsajátíthatatlan, mert az Akadémia szüntelenül változtatja. Hogy mennyire **nem készség dolga**, hanem lényegében logikus és koherens szabályok megértésétől és megtanulásától függ, azt szeretném a továbbiakban kifejteni. Hogy a **szüntelen változtatás** miben áll, arra most térek ki.

A magyar helyesírás szabályai című, az MTA Helyesírási Bizottsága által kidolgozott szabályzatnak 1984 változatlanul óta a 11. kiadása van érvényben. A 10. kiadás (1954) óta éppen 30 év telt el. Azóta csak példaanyagában dolgozták át a lenyomatokat. A szabályok tehát 1984 óta változatla-

nok. Hogy a tíz átdolgozás sok-e, sűrű változást jelent-e, megítélés dolga; de van egy nagy-nagy előnye: a magyar helyesírás jól követi a nyelv mozgását, változását. S mivel helyesírásunk **lényegében a szóelemek hangzásán** alapszik, a köznyelvi kiejtés változásainak követésével ugyancsak segítségére van az alkalmazóknak. Gondoljunk csak az e magatartástól távol eső német vagy francia, sőt a még távolabbra eső angol helyesírásra.

Milyen terjedelműek, milyen széles használati kört érintenek a változások? Az 1920-as, 30-as években megesett ugyan, hogy a szabályzat egy-egy új lenyomatában egy-egy szó írásformáját majdhogynem ötletszerűleg megváltoztatták, de nagyobb változtatásokra elég ritkán került sor. Vegyük szemügyre a legutóbbi két szabályzatot, mi lényeges dolog változott bennük:

1954	1984
— út, utca, tér (<i>Rezeda-utca</i> → <i>Rezeda utca</i>)	— hidak (<i>Erzsébet-híd</i> → <i>Erzsébet híd</i>)
— a <i>dz</i> , <i>dzs</i> kettőzése (<i>lopódzzon</i> → <i>lopóddzon</i>)	— a <i>dz</i> , <i>dzs</i> elválasztása (<i>lopód-zik</i> → <i>lopó-dzik</i>)
— összetett idegen szavak elválasztása (<i>kon-gresszus</i> → <i>kong-resszus</i>)	— összetett idegen szavak celválasztása szaknyelvekben (<i>kartog-ráfia</i> → <i>karto-gráfia</i>)
— egy-egy szó (<i>bűnhődik</i> → <i>bűnhődik</i> , <i>szőlő</i> ~ <i>szöllő</i> → <i>szőlő</i>)	— egy-egy szó (<i>zsüri</i> → <i>zsűri</i> , <i>flanell</i> → <i>flanel</i> , <i>nylon</i> → <i>nejlon</i>)

Tehát újra mondom, hogy csak a legfontosabb változásokat emeltem ki, s lám — egy egészen rövid megfontolás alapján is belátható — mennyire nem gyakoriak! Az utcanevek, hidak nevei még egyszer-egyszer előfordulnak (az utóbbiak is inkább Budapesten), de a többi vajon hányszor, mondjuk egy hét vagy egy hónap alatt egy átlagember írásaiban? Így hát aligha lehet mondani, hogy állandó és megjegyezhetetlen a változás. Inkább a restséget, a figyelmetlenséget tapasztalom minduntalan a tanárjelöltek s az újságíró-gyakornokok munkáiban; nagyon gyakran pl. a *dz* hibás kettőzésében (*ddz* helyett *dzz*); mert 18-20-28 éves fiatalok *hivatalosan* nem találkozhattak a *dzz* formával. Alig merem leírni, hogy e hiba oka nyilvánvalóan tanítóink, tanáraink mulasztása.

Pedig más oldalról azt tapasztalom, kollégáink szeretnek a helyesírással foglalkozni, de azt kell mondanom, nem jól, nem helyesen. Nem mutatnak rá

a szabályok logikájára, a helyesírás értelemtükröző jellegére, s nagyon szeretnek a *kivételeken* nyargalni. Holott mondjuk a *Holt-Tisza-berek*, az *Alsó Dunára dűlői* forma vagy a *csimpolya*, *csepű* szó írását a tanárnak kell tudnia, a diáknak nem, illetve mindkettőjüknek elegendő, ha annyit tudnak, hogy nem tudják, s ha százévenként egyszer leírják őket, meg kell nézniük a szótárban. Ami azonban a helyesírás logikáját illeti, a szabályok rendszerét, azzal bizony alaposan kellene foglalkozni. Az 1994/95. évi középiskolai tanulmányi verseny egyik témája volt a magyar helyesírás logikája. Kaptunk e tárgykörben — kellemes meglepetésként — mintegy negyven pályaművet. Sok tanuló jegyezte meg — ki bánatosan, ki keseregve —, hogy ilyesmiről, a helyesírás logikájáról, a szabályok belső összefüggéséről korábban nem hallott. Felfedezésszámba ment csaknem mindegyiküknek DEME LÁSZLÓ kitűnő tanulmánya, a Helyesírási rendszerünk logikája (MNYTK. 1965. 110).

Írásomban kerülni szeretném, hogy megismételjem DEME LÁSZLÓ fejtegetését. Tapasztalataim alapján szólok a helyesírás logikájáról, a vele elentétes nézetekről, gyakorlatról, s csak nagyon szükséges esetekben utalok DEME megállapításaira.

A torz iskolai helyesírási gyakorlat egyik jelenségének tartom a **helyesírási norma** dolgát. Nagyon népszerű tevékenység számos nevelőnk számára hibatípusok megállapítása és súlyozása. Ezekben van aztán mindenféle vitatható álláspont: súlyos hiba az *ly*—*j*-tévesztés, a tulajdonnevek nagybetűs kezdésének eltévesztése stb., nem súlyos a „vesszőhiba”. Holott ezeket pl. magam éppen ellenkezőleg ítélem meg: a *fojó* szót, *budapestet*, a *holt Tisza-berek* alakokat így, ebben a hibás formában is fölismerjük, tehát megértjük; a **vessző hiánya vagy a feleslegesen kitett vessző** ellenben megzavar. Ha hiányzik, továbbmegyek, s csak késve, bosszankodva jövök rá, hogy már más viszonyban járok; ha felesleges, megállok, szünetet tartok, s néhány mozzanattal később veszem észre, hogy becsaptak. Egy-két példa a sajtóból: „A magánkézbe adást az is befolyásolta, hogy miközben megteremtődtek a törvényi feltételek [vesszőhiány] és kiépült az intézményi háttér [vesszőhiány] a még eladható állami vagyonrészek iránti fizetőképes kereslet egyre zsugorodott.” — „A Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó Rt. állami tulajdonba [!] lévő 23 millió 281 ezer forintos üzletrészét az MRP-szervezetből [vesszőhiány] a társaság dolgozóiból és belföldi befektetőkből álló konzorcium vette meg.” Az első idézet mondata három tagmondatból áll, tehát a két megjelölt helyen vesszőt kellett volna tenni. A második mondatban halmozott határozók vannak, ezt ugyancsak vesszővel kellett volna jelezni. Az első mondat mutatja az *és* kötőszóval kapcsolatos, makacsul élő bizonytalanságot. Szinte képtelenség elérni, hogy társadalmi méretekben megjegyezzék, mikor kerüljön vessző az

és, s, meg, vagy kötőszó elé (akkor ti., ha tagmondatok között állnak), s mikor ne (ha halmozott mondatrészek közé kerülnek; „felsorolásban” — ahogy mondani szeretik). Lássuk ismét a sajtót: „Időpontot, vagy költségbecslést a miniszter nem adott.” — „Lovasfelvonulás, huszárbemutató, számos kiállítás, és vetélkedő tarkítja a programot.” Mindkét esetben törlendő a *vagy*, illetőleg az *és* előtti vessző.

Hibás és szintén makacsul él az a „szabály”, hogy a kötőszó elé vesszőt teszünk. Számúzi a logikát, verbalizmust ültet a helyébe. A vessző a tagmondatok között van, mert a kötőszó el is maradhat (pl. a kapcsolatos mellérendelő mondatok közt, az alanyi, tárgyi mellékmondatok előtt), s nem ritkán két (három) kötőszó is kerülhet egymás mellé, de nem közéjük, hanem a tagmondatok közé tesszük a vesszőt. Pl.: „*Elmehetsz a barátodhoz, de mert még hátra van a házi feladatod, csak egy órával később.*”

Mondataink tagolására, könnyebb megértetésére **egyéb írásjelek** is szolgálnak: a pontosvessző, a kettőspont, a gondolatjel, a zárójel. Ezekkel ritkán találkozunk tanítványaink írásműveiben. A pontosvessző nagyobb gondolati egységeket vagy csoportokat különíthet el, melyek egy bizonyos mértékben mégis összetartoznak (l. éppen itt, ebben a mondatban); a kettőspont idézetet, felsorolást, részletezést is bevezethet; a gondolatjel, a zárójel a mellékes(ebb) részleteket segít elkülöníteni. Pl.: „A hét vezető ipari ország külügy- és pénzügyminiszterei áprilisban 43 milliárd dollár értékű hitelcsomagot állítottak össze Oroszország számára [tehettek volna kettőspontot is]; ebből 14 milliárd dolláros kölcsönrel — a Világbank és a Hetek exporthitel intézményeinek pénzeszközeiből — energetikai fejlesztési programokat finanszíroznának.”

Logikailag igazán szép feladat elé akkor kerülünk, ha azt kell eldöntenünk, hogy az előttünk fekvő vagy az általunk alkotott szövegrész egyszerű mondat-e vagy összetett, mint a következő esetben: *Peti nagyon komolyan fogta fel és kitűnő eredménnyel oldotta meg a feladatát*; és: *Peti nagyon komolyan fogta föl a feladatot, és kitűnő eredménnyel oldotta meg*. Ezek igazában átmeneti formák, s csak bizonyos jegyek, megfontolások alapján lehet az első mondatot egyszerűnek, a másodikat összetettnek minősíteni. (l. RÁCZ ENDRE—SZEMERE GYULA: Mondattani elemzések. Egyetemi jegyzet, Tk., 1970. 25. — Ez a gyakorlati kézikönyv sok hasonló és természetesen sok másfajta mondat elemzését is tartalmazza.) Általánosságban azt mondhatjuk, ha két állítmány van egy mondatban, s egyiknek vagy mindkettőnek van bővítménye, akkor a szerkezet összetett mondat; pl.: *Peti sokat tanult, és kitűnően vizsgázott*. (Uo. 24.)

Logikus gondolkodással/gondolatmenettel tárul föl **helyesírásunk két**

fő elvének, a kiejtés szerintinek és a szóelemzésnek az összefüggése, két szempontból is. Az első: a szóelemek feltüntetése a toldalékos alakokban — a kiejtés elvének a kiterjesztésével — a tövek és toldalékok eredeti alakjának megőrzését jelenti. Hálásnak kell lennünk VÖRÖSMARTY MIHÁLYnak és TOLDY FERENCnek, az első szabályzat szerkesztőinek, hogy az ipszilonista-jottista harcban RÉVAI MIKLÓSék, a jottisták mellé álltak, mert az ipszilonista írásmóddal olyan szóalakok álltak volna elő, mint: *tudgya, mozdíttya*. Az elfogadott elvvel mindenütt világosan megmarad a tő: *tud*-ja, *mozdít*-ja. „A szóelemzés szerinti írás — olvassuk DEME LÁSZLÓ említett tanulmányában — nem valamiféle ellentéte a kiejtés szerintinek, csak folytatása, tudniillik *fenntartása* a több szóelemből álló szóalakokban.” (8.)

A második logikus megoldás e területen arra válasz, **miért jelöljük a teljes hasonulás legtöbb esetében** a szóelemek találkozásakor bekövetkező változásokat. DEME okfejtése, levezetése segít a fölismerésben: „a helyesírás itt is megtartja fonematikus természetét, s feltünteti a szóelemek külön-külön kiejtéséhez viszonyítva jelentkező különbségeket, ha azok fonémaváltozást tükröznek...” (7.) Mi ez a fonémaváltozás? — Mássalhangzós tő + *-val, -vel* és *-vá, -vé* határozórag, illetve *s, sz, z, dz* végű igék (sziszegők) + *-j* (= a felszólító mód és a tárgyaz ragozás *j*-je!) kapcsolatokor beálló változás. Ez a fonémaváltás csak az adott szóelemekhez kapcsolódik, mert pl. a *bízva, húzván* alakban nincs teljes hasonulás, bár a toldalékok itt is *v*-vel kezdődnek. A jelöletlen hasonulások és az összeolvadás esetében a módosulás mindenfajta szóelem találkozásakor, sőt összetett szavakban és érintkező szavak határán is bekövetkezik. DEME arra is föl hívja a figyelmet, hogy a szótagolás is tükrözi a két csoport közti különbséget: *ház-tól, ad*-ja (a szóelemek változatlanok), de *vér-ré, bot*-tal (a szóelemek változataikkal szerepelnek). Az első csoportban tehát csupán kiejtési (fonetikus) változással van dolgunk, a másodikban azonban fonémaváltozással.

Különösen igényli a logikus gondolkodást és a nyelvtan ismeretét a **szókapcsolatok írásának** helyes megoldása, ezek külön- vagy egybeírása. A gyakori és fölösleges egybeírás megállítására már a 10. kiadású szabályzat készítésekor (1954-ben) felhívta a figyelmet a Helyesírási Bizottság, azzal, hogy a **szókapcsolatok írásának természetes alapállása a különírás:** *apró szemű, hosszan tartó, térdén állva, eleget tesz, keveset érő*. Itt is élnek babonák. Az egyik szerint, ami egy fogalom, azt egybe kell írni. Mellőzve itt a *fogalom* értelmezését, csak a tézis helytelenségére kívánok rámutatni. Egységes dolgot jelentenek a következő szókapcsolatok, szerkezetek, mégis különírjuk tagjaikat: *derékszögű háromszög, egyenlő szárú derékszögű háromszög, mocsári gólyahír, réti boglárka, körmére ég a dolog*.

Félreértésen alapszik az a tanács is, hogy ha nem tudod, egybe kell-e írni az adott szavakat vagy külön, írd őket kötőjellel. Ezzel szemben azt kell hangsúlyoznunk, hogy **a kötőjellel írt egységek összetett szók**, tehát egybeírandók volnának, ha valamilyen ok, szempont nem szólna a teljes egybeírás ellen. (A kötőjeles írás az egybeírás technikai válfaja.) Így ha az előtag tulajdonnév, kötőjellel kapcsoljuk az utótagot: *Ady-szobor*, *Petőfi-vers*. — Kötőjeles formával segítjük az olvasót egy-egy hosszú szóalak elolvasásában, értelmezésében, ha az összetett szó három vagy több szóból áll, s hat szótagnál hosszabb: *könyvritkaság-gyűjtemény*, *tornász-csapatbajnokság*. Kipróbálhatjuk: öt, hat szótag hosszúságú szavakat még elég nagy biztonsággal elolvasunk; hosszabbak esetén már meg-megállunk, elbizonytalanodunk, főként, ha több szóból állnak. Ilyenkor jóleső segítség a kötőjel, ahogy az idézett példák is mutatják, az értelmezésben, tagolásban is. — Kötőjelekkel találkozunk olyan mellérendelő összetételek írásában, melyek még nem forrtak össze eléggé: *egy-egy*, *süt-főz*, *egyet-földet*, *körös-körül*. Szoktuk mondani, ha toldalékokkal látjuk el őket, mindkét tagjuk felveszi a toldalékokat: *egyet-egyet*, *sütött-főzött*. — Hasonló okból alkalmazunk kötőjelet a földrajzi nevek több típusában: hegyek, tavak, tengerek, szigetek írásában: *Északi-középhegység*, *Velencei-tó*, *Csepel-sziget*. Ezek se forrtak össze teljesen, s az utótag a szerkesztmény jellegét emeli ki, hogy ti. a név földrajzi név, mégpedig hegy, tó, sziget. Az említett tavat nem mondhatom, írhatom csak *Velencei*-nek, mert ez a szó sok mindenre le van foglalva; a *Csepel* is város/kerületnév is; az *északi* melléknévről nem is beszélve. Ha azonban egy földrajzi név egyelemű, s kitesszük mellette a jellegére/mibenlétére utaló szót, ezt különírjuk: a *Kárpátok hegylánca*, a *Balaton tó*, *Szardínia sziget*. — Kötőjeles írással találtunk megoldást a mozgószabállyal írandó alakulatokra; pl. *a használt motorok osztálya* = *használmotor-osztály*, *a tüdőbeteg gyerekek szanatóriuma* = *tüdőbeteggyerek-szanatórium*. De ez a második példa már arra figyelmeztet, hogy ne alkossunk ilyen szóképzőket, maradjunk inkább a viszonyba állításnál, a szerkezetes megoldásnál. — Azt gondolom, ezek a most felsorolt kötőjeles megoldások „abszolút logikusak”, ahogy a társalgási stílusban szoktuk mondani; kár volna, ha gyakoroltatás közben nem hívnánk föl tanítványaink figyelmét e logikára.

El kell ismerni, hogy a **külön- és az egybeírás** helyesírási rendszerünknek legnehezebb területe. Könnyű volna a dolga mindenkinek, ha azt mondhatnánk: egybeírjuk az összetett szókat. Egyébként ez volt e területen az egyik alapállás 1984-ig, csak hogy nem lehet egyértelműen megmondani, mi az összetett szó. Ha így áll a helyzet, akkor nem adhatunk ilyen helyesírási tanácsot/szabályt sem; a 11. kiadásból el is maradt ez a mondat. Fordítva

mondhatjuk: az egybe- és a kötőjellel írt formációk összetett szók. Mégis tudunk mondani egy-két tanácsot.

Alárendelt összetett kapcsolatokban, ha **nem jelöljük az egyébként jelölhető mondattani (szintagmatikus) viszonyt, a kapcsolatok tagjait egybeírjuk**, s ezzel fejezzük ki az elő- és az utótag szoros összetartozását. Jelölni lehet a tárgyas, a határozós és a birtokos jelzős viszonyt: *fát vág, érzelemben gazdag, háznak a teteje*; tehát ha ez jelöletlen, a kapcsolatot egybeírom: *favágó, érzelmgazdag, háztető*. Még inkább egybeírjuk a hosszabb kapcsolatot sűrítő összetételeket: *vérszegény* (vérben szegény, kevés vérű), *völgyhíd* (völgyön átívelő híd), *esőház* (eső ellen védelmet nyújtó házikó). Ezek, az ilyen típusú összetételek ma már többnyire analógiás úton jönnek létre: *holdkomp, lombikbébi*. Fontos megjegyezni, hogy ez a tétel nem megfordítható: ha jelöljük a mondattani viszonyt a tagok közt, attól még egybeírhatjuk őket, ha megváltozott az alkotórészek vagy az egész szerkesztmény jelentése: *sokatmondó* (pillantás), *tejberizs, egyszeregy, vásárfia*.

Indítéka lehet az **egybeírásnak a jelentésváltozás**: *háromszög, melegágy, barátfüle*. Az alkotótagok együttese már mást jelent, mint jelentésük összege: a *háromszög* geometriai síkidom; a *melegágy* kertészeti berendezés; a *barátfüle* 'derelye'; azaz — ahogy szeretjük szimbolizálni: $a + b = (c)$. A szófajváltás is jelentésváltozásnak számít, így szintén egybeírunk minden szófaját váltó szót, pl. *munkanélküli, ízeltlábú, délelőtt* (főnevesült formák), *elsősorban* (határozószóként). Ilyenkor az egybeírás a félreértéseket hivatott elkerülni.

A jelentésváltozás gyakori esete, oka az egybeírásnak, az összetétellel válásnak, csak azt kell mindig szem előtt tartanunk, hogy a jelentésváltozásnak társadalmi érvényűnek kell lennie, az egyes ember nem döntheti el, sőt még egy-egy csoport véleménye sem. Pl. mikor a hetvenes évek végétől egybeírtuk a *szabadidő*, a *szabadszombat* szavakat, a belkereskedelem dolgozói javasolták a *szabadhétfő* írását (akkoriban ui. csak minden második szombat volt szabad); mivel azonban egy viszonylag szűk körre korlátozódott volna e forma, a Helyesírási Bizottság a különírt forma megtartása mellett foglalt állást.

Még egy megjegyzés a jelentésváltozással összefüggésben. A tartalom (a jelentés) egységessé válása nem mindig oka, indoka az egybeírásnak. Ha egyéb — nyelvismereti, szakmai — alapon ismerjük, felismerjük a szókapcsolat együvé tartozását, nincs rá szükség, hogy egybeírással is jelezzük. Ez a helyzet a szólásokkal, szólásszerű kapcsolatokkal (*benne hagy a csávában, kitették a szűrét*), a szakmai megnevezésekkel (*derékszögű háromszög, tavi kagyló*). Végül is: a különírás, egybeírás területén az legyen a magatar-

tásunk, hogy a biztonság kedvéért adott esetben nézzük meg a helyesírási szótárt.

Bőven van alkalmunk a logikával élésre a **tulajdonnevek** írásában. Sajnos, itt sem tudjuk egyértelműen meghatározni, mi a tulajdonnév, de azt meg tudjuk mondani, mi tulajdonnév. Van egy jó gyakorlati fogódzónk: a tulajdonnév névadással adott név, ahogy tehát a gyermekünket elnevezzük *Kati*-nak, *Péter*-nek, a kutyusunkat *Bodri*-nak, a vitorlásunkat *Szellő*-nek. Hogyan jelöljük a tulajdonneveknek ezt az egyedi jellegét? Azt, hogy valamely név tulajdonnév, az első nagy kezdőbetű jelöli. Hogy a névnek mi része még, azt vagy a további tagok nagybetűs kezdésével vagy kötőjeles kapcsolással jelöljük (*Magyar Köztársaság*, *Széchenyi-hegy*). A név határát jelölheti egy „kétségtelen utótag”, amely egyrészt része a névnek, másrészt viszont rámutat a névvel jelölt alakulat jellegére (*Március 15-e tér*, *Szilágyi Erzsébet fasor*). Ez a jelölés érvényesül nagybetűs kezdéssel az utak, utcák, terek, hidak, dűlők írásában. Ezeket a formákat úgy fogjuk föl, mint a *Balaton tó*, *Budapest főváros*, *Keleti pályaudvar* típusét, tehát az utolsó részt afféle magyarázó, értelmező tagnak, mely nem szoros része a névnek. A különírásnak indoka lehet az alakilag is megjelenő szerkesztettség: *Duna mente*, *Keveset érő* (határrész). A különírással arra is utalunk, hogy a csoport együttes jelentése megegyezik az alkotó tagok jelentésének összegével. Nem több, nem más. Az irodalmi, művészeti alkotások címében is csak az első szót kezdjük nagybetűvel, mivel a cím szerkezete általában egyértelműen mutatja, meddig terjed, akkor is, ha több szóból áll: *Ének a búzamezőkről*, *Magyarország 1514-ben*, *Ősz és tavasz között*. Külön is segíthetünk az olvasónak pl. idézőjellel vagy *c.* jelzéssel.

A tulajdonnevek egy része egyéni névadással keletkezik, egy másik része társadalmi megegyezéssel alakul (akkor is, ha a társadalmat egy meghatalmazott csoport, testület képviseli). Ha ezek a mozzanatok hiányoznak, az elnevezést nem tekinthetjük tulajdonnévnek, csak (szokásos) megnevezésnek, s nem is írhatjuk nagy kezdőbetűvel: *szabadságharc*, *második világháború*, *pénzügyi főosztály*, *földrajz tanszék*, *a minisztérium*, *a miniszter*, *a főigazgató*. (Egy-egy szervezet nevét akkor foghatjuk föl intézménynévként, ha a szervezetnek önálló hivatali apparátusa és költségvetése van.) Tudjuk, e terület az érzelmi helyesírás széles mezeje, és sok benne a szabadosság. Azt azonban nem hinném, hogy ezek megrengetik helyesírásunk építményét; de ahol csak tehetjük, szorítsuk vissza a nagybetűző járványt.

Igazában itt be is fejezhetném, de nagyon ide kívánczok még, e dolgozat végére néhány **logikátlanak mondott írásmód** megvilágítása. Nemezszer hallom, milyen érthetetlen, megjegyezhetetlen a *tűz-tűzben-tűzet-tűzes*

típus. Ha történetileg nézzük, megvilágosodik. Az ide tartozó szavak ősmagyar, ómagyar kori (1000 körüli) alakja még szóvégi magánhangzós volt: *tüzü-vizü-uru*, s ezekhez járultak az ősi toldalékok: a *-k* többesjel, a *-t* tárgyrag, az *-s* képző, a birtokos személyjelek. Miután a szóvégi magánhangzó lekopott, a *tő* belseji magánhangzó megnyúlt, *tűz, víz, úr* lett, s az újabb toldalékok már ehhez a *tőhöz* kapcsolódtak: *tűzben, vízzel, úrnak*. Ez — igaz — egy kis nyelvtörténet, de logikus magyarázat a kétféle hosszúságra, s a tanulók — a kicsik is — szívesen hallgatják.

Logikátlanak tűnik, ezért kivételként kezelik a *higgyen* alakot, szembeállítva a *haggyjon*-nal. A *hisz* ige egyik töve a *hi-* (vö. *hittem*); ehhez járult a felszólító mód *j*-je, majd ez affrikálódott (zár-rés hanggá változott: *gy*), s hangzóközi helyzetben megnyúlt.

Hogy-hogy van *Lánchíd, Erzsébet híd, Duna-híd, Kilenclyükü híd*? — kérdezik. — A *Lánchíd* jelentéstömörítő összetétel (a múlt században a teljes neve: Széchenyi lánchíd); az *Erzsébet híd* esetében a hídnak van saját, megkülönböztető neve, és a többi közterület nevének mintájára különírandó; a *Duna-híd* jelöletlen birtokos jelzős összetétel; a *Kilenclyükü híd* alakmegjelölés.

Mi a magyarázata az efféle eltéréseknek: *föld alatti üreg, földalatti mozgalom, földalatti-hálózat; hátralép, odább lép*? A *föld alatti* névutós (névutói melléknévi) forma, a *földalatti* (mozgalom) jelentésváltozás (mert nem csak a föld alatt folyik a mozgalom), a *földalatti-hálózat* (= metróhálózat) jelöletlen birtokos összetétel, háromtagú és hét szótagos; a *hátralép*-ben a *hátra* igekötő, az *odább* pedig határozószó.

Befejezésül. Nem volt célom a helyesírás egész rendszerének áttekintése, csupán a kitűzött tétel igazolása: van logika helyesírásunkban, s ennek felfedeztetésével javíthatjuk tanítványaink helyesírását, s még talán érdeklődésüket is erősíthetjük az anyanyelv tanulmányozása iránt.

A nyelvről tudjuk, hogy bonyolult, összetett jelenség, s a maga törvényei szerint fejlődik. A helyesírás is bonyolult, egyrészt mert a nyelv is az, másrészt, mert — jóllehet emberek szabályozzák — mégis a logika mellett különféle vonzások és tasztítások érvényesülnek benne. Dobjuk sutba a nyelv történetét vagy a helyesírás minden hagyományát, hogy egy kristálytiszt szerkezetű épületet emeljünk? Erre nyelvész szakember, nyelvészek közössége soha nem vállalkozott. Amikor pl. a hetvenes évek végén fölmerült az *ly* eltörlése (teljesen logikusan, mert a *j* fonémát jelöli ez a betű is), a serpenyőbe került nemcsak az *ly* múltja, hanem még olyan érzelmi tényezők is, hogy akkor írjuk a *Károly*, a *Mihály* keresztnévet, az *Erdély* szót is *j*-vel? Tegyük ezeket a kivételek közé, bővítve egyébként se szűk körüket? — S mindeze-

ken túl ott van a stílus érdeke és szempontja is, mely a változatokban sűrűn jelentkezik.

Logika, grammatika, nyelvtörténet, az írás iránti felelősségérzet szükségeltetik a jó helyesíráshoz. De mindezeken felül a **tudom, hogy nem tudom** alázata(?), szerénysége(?), mert akkor a szükséges mértékben forgatni fogjuk a helyesírási szabályzatot és szótárat.

Helyesírás-tanításunk gondjairól

A helyesírás tanításának módszertanával, gondjaival, illetőleg eredményeivel rendszeresen és bő terjedelemben foglalkozik a tantárgy-pedagógiai szakirodalom. Az elmúlt években sorra jelentek meg az újabbnál újabb helyesírási gyakorlókönyvek is, amelyek gazdag választási lehetőséget kínálnak szaktanároknak, szülőknak és diákoknak egyaránt (l. Melléklet). Mindezek ellenére korántsem lehetünk elégedettek a helyesírás-tanítás, illetve -tudás jelenlegi állapotával. Érdemes tehát számba venni a nehézségeket, hogy világosan lássuk a további tennivalókat. Az alábbiakban a helyzetfelmérést kétféle szempontból végezzük el: először áttekintjük a helyesírás tanítását nehezítő tényezőket, majd pedig két felmérés adatainak elemzésével az érettségizettek helyesírási ismereteiről igyekszünk képet rajzolni.

1. A helyesírás tanítását nehezítő tényezők

A helyesírás tanítását nehezítő tényezők közül először az iskolai, majd pedig az iskolán kívüli körülményeket vesszük sorra. Az előbbieket meghatározók egy egész generáció és annak jövője számára, az utóbbiak hatása — szigorúan fogalmazva: romboló hatása — pedig társadalmi méretű, és nem mentes tőle az iskola, az oktatás sem.

a) Az óraszámok csökkenése. A helyesírási készség igazán eredményesen kizárólag rendszeres és következetes gyakorlással fejleszthető. A leginkább meghatározó és sok mindent eldöntő időszak az általános iskola alsó tagozata, melynek négy éve alatt biztos alapokat kell lerakni (ADAMIKNÉ 1995a: 358). Mind az alapok lerakása, mind pedig a folyamatos készségfejlesztés időigényes művelet. 1950 óta azonban egyre kevesebb az anyanyelvi órák száma, és ezt a tanulók helyesírási készsége megsínyli. Negyven év alatt az alsó tagozat heti óraszámja több mint egyharmadával csökkent: az átlagos 12-14 órából mindössze 7-9 maradt. (Figyelembe kell venni, hogy az alsó tagozatban — az akár ma is külön tárgynak tekinthető, de 1978-ig valóban külön tantárgyként számon tartott — olvasás, írás, fogalmazás, nyelvtan, helyesírás és irodalom tartozik az anyanyelvi nevelés körébe.) A felső tagozat átlaga a hatodik—nyolcadik osztály heti 6-6 órájáról (illetőleg az ötödikes 10-ről) 4-5 órára csökkent. (A kérdés részletes feldolgozását l.: ADAMIKNÉ 1995b: 163.)

b) A nyelvtani ismeretek hiányosságai. A helyesírás tanítása, a szabályok megértése elképzelhetetlen nyelvtani alapok hiányában. Nélkülözhetetlenek a szófajtan és az alaktan kategóriái, de szükségesek a hangtani és a mondattani ismeretek is. (Példaként álljon itt az AkH. 122. pontjának első mondata, amelyben dőlt betűvel szedtük a nyelvtani szakszavakat: „*Tárgyas, határozós, valamint birtokos jelzős viszonyban azok a szókapcsolatok és összetételek a jelöltek, amelyekben a tagok közötti viszonyt rag mutatja.*”) Többek között ezért sem lehet egyetérteni azokkal, akik az utóbbi évtizedekben megkérdőjelezzik a nyelvtani ismeretek tanításának elsődlegességét, netán szükségességét. Az alsó tagozatban azelőtt a helyesírás tanítása szabta meg a grammatikai anyagot, éppen ezért kifogásolható az 1978-as tanterv lépése, amely elszakította egymástól ezt a két területet (ADAMIKNÉ 1995b: 143).

A hiányos nyelvtani ismeretek oka egyrészt a már említett óraszámcsökkenés vagy inkább -csökkentés, másrészt az anyanyelvi tananyag átstrukturálódása (nemcsak nyelvtant tartalmaz, hanem több új területtel bővült a korszerűsítés jegyében, pl. kommunikáció, szemiotika, nyelvtörténet stb.). Végül azt is meg kell említenünk, hogy különösen a középiskolában a nyelvtanórák egy része helyett irodalomórákat tartanak a magyartanárok. Mindezek figyelembevételével behozhatatlan hátrányba kerül a szűkebb értelemben vett nyelvtantanítás.

c) Az olvasástanítási módszerek változása. Az 1978 után bevezetett olvasás- és írástanítási programok közül sok kritika érte azokat, amelyek a korábbiakkal ellentétben kiiktatták vagy csökkentették a szótagoltatást. A szóképes, illetőleg a globális olvasástanítási módszernek egyik legszembe-tűnőbb következménye: a szótagoltatás hiánya miatt észrevehetően nőtt az elválasztási hibák száma a felső tagozatban, a középiskolában, és ugyanez tapasztalható most már a felsőoktatásban is. Másik helyesírási következménye, hogy a tanulók nehezebben veszik észre a szóelemeket, elsősorban a szótő és a toldalék határán (*adja* = *ad* + *ja*; *szabadság* = *szabad* + *ság*).

d) A rendszerszemléletű helyesírás-tanítás hiánya. A jelenlegi tananyagszerkezetben a gyerekek sokszor csak különálló szabályokat tanulnak, de nem látják át az összefüggéseket, és nem érzik helyesírásunk logikáját. Pedig a megértést nagymértékben segítené, ha mind több helyesírási területre lenne rálátásuk a tanulóknak. Ez természetesen nem várható el az alsó tagozatban, de a felsőbb évfolyamokban törekedni kellene a mozaikszemléletű helyesírás-tanítás helyett a rendszerszemlélet következetesebb érvényesítésére (ANTALNÉ 1995: 107). Különösen az egybe- és a különírás, valamint a földrajzi nevek írásának szabályrendszerét fogják át jól tanítható

összefüggések.

Az eddig áttekintett tényezők — az óraszámok csökkenése, a nyelvtani ismeretek hiányosságai, az olvasástanítási módszerek változása és a rendszerszemléletű helyesírás-tanítás hiánya — miatt kevésbé gyakorlottak a tanulók, és nem jutnak el a helyesírási készség kívánatos szintjére. Az említett hátráltató tényezőkön elsősorban az oktatáspolitikai változtathat, a pedagógus pedig csak annyiban, hogy ha tisztában van a nehézségekkel, céltudatos munkával csökkentheti nemkívánatos következményeiket.

e) Diszlexia, diszgráfia. Ha a rendszeres gyakorlás ellenére sem javul a gyerek helyesírása, ha bizonyos hibatípusok makacsul ismétlődnek (pl. rendszeres betű- vagy szótagkihagyások, illetőleg betűcserék, toldalékok, szórészek gyakori különírása stb.), akkor gondolhat a szaktanár a diszgráfiára és a diszlexiára. A tanulók mintegy 5-8%-át érintő olvasás- és írászavar a túlzásba vitt gyakoroltatás helyett másféle foglalkoztatást tesz szükségesé, a leghelyesebb azonban szakemberhez irányítani a szülőt és a tanulót (MEIXNER 1993).

f) Téves beidegződések, tájékozatlanság. Régóta meglévő közvélekedés, hogy „a helyesírási szabályokat folyton változtatják” (BENCÉDY 1995: 93; FERCSIK 1993: 529). A magyartanárok fontos feladata, hogy ennek ellenkezőjéről győzzék meg a tanulókat és az e téren tájékozatlan szülőket. 1954 és 1984 között az AkH. 10. kiadása volt érvényben, változatlan lenyomatok formájában, 1961 óta kiegészülve a Helyesírási tanácsadó szótárral. 1984 óta az AkH. 11. kiadása az iránymutató.

Az egyértelmű szabályozás ellenére a helyzet a korábbinál mégis bonyolultabb lett: 1988-ban megjelent az AkH.¹¹-hez igazodó Helyesírási kéziszótár, a Helyesírási tanácsadó szótár utóda. 1994-ben — a szabályok változatlanul hagyása mellett — felfrissítették az AkH.¹¹ példaanyagát, a szabályozati és a szótári részét egyaránt. (A hivatalos alcím szerint ez az AkH. 11. kiadásának példaanyagában átdolgozott 11. lenyomata.) 1999-ben befejeződött a Helyesírási kéziszótár korszerűsítése, és az új kiadvány címe: Magyar helyesírási szótár. Mindezek, az évről évre megjelenő új lenyomatokkal (valójában változatlan utánnyomásokkal) együtt azt az érzést kelthetik a tájékozatlan nagyközönségben, hogy „folyton változtatják a szabályokat”, holott csak 1954-ben és 1984-ben történtek módosítások.

Nemzedékről nemzedékre tovább hagyományozódnak másféle tévképzetek, helyesírási babonák is: „a *hogy* elé mindig vesszöt teszünk”; „az *és* elé nem teszünk vesszöt”; „ami egy fogalom, azt egybeírjuk”; stb. A főiskolások között még ma is akadnak olyanok, akik tanáraiktól efféle álszabályokat tanultak. A magyartanároknál maradvá: továbbképzéseken, iskolalátogatásokon, magyar

nyelv heti előadásokon, valamint a (már pályán lévő) levelező tagozatosok oktatásakor tapasztalhatjuk, hogy erőteljesen igénylik a helyesírási kérdésekkel kapcsolatos útmutatást, tájékoztatást. Ám nemegyszer olyan problémákat vetnek föl, amelyekre az egyértelmű válasz megtalálható a szabályzatban vagy a szótárban. Mindezek jelzik, hogy milyen fontos a helyesírási témájú cikkek, tanulmányok folyamatos közlése a hozzáférhető folyóiratokban (Édes Anyanyelvünk, Magyartanítás).

g) Társadalmi hozzáállás. Nem segíti munkánkat a társadalmi hozzáállás sem. Tanulóink lépten-nyomon tapasztalhatják, hogy a különböző kiadások, utcai, bolti, hivatali feliratok olykor súlyos hibákat tartalmaznak, a jobbára ingyenes hirdetési újságok és szórólapok egynémelyikében hemzsegek a primitív helyesírási hibák, de a televízió(k) felirataiban is rendre találni kifogásolnivalókat. A sok hibáztatás ellenére továbbra is kiemelendő típushibája a sajtónak a helytelen elválasztás. Már-már úgy tűnhet, hogy mindezek természetes velejárói mai életünknek. Míg egyes területeken elvárják a hibátlan, minőségi munkát, a helyesírásban és a nyelvhasználatban sokan megelégednek az igénytelen formákkal. Mindezek következménye, hogy a gyakran vagy állandóan helytelenül látott szavak (pl. *bútor bolt*, *Fertő-tó*, *folyószámla szám*, *nyitvatartás*, *TV* — helyesen: *bútorbolt*, *Fertő tó*, *folyószámlaszám*, *nyitva tartás*, *tv* v. *tévé*) beleivódnak tudatunkba, és rögződnek benne. A magyartanárnak pedig nehéz meggyőzni a tanulókat vagy a szülőket az efféle helytelenségek ellenkezőjéről.

h) Helyesírási divatok, idegenszerűségek. Ilyen divatnak tarthatjuk egyes szavak idegenszerű írásmódjának újabb elterjedését a korábbi magyaros, fonetikus írásmód kárára. Példaként néhány 1998 után alapított magyar sajtótermék címe következik: *Elite*, *Heti Montage*, *Metro*, *Party*, *Story*. Másfajta idegenszerűség a hónapok nevének — már-már álszabállyá váló — nagybetűsítése, nemcsak plakátokon, hanem a hivatalos levelezésben is (1999. November 27.). Az árucikkeken lévő feliratok, márkanévek között is sok az idegen mintát követő nagybetűsítés, főleg a külföldi érdekeltségű cégek termékein (*Garrone Édes Fehér Fűszerezett Bor*).

2. Helyzetkép felmérések alapján

a) Az érettségizettek helyesírásáról

1998 júniusában az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola kommunikáció szakára jelentkezőknek az írásbeli felvételi vizsgán helyesírási feladatokat is meg kellett oldaniuk. A helyesírási feladatok készítésekor az volt a fő szempont, hogy a jelöltek megoldható, egyértelmű példákkal találkozzanak.

Éppen ezért a teszt összeállítója — jelen sorok szerzője — a megoldandó szavak, kifejezések döntő többségét a szabályzat szabálypontjainak típuspéldáiból válogatta. Feltételezhető volt az is, hogy az értékelendő szóalakok kellően begyakorlottnak minősíthetők a felvételizők számára már az általános iskolától kezdve. Mindezek ellenére az eredmények a vártnál sokkal gyöngébbek lettek, olyannyira, hogy az egyszerűnek szánt gyakorlat végül is „buktató” feladattá vált. Azért szerepelt feleletválasztós teszt az írásbeli vizsgán, mert a jelentkezők nagy száma miatt viszonylag egyszerűbb ellenőrzési, javítási formára volt szükség.

Az alábbi felmérés 200 dolgozat adatai alapján készült. A helyes válasz mindig az első, félkövérrel szedett alak.

vízvezeték-szerelő	50%	társadalomtudomány	72%
<i>vízvezetékyszerelő</i>	47%	<i>társadalom-tudomány</i>	20%
mindkettő helyes	3%	mindkettő helyes	8%
	mendemonda	40%	
	<i>mende-monda</i>	44%	
	mindkettő helyes	16%	

A *vízvezeték-szerelő* és a *társadalomtudomány* az összetett és a többszörösen összetett szavak kötőjeles, illetőleg kötőjel nélküli egybeírását, valamint a szótagszámlálás szabályának ismeretét kívánta fölmérni. Az eredmény megfelelőnek mondható ahhoz képest, hogy az efféle esetekben elkövetett hiba nem tekinthető súlyosnak. A hat szótagnál hosszabb többszörös összetételek kötőjeles tagolása az áttekinthetőséget és a könnyebb olvashatóságot segíti, mondhatni szóértelmezési ügy. Nem egészen ugyanez a helyzet a *mendemonda* ikerszó írásában. A kötőjel nélkül egybeírandó ikerszókat például a sajtóban manapság sokszor kötőjellel tagolják, és ez tükröződött az itteni válaszokban is. A bizonytalanságot mutatja az, hogy többen vélték elfogadhatónak mindkét írásváltozatot.

hagyja	68%	Ők holnap játsszák a meccset.	29%
<i>higgye</i>	3%	<i>...játsszák...</i>	36%
mindkettő helyes	29%	mindkettő helyes	35%

Az iskolai anyanyelvi nevelés megkülönböztetetten fontos területe az igealakok helyesírása. Az iménti példákhoz hasonló eset tévesztése általában súlyos hibának minősíthető, éppen ezért nem lehetünk elégedettek e két megoldás egyikével sem. Összességében a jelentkezők 32%-a vélte helyesnek

a *higgye*, 71%-a pedig a *játszák* alakot. Alapszókincsbeli példákról lévén szó, ez az arány igencsak elgondolkodtató.

Batthyány	68%
<i>Batthyányi</i>	25%
<i>Battyány</i>	7%

A régies családnevek helyesírása a nehezebb területek közé tartozik. Mégis, az érettségizettektől elvárható lenne legalább a legismertebb tulajdonnevek hibátlan lejegyzése. Ilyen szemszögből soknak tűnik, hogy közel egyharmaduk nincs tisztában ennek a történelmi névnek a pontos formájával.

Kossuth-díj	78%
<i>Kossuth díj</i>	16%
<i>Kossuth Díj</i>	6%

A vizsgált feladatok közül ennek a tulajdonnévnek a leírása sikerült a legjobban (78%). Így is azonban minden negyedik-ötödik jelölt hibázott.

Keleti pályaudvar	42%
<i>Keleti-pályaudvar</i>	42%
<i>Keleti Pályaudvar</i>	16%

Az intézménynévszerű megjelölések 190. szabálypontja a többségnek gondot okozott. A mindennapok írásgyakorlatában is azt tapasztalhatjuk, hogy sok a bizonytalanság a pályaudvarok, boltok, vendéglátó-ipari egységek stb. nevének leírásakor.

<i>Megünnepeztük az anyák napját.</i>	18%
<i>...az Anyák napját.</i>	48%
<i>...az Anyák Napját.</i>	34%

A leggyöngébb eredményt az ünnepek, nevezetes napok írásának szabályát (AkH. 145.) földidőző példa hozta. Nem véletlenül, mivel az efféléket — bizonyára így kifejezve a nagyobb tiszteletet — a szabályzattal ellentétesen is nagybetűsíteni szokták a kiírásokban, feliratokban és a sajtóban.

Bernadettől	48%
<i>Bernadett-től</i>	52%
<i>Bernadettől</i>	0%

A felmérés szerint nem eléggé közismert az a szabály sem, hogy a két azonos mássalhangzóra végződő utónevekben érvényesül az egyszerűsítés elve (AkH. 94.). Nem érvényesül az egyszerűsítés elve a családnevek (*Mann-né*, *Thomas Mann-nal*) és a földrajzi nevek (*Bükk-kel*, *Bonn-nál*) írásakor.

mahara-dzsa	60%	pén-zért	38
<i>maharad-zsa</i>	24%	<i>pénz-ért</i>	60%
<i>mahar-adzsa</i>	16%	nem választható el	2%

Már egy évtizede tudjuk, hogy súlyos gondok vannak az elválasztással. Vizsgálatunk adatai is beszédesen alátámasztják ezt a megállapítást. Tizenöt évvel a *dz*, *dzs* elválasztási szabályainak módosulása után soknak tűnik a helytelen válaszok 40%-os aránya, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a válaszadók már az új szabály alkalmazásába születtek bele. Még rosszabb a *pénzért* szótagolásának a megoldása. Az utóbbi időben tapasztalhatjuk, hogy az *-ért* határozóragot sokan az összetételek mintájára választják el, tehát valamiféle álszabály kezd kialakulni. Az itteni 60%-os hibázási arány rendkívül magas. Az eredmény javítása végett nem szégyen, ha az iskolában a szaktanárok következetesen gyakoroltatják a szótagoltatást, szükség esetén még a felső tagozatban is.

A következtetések levonása előtt lássunk még néhány további adatot! A százaléktételek összesítése szerint a tesztet 51%-osan tudták megoldani a felvételizők. Ez pedig azt jelenti, hogy minden második feleletválasztásuk helytelen volt. Igaz, hogy nem magyar szakosokról, hanem az írott és az elektronikus sajtó iránt érdeklődő kommunikáció szakos jelöltekről van szó, de akiknek munkaeszköze a nyelv (és egy részüknek az írás), azoktól nagyobb szakszerűséget várhatunk el nyelvi-helyesírási kérdésekben. Következzék egy másik érték: a 12 válaszból álló feladat átlaghibaszáma 5,5. De mivel az átlag sok mindent egybeemos, nézzük meg a szélső értékeket is: a megvizsgált 200 dolgozat közül egy sem akadt olyan, amelyben ez a gyakorlat hibátlan lett volna. A további eredmények:

A hibák száma	A dolgozatok	
	száma	százalékaránya
1	2	1
2	11	5,5
3	29	14,5
8	20	10
9	6	3
10	3	1,5
11	1	0,5
12	0	0

Összegezőként elmondható, hogy az ismertetett adatokból messzemenő következtetéseket nem érdemes levonni, mivel stresszhelyzetet okozó felvételi vizsga adatait elemeztük. Ám a hibák aránya jelzi: sok a bizonytalanság, a gyakorlatlanság, sőt a kellő ismeret hiánya. Alapkészségről lévén szó, mindezek kijelölik a további tennivalókat, és rámutatnak az elmélyült gyakorlás fontosságára.

b) Az érettségizettek a helyesírás tanításáról és a helyesírásról

Az előző felmérés folytatásaként 1999 szeptemberében azt vizsgáltam, hogy az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskolára érkezett elsőévesek — tehát jórészt a frissen érettségizettek — hogyan értékelik a helyesírás általános és középiskolai tanítását. A kérdőívet 110 magyar és kommunikáció szakos hallgató töltötte ki főiskolai tanulmányai második hetében, amikor még a felsőoktatás semmilyen szaktárgyi vagy pedagógiai, módszertani ismerete nem befolyásolhatta véleményüket.

Milyen helyesírási feladatfajtákkal találkozott az általános és a középiskolai magyarórákon?

Csak tollbamondással	24 fő	22%*
Tollbamondással és más feladatokkal	60 fő	55%
Kiegészítő feladatokkal	31 fő	28%
Tesztekkel	23 fő	21%
Feleletválasztós tesztekkel	4 fő	3%
Hibás szöveg javításával	23 fő	21%
A középiskolában semmilyen	1 fő	1%
Nem válaszolt/nem tudott válaszolni	6 fő	5%

* A százalékos értékek mindenütt kerekítve vannak.

A kérdéssel annak a megállapítása volt a célom, hogy a legismertebb, legegyszerűbb és legkönnyebben lebonyolítható tollbamondáson kívül még milyen változatos feladatfajtákat alkalmaznak a szaktanárok (pontosabban: közülük mennyire emlékeznek az egykori diákok). A válaszadók több feladattípust is megjelölhettek, ezért az összesítés meghaladja a 100%-ot. A többféle gyakorlatfajta ellenére egysíkúnak mondható a kép, mivel a résztvevők általában 1-2 feladattípust tudtak megnevezni (az átlag mindössze 1,5). Figyelemre méltó, hogy a válaszadók egyötöde csak a tollbamondásra emlékezett vissza, valamint az, hogy szintén mintegy egyötödük nem jelölte meg a tollbamondást. Mindössze egyetlen olyan hallgató volt, aki öt különböző feladattípust adott meg. Többen leírták, hogy csak az általános iskolai munkafüzet gyakorlatfajtaát tudják felidézni.

Korábbi tanulmányaira visszaemlékezve, milyennek látja a helyesírás tanítását az általános iskolában és a középiskolában?

Az általános iskolában:

jónak	66 fő	60%
nem jónak	21 fő	19%
nem válaszolt	23 fő	21%

A középiskolában:

jónak	38 fő	35%
nem jónak	71 fő	64%
nem válaszolt	1 fő	1%

Az általános iskola és a középiskola megítélése közötti igen nagy eltérésnek az oka egyértelműen az, hogy az utóbbi iskolatípusban az irodalmi anyag túlméretezett volta miatt a nyelvtanórák helyett rendszeresen irodalomórákat tartottak (voltak kénytelenek tartani). Jellemző, hogy a helyesírást módszeresen nem gyakoroltatták, nem fejlesztették, ám a megfelelő színvonalat elvárták. Röviden: nem tanították, hanem osztályozták. A helyzet további árnyalására következzenek néhány idézet a válaszokból:

Az általános iskolában sokkal többet foglalkoztunk helyesírással, mint a középiskolában, ahol legtöbbször röpdolgozatok alkalmával találkoztunk tollbamondással. Követelmény volt, hogy helyesen írjunk, gyakorlásra azonban alig volt lehetőség.

Csalódottan tapasztaltam, hogy az általános iskolában megkapott szilárd alapra nagyon gyéren és hiányosan építkeztünk a középiskolában.

Az általános iskolában még nagyobb gondot fordítanak rá, a középiskolában viszont természetes, „veleszületett” képességnek tekintik.

Az általános iskola érthető módon többet foglalkozik a helyesírás gyakorlati részével, míg a középiskolában inkább az elméletre fektettek hangsúlyt. Viszont nem ártana, ha a középiskolában is több idő jutna a gyakorlati részre.

Tanítani nem igazán tanítottak, csak számon kértek. Akinek volt hozzá érzéke, az jó jegyet kapott, akinek nem, az rosszat, de nem igazán lehetett rajta segíteni.

A középiskolában, ha volt nyelvtanóránk, az első 10 percben a helyesírást gyakoroltuk.

Mit vár a főiskolától ezen a területen?

Nagyon sokat várnak az elsőévesek a főiskolától: azt remélik, hogy a főiskola megtanítja őket helyesen írni, illetőleg tovább csiszolhatják, finomíthatják, elmélyíthetik meglévő ismereteiket. Mindössze négyen nyilatkoztak úgy, hogy a helyesírás tanítása nem a felsőoktatás feladata.

Helyesírási készségem még nagyon sok gyakorlást igényel, ehhez pedig szakszerű segítségre van szükségem.

A Miért? kérdésre való választ. Sok szóról nem értem, hogy miért pont úgy kell írni, honnan is ered. Emellett a rálátási készség fejlesztését, átlátni a helyesírást, mint egy komplex és érthető rendszert.

Szeretném behozni a lemaradásom, bár tudom, hogy a főiskolának nem ez lenne az elsődleges feladata. Szerintem a főiskolán már csak csiszolgatni kellene a tudásunkon. A középiskolából ide kerülve rádöbbenünk, hogy mennyire keveset tudunk. A főiskolákon jóval magasabb a követelmény, mint amit magunkkal hozunk. Ez óriási probléma nekünk, diákoknak, és a főiskolai tanárainknak is.

A középiskolában hogyan osztályozták a helyesírást?

Szigorúan	61 fő	55%
Következetesen	33 fő	30%
Enyhén	2 fő	2%
Következetlenül	5 fő	5%
Kiszámíthatatlanul	8 fő	7%
Sehogy	1 fő	1%

A szigorúan és a következetesen válaszokat pedagógiai szempontból elismerésnek tekinthetjük, így a válaszok 85%-a pozitív. Az előző kérdés adataival és feleleteivel összevetve azonban kiderül, hogy a szigorúság mögött

sok esetben csak számonkérés van, tanítás és gyakorlás nem mindig. Nyolcan (7%) megjegyezték, hogy már a középiskola első osztályától kezdve az érettségi dolgozat pontozási rendszere alapján értékelték őket.

Mit tart helyesírásunk legégetőbb gondjának?

(a)

Az idegen szavakat	41 fő	37%
Elhanyagolják a helyesírást	14 fő	13%
Az iskolai hiányosságokat	12 fő	11%
A sajtó helytelenségeit	4 fő	3%
Nehezen tanulható	2 fő	2%
A sok szabályváltozást	1 fő	1%

(b)

Az egybe- és a különírást	9 fő	8%
A tulajdonnevek írását	6 fő	5%
Az elválasztást	3 fő	3%

A kérdés megfogalmazásával szándékosan tág értelmezési lehetőséget hagytunk a hallgatóknak a véleményalkotásra, problémaérzékenységük kifejezésére. Kétféle megközelítéssel találkozunk: **(a)** elvi (helyesírásunk általános helyzete, megítélése), **(b)** gyakorlati (a magyar helyesírás legnehezebb területe). A megfelelő rálátást igénylő válaszadásra azonban a résztvevők 17%-a nem vállalkozott.

Az idegen szavakat nem csak helyesírásuk miatt említették a felmérés résztvevői, mivel sokan nyelvhelyességi gondokra is kitértek: az idegen szavak kérdéskörét tartják mai nyelvünk, nyelvhasználatunk, nyelv művelésünk legfőbb problémájának. Többen drámai szavakkal, végletes megfogalmazással jellemezték a mostani helyzetet (nyelvünk visszafejlődése, a magyar nyelv eltűnése stb.). Egyértelműen nem állapítható meg, hogy saját meglátásaikra támaszkodtak-e, vagy pedig iskolai, tanári útmutatásokat idéztek-e föl.

Azok, akik a helyesírás elhanyagolását kifogásolták (13%), társadalmi jelenségről beszéltek (általános igénytelenség, sajtó, tévé, feliratok, kiírások, szórólapok stb.). Fontos meglátást tartalmaz a válaszok 11%-a: hangsúlyozza az iskola felelősségét, meghatározó voltát. A közvéleményben is meglévő téves vélekedés, mely szerint a szabályok folyton változnak, itt ugyan csak egy válaszban jelent meg, ám az utolsó előtti kérdésben hat százalékos adattal szerepel.

A legégetőbb probléma a helyesírás szempontjából az informatika területén található. Az angol elterjedése kiszorítja a magyar nyelvet.

A mai kulturális változások miatt veszélybe kerülnek a helyesírás egyes területei, mint például az ékezetek (amennyiben az internetes oldalakra gondolunk), vagy a számítógépek miatt az elválasztás.

Az általános iskolában kellene a legnagyobb hangsúlyt fektetni a helyesírásra, hiszen az idejében lerakott alapozásra lehet később építeni, s igazából a helyesírás az egyik legfontosabb gyakorlati feladat. Gyakran előfordul, hogy az idegen nyelvre több hangsúlyt fektetünk, mint a saját anyanyelvünkre.

Néha félelem fog el, hogy elveszítjük a magyar nyelvet. Nem küzdünk a nyelvünkért.

A mai sajtóban, közéletben már nem figyelnek rá annyira, teljesen elnyugatiasodunk. A mai rohanó világban már nincs idejük, igényük az embereknek ezzel foglalkozni, sajnos.

Szerintem nagyon sokan nem tanulnak meg helyesen írni, és még felnőtt korukban is durva hibákat ejtenek. Számptalan ilyen emberrel találkoztam már. Azt hiszem, ez valahol minősíti az embert.

Milyen helyesírási kézikönyveket, kiadványokat ismer?

A magyar helyesírás szabályai*	80 fő	73%
Helyesírási kézisztár	22 fő	20%
Kis magyar nyelvtan	18 fő	16%
Különböző gyakorlókönyvek	14 fő	13%
Helyesírásunk	9 fő	8%
Nem válaszolt/nem tudott válaszolni	13%	12%

*Részletezve „A magyar helyesírás szabályai” válasz (AkH.) adatai:

Csak az AkH.-t nevezte meg; és a címét pontosan írta	13 fő	12%
Csak az AkH.-t nevezte meg; de a címét pontatlanul írta	45 fő	41%
Ezen kívül más kiadványokat is megnevezett	22 fő	20%

A felmérésben részt vevők több mint negyede nem nevezte meg a helyesírási szabályzatot, és mindössze egyötödük ismeri a Helyesírási kézisztárt. (A felmérés alig két hónappal a Magyar helyesírási szótár megjelenése után készült, így ennek az ismerete nem volt elvárható.)

Azért elgondolkodtató, sőt figyelmeztető adatok az iméntiek, mert magyar és kommunikáció szakra felvettek lévén nyelvi és helyesírási tájékozottságuknak illő lenne kiterjednie ilyen kérdésekre is. Az érintettek számára pedig tudható, hogy az egri kommunikáció szakosok írásbeli felvételi vizsgája

korábban is tartalmazott összetett helyesírási feladatokat. De ettől függetlenül: már az érettségizettektől elvárható lenne az alapvető kézikönyvek pusztta létezésének ismerete. Egy másik észrevétel: a jelek szerint nem sok helyen használják az általános iskolásoknak készült Helyesírásunk című könyvet. Megjegyzendő még, hogy a Kis magyar nyelvtan elsősorban nem helyesírási kézikönyv.

Mikor változtak legutóbb a helyesírási szabályok?

Néhány éve. 1997-ben. 1996-ban	13 fő	12%
1994-ben. 1995-ben	9 fő	8%
1987-ben	7 fő	6%
1985-ben	11 fő	10%
1950-ben	1 fő	1%
A nyelvújítás idején	1 fő	1%
Folyamatosan változnak	7 fő	6%
Nem változnak	1 fő	1%
Nem tudja	60 fő	55%

A pontos válasz ismerete ugyan nem tartozik a legfontosabb tudnivalók közé, de valamiféle tájékozódási alap elvárható lenne a hallgatóktól. Feltűnő, hogy a többségnek fogalma sincs róla, vagy pedig még találgatni sem mert. Érdekes összefüggés, hogy akik a legpontosabb választ adták (azaz 1985-öt jelölték), jórészt pontosan nevezték meg a szabályzat címét is, sőt többen még a *11. kiadást* is feltüntették.

Milyennek tartja saját helyesírási készségét?

Jónak	33 fő	30%
Megfelelőnek	19 fő	17%
Fejleszthetőnek/fejlesztendőnek	12 fő	11%
Közepesnek	19 fő	17%
Rosznak	16 fő	15%
Semmi érzéke hozzá	1 fő	1%
Nem tudja megítélni	2 fő	2%
Nem válaszolt	8 fő	7%

Az önértékelés realitásnak tűnik. Elgondolkodtató azonban, hogy az immár magyar, illetőleg kommunikáció szakos hallgatók mintegy felének saját

bevallása szerint gondjai vannak a helyesírással, sőt 16%-uknak súlyos gondjai. (A kommunikáció szakos hallgatók egy része már a szakmában, az írott és az elektronikus sajtóban dolgozik középiskolás korától.) Azok, akik helyesírásukat fejlesztendőnek vagy fejleszthetőnek értékelték, mind magyar szakosok.

A kérdőívek átnézése közben nemcsak a vesszőhibák bosszantó sokasága tűnt föl — amelyhez hovatovább már a felsőoktatásban is hozzá kell szoknunk a hallgatók írásműveiben (?) —, hanem számos súlyos hiba is (*megjelenik, újabb, nyelvtan óra* [sokaknál tipushiba], *megakarok tanulni, megbízhatóbb tudás, idegenszavak, földrajzinevek, röpp dolgozat, megtanúl, kézség* [három személynél], *kifelyezés, tolbamondás, nincsennek* stb.).

A felmérések alátámasztják, hogy a helyesírási készség fejlesztését továbbra is kiemelt területnek kell tekinteni az általános iskolában, a középiskolában viszont feltétlen előrelépésre van szükség, de még a felsőoktatás sem maradhat tétlen.

Melléklet

ANTALNÉ SZABÓ Ágnes: Hogyan írjam? Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.

BOZSIK Gabriella: Helyesírási feladat- és mondatgyűjtemény. Eger, 1996.

DÖRNYEI László: Helyesírási gyakorlófüzet 5., 6., 7., 8. (4 kötet) Apáczai Kiadó, 1992.

FERCSIK Erzsébet: Ki szavatol a helyesírás biztonságáért? Korona Kiadó, 1993.

FERCSIK Erzsébet: Helyesírási kalauz. Korona Kiadó, 1995.

CS. NAGY Lajos: Alapfokú helyesírási gyakorlókönyv 3—8. Trezor Kiadó, 1990.

CS. NAGY Lajos: Helyesírási munkafüzet 5—6., 7. és 8. (3 kötet). Trezor Kiadó, 1994.

NOLL Katalin: Helyesírás mindenkinek. Mozaik Kiadó, 1994., 1995.²

SIMON Györgyi—ZALA Mária: Magyar nyelvtan és helyesírás. Tankönyv és feladatgyűjtemény. PannonKlett Kiadó, 1997.

SZATHMÁRI István: A magyar helyesírás alapjai. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995.

H. TÓTH István: Helyesen írok? Origó, 1994.

VÖRÖS Ferenc: Helyesírási tréningek. A szerző kiadása, 1993.

VÖRÖS Ferenc: Legyen biztos helyesírásunk! Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.

Irodalom

ADAMIKNÉ JÁSZÓ Anna 1995a. A nyelvtan és a helyesírás tanítása. In: Az anyanyelvi nevelés módszerei. Kaposvár—Budapest.

ADAMIKNÉ JÁSZÓ Anna 1995b. A grammatika az alsó tagozatos tankönyvekben. Nyr. 142—164.

ANTALNÉ SZABÓ Ágnes 1995. Szemléletek és módszerek a helyesírás-tanításban. In: Helyesírásunk elvi és gyakorlati kérdéseiből [A továbbiakban: HGY]. Szerk. Bozsik Gabriella és V. RAISZ Rózsa. Eger, 102—123.

BENCÉDY József 1995. Megtanulható, megtanítható-e a helyesírás? In: HGY. 93—101.

BOZSIK Gabriella 1993. Az intézménynevek helyesírásának tanításáról. Magyartanítás, 1993. 5. 29—32; 1994. 4. 31—33.

FÁBIÁN Pál 1998. Helyzetkép a magyarországi helyesírás ügyéről. In: Helyesírásunkról, helyesírásunkért. Szerk. Bozsik Gabriella és V. RAISZ Rózsa. Eger, 18—23.

FERCSIK Erzsébet 1993. A pedagógusjelöltek és a helyesírás. Nyr. 529—531.

HANGAY Zoltán 1993. Megrögződött helyesírási hibák és forrásvidékük. Nyr. 515—516.

LACZKÓ Krisztina 1993. Helyesírás és társadalom ma. Nyr. 506—508.

LIGETI Róbert 1967. Gyermekek olvasászavarai. Budapest.

MEIXNER Ildikó 1993. A dyslexia prevenció, redukáció módszer. Budapest.

MINYA Károly 1998. Szubjektív helyesírás. Édes Anyanyelvünk 4. 3.

PLETL Rita 1997. Erdélyi helyzetkép az iskolai helyesírásról. Székelyudvarhely.

Amit a helyesírási hibák lelepleznek

Egy magyartanár, egy tanító számára a javítás állandó vizsgálatot és egyben szembesülést is jelent avval, hogy tanítványai mennyire törekednek elsajátítani az írás mesterségét azon a fokon, amelyre szükségük lesz. A jó javítás és értékelés nagyban segíti őket ebben, ezért igen felelősségteljes feladat, amelybe nem szabad belefásulni. Igazi nyomolvasóként kell belemélyedni a szövegekbe, legyen bár az a legegyszerűbb tollbamondás, és akkor nemcsak a hibákat fedezzük fel, hanem belehelyezzük magunkat diákjaink gondolkodásába, amelyet a megoldás során követtek.

Amikor tehát sorra aláhúzzuk a helyesírási hibákat, fokról fokra bizonyos következtetésekig jutunk el. Sajnos, igen sokszor történik meg ez, mert úgy tűnik, a helyesírás sem közügy manapság, ezért az iskola ott, ahol még teszi dolgát, Don Quijote-i harcot vív érte, mivel a magyar helyesírás lételemtükröző jellegénél fogva nemcsak az írásképek külső megjelenési formájához tartozik, hanem a tartalomnak is lényeges része. A helyesírási hibák tehát még sok más hiányosságot is lelepleznek, nemcsak a helyesírásban való bizonytalanságot.

Amikor a *Ne váljanak csüggedtté* kezdetű mondatban egyesek egy *t*-vel írják a szót, a helyesírási hiba azt is mutatja, hogy az illetők nem ismerik a mássalhangzótörvényeket és az alaktant. Volt azonban olyan diák is, aki ezt tudta, de ugyanakkor csak egy *g*-t írt a szó belsejében. Őbenne viszont nem tudatosult a kiejtés megfigyelése, nem észlelte a hibás időtartamú kiejtést. Látszólag csak a magyar helyesírás első alapelvét sértette meg. Ha azonban a szófejtést is ismerte volna, akkor tudta volna, hogy a *csüg* szóalak nem létezik, csak a *csügg* ige. Tehát egy szónak két hibájában a magyar nyelvismeret további három területén való járatlanságát is elárulta a hibázó. Egyáltalán a szófejtésben való általános járatlanság nagyon kiütöközik a helyesírásban. Iskolapéldája a *visszhang* szó „*vízhangnak*” írása. Ez a hibás írásmód egyszerre árulkodik az illető tudatlanságáról és ugyanakkor a szófejtés iránt meglévő ösztönös érdeklődésről. Igazi ismeretek híján azonban népetimológiára vezető eredményekkel.

A rossz helyesírókat helyesírásuk alapján nyelvtanból is el lehetne marasztalni. De az általános műveltség, a kulturáltság hiányai is megmutatkoznak a helyesírási hibákban. A kiemelkedő magyar történelmi személyi-

ségek közül Batthyány Lajos nevének nehéz a hagyomány szerinti leírása. A tragikus sorsú miniszterelnök nevét többször és több helyen is tanulja mindenki, tehát begyakorolhatja a leírását, gondolnánk. Nem. Idén ősszel *Battyhány*-nak is láttam írva. Baj volt egy tollbamondásban a *Postás Szimfonikus Zenekar* írásával is. A közkeletű idegen eredetű műveltségyszavakkal és a mássalhangzók kapcsolódásával egyaránt tisztában kellene lenni a zenekar nevének a leírásakor. Azonban a közszavak területén sem jobb a helyzet. Bár inkább kerülöm az ilyen szavakat, azért a *reflexszé* szót beletettem egy felmérőbe. Nem sokat, de annyit mégis tudni kellene, hogy az *x* ugyan latin hang és betű, de a magyar hangrendszernek és ábécének nem tagja, ezért toldalékokban nem fordulhat elő, így az *x* kettőzése a *reflexszé* szóalakban tudatlanságot árul el.

Ezek után már nyilvánvaló, hogy a javulásnak az útja nem lehet pusztán a helyesírás gyakorlása. Az csak afféle tüneti kezelés lenne. Kézenfekvő a nyelvtani ismeretek kiegészítése. Nehezebb a műveltségi anyagnak a pótlása, mert rendszerint összefügg a csekély olvasottsággal.

Ezt figyelembe véve kell munkánkat megterveznünk. Régi javaslatom, hogy a középiskoláknak is legyen helyesírási tanterve szervesen összedolgozva az egész magyartantervvvel. Ma már a pedagógusképzésben sem mondhatunk le a helyesírás gondozásáról. Intézményünkben ki is alakítottuk a rendszerét. Minden félévben a helyesírásnak bizonyos területeit állítjuk a középpontba. Tekintve az óraszámokat azt a megoldást választottuk, hogy a nyelvtani anyag szerkezetéhez kapcsoltuk a megfelelő helyesírási anyagrészeket. Például a legelejére, amikor néhány hétig általános nyelvészeti kérdésekkel foglalkozunk, a helyesírás rendszerének a tisztázása mellett a *j* hang semmiféle szabályt nem követő jelölésének a kérdését tettük. Utána a hangtanhoz már szervesen kapcsolódott a magán- és a mássalhangzók időtartama és a hangtörvények érvényesülésére vonatkozó anyag. Az utóbbinak más nézőpontú elmélyítése történik a következő félévben az alaktan során. A szóelemekhez kapcsolódik még az egybeírás-különírás kérdése, a szófajokhoz a tulajdonnevek írása és az igekötők. A III—IV. félévben az írásjelek kerülnek terítékre. Ez a tervszerű gyakorlás sokat segít azoknak, akik önfegyelmekkel és kellő szorgalommal követik ezt a programot. Ebben a tanszék demonstrátorai is segítik őket.

Bármennyire is összekapcsoljuk a nyelvtannak és a helyesírásnak a tárgyalását, a részletkérdések csak akkor kerülnek elő, amikor egy-egy csoportnak a munkáiban tipikus hibaként jelentkeznek. Ezért is fontos, hogy a helyesírás tanításának terve legyen, mert akkor könnyen vissza tudjuk a hibákat vezetni a megfelelő anyagrészekre. A nehezebb kérdés a helyesírási hibákban

felszínre kerülő műveltségbeli hiányoknak a pótlása. Vannak azonban erre is lehetőségeink. Az egyes témákat széles keretben, tudomány- és művelődéstörténeti vonatkozásaikkal kell bemutatni, mindig kitérve a szakmai körök aktuális polémiáira, a szak- és tankönyvekre. Bemutatásuk, elhelyezésük során megismertethetjük a neveket, a terminológiát, egyáltalán mintát adhatunk arra, hogyan kell beszélni ilyen témákról. Nagyon jó, hogy a magyar nyelvészet kitűnő magyar szakszókincssel rendelkezik, ezért nincs szükség az idegen szakkifejezések jó részének a használatára, de előadásainkban megemlíthetjük őket pusztán csak azért, mert motivációjukra rámutatva, elhelyezve őket segítünk más közhasznú műveltségszavaknak a megértésében. Pl. *poliszémia*, *polifon*, *polihisztor*.

Az eddigiekben csak nagy vonalakban mutattam rá a helyesírási hibák elemzéséből fakadó kérdésekre és feladatokra. A továbbiakban a hibajavítási gyakorlatom során összegyűlt anyaggal szeretném alátámasztani az elmondottakat.

Az I. félévben azonnal kiütközik, hogy milyen nagy baj van az alaktani tudással. Nem csoda, mert annak a tanítási gyakorlata manapság egészen rossz, kezdve a legelső iskolafokon. A 2. osztályban két fejezet elintézi, a 3–4.-ben a szófajtanba van hiányosan beletördelve. Mindez a mai pedagógiai gyakorlat számlájára írható, mert nem tartja korszerűnek rendszerek, részrendszerek, a ragozási sorok szilárd megtanulását, azt betanulásnak minősíti, s helyette elegendőnek tartja a felismerést. De magának a szakmának, a nyelvtanításnak is rossz a hozzáállása az alaktanhoz. Ez annál megdöbbentőbb, mert a magyar ragozó nyelv. Ezért igen fontos, hogy a toldalékok mihez és hogyan kapcsolódnak. Mégis, az iskolai elemzési gyakorlatban kizárólag a szó vége felől kezdődik el a szóelemek meghatározása úgy, hogy a töveket nem ismerik, ezért az elemzés végül vagy sikerül, vagy nem. Így lesznek a legtöbbször pedagógusi segédlettel a *higgye* szóalaknak *hisz* + *je* szóelemei.

Ezzel a gyakorlattal sürgősen szakítani kellene. Ha németből és angolból megkövetelik az erős igék megtanulását, magyarból miért ne lehetne megismertetni a többtövű szavakat, amelyek ráadásul sok érdekességet is felszínre hoznának? De térjünk vissza arra, hogyan tükröződik ez a nem ideális állapot a helyesírásban.

A mássalhangzótörvényeket előtérbe állító dolgozatban szerepelt a következő mondat is: *Ne engedd, hogy ennek a lehetőségnek is befellegzzen!* El is hibázták. Ugyanis a *befellegzzen* leírásához szóelemzést kellett volna végezniük, mert a rövidülés miatt az egyik *z* a hangzásban elvész. Persze még más is előkerült az ilyesfajta mondatok kapcsán. Például a *Nem akarjuk, hogy ő is*

játsszon mondatban. Itt azt is kellene tudni, hogy a magyarban a felszólító módot használjuk az idegen nyelvek kötőmódjához hasonlóan, s ehhez kell a helyesírásban alkalmazkodni. A *riadttá*, *sápadttá* szóalakok eltévesztésében szintén az alaktani tudatlanság ludas, mint az már a *csüggedtté* szó elhibázása kapcsán előkerült. A *minél* *n*-jének a megnyújtása is képtelenségnek látszana, ha tudnák az alaktant.

A sok hibának azonban nemcsak a tőten nem tanítása az oka, hanem az is, hogy a tanításra kerülő toldalékfajták közül is jó néhány egyszerűen „kiszorul a köztudatból”. Közéjük tartozik a felszólító mód tárgyas ragozású 2. személyű rövid alakjának a zéró módjele, mert a szóalakzáró *-d* igei személyrag, és nem a felszólító mód jele (pl. *kezd**d*).

A rossz helyzetre tekintettel megnöveltük az alaktan óraszámát a szóképzettannak az előrehozásával. A szótannak azonban szintén fontos fejezete a szófajtan. Az alaktani sajátságok is a szófajisághoz kötődnek. Ezért egyes szófajoknak a csupán érintőleges tanítása is hozzájárul a helyesírási hibák elszaporodásához. A névutókban való bizonytalanság okozza a bajt, amikor a mutató névmásokkal kerülnek össze, különösen az *a*, *e* alakjukkal, de a mutató névmási *e*-vel az is megtörténik, hogy az *-e* simuló kérdőszócskának vélik. Most láttam egy feladatban: *Lehetséges, hogy-e jelentés a magyarban a déli szláv nyelvekből való*.

A megfelelő szókincs hiánya, a jelentésekben való bizonytalanság is rontja a helyesírást. Jó példái ennek az *-l* végű igeik kétféle származékai vagy a *fedd* ige. Ritkuló használata miatt a ma is nélkülözhetetlen *feddhetetlen* származékának a helyesírásával baj szokott lenni. Vannak olyan szavak is, amelyek tipikus alakokban fordulnak elő, és ebből aztán rosszul következtetnek vissza más, ritkábban használatos alakjaira. Ennek iskolapéldája az *öcs* szó. A szépróza gyakorisági szótára szerint négy leggyakrabban előforduló alakja közül három birtokos személyjeles, s bennük hasonulásos *ccs* van: *öccse*, *öccsére*, *öccsét*. Maga az *öcs* szótári alak elő sem fordul! Így nem csoda, ha sokan a gyakran előforduló alakok nyomán mindig megnyújtják a *cs*-t.

A hangtanhoz kapcsolódó helyesírási hibák, mint az *öcs* szó esete is mutatja, azt bizonyítják, hogy sokan azt hallják, amit „hallani akarnak”, és ezért egy sor szót a félrehallás következtében írnak rosszul. A *híjával van*, a *díj*, a *szíj*, a *héja* közkeletű példái ennek. A legtöbben nem hallják meg, hogy ezekben a szavakban a magánhangzó a hosszú, a *j* viszont rövid.

Előfordulnak még a gyermeknyelvre jellemző képtelen analógiák hasonló hangzás vagy írásképp alapján. Ennek az utóbbi időben gyakori esete a *kiált* ige két *l*-lel írása.

Áttekintésemet lezárva még egyszer aláhúzom, hogy nem elégedhetünk

meg a helyesírás szűkre szabott tanításával, mert abból igazi eredmények nem fognak születni, de reméljük, hogy az egész probléma egyszer olyan társadalmi és oktatási közegbe fog kerülni, ahol majd el lehet érni az igazi eredményeket.

Helyesírási feladatlapok a tudásszint felmérésére, ellenőrzésére

A helyesírás elsajátítása, mely valójában már az általános iskola első osztályában elkezdődik az írás- és olvasástanulással, fontos része az anyanyelvi műveltség megszerzésének. Az általános és a középiskolai években — a tantervi követelményeknek megfelelően — valamennyi tanulónak meg kell ismernie a magyar helyesírás rendszerét, a 299 szabálypontot, illetőleg a négy helyesírási alapelvet. Minden magyartanárnak alapvető célja, hogy tanítványai fejlett analógiaérzéssel és kellő kreativitással tudják alkalmazni a gyakorlatban is helyesírási ismereteiket.

A rendszerezést, elmélyítést természetes módon követi a tanórákon az ellenőrzés, a számonkérés. Ehhez a közelmúltban megjelent különféle kiadványok (feladat-, cikk- és mondatgyűjtemények, valamint gyakorlókönyvek, de az új tankönyvcsaládok munkafüzetek is) módszertani segítséget adnak példanyagukkal, illetve a feladatok megoldási kulcsával. A helyesírás módszertani szakirodalma számos gyakorlatfajtát ismer és ajánl a készségfejlesztésre, ellenőrzésre. Ezek közül egyik a felmérőlap, melyet egy-egy nagyobb helyesírási kérdéskör megtárgyalása után ajánlatos alkalmazni. Előnye többek között az, hogy a tanuló minden tanári segítség nélkül, önállóan a legkülönbözőbb típusú feladatok megoldásával bizonyítja jártasságát a témában. A feladatlap megszerkesztésekor ügyelni kell pl. a fokozatosság elvére, a változatosságra, az igényesen összeállított példanyagra stb.

Az alább mintául közölt három feladatlap is hasonló célt szolgál. A megoldások ellenőrzésében, javításában természetesen A magyar helyesírás szabályai (a 2000-ben kiadott tizenegyedik kiadású, tizenkettedik lenyomat), illetőleg a Magyar helyesírási szótár segít valamennyi érdeklődőnek.

1. ellenőrző feladatlap

1. Mely helyesírási alapelvek érvényesülnek példáinkban? Nevezze meg őket és indokolja!

kertekben:

 mosollyal:

 mennyezet:

 Babitscsal:

2. Húzza alá a helyes alakokat az alábbi szópárok közül!

naiv — naív	újong — ujjong
rökönyödik — rökönyödik	nőjenek — nőjjenek
nyirbál — nyírbál	model — modell
zsup — zsúp	bridzsel — briddzsel (ige)
rovás — róvás	álhatatlan — állhatatlan
csipdes — csípdes	edzd — eddzd
felől — felől	játsza — játssza
ifjuság — ifjúság	mond el — mondd el
elhunyt — elhúnyt	higyj benne — higgy benne
melső — mellső	fenséges — fennséges

3. Írja be az alábbi szavakba a *j* hangot jelölő betűt!

széke...	ka...án	bögö...
má...va	téve...eg	cirbo...a
tá...og	gombo...ag	ragá...
cseve...	se...pít	pla...bász
dö...f	dato...a	mordá...

4. Alkosson szóösszetételeket vagy szószerkezeteket az alábbi szavakból!

rövid, film, fesztivál:
 kölcsön, vissza, fizetés:

öttusa, világbajnokság:
állam, kötvény, tulajdonos:
ő, hozzájuk:
nyúlt, és kis, agy:
alkotmány, módosítás:
hideg, vérű:
kézi, könyv:
autó, és, autó, alkatrész, kereskedés:
kiadó, vállalat:
negyed, ízben:

5. A hiányzó alakokkal egészítse ki a táblázatot!

Alapforma	Képzett alak (-i, -s)	Ragos alak (-val, -vel)
.....		Diderot-val
Van Gogh		
.....	ráthi	
Batsányi		
.....	columbusi	
.....	cyranós	
Neumann		
.....		Chicagóval
Montparnasse		
Dél-afrikai Köztársaság		
.....		Nyugati pályaudvarral
Tulipán utca		
.....	delhi	
.....		Bordeaux-val

6. Írja le betűkkel az alábbi számokat!

30 040 032:
215 000:
1902:
2002:
14 000 000:
8000:
3/4 4:
1/4 12:

- 9.3:
 9.30:

7. Tegye ki az alábbi idézetekből hiányzó írásjeleket!

Nem vagyok többé magyar polgár De magyar ember vagyok s maradok
 Anyám a magyar haza törvényszerzői minőségben kitagadhatott kitagadott
 én kitagadott gyermeke nem fogom anyámat a magyar hazát megtagadni
 kitagadásom dacára fiúi kegyelettel áldom nevét fiúi szeretettel fogok osz-
 tozni örömében bújában s fogom szívemen viselni nemzeti érdekeit nemzeti
 reményeit mind a halálomig

(Kossuth Lajos, Turin 1891.)

Senki se hivatkozzék arra hogy ha a nyelvet szabadon engedjük módosulni a megváltozott szokás éppúgy megtermi a kifejezésmódok szerkezeti lehetőségek az új fordulatok között a szépet a hatásosat a nyelvileg ízléssel mint a régi

(Bárczi Géza: A magyar nyelv múltja és jelene)

Annak hogy Kodály Zoltán zeneszerzői pályáját kamarazeneművekkel kezdte művészi és gyakorlati indokai egyaránt kézenfekvőek Előbbi az áttetsző konstrukció a finom és logikus szólamszövés a hangszerek kombinációinak kipróbálása lehetett utóbbi részben a nyilvánosság előtt való megszólalás célirányos lehetősége és nem utolsósorban az a körülmény hogy maga a zeneszerző gordonkajátékos létére jól ismerte a vonóhangszerek technikai-hangzási adottságait

(Pándi Marianne: Hangversenykalauz III. Kamaraművek)

8. Milyen kötőjel szükséges az alábbi összetételek elemei közé?

MÁV	kalauz	Király	hágó
angol	francia (szakos)	kodályi	bartóki
hajdú	bihari (népszokás)	18	20. század
IV	VI. (kötet)	3	4 (alkalom)
Ferencváros	Honvéd (mérkőzés)	észak	északkeleti
izegtek	mozogtak	ó	lábú

2. ellenőrző feladatlap

1. Válaszoljon az alábbi kérdésekre!

Milyen szabályokkal lehet indokolni a *Bartók—Kodály-féle* írásmódot?

.....

Megváltozik-e írásmódjában a *Hilton Szálló* intézménynév, ha *-beli* képviselő utótagot teszünk hozzá? Mutassa be!

.....

Hányadik szabálypont alapján írandó a *Heves—Borsodi-dombság*, valamint a *Felső-Tisza-vidék*?

.....

Miért kell Augustus nevét így szótagolni: *Au-gus-tus*?

.....

Helyes-e a *számítógépszervízvezető* szóösszetétel írásmódja? Indokoljon!

.....

2. Mely szavakban tévesztettünk? Írja le őket helyesen!

karvaj, mosoj, delej, naspoja, csobojó, fojjon, szabja, gója, öjv, lakáj, sompojog, muskotáj, ráspoj, guzsaj, fekéj, megfojt, dévaj, pozdorja, bajonett, szója, deregje, abajgat.

.....

3. Írja le a mozaikszó mellé a tulajdonnév teljes, szabályos alakját!

HÉV:

ELTE:

MÁV:

ENSZ:

MTA:

gyes:
 tsz:
 EU:

4. Mely mondatokban tettünk hibásan kötőjelet nagykötőjel helyett?
 Válassza ki és írja le őket helyesen!

Az Apáczai Csere János-díjat idén több pedagógus kapta meg.

4-5 almát és 6-8 körtét teszek a terített asztalra.

A TU-154-es repülőgép leszállt Erfurtban.

A Magyar Nyelvőr 1940-46 között nem jelent meg.

Kál-Kápolnán 10 percig állt a vonat.

A Magyar-Lengyel Baráti Társaságnak Varsóból vendégei érkeztek.

A Bécs-Salzburg-Graz útvonalon járatok nyáron.

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei fiatalok szép eredményt értek el a sportversenyen.

A Nyelvművelő kézikönyv I-II. kötetében található többek között számos nyelvhelyességi és helyesírási témájú szócikk.

Nagykötőjellel:

.....

5. Mutassa be, hol lehet elválasztani a példáinkat!

paradoxon, marxizmus, technikus, délelőtt, diszkréció, ellenálló, melo-
 dráma, takaróddzatok, edzitek, higgye el, itta, Maupassant, Georg, Bat-
 thyányhoz, Bolognában, Dobrudzsa, Beöthy, Neckermann

.....

6. Miben hibáztak a következő reklám- és hirdetésszövegek összeállítói?
 Javítsa ki a hibákat!

Március 23.-án

kedden

Paplan vásár

az Ifjúsági házban

Nyitvatartás:

8,30-17,30

A Margaréta

Virágboltban vágott

virág árusítás

minden nap

8.30.-tól délután

16.30.-ig

MINI-MONEY HASZNÁLT RUHABOLT

Kínálatunk:
női nyáriruha
pamut pólók
férfi ingek női blúzok
balonkabátok, bőr dzsekik
jerseyblúzok
férfi és női fehérneműk
szabadidő ruhák
flanellhálóingek

KÖNYV VÁSÁRT tartunk!

Most szerezzon be
olcsón magyar és
idegennyelvű
szakácskönyveket,
különféle uti könyveket,
német, angol
nagyszótárakat
valamint
nyelvkönyveket
10%-al olcsóbban

7. Mi a különbség az alábbi szavak, szóösszetételek jelentése és helyesírása között? Magyarázza meg!

pümkösd királyság:

.....

pümkösdírózsa:

.....

fekete kenyér:

.....

feketeszén:

.....

férfi munkaerő:

.....

férfikalap:

.....

kék színű:

.....

borostyánszínű:

.....

rokon lelki:

.....

rokonlelkűség:

.....

3. ellenőrző feladatlap

1. Döntse el, a szópárok közül melyik a helyes! Aláhúzással jelölje őket!

cakompak — cakompakk	studio — stúdió
palatinus — palatínus	hülékeny — hülékeny
immunis — immúnis	csiriz — csiríz
abszolutizmus — abszolútizmus	szüntelen — szüntelen
hajdu — hajdú	biliárd — billiárd
kujtorog — kújtorog	eként — ekként
evégett — evvégett	kiséret — kíséret
naiv — naív	kronologikus — kronológikus
presztizs — presztízsz	Olivia — Olívia

2. Egészítse ki az alábbi szavakat *j*-vel vagy *ly*-nal!

ka...ak	fo...togat	zsö...e
su...tás (díszt)	tu...a	zsiva...
dele...	sző...ön	mo...os
hüve...k	szamurá...	cserme...
laká...os	bo...ler	karabé...
va...on	forté...	muszá...
ta...ték	gomo...a	viszá...

3. Mely szó szerkezetekben és összetételekben talál helyesírási hibát? Javítson!

büntetőtörvény könyv, B-vitamininjekció, építész professzor, agrárbank, főeszme, harmadmagatokkal, ex világbajnok, értéktöbblet-elmélet, szemes kávé, áfamentes, gyalogbodza, bevásárlószatyor, plüsskanapé, diszkontkincstárjegy, idénynyitó előadás, bonbonosdoboz, NATO-tagállam, Himfy-strófa, orosz-német-francia csúcstalálkozó

.....

4. Alkosson földrajzi neveket az alábbi szóelemekből!

Tajvani, szoros:
 Pest, hidegkút:
 Déli, Kárpátok:
 Thai, föld:

Fülöp, szigetek:
Tápió, vidék:
Ádeni, öböl:
Kaszpi, mélyföld:
Tisza, új, város:

5. Lássá el *-i* (*-s*) képzővel az alábbi tulajdonneveket!

<i>Alapforma</i>	<i>Képzett alak</i>
Batthyány	
Mányoky	
Tass	
Marco Polo	
Baudelaire	
Schumann	
Coventry	
Tamási	
Kanári-szigetek	
Nemzeti Színház	
Francia Köztársaság	
Lugas vendéglő	
Rio de Janeiro	

6. Válassza el minden lehetséges helyen az alábbi szavakat!

Toscana		edzésterv	
Goya		higgyem	
Mannheim		infrastruktúra	
Manchester		telexezik	
Stockholm		peches	
Churchill		monogram	
Mahler		eddzünk	
Strasbourg		folklorista	

7. Tippeljen a helyes alakra!

A	B	C	Tipp
edzd	edzd	edzdzd	
autoszervíz	autó szervíz	autószervíz	
alsótagozatos	alsó tagozatos	alsó-tagozatos	

felkiáltójel	felkiáltó jel	felkiáltó-jel	
fő állás	főállás	fő-állás	
versaillesi	versailles-i	Versailles-i	
ELTE-re	ELTÉ-re	Eltére	
Habsburg család	Habsburg-család	Habsburg Család	
Apáczai díjas	Apáczai-díjas	apáczai-díjas	
Mátyás-templom	Mátyás templom	Mátyástemplom	
15-én	15.-én	15-dikén	
Kr. u.	Kr. U.	Kr.-u.	
Eötvös-féle	Eötvös féle	Eötvösféle	

8. Mit jelentenek az alábbi rövidítések? Írja a kipontozott helyre a teljes alakot!

°C		tb	
stb.		DK	
rt.		Ui.	
uv.		NB.	
i. m.		gr.	
Kr. e.		ti.	

9. Alábbi példáink közül melyek a szóösszetételek? Húzza össze őket, vagy tegyen $\perp$ jelet!

nem fémek	nem mindennapi
nem gyűrődő anyag	nem kis mértékben
nem igen	nem különben
nem sokára	nem törődömség
nem létező	nem régiben

T. URBÁN ILONA

Az országos helyesírási versenyek döntőinek feladatai

Ha jól emlékszem, már a tizedik alkalommal kértek fel arra, hogy készítsem el a versenyfeladatokat a főiskolák és az egyetemek legjobb helyesíróinak évenként megrendezett országos versenyére, s hogy a zsűri munkájában is részt vegyek. Mégis éppen olyan lelkesedéssel és izgalommal fogtam hozzá tizedszer is a munkához, mintha először bíztak volna meg ezzel a feladattal. Minden egyes alkalommal azzal a szándékkal kezdtem el a gyakorlatok gyűjtését, illetőleg terveztem meg a feladatokat és a diktálandó szöveget, hogy a megoldások nehézsége ne rémissze meg a versenyzőket, ugyanakkor adjon lehetőséget a helyesírási képességek felmérésére és a legjobb képességűek kiválasztására.

A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy ez a törekvés sikeres volt. A versenyzők — egy-két kivételtől eltekintve — nem panaszkodtak a feladatok vagy a leírandó szöveg túlzott nehézségére. Ilyen kivételes eset volt például, hogy egy alkalommal az egyik diák a feladatok, megoldások értékelésekor furcsállta a tollbamondás szövegében a *római-parti strand* kifejezés szerepeltetését, mondván: segédkönyvek nélkül nehéz eldönteni, hogy az alapalak, a *Római-part*, földrajzi név-e vagy sem. Más alkalommal az egyik versenyző úgy vélekedett, hogy a következő feladat becsapja a versenyzőket, mert rossz megoldást sugall. Íme a kifogásolt gyakorlat:

Húzza alá a helyes változatot:

tus(= zuhany)	tuss
tus(= folyadék)	tuss
tus(= találat)	tuss
tus(= a puska része)	tuss

Megjegyzem: ha elfogadnánk a kifogásolás indokát, nagymértékben korlátoznánk a feladattípusok számát, hiszen el kellene vetnünk minden olyan gyakorlatot, amelyben több (egy helyes és egy vagy több helytelen) változat közül kellene kiválasztani a megfelelőt.

Minden észrevételt alaposan megfontoltam, s minden esetben megbeszéltem a zsűritagokkal, és ha mód volt rá, a versenyzőket felkészítő tanárokkal is. Adódott jó néhány megszívlelendő tanulság. Így többek között az, hogy nem célszerű ritkán előforduló, a magyar fülnek szokatlan hangalakú,

bonyolult írásképi idegen személyneveket beépíteni a tollbamondás szövegébe, mert az ilyen nevek írását általában nem lehet szabályhoz kapcsolni, ezért a név helyes írásmódja megjegyezhetetlen. Az is fontos tanulság, hogy nehezen boldogul a versenyző az angol, francia, cseh, lengyel stb. tulajdonnevek toldalékos alakjainak leírásával, ha nem ismeri a név helyes kiejtését. Ezért a nevek toldalékolásával kapcsolatos feladatokban meg kell adni a helyes kiejtési formát is.

A tollbamondásszöveg megfogalmazásakor arra törekedtem, hogy megfelelő legyen minél több helyesírási szabály alkalmazására. Csupán egy alkalommal állítottam össze olyan diktálandó szöveget, amely a versenyzőknek főként a *dz*-t és *dzs*-t tartalmazó szavak, nevek ragozására és elválasztására vonatkozó ismereteit mérte föl. Ennek a szövegnek a címe — Eddzük magunkat a helyesírásban! — is jelezte, milyen helyesírási szabályokat kell jól tudni a jó megoldáshoz.

A feladatlapok 8-10 gyakorlatának megoldása sem állította leküzdhetetlen nehézségek elé a jól felkészült versenyzőket. Persze a kevésbé felkészültek számára, akiknek a megoldásaiban 80-90 hibát is találtunk olykor, s az egyszerűbb feladatokat sem tudták jól megoldani, mindegyik gyakorlat nehéz volt.

Szinte minden döntőn voltak olyan feladatok, vagy a diktált szövegben voltak olyan szavak, nevek, szókapcsolatok, illetve szó szerkezetek, melyek kifogástalan leírásához jól kellett tudni és helyesen kellett alkalmazni a kiejtés szerinti, a szóelemző, a hagyományos, valamint az egyszerűsítő írásmód eseteire vonatkozó helyesírási szabályokat.

A magánhangzók időtartamának jelölésében gondot okozott az *i*, *u*, *ü* magánhangzók írása. Ilyen esetekre gondolok: *dícsér*, *ígér*, *írón*, *írt* (= tömegesen pusztít), *szolid*, *szelíd*; *bujdosó*, *bujkál*, *csúszda*, *zúzda*, *kulturális*; *elnyűtt*, *hegedül*, *nyűgös*; stb. Persze nem csupán a felső nyelvvállású magánhangzókkal volt olykor baj, hanem az *o*, illetve még inkább az *ö* magánhangzó jelölésével, pl.: *túros* (= sebes), *bőrönd*, *körönd*, *Körös* (= folyó), *Kiskörös*, *kötöde*, *bölcsöde* stb.

A mássalhangzók rövidségét-hosszúságát a legtöbben és a legtöbbször például a következő szavak leírásakor tévesztették el: *biliárd*, *lehelet*, *mállik*, *restelkedik*, *ellipszis*; *gramm*, *monogram*, *konnektor*, *aszimmetria*, *paraffin* stb.

Minden bizonnyal a diákok tudásának grammatikai hiányosságai okozák, hogy a szóelemzésben sokan „elvéreztek”. A *hagy* és a *hisz* ige felszólító alakjainak leíratásakor sokszor elképesztő írásváltozatok tapasztalhatók, a *játszik* határozott ragozású alakjai szintén eléggé változatosak a versenyzők

munkáiban, az *edz* toldalékos alakjairól nem is beszélve.

A *j* hang kétféle jelölésére vonatkozó feladat is többször szerepelt a feladatlapokon. Még a legutóbbi években is „begyűjtöttek” jó néhány hibapontot a versenyzők. A legtöbben a *csevej* írásában tévedtek. Amikor ez a szó először fordult elő az egyik gyakorlatban, szinte mindenki *ly*-nal írta, mert nem gondoltak arra, hogy ugyanúgy képződött, mint a *dörög*-ből a *dőrej*, a *robog*-ból a *robaj*, vagy mint a *röhög*-ből a *röhej*. A *súly*, *sújt*, *sújtás* (= ütés), *sujtás* (= zsinórdíszítés) írásának elhibázása is eléggé gyakori volt, a *folyik* felszólító módú alakjainak írását szintén sokan elhibázták.

Néhány évvel ezelőtt, amikor a versenyzőknek először kellett olyan feladatokat megoldaniuk, amelyekben az egyszerűsítés elvét kellett (volna) alkalmazniuk, derült ki, hogy mennyire bizonytalanok az ide vonatkozó szabályok ismeretében. A *toll*, *több*, *gally* stb. szavak toldalékolásakor és elválasztásakor a feladatsornak szinte minden szavát elhibázták, s a későbbiekben sem voltak hibátlanok a megoldások.

Az egyik feladatlapon általában az eddig ismertetett témakörök szoktak szerepelni, a másikon pedig főként azok, amelyek a tulajdonnevekkel, a külön- és az egybeírással, az elválasztással, a kezdőbetűk és az írásjelek használatával kapcsolatosak.

Az utóbbi témák is olyan gazdagok, s oly fontos helyesírási szabályok vonatkoznak rájuk, hogy csak a tipikus és a nagyon gyakori hibákra hívom fel a figyelmet.

A magyar és az idegen személynév (család- és keresztnév) leírásakor és elválasztásakor a legtöbb hiba abból adódik, hogy sok versenyző nem ismeri az olykor szokatlan hangjelölésű név alapalakját és helyes kiejtését, ezért téveszti el pl. a *Böll*, *Grimm*, *Gauss*, *Anjou*, *Corneille*, *Molière* nevek toldalékolását és elválasztását. Sokan azt is figyelmen kívül hagyják, hogy más szabály vonatkozik a családnevek és más a keresztnév írására.

Az intézménynevek, az intézménynévszerű megnevezések és a rendezvénynevek, valamint *-i* képzős származékaik leírásában leginkább az okoz gondot, hogy a versenyzők nem mindig ismerik fel, hogy a leírandó név melyik névtípusba tartozik. Az intézménynévszerű megnevezéseket is többnyire csupa nagy kezdőbetűvel írják. Ilyenekre gondolok: *Keleti pályaudvar*, *Hungária kávéház*, *Komjádi uszoda*, *Művész filmszínház*, *Kárpátia étterem* stb. A rendezvények nevét, mint amilyen például a *magyar nyelv hete*, *rákutatási konferencia*, *agrárpari tudományos napok*, szívesen írják nagy kezdőbetűkkel, ugyanúgy, mint ahogy a rendszeresen ismétlődő országos vagy nemzetközi rendezvények nevét. Bevallom, olykor bizony nehéz ez utóbbi típusú rendezvényneveket az előbbiektől megkülönböztetni.

A földrajzi nevek nagyon sokfélék, változatosak, ezért az írásukra vonatkozó szabályok száma sem csekély. Valamennyinek a fejben tartása, tudjuk, nem könnyű feladat. Ezért a földrajzi nevek írásának gyakoroltatására olyan feladatokat állítottam össze, amelyekben inkább csak a főbb típusok szerepelnek, s amelyeknek hibátlan leírása nem állítja leküzdhetetlen akadályok elé a versenyzőket. Tapasztalataim szerint a legnagyobb gondot a kötőjelek helyes használata, az *-i* képzős származékok megalkotásakor pedig a kötőjelek és a kezdőbetűk helyes alkalmazása okozta. Például a *Duna—Tisza köze* vagy a *Cseh—Morva-dombság* típusú nevek és *-i* képzős alakjaik leírásában egyesek halmozták a hibákat, pedig — véleményem szerint — ez a földrajzinév-típus nem tartozik a legbonyolultabbak közé. A legnehezebbnek pedig azoknak az alakulatoknak a leírása bizonyult, amelyeket két, től—ig viszonyt kifejező városnévből és egy köznévből kellett képezni, pl.: *Budapest—Bécs járat*. Az *-i* képzős *budapest—bécsi járat* kifejezés pedig még inkább fokozza a bizonytalanságot.

A különírás és az egybeírás helyesírásunk legnehezebb része. Mondhatnánk pedig, hogy a legfőbb szabály eléggé egyszerű: a szókapcsolatokat külön, az összetételeket egybe kell írni. Ez a szabály valóban egyszerű, könnyen megérthető és megjegyezhető. Alkalmazása mégsem könnyű, mégpedig azért, mert sokszor nehéz megvonni a határt szókapcsolat és szóösszetétel között. Ezért csupán ún. „tisztá” eseteket igyekeztem a megoldandó feladatokba építeni.

Tipikus hibák legtöbbször az *-ó*, *-ő* képzős igenévi alakulatok írására vonatkozó szabályok és a három mozgószabály helytelen alkalmazásából keletkeztek. A *fűrógép*, *öntözőkészülék* típusú összetételeket általában helyesen írták a versenyzők, de a *szemléltető oktatás*, a *vendéglátóipar*, az *ellenálló képesség*, illetve a *betonkeverő gép*, valamint az *oktató- és nevelőmunka* típusú kifejezések leírásában sokan hibáztak.

A mozgószabályok közül a kényszer szülte az elsőt, amely lehetővé teszi, hogy néha iszonyú hosszúságú szóösszetételek — például *kerekasztalkonferencia-rendezés* — is leírhatók legyenek, bevallom, magam sem kedvelem. Úgy vélem, sokkal szebb, jobb, érthetőbb egy hosszabb vagy bonyolultabb kifejezés, ha szerkezeti formában — *kerekasztal-konferencia rendezése* — használjuk. Ezért arra törekedtem, hogy csak ritkán és csak a kevésbé hosszúak kerüljenek be a tollbamondás szövegébe vagy a gyakorlatokba. A másik két mozgószabály alkalmazására azonban szinte minden döntőben volt példa, mert ezek nagyon fontos, szükséges szabályok. Aki hibázott, az vagy a szabályokat nem értette meg, vagy pedig a leírandó kifejezéseket nem tudta elemezni, illetőleg jelentésükkel nem volt tisztában. Mert a *meleg vízcsap*

és a *melegvíz-csap* írásmód egyaránt helyes lehet, de hogy mikor melyik a megfelelő, ahhoz gondolni kell a kifejezendő jelentésre is. A *jobbkez-szabály* viszont csak ebben a formában helyes; az *ének-zene óra* lehetséges így is: *ének- és zeneóra*, más helyes megoldás azonban nincs. E néhány példa is azt mutatja, hogy a mozgószabályokkal egyrészt csínján kell bánni, s csak abban az esetben kell alkalmazni, ha a kifejezendő jelentéstartalom megkívánja; másrészt nagyon fontos a mozgószabállyal megalkotott új szóösszetétel helyes tagolása. Például arra gondolok, hogy létezik egy — egy kicsit lazábban fogalmazva — „visszafelé” mozgószabály is, amelyet például a *szám-tan-házifeladat* típusú szóösszetételek leírásakor kell alkalmazni.

A rövidítések (valódi rövidítések, betűszók, mozaikszók) írása, toldalékolása, a szavak, nevek elválasztása és az írásjelek — főképpen a vessző — használata sem volt mindig zökkenőmentes, de kirívó hibákat csak ritkán tapasztaltam.

A versenyfeladatok néhány éve rendszeresen megjelennek a Magyartanításban és az Eszterházy Károly Főiskola kiadványaiban. A felkészülés alatt a diákok így megismerhetik, milyen jellegű és nehézségű feladatokat kellett az előző években a versenyzőknek megoldaniuk, s ugyanakkor kipróbálhatják és fejleszthetik saját helyesírási készségüket, gyarapíthatják tudásukat.

Válogatás az elmúlt évek versenyfeladataiból

A) Tollbamondás

Harmincéves érettségi találkozóra gyülekeztek az ELTE Cházár András utcai Radnóti Miklós Gyakorlógimnáziumának 1962-ben végzett öregdiákjai. Az egykori tanárok közül is sokan jelen voltak ezen a kedves összejövetelen, például Tímár Klaudia magyartanárnő, Bíró Ipoly matematikatanár, Kút-völgyi Loránd latin—angol szakos tanár.

Az ünnepséget Kovács Tibor igazgató úr üdvözlőbeszéde nyitotta meg, majd a gyakorlógimnázium színjátszó csoportjának műsora következett. A jövő egyik reménybeli színművésze ihletetten elszavalta Arany János híres, szép versét, A walesi bárdokat. Az iskola ének- és zenekara egy-két Kodály-kórusművet és egy Rimszkij-Korszakov-szvitet adott elő.

Az igényes műsor után a szereplők hazasiettek, az öregdiákok pedig végigjárták középiskolás éveik minden színhelyét. Beültek a tantermek padjaiba, bekukkantottak az ének-zene terembe és a fizikai-kémiai szertárba. Jólesett keresztül-kasul járni a termeket, megnézni minden zegzugot, melyhez valamilyen diákcsinny emléke fűződött.

Este az Astoria Szálloda különtermében folytatódott az ünneplés. A négyfogásos vacsora, az egy-két pohárnyi finom fehér- és vörösbor vagy Pepsi-Cola, illetőleg más üdítőital megoldotta a nyelveket. Felelevenítették többek között a nyelvtanröpdolgozatok és a tollbamondások emlékezetes bal-fogásait. Így azt az esetet is, amikor az intézménynév- és a földrajzinév-írás szabályait gyakorolták, s le kellett írni az *Észak-dunántúli Gázgyártó és -szolgáltató Vállalat* és a *Szent István Téri Vendéglátó-ipari Szakközépiskola*, valamint a *Karlovy Vary-i* főutca és a *helsinki vendégprofesszor* neveket, szószerkezeteket, s mindenkinek legalább 4-5 hibája volt.

A visszaemlékezés kellemes hangulatban folytatódott még jó néhány óráig.

B) Tollbamondás

A Széchenyi István Főiskola harmadéves hallgatói elhatározták, hogy jelentkeznek az Országos Széchenyi Könyvtárban rendezendő irodalmi-nyelvtani vetélkedőre. Az elsőévesek is kérték, hogy mind a rendkívüli magyarórán, mind pedig az országos Széchenyi könyvtári versenyen részt vehessenek.

A főiskola versenyző diákjai úgy gondolták, hogy főként a leíró nyelvtan fejezeteit és a helyesírási szabályzatnak a földrajzinév-írásra, valamint a

külön-, illetőleg az egybeírásra vonatkozó szabálypontjait kell gondosan át- tanulmányozniuk. Ezért arra kérték magyartanárukat, hogy minél több órát fordítsanak helyesírási gyakorlatok megoldására.

A rendkívüli magyarórákon részt vevők megtanulták a földrajzinév-írás minden csínját-bínját. Négyheti gyakorlás után egy percre sem kellett gondolkodniuk azon, hogyan kell helyesen írni a *Fertő tavi*, *velencei-tavi*, *Duna—Majna—Rajna-csatornai* földrajzi névi származékokat. A mozgósabály alkalmazásával azonban még gondjuk volt. A középiskolában nem is hallottak erről a szabályról. Így nem csoda, hogy a helyesírási felmérő dolgozatban senki sem írta helyesen az *iparitanuló-képzés* és az *angol-házifeladat* összetételeket. Ma már tudják, hogy a *népitánc-oktatás* összetétel leírásakor is mozgósabályt kell alkalmazni, de hogy a *népi táncruha* szószerkezet leírásakor mi a teendő, abban bizonytalanok.

A széchenyi diákok így készülnek az országos vetélkedőre. Sok bonyolult szó, szókapcsolat és név helyes írásmódját tudják már. Remélik, a vetélkedőn is helytállnak majd.

A feladatok „témája” (és a szabályt illusztráló feladat)

1. A magánhangzók időtartamának jelölése

Az alábbi szavakból hiányzik egy-egy magánhangzót jelölő betű. Pótolja a hiányt a megjelölt hang rövid vagy hosszú változatával!

ö önt...de	i ...géter	i k...séter
u sz...nyog	u g...nya	i ny...rbál
i b...bic	ö ördög...s	i cs...bor
i ir...gy	ö reg...s	i h...nár
u z...zmara	i d...cséter	ö b...rönd
i h...zeleg	u kand...r	ö bölcs...de
ö r...könyödik	ö g...bölly	o árb...c

2. A mássalhangzók időtartamának jelölése

Pótolja a hiányzó mássalhangzókat a megjelölt hang rövid vagy hosszú változatával!

t csa...	l mi...iárd
j u...ong	n ko...ektor
l á...hatatlan	n fe...költ
l flane...	l mode...
l má...ik	f di...erencia

l me...ső	k bara...
t dile...áns	l ba...on
p o...ortunista	f ra...ia
sz a...imilál	l baci...us
l venti...átor	p a...arátus

3. A *j* hang kétféle jelölése

Írja be az alábbi szavakba a *j* hangot jelölő betű(ke)t!

zsö...e	gu...a
szab...a (fn.)	zsinde...
bó...a	cseve...
viszo...og	harká...
bu...a	hé...a
déva...	sa...ka
zsíva...	csuk...a (fn.)
karva...	roba...
ta...ték	tá...og
pozdor...a	la...torja

4. Az egyszerűsítő írásmód

Alkosson szó-, illetőleg névalakokat az alábbi elemekből, majd válassza el minden lehetséges helyen az így létrejött toldalékos szavakat, neveket! (Pl.: *ablak* + *-val*: *ablakkal*, *ab-lak-kal*.)

több + -ból.....	könny + -vé.....
jobb + -ban.....	Kodály + -val.....
toll + -val.....	Bernadett + -tól.....
tett + -vel.....	Mariann + -nál.....
gally + -val.....	Arany + -val.....

5. A régies írású magyar családnevek és idegen személynevek *-val*, *-vel* ragos alakja

Írja le az alábbi személynevek *kivel?* kérdésre felelő alakját!

Bach.....	Félix.....
Damjanich	W. Scott.....
Baross	Blériot.....
Balogh.....	Horváth.....
Móricz	Jurisich.....
Molière	Derkovits.....
Béranger.....	Flaubert

6. A tulajdonnevek

a) Az intézmény- és a földrajzi nevek *-i* képzős származékai

Tegyen *-i* képzőt az alábbi nevekhez!

Katona József Színház	Tamási.....
Nyugati pályaudvar	Duna-part
Nemzeti Színház	Kis-Kárpátok
Vas Megyei Elöljáróság.....	Új-Dél-Wales.....
Los Angeles.....	Mátra hegység
Volga Szálló.....	Hárs-hegy.....

b) A földrajzinév-típusok Írja le az alábbi tagokból álló földrajzi neveket!

Északi, sarkvidék.....	Budai, hegység.....
Dél, kínai, tenger.....	Volga, Don, csatorna.....
Duna, Tisza, köze.....	Kis, Ázsia.....
Balaton, felvidék.....	Fertő, tó.....
Szabadság, híd.....	Velencei, tó.....
Balkán, hegység.....	Tisza, híd.....

7. A külön- és az egybeírás

a) A szószerkezetek — szóösszetételek Alkosson szószerkezeteket, illetőleg szóösszetételeket az alábbi szavakból!

nyeremény, kötvény, beváltás
hideg, vizes, borogatás
szerkesztő, bizottság
papír, vágó, kés
parafa, talpú, cipő
gyolcs, ág, terítő
szenny, víz, leeresztő, cső
német, dán, határ
autó, szerelő, műhely
öt, hónaponként
szervetlen, kémia, óra
név, szerinti, szavazás

b) A szóismétlések, ikerszók

Ahol szükségesnek tartja, változtasson az aláhúzott kifejezések írásmódján!

Már-már elhatározta, hogy találkozik a várva-várt, réges régi baráttal, bár tudván-tudta, hogy örökkön-örökké akadályozni fogják programjaikat.

Egész nap sütöttek, főztek, meghívtak minden testi, lelki jó barátot, a falu apraját, nagyját.

A gyerekek rablóbandúrt játszottak két szoba-konyhás lakásukban.
(A mondatban egy lakásról van szó!)

A gizgazos kertet kigyomlálta, s közben pihent egy icit, picit.

c) Az alárendelő szókapcsolatok, szóösszetételek

Keresse meg és javítsa ki az alábbi mondatok helyesírási hibáit!

A dér csípte táj napsütötte hegyoldalában és az árvíz mosta töltésen élet-halál harcukat vívják a szarvas bogarak.

Útitársaim pontos hadi tervet dolgoztak ki a vízi növények nagy fokú hasznosítására.

A halvány piros ruhás lányok, a törtfekete kendős asszonyok és a zöldes kékbe öltözött gyermekek megtöltötték a termet.

A fiú és leánynevelő-otthonok szakmunkás tanulói szedőgépeken, sor-szedőgépeken és szedőöntőgépeken gyakorolnak.

A különböző kutató intézetekben a kutató tudósok nem csupán kutató munkát, hanem gyűjtő, szervező és tervező munkát is végeznek.

A tanárok oktató nevelő munkája természetesen oktató- és nevelőcélzatú.

d) Az anyagnévi jelzős szerkezetek, ill. szóösszetételek

Alkosson szószerkezeteket vagy szóösszetételeket az alábbi szavakból!

alabástrom, lámpa	alumínium, kanál.....
tölgyfa, bútor	parafa, dugó
arany, ékszer	gumi, kesztyű.....
porcelán, téglgy	vas, fedőlemez.....
paraffin, gyertya.....	ólom, katona.....
bronz, gyertyatartó.....	öntöttvas, abroncs.....
nyersgumi, talp	márvány, mellszobor.....

e) A mennyiségjelzős szerkezetek és összetételek

Az alábbi szópárokból az első tag mennyiségjelzője a másodiknak. Jelölje az alakulatok egybeírását az összekapcsolás ($\mathbb{T}$), különírását a szétválasztás

($\mathbb{I}$) jelével!

harminc órás	hat hónapi	húsz főnyi
harmincöt méteres	több dimenziós	fél hektoliternyi
tíz évenként	sok fajtájú	három szótagos
kilenc havi	tizenkét éves	több jelentésű

8. Az elválasztás

a) Válassza el — minden lehetséges helyen — az alábbi szavakat, neveket!

pénzért	lopóddzanak
lajstrom.....	legalja
Berettyó	archívum.....
kertig	Mahler.....
Kilimandzsáró.....	Bologna.....
Félixé	hónalj.....

b) Válassza el az alábbi tulajdonneveket minden lehetséges helyen!

Nietzsche	Fukudzava
Muszorgszkij.....	Gascogne
Dobrudza	Proust
Gigli	Ojsztrah
Ljubljana	Bordeaux
Beethoven.....	Klopstock
Michelangelo	Voltaire

9. A betűszók és a mozaikszók

a) Húzza alá a helyes változatot!

ENSz.-beli — ENSZ-beli — E.N.Sz.-beli

MGTSZ — MGTSz. — mgtsz. — mgtsz

Ototért — Ofotért. — OFOTÉRT

az MTÁ-nak — az MTA-nak — a MTA-nak

a KERAVILLAL — a KERAVILL-lal — a Keravill-lal

Röltex-beli — RÖLTEX-beli — röltexbeli — röltex-beli

b) Kapcsolja össze az alábbi elő- és utótagokat!

pévécé + fólia	MÁV + igazolvány
Malév + iroda	tévé + közvetítés
ENSZ + határozat	tv + riporter
Fényszöv + laboratórium	tébécé + fertőzés

c) Írja le — határozott névelővel együtt — az alábbi szó- és névalakokat mozaikszavas formájukban!

az Eötvös Loránd Tudományegyetemen
az Egyesült Nemzetek Szervezetével
a Magyar Légiforgalmi Vállalattal
a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnak
a termelészövetkezetekkel
az ultrarövidhullámmal
a Semmelweis Orvostudományi Egyetemről
az Országos Széchényi Könyvtárban

10. Az írásjelek

a) Pótolja a hiányzó írásjeleket!

Ahogy kilépett a szobából és lement a harmadik emeletről a földszintre elfelejtette mit ígért a szüleinek

Az ilyen ember ritka mint a fehér holló jegyezte meg lelkesen

Gyere be ne várd meg amíg én megyek ki érted

Kérdezd meg mikor indulunk már

b) Alakítsa a következő mondat szerkezetét úgy, hogy az idéző mondat először kövesse, majd úgy, hogy szakítsa meg az idézetet!

Eötvös József mondja: „Kit nem hevít korának érzeménnye, szakítsa ketté lantja húrjait!”

Összetett feladatok

a) Húzza át a helytelenül írt szavakat, szószerkezeteket!

hétvégi jegy	magtisztító gép	népesedés politika
sok jelentésű	magyar-olasz	népiegyüttes
	kapcsolatok	
rokon jelentésű	nagyjelentőségű	mészköttakaró
hasonlójellegű	platina nyaklánc	szántóvető emberek
jelzálog-kölcsön	follyon	nyilvántartás
ellenálló képesség	ellenőrző könyv	irtóhadjárat
irodalom szakos	Dárius-kincse	makkává
tanár		

Miláno	mésszappan	nyílak
százéves	szekér rakomány	soknyelvű
tölgyfa szekrény	ez idő tájt	Kisázsia

b) Helyesírási totó Döntse el, hogy melyik írásmód helyes!

1. oszlop: 1

2. oszlop: 2

Ha úgy gondolja, hogy mindkét írásmód helyes, lehetséges: X.

hugom	húgom	...
kötöde	kötőde	...
menetközben	menet közben	...
fojtogat	folytogat	...
Gellérthegy	Gellért-hegy	...
ésszerű	ésszerű	...
hóálló ötvözet	hőálló-ötvözet	...
monogram	monogramm	...
seprű	söprű	...
sértettlen	sértetlen	...
ezé	ezzé	...
izület	ízület	...

A Nagy J. Béla országos helyesírási verseny 1997. évi döntőjének feladatai

Tollbamondás

A mai alkalommal hagyjuk, ne bolygassuk a komoly felnőtt-témákat! A mesék világában élő kisgyermekek életének eseményeiről is érdemes olykor szót ejteni.

Meserajongó és -áhitó kisgyermekeinknek hírnökök vitték hírét, és hirdették szerte az országban, hogy Miklós-nap estéjére rénszarvas húzta szánján megérkezett a Mikulás.

Útja nem volt zavartalan. Sokszor egy helyben toporogtak a szánhúzók. Vagy azért, mert Európa-szerte jégpályává változtak az utak, vagy más okok miatt. Például Nagy-Britanniában a La Manche-i motoros komp megsérülése késleltette az utazást, Közép-Franciaországban kamionsztrájk bénította meg a forgalmat, Svájc hegyein-völgyein, úttalan útjain robogva pedig egyszer csak felborult a szán. Kipotyogott a hóba a sok-sok Mikulás-csomag, játék mackó és katona, valamint a sokfajta csokoládémikulás és csokoládés bonbon. Nem volt könnyű kimenteni a hóból az ajándékcsomagokat és a játékszereket. Néhány műanyag és társasjáték a hó martaléka lett.

Végre tegnap reggel az osztrák—magyar határ egyik határátkelőhelyén átsuhant a határon a várva várt szán. Mikulás apóra és szolgáladára a nap folyamán még rengeteg munka várt. Amíg megtöltötte az ablakokba kitett bakancsokat, hótaposó csizmákat, félcipőket méz-, selyem-, szaloncukorral és egyéb finomságokkal, késő este lett. Az elfáradt Télapó elégedetten hajtotta álmra a fejét. Évről évre ismétlődő vállalkozása az idén is sikerült.

A) FELADATLAP

1. Pótolja a hiányzó o/ó magánhangzókat!

fot...k...pia	fot...riporter
fot...méter	fot...terápia
fot...montázs	fot...modell
fot...kiállítás	fot...művészet
fot...szintézis	fot...f...bia
aut...szerviz	aut...villamosság
aut...mata	aut...didakta
aut...sztráda	aut...gram

aut...n...m

aut...szif...n

aut...gejzír

aut...atlasz

2. Alkosson -ikus képzős mellékeveket az alábbi főnevekből!

filozófia	metonímia
atmoszféra	irónia
periódus	etimológia
analógia	kategória
allegória	diakronia
akadémia	filantrópia

3. Húzza alá a helyes változatot!

mállik — málik	akkord — akord
konkurrál — konkurál	asszimetria — aszimmetria
raffinált — rafinált	offenzíva — ofenzíva
guggol — gugol	paraffin — parafin
dzsipp — dzsip	cellulóz — celulóz
vattelin — vatelin	panell — panel
raffia — rafia	ballon — balon

4. Tegyen -val, -vel ragot az alábbi szavakhoz, nevekhez!

gally	Papp
cseh	Nexő
Madách	Gauss
boy	Félix
toll	almanach
Nikolett	fütty
moh	dzsessz
futball	MÉH
casco	Gay-Lussac

5. Írja le helyesen!

félkészáruraktár	
áforkút	
félholdföld	
élethalálharc	
forróvízfűtés	

fülorrgégészet	
gizgazos	
parafatalpúcipő	
ibuszutazás	
kétszobakonyháslakás	
visszavisszanéz	
mendemonda	
hidegmelegvizes	
fiúközépiskola	
beneluxállamok	
ólábú	
fertőtavi	

B) FELADATLAP

1. Pótolja a hiányzó kis- és nagyköthőjeleket!

Gazdagréti lakótelep	Kovács házaspár
New York	Grimm mese
Fogarasi havasok	Boyle Mariotte törvény
Szabó család	Balaton felvidék
Buddenbrook ház	angol magyar szótár
OTP tartozás	Bükk hegység
Nagy Szent Bernát hágó	Nagy Budapest
Budai hegység	kapros túrós lepény
SI egység	Erzsébet nap
Császár fürdő	kérve kérte

2. Alkosson szó szerkezeteket, illetve szóösszetételeket az alábbi szavakból, nevekből!

barkács, kis, áru, ház:
vas, úti, menet, rend, változás:
labda, rúgó, szövetség:
forgalmi, adó, mentes:
jövő, menő, emberek:
Czuczor, Fogarasi, szótár:
motor, sport, szövetség:
föld, alatti, börtön:
Volán, iroda:

földrajz, munka, füzet:
 több, évi, jövedelem:
 zöldség, és, gyümölcs, kereskedés:
 tovább, játszó, mozi:
 száraz, bab, főzelék:
 oda, vissza, küldözgetik:

3. Tegyen *-i* képzőt az alábbi nevekhez!

Pilvax kávéház
 Balatonalmádi
 Károlyi-kert
 Karlovy Vary
 Loire
 Kelet-Közép-Európa
 Nádor-csatorna
 Frankfurt am Main
 Országos Széchényi Könyvtár
 Ördög-órom csárda
 Vichy
 Fővárosi János Kórház és Rendelőintézet

4. Nyelvi totó. Jelölje — a totószelvény kitöltésekor szokásos módon — arab egyessel, kettessel vagy x-szel a helyes változat(ka)t!

e világi	evilági	...
Toledo	Toledó	...
finntanár	finn tanár	...
csevely	csevej	...
öntőműhely	öntő műhely	...
Lóránd	Loránd	...
lopóddzanak	lopózzanak	...
nylon	nejlon	...
nőttön nő	nőttön-nő	...
öreg Duna	Öreg-Duna	...
résztvevő	részt vevő	...
Rajna-vidéki	Rajna vidéki	...

A Nagy J. Béla országos helyesírási verseny 1998. évi döntőjének feladatai

Tollbamondás

„A közbiztonság helyzetén a bűnüldöző szervek más szervek segítségével nélkül nem tudnak javítani. A bűnözés és a bűnüldözés nem csak a rendőrség ügye” — jelentette ki a belügyminiszter a személy- és vagyonvédelmi törvény tervezetét bemutató felszólalásában. Az Országgyűlés 1997. évi őszi—téli ülészakán, november 1-jén a törvényt a képviselők elfogadták.

Egy héttel később mind ez ideig ismeretlen tettesek két jugoszláv gyártmányú robbanószerkezetet helyeztek el a balatonalmádi Vénusz Hotel konferenciatermében, illetve a hotel légópincéjében, a fényerő-szabályozó berendezések helyiségében.

A több száz fős befogadóképességű vendéglátóhely nagytermében éppen vezetőségválasztó ülést tartott a Balaton vidéki és a kis-balatoni horgászok egyesületének több mint száz tagja. Fél tizenkettő tájban óriási robbanás rázta meg a vendéglátó-ipari egység műmárvány borítású falait. A légópincében elrejtett távirányítású robbanószerkezet felrobbantása után ezen a szinten minden berendezési tárgy megsemmisült, mindenütt fojtó füst gomolygott.

Kitört a pánik. Az étteremben az ebédjükre várók fel-felugráltak helyükről, majd az étteremkijárat felé tódultak, gondolva, a hallban felvilágosítást kaphatnak a történetekről. A nagyteremből az ülésen részt vevők jó része fegyelmetlenül, egymást tapodva szintén a hallba rontott. A kavarodásból végre egy határozott hang hallatszott: „Hívni kell a tűzoltókat és a rendőrséget!” A javaslatot tett követte, s néhány perc múlva három tűzoltóautó fecskendője lövellte a vizet a füstölgő kövekre. Újabb néhány perc elteltével a Somogy Megyei Rendőr-főkapitányság almádi rendőrőrsének rohamosztaga is megérkezett, hogy szakemberei a másik robbanószerkezetet is hatástalanítsák, és a robbantás elkövetőit elfogják. Az előbbi feladatot sikeresen elvégezték. Hogy az utóbbi sikerült-e, nem tudjuk.

A) FELADATLAP

1. Pótolja a hiányzó magánhangzókat!

ö/ő	k...rönd	bölcs...de	o/ó	...vatos
	t...zsde	...rs		...v...da
	K...rös (folyó)	k...rz...		lak...s
	önt...de	Kisk...rös		anekd...ta

	ördög...s	szöv...de		ekl...ga
i/i	sz...nlel	éh...nség	u/ú	b...jdosó
	...télet	d...vány		b...jócska
	pap...ros	v...galom		sajtb...ra
	s...kosság	b...ztat		b...rkifli
	av...tt (ócska)	áh...tat		cs...szda
u/ú	sar...	ü/ű	b...nhődik	gy...rhetetlen
	h...m...sz		elny...tt	gy...lésezik
	gy...jtogató		m...zli	gy...levész népség
	gy...rma		b...vös erej...	t...zdel
	gy...jtós		b...ntetőeszköz	sz...kölködik

2. Húzza alá a helyes változatot!

lehelet — lehellet	elipszis — ellipszis
restelkedik — restellkedik	biliárd — billiárd
torkolik — torkollik	restel — restell
korupt — korrupt	konkurens — konkurrens
hurikán — hurrikán	horibilis — horribilis
talpalatnyi — talpalattnyi	kroket — krocket
diferencia — differencia	kofein — koffein
konektor — konnektor	aparátus — apparátus

3. Kapcsolja a -szerű képzőt (pontosabban: képzőszerű utótagot) az alábbi szavakhoz, nevekhez!

ész + -szerű	gipsz + -szerű
plüss + -szerű	dzsessz + -szerű
expressz + -szerű	viasz + -szerű
Petőfi + -szerű	Babits Mihály + -szerű

4. Illesszen -val, -vel ragot az alábbi szavakhoz, nevekhez, és válassza el minden lehetséges helyen az így keletkezett szó- és név-alakokat! (Például: ablak + -val: ablakkal; ab-lak-kal.)

gally + -val
Félix + -vel
toll + -val
Kodály + -val
több + -vel
Madách + -val

Grimm + -vel
 Bernadett + -vel
 expressz + -vel
 könny + -vel
 Pap + -val
 Tallinn + -val
 Keravill + -val
 USA + -val
 Ft (forint) + -val

B) FELADATLAP

1. Írja le helyesen!

lefölsétál
 elsőfilmesrendező
 tizenötéveskapitány
 csomagszállítólevél
 ipariagrárország
 vízelzárócsap
 nemhivatalosjelentés
 nagylábonél
 hidegvizesborogatás
 elsőkerékmeghajtású
 véradókitüntetés
 véráztattaföld

2. Pótolja a hiányzó kezdőbetűket!

...merikai ...gyesült ...llamokbeli	(A/a, E/e, Á/á)
...udapest ...ongresszusi ...őzpontbeli	(B/b, K/k, K/k)
István ...írály ...éri ...uhaipari ...akközépiskola	(K/k, T/t, R/r, Sz/sz)
...let ...s ...rodamom-beli	(É/é, É/é, I/i)
...agyar ...emzeti ...úzeum	(M/m, N/n, M/m)
...olnoki II. ...ámú ...ltalános ...skola	(Sz/sz, Sz/sz, Á/á, I/i)
...eleti ...ályaúdvári	(K/k, P/p)
...ékés ...egyei ...églá- ...s ...erépipari ...állalat	(B/b, M/m, T/t, É/é, Cs/cs, V/v)
...rszágos ...etőmag-...ermeltető ...s -...llátó ...állalat	(O/o, V/v, T/t, É/é, E/e, V/v)
a II. ...erületi ...nkormányzat ...akorvosi ...endelője	(K/k, Ö/ö, Sz/sz, R/r)

3. Írja be a hiányzó kötőjeleket!

Góbi sivatag	Közel Kelet
Felső Tisza vidék	Vértes hegység
Bourbon ház	Sárga folyó
Mária Terézia rend	D vitamin tartalmú
Dunántúli középhegység	U cső
Gáldi Hadrovics szótár	Tisza híd
kilenclyukú híd	Nagy New York
Haris köz (utcanév)	rossz szívű (szívtelen)
Duna folyó	Rippl Rónai kép
New York moszkvai légi út	

4. Alkosson szóösszetételeket, illetve szószerkezeteket az alábbi szavakból!

villamos, energia, termelés
 műkorcsolyázó, bajnokság
 déli, gyümölcs, import
 lila, ruhás, lány
 áru, pénz, egyensúly
 spenót, színű
 rovar, ölé, szer
 fizető, vendég, szolgálat
 párbaj, tör, világ, bajnokság
 el, nem, kötelezett, országok
 víz, alatti, kábel
 arató, cséplő, gép, vezető

A Nagy J. Béla országos helyesírási verseny 1999. évi döntőjének feladatai

Tollbamondás

Jó néhány évvel ezelőtt az északnyugat-magyarországi Dunakanyar tájegység festői szépségének budapesti hódolói nem sejtették, milyen szerencsések. Az idő tájt a Nyugati pályaudvari vonatok közlekedését nem zavarta áruházzépítkezés, valamennyi vágányról háborítatlanul indulhattak a személyszállító és a tehervonatok, így például a nyolc húszas kirándulóvonat, a kilences IBUSZ-vonat és a tíz tizenötös mentesítő vonat. A budapest—szobi vonalon gyakrabban utazókkal azonban már két évvel ezelőtt megsejtették a MÁV-menetrend készítői, hogy nemsokára megváltozik a menetrend szerinti járatok indulásának és érkezésének időpontja.

A vasútimenetrend-módosítás próbára tette a munkálatban részt vevő több mint száz MÁV-tisztviselő szakértelmét és több százezer utazó türelmét. Az utazóközönség télen-nyáron kénytelen volt tűrni a nap mint nap megismétlődő, olykor sok tízperces késéseket, a vonatkimaradásokat, a téli hideg ellenére a dohányzó- és nemdohányzó szakaszok fűtetlen voltát, nyáron a többórás utazások ideje alatt fülledtté vált, áporodott, bűzös levegőt stb.

Remélhetőleg egy-két nap múlva vége szakad a már-már elviselhetetlen viszonytságoknak, és visszatér a régi rend. A Nyugati térrel szemben, a személy-pályaudvari külső vágányok mellett lassanként leállnak a toronydaruk. Előtte azonban még bevakolják a sok száz négyzetméternyi falfelületet, elkészítik a műkölap burkolatot, kijavítják a villamos hálózat hibáit. Ezzel befejeződik az építkezés, és megnyílhat Budapest főváros legújabb áruháza. Mivel hivatalos nevének helyes kiejtése és leírása angolnyelv-tudás nélkül nehezen oldható meg, mi a Nyugati Áruház nevet adtuk az épületkolosszusnak.

A) FELADATLAP

1. Pótolja a hiányzó magán- vagy mássalhangzókat!

bara... (ideiglenes épület)	od... (üreg)
ny...rat (haját vágat)	kult...rális (művelődési)
b...jdosó (menekülő)	furcsá... (furcsának tart)
di...erencia (különbség)	megsz...nik (abbamarad)
...jjong (örvendezik)	t...zes számrendszer
...nió (szövetség)	zs...radék (fő alkotórésze zsír)

venti...átor (szellőztető) a...imilál (hasonít, magába olvaszt)

h...zékony (hízássra hajlamos) b...ztat (buzdít)

tu...t húztak t...nődik (hosszan gondolkodik)

fe...költ (magasztos) szinon...m szavak

éh...nség (tartós éhezés) má...ik (omlik, porlad)

2. Tegyen *-val*, *-vel* ragot az alábbi szavakhoz, nevekhez!

nagyobb	Strauss
Goethe	Madách
boy	a MÉH
fütty	moh
Böll	Mariann
düh	Pais (e.: pajzs)
Hermann (családn.)	Nexö
.....	Oslo
sakk	az ELTE
kódex	bambino
Karélia	Keravill

3. Melyik szót írtuk helytelenül? Húzza át őket!

nagytudású	sujkol
muszáj	gödöje
kijebb megy	10%-al
itt-tartózkodás	állománykiegészítés
fénnyaláb	ésszerű
prémcsukja	follyon
nagy lábon él	pója
rüg-kapál	többe kerül
vádlott-tól	kétujú
zsivajgás	bojler

4. Írja le helyesen az alábbi igék tárgyas ragozású, felszólító módú, egyes szám második személyű (rövidebb és hosszabb) alakját!

áll
küld
iszik
serkent
áld

hisz
 edz
 told
 szó
 hagy
 játszik
 lő

B) FELADATLAP

1. Húzza alá a helyes változatot!

édes vízi hal	édes vízi hal	édesvízi hal
baktériumölő szer	baktérium ölöszer	baktérium-ölöszer
autómotorsport	autó-motor sport	autómotor-sport
hathónapos kisfiú	hathónapos-kisfiú	hat hónapos kisfiú
előkészítő bizottság	előkészítő-bizottság	előkészítőbizottság
nem dohányzó nő	nemdohányzó nő	nem dohányzónő
több napi járóföld	többnapi járóföld	több napi járó föld
idegen nyelvtudás	idegennyelvtudás	idegennyelv-tudás
fényerő szabályozó	fényerő-szabályozó	fényerőszabályozó
kapcsoló	kapcsoló	kapcsoló
egy helyben állás	egyhelyben-állás	egyhelybenállás
előre fizető vendég	előre fizetővendég	előrefizető vendég
előrefizető-vendég		előre-fizetővendég
fizető parkolóhely	fizető-parkoló hely	fizető-parkolóhely

2. Válassza el minden lehetséges helyen az alábbi szavakat, neveket!

indexszel	Pálffy	nak
Freud	bridzsel (ige)	
briddzsel (kártyajátékkal)	Bologna	
.....	pénzért	
Ljubljana	Kossuth	tal
halandzsázik	hexameter	
Félixé	MTESZ	
ingujj	tallinni	
Churchill	Baloghék	
kertjükig	Visegrád	

3. Írja le helyesen az alábbi kifejezéseket, majd alkossa meg -i képzős változatukat!

marospart..... dunatiszacsatorna.....

ausztriama­gyarország.....
 dél­kínai tenger.....
 oderaneissehatár.....
 budapestbécsjárat*.....
 velenceitő.....
 szaharasivatag.....
 skandináv­félsziget.....
 széchenyi lánchíd.....

* Az -i képzőt a tulajdonnévhez kapcsolja, ne a *járat* köznévhöz!

4. Helyesírási totó

Döntse el, hogy melyik írásmód helyes!

1. oszlop: 1

2. oszlop: 2

Ha úgy gondolja, hogy mindkét írásmód helyes, lehetséges: X.

felette álló	fölötte álló	...
nagyszájú	nagy szájú	...
Márvány-tengeri	márvány-tengeri	...
terhelő vallomás	terhelővallomás	...

hívatott	hívatott	...
kölcsönkenyér	kölcsön kenyér	...
Celsiusszal	Celsius-szal	...
BMW-cég	BMW cég	...
tánc és illemtanár	tánc- és illemtanár	...
nap-éj egyenlőség	napéjegyenlőség	...
visszércsomó	viszércsomó	...
műmárványpor	műmárvány por	...

A Nagy J. Béla országos helyesírási verseny 2000. évi döntőjének feladatai

Tollbamondás

Közeledik az év vége. 2000 decemberének első napjait éljük. Tegnap, december 1-jén sokan végeztek számvetést, mérlegelték az eddig elvégzetteket és az év végi elvégezni való feladatokat.

A Gazdasági Minisztérium termelési főosztályának vezető beosztású munkatársai, az export-import ügyek zavartalan lebonyolításáért felelős szakemberek ismét áttanulmányozták a 2000. év költségvetési mutatószámait, jelentést készítettek az alapanyag-, illetve a villamosenergia-termelés meggyorsításáról.

Nemcsak a gazdasági élet vezetői, hanem az oktatás irányítói is felmérték, milyen fontos események várhatók még 2001 előtt.

A kisiskolások, az alsó tagozatos tanulók környezetismereti, ügyességi és rajzversenyre készülnek. A helyi versenyek legjobbjai a megyei Apáczai Csere János Művelődési Központban mérik össze erejüket. A győzteseknek, az első három helyezettnek arany-, ezüst- és bronzérmeket nyújt majd át a bírálóbizottság elnöke, a Győr-Moson-Sopron Megyei Önkormányzat oktatási osztályának vezetője pedig pénzjutalmat ad a versenygyőztesek iskoláinak készségfejlesztő játékok és ügyességnövelő sporteszközök vásárlására.

A középiskolások az Arany Dániel matematikai versenyre és a Kazinczy-versenyre edzik magukat. Nem csekély a tét: a nyertesek — akárcsak az OKTV-győztesek — felvételizsga-szorongás nélkül szinte besétálnak a főiskolákra, egyetemekre.

A felsőfokú tanintézmények humán tagozatának hallgatói, az őszi helyi versenyeken részt vevő legjobb magyar, magyar—angol, magyar—német stb. szakos tanító- és tanárjelöltek anyanyelvi, anyanyelv-tanítási és helyesírási versenyek döntőire készülnek. A máskor szabad hétvégeket most szabály-, illetve feladatgyűjtemények olvasásával, feladatismétlésekkel töltik. A szorgalom, a kitartás, a türelem eredménye minden bizonnyal nem marad el.

A) FELADATLAP

1. Pótolja a hiányzó magán-, illetve mássalhangzókat!

na...v (jóhíszemű)
t...zes (tízforintos)

árb...c (hajórúd)
ba...on (léggömb)

me...egző (esküvő)	ko...igál (javít)
v...gasság (mulatság)	od... (üreg)
ny...rat (haját vágat)	má...ik (omlik, porlad)
d...csér (elismeréssel emleget)	di...erencia (különbség)
sto...ol (megállít)	bi...iárd (játék)
men... (étrend)	te...et (színlel)
fot... (fénykép)	kevese... (kevésnek tart)
ördög...s (furfangos)	fot...szintézis (növényi életfolyamat)
semmireke...ő (hitvány)	h...zsal (kövérít)
dí...emle (felvonulás)	a...ogáns (pökhendi)
a...isztál (segédkezik valamiben)	táv...rász (távírókezelő)

2. Írja a pontok fölé a hiányzó *j* vagy *ly* betűt!

rigo...a	szénabog...a	dagá...
taré...	boká... (agyagkorsó)	lapá...
döre...	kop...a	zsinde...
bu...dosó	zsiva...	gá...a
malá...	méte...	karé...
í...	fo...togat	fo...ton-fo...vást
dele...es	ricsa...	vá...ú
bó...a	gu...a	sú...tás (ütés)

3. Válassza el minden lehetséges helyen az alábbi neveket, névalakokat!

Kossuth.....	Kilimandszáró
Gaál.....	Visegrád
Rousseau	Batthyány
Félixé.....	Báthori
Maughammal.....	Tartuffe.....
Molière	Pappot
Eördögh	Baloghék
Baudelaire	Proust.....

4. Ha hibás szót talál a mondatban, javítsa ki! Írja a helyes alakot a hibás fölé! Javítsa az írásjelhibákat is!

Először a címet írdd fel!	Ha jöttök lesztek, ha kaptok esztek.
Lessz, ami lesz.	Két doboz ultra mosó port vett.
Ezt a játékot két gyerek játsza.	A Matáv-nál dolgozik.
Ma küldd el a levelet.	Férje műkö készítő.

Fenyőfabutort vásárolt.	Idén sokat nőtek.
Útitársa ismeretlen.	Rugd a labdát, kapúra lőjj.
Faltól falig szőnyegük van.	Két lány futott elől.
Felsorolta az Árpád-házi királyokat.	A templom az anjou-k korából való.
A Deák-i bölcsességet ne feled.	Már nem vonult fel Május 1-jén.
1995. nyarán találkoztak.	Csodaszép menyasszony volt.
Hadd menjek el én is.	A nyereség nem csupán egygyé.
Eggyéfonódott minden ága.	Őt csak a műsor vonza.
Kellemes Karácsonyi ünnepeket!	Boldog Újévet kívánok!

5. Pótolja a hiányzó írásjeleket!

Ne gondold hogy mindig neked van igazad
 Amikor találkoztak ugye elmesélte mi történt vele
 Biztos-e hogy az volt ott akit vártatok
 Ne olvass olyankor amikor a szobában félhomály van
 Úgy gondoltam ne szóljatok az érdekében
 Nem azt mondtam hogy menjen el csak azt mondtam hogy elmehet
 Mindig javasoltam neki hogy olvassa fel előbb hangosan a beszédét

B) FELADATLAP

1. Húzza alá a helyes változatot!

vízjelző szolgálat	vízjelzőszolgálat
vízi jártassági igazolvány	vízijártassági igazolvány
vízi közmű társulat	víziközmű-társulat
vissza-vissza néz	vissza-visszanéz
víz mosta part	vízmosta part
vitorlázó repülő	vitorlázórepülő
visszavágó mérkőzés	visszavágó-mérkőzés
vízi útvonal	víziútvonal
köszönő viszony	köszönőviszony
vízi orgona	víziorgona
vízlágyító szer	vízlágyítószer
vitamin tartalmú	vitamintartalmú
visszaható névmás	visszahatónévmás
elárusító hely	elárusítóhely
útra kelés	útrakelés

2. Alkosson földrajzi neveket az alábbi szavakból, és írja le -i vagy -beli képzős származékaikat!

Árpád, híd
 Mecsek, hegység
 Fülöp, szigetek
 Balkán, félsziget
 sziklás, hegység
 líbiai, sivatag
 észak, nyugat, Európa
 déli, sarkvidék
 irhás, árok (utcanév)
 ó, budai, sziget
 fertő, tó
 Volga, Don, csatorna
 új, Delhi

3. Írja le helyesen!

komjádiuszoda
 nagymedve (csillagkép)
 corvináruházi
 puskinmozibeli
 budapestferihegyirepülőtér
 ferihegyirepülőtéri
 viktóriaszállóbeli
 pórbertalanterem
 jánospincesöröző
 magyarnéphadseregbeli
 magyarvöröskereszt
 kossuthrádióbeli

4. Helyesírási totó

Döntse el, hogy az alábbi szó párok kétféle írású tagjai közül melyik a helyes!

1. oszlop: 1

2. oszlop: 2

Ha mindkettőt helyesnek gondolja: x.

ház	Ház	...
szigony alakú	szigonyalakú	...

Fehér Ház-i	fehér házi	...
befejezettlen	befejezetlen	...
nagy fejű	nagyfejű	...
csevej	csevely	...
mésszag	mészszag	...
szünös-szüntelen	szünös szüntelen	...
fo-gódz-dzék	fogódd-zék	...
borjúbox cipő	borjúboksz cipő	...
lukas	lyukas	...
nagy ritkán	nagyritkán	...

Helyesírási erőpróbák az ELTE-n

1993 óta az egyetemi anyanyelvi napok keretén belül minden évben rendezünk a hallgatók számára helyesírási versenyt. Ezen mind a magyar, mind a nem magyar szakos főiskolai és egyetemi hallgatók részt vehetnek. Örvendetes, hogy évről évre nő a helyesírási versenyre jelentkezők száma. 1997-ben több mint félszáz diák indult a versenyen, 1998-ban pedig már majdnem száz-an jelentkeztek a helyesírási erőpróbára. E sok vállalkozó szellemű hallgató közül egyre nagyobb arányban nem magyar szakos hallgatók neveznek be a versenyre.

Szimbolikus jelentőségük van a helyesírási versenyeknek egy olyan világban, ahol a szóbeli kommunikációs formákat egyre inkább fölváltják az írásbeli változatok: a faxok, a számítógépes üzenetek. Az írás egyre népszerűbb eszköze a gondolatok kicserélésének, a társadalmi érintkezésnek (vö. Laczkó Krisztina: Helyesírás és társadalom ma. Nyr. 1993: 506—508).

A felsőoktatásban a tanár szakon kötelező helyesírás-tanulással azt jelezzük: minden iskolázott embertől elvárható, hogy eligazodjék a helyesírási szabályzatban, és a legfontosabb szabályokat készségszinten alkalmazza. A helyesírási stúdiumok és a helyesírási versenyek erősíthetik a hallgatókban azt a meggyőződést, hogy az általános és a szakmai műveltségnek meghatározó része a helyesírási kultúra. A helyesírás tudása nem öncélú ismeret, a kommunikációs problémák megoldásában, közléseink hatásosságában fontos szerepe van.

A helyesírás tanításával nemcsak a sikeres kommunikációhoz szükséges készségek egyikét fejlesztjük, a helyesírási rendszer belső összefüggéseinek föltárásával, a helyesírási szabályok követésére való neveléssel erősítjük a diákoknak a pozitív értékekhez való ragaszkodását, figyelmüket, felelősségtudatukat, problémaérzékenységüket, kritikai érzéküket és önálló gondolkodásukat is. Az anyanyelvi nevelés minden fokon, az általános iskolában, a középiskolában és a felsőoktatásban is arra neveljük diákjainkat, hogy mind az írásbeli, mind a szóbeli megnyilatkozásukért felelősséget érezzenek. Helyesírást érdemes tanulni, „a helyesírás tanítható, megtanulható, és meg is tanulandó!” — foglalja össze Fábíán Pál (l.: Fábíán Pál: A helyesírás iskoláinkban. In: Program az anyanyelvi nevelés továbbfejlesztésére. Tankönyvkiadó, 1986. 177).

A helyesírási versenyeken a versenyzők tudását egy feladatlap és egy tollbamondás segítségével mérjük össze. Ezek a feladatlapok, valamint a tollbamondásszövegek a helyesírási alapelvek és szabályok minél teljesebb körét próbálják felölelni. A feladatlapok gyakorlattípusai között találunk hagyományosabbnak számító kiegészítéssel, átalakításos, szóegyenletes, alkotásos és csoportosításos feladatokat, de a kor társadalmi követelményeinek megfelelően, valamint a tanári pályára készülőkkel szemben támasztott elvárásokhoz igazodva minden évben bekerül a gyakorlatsorba egy-két választásos és hibajavításos feladat is. Bár az általános iskolai és a középiskolai helyesírás-tanításban csak egy-egy tanítási szakasz végén, megfelelő ismeretelsajátítás és gyakorlás után van helyük a hibás szövegeket javító feladatoknak, a pedagógusképzésben gyakrabban kell élnünk velük. Hiszen a hallgatókat — bármilyen szakosok legyenek is — fel kell készítenünk arra, hogy megfelelő biztonsággal vegyék észre és javítsák ki diákjaik írásbeli munkáiban a helyesírási hibákat. Természetesen ezek a feladatok nem helyettesíthetik a helyes írásképet közvetítő gyakorlatokat, sőt törekszünk arra, hogy ez utóbbiak legyenek túlsúlyban. Az iskolai képzés minden fokán és a helyesírási versenyeken is nélkülözhetetlenek azok a feladattípusok, amelyekben a helyesírás tudatosságáról kell számot adni. Ez történhet a példák és a szabályok párosításával, az egyes példák írásmódját magyarázó szabályok értelmezésével vagy a kifejezéseknek a szabályokra, alapelvekre épülő megfelelő csoportosításával. A helyesírástudás felmérésére a választásos tesztfeladatokat tartjuk a legkevésbé alkalmasnak, mivel ezek nem kívánják a versenyzőktől a helyes írásforma rögzítését, gyakran egy kis szerencsével is lehet jó eredményt kapni. Tollbamondásként általában ismeretterjesztő írásokat adunk a versenyzőknek. Ezek többnyire erre a célra átalakított és problémás helyesírású szóalakokkal gazdagított szövegek.

Az egyetemi anyanyelvi napok rendezvényei az országos versenyek előkészítői is. A helyesírási versenyen legeredményesebb főiskolai és egyetemi hallgató minden évben továbbjut az egri országos helyesírási versenyre. A díjazottak sikerei biztatást adnak arra, hogy érdemes helyesírást tanítani és helyesírási versenyt rendezni. A sok-sok lelkes, érdeklődő diák megerősít bennünket abban, hogy folytatni kell az egyetemi anyanyelvi napok rendezvénysorozatának szép hagyományát. Hisszük azt, hogy a helyesírás biztos tudása továbbra is anyanyelvi műveltségünk fontos része, szellemi igényességünk fokmérője marad.

(A helyesírási versenyek eredményét minden évben értékeljük, a feladatlapot a megoldással és a tollbamondásszöveggel együtt közzétesszük az Egyetemi Fonetikai Füzetekben.)

EGYETEMI ANYANYELVI NAPOK Helyesírási verseny (1994)

1. Helyesírási lottó. Karikázza be az öt *j* betűvel írandó szó sorszámát!

1.	2.	3.	4.	5.
taré...	eré...es	csa...ka	viszo...og	mu...a
6.	7.	8.	9.	10.
gödö...e	Paragua...	ku...torog	naspo...a	go...va
11.	12.	13.	14.	15.
pe...va	cobo...	vá...kál	szerá...	dereg...e

2. Melyik a kakukktójás? Mindegyik sorban elrejtettünk egy hibás helyesírási szóalakot. Karikázza be a betűjelét!

a) férjhez menetel	b) férjhez menés	c) célba dobás	d) emberré válás
a) írat	b) írogat	c) írkal	d) irdatlan
a) metafora	b) melankolikus	c) buddhizmus	d) sztereotip
a) Szi-szü-phosz	b) Boc-cac-cio	c) kart-ha-u-zi	d) sza-kaj-tó
a) 1994. március 1.	b) 1994. tavaszi	c) 1994. tavaszán	d) 1994. III. 1-jén

3. Hány nevet hall? A [pállal]-nak ejtett névalak hányféle írásmódját tartja elképzelhetőnek? Rögzítse többféleképpen!

[pállal] =

4. Olvassa ki sorban a következő üzenetben elrejtett tulajdonneveket, majd írja le a szabályos alakjukat!

délpesztalabdarúgóegyesület2.számújelmezkészítőéskölcsönzőkftmagyar
nőklapjagemencierdőötvöslorándéremészakatlantiszövetségbalaton

.....

5. Tippeljen! Hány mássalhangzóval kell pótolni az alábbi szavakat?

1 = 1 mássalhangzó, 2 = 2 mássalhangzó, x = 3 mássalhangzó

Tipppek

kakasü...ő (l)	
bü...itermelés (k)	
kipá...ik (l)	

a...isztens (sz)	
von...uk (z)	
szégye... (l)	
vi...hang (sz)	
gu...ol (g)	
va...elin (t)	
fra...ölcsönző (k)	
a...éppen (k)	
klorofi... (l)	
szu...ongat (ty)	
flane...abda (l)	

Találat:

6. Szóegyenletek. Oldja meg az alábbi összeadási műveleteket, majd magyarázza meg a megoldást a rá vonatkozó helyesírási szabály tömör felidézésével!

helyzet + meg + határozás =
három + havonként =
nappali + szoba + bútor =
művész + feleség =
ugri + bugri =

7. Hibavadászat. Húzza alá a levélben előforduló helyesírási hibákat, majd írja föléljük a helyes megoldást!

Szia Kata!

Köszönöm a lapot amit küldtél. Elmesélem, mi történt azóta a nap óta, mikor utoljára találkoztunk. Képzeld, asszimetrikus frizurát csináltattam magamnak. A levél végén lerajzolom, hogy jobban el tudd képzelni. Szombaton már így mentem diszkóba Bernadettel. Megbocsátottam Tominak a legutóbbi mulasztásáért, mégsem szakítok vele, de azért jól megfedtem. Talán észre-tér, nem olyan rosszívű, inkább feledékeny. Amikor hazafelé mentünk útba igazítottunk néhány angol diákot. Már ósz óta itt tartózkodnak Pesten, de még nem ismerik a várost. A Déli Pu-t keresték. Szombatra megbeszéltünk velük egy randevút a gyalogos aluljáróba.

Emlékszel még a Körösmenti biciklitúránkra? Jaj, bárcsak mégegyszer ott lehetnénk! Ha itt leszel, majd nagyokat sétálunk és mindenről beszámolo-

Szeretettel üdvözlöd barátnőd Bea.

uad

U.i.: Üzend vagy írd meg pontosan mikor érkezel. Hozd magaddal, kérlek, a magyar-angol szótárodát és a köralakú válltáskádat is!

EGYETEMI ANYANYELVI NAPOK

Helyesírási verseny

(1995)

1. Melyik szó van előbb a betűrendes felsorolásban? Típpeljen, hogy 1 vagy 2!

1.	2.	Tippek:
Tiszántúl	Tisza-part	
Eötvös	ötvös	
írandó	íránt	
egész	égés	
naggyal	nagygyakorlat	
gáz	Gärtner	
góc	Goethe	
Kiss Ernő	kissorozat	

2. Egészítse ki az alábbi szavakat *ly*-nal vagy *j*-vel!

A kevés...ség lenyomja a szerencse tenge...ét.

Idővel, szalmával a naspo...a is megérik.

Bo...tor...ánról fügét nem szedhetni.

Mész, bors, csuk...a sok rosszat eltakar.

Rossz gá...a az, melynek dereg...é...e nincs.

Búzáat vetett, konko...t aratott.

Szokás a húst meg...eszteni, azután a rosté...ra tenni.

Keresztben viszi a la...tor...át az erdőben.

Nincs farsang bö...t nélkül.

3. Alkosson a felsorolt szavakból tulajdonneveket, majd képezze az *-i*, *-s* vagy *-beli* képzős változatukat!

Tulajdonnév:	Képző	Képzős alak:
Bem, rakpart	(-i)	
kőszegi, hegység	(-i)	
Duna, Tisza, csatorna	(-i)	
holt, Tisza, berek	(-i)	
magyar, értelmező, kéziszótár	(-beli)	
élet, és, tudomány	(-beli)	
kalaptervező, és, -készítő, szövetkezet	(-i)	
kelet, ázsiai, művészeti, múzeum	(-i)	
akadémiai, aranyérem	(-s)	

4. Melyik a kakukktójas? Pótolja a hiányzó magánhangzókat és mássalhangzókat a sor elején megjelölt hangzókkal! Karikázza be mindegyik sorban annak a szónak a betűjelét, amelyikben a kiegészítendő mássalhangzó vagy magánhangzó hosszúsága eltér a sor többi tagjától!

(i)	A) d...nár	B) ...zület	C) szel...d
(u)	A) grépfr...t	B) t...rkál	C) h...zogát
(ü)	A) szér...	B) t...nékeny	C) t...rtóztet
(k)	A) ci...ázik	B) a...umulátor	C) e...épp
(l)	A) bri...iáns	B) e...iptikus	C) reste...kedik
(sz)	A) ma...írozás	B) vi...ér	C) ját...od

5. Ahol szükséges, pótolja a hiányzó kötőjeleket az alábbi egybeírt szavakban, vagy írja külön az egybeírt szókapcsolatokat! Keresse meg azokat a párokat, amelyekben azonos okból kell kötőjeles megoldást, egybeírást vagy különírást választani! A betűjelek segítségével alkosson párokat!

- a) gabonakereskedelem
- b) lótfut
- c) kötőhártyagyulladás
- d) hátsókerékajtás
- e) gyermeküléshuzat
- f) régipénzgyűjtemény
- g) repülőgépmotor
- h) férfifőszereplő
- i) kétarasnyi
- j) locspocs
- k) felelősségvállalás
- l) kőrisfaasztal
- m) tarkabarka
- n) sokmillió
- o) borjúbőrtáska
- p) tűzérőhadnagy
- r) libeglobog
- s) facsemeteültetés

Párok:

6. Melyik a szabályos forma? Húzza alá a helyes megoldás(oka)t!

me-cha-ni-ka / mec-ha-ni-ka
 fásítási hónap / Fásítási Hónap
 hol-ott / ho-lott

Bat-thy-ány / Bat-thyá-ny
 bű-vész-est / bű-vé-szest
 Klapka utca 8.-ban / Klapka utca 8-ban
 KERMI / Kermi
 1995. előtt / 1995 előtt
 Fidesz-es / fideszes
 1995. februári / 1995 februári
 Röltex-szel / Röltexszel
 1995. febr. 20. óta / 1995. febr. 20-a óta
 TDK-dolgozat / TDK dolgozat
 1995. márc. 6-ig / 1995. márc. 6-áig
 dühvel / dühhel
 spanyol—olasz mérkőzés / spanyol olasz mérkőzés

7. Pótolja a hiányzó írásjeleket a következő mondatokban! Mikor haza-felé ballagtunk azt kérdezte segítenék-e neki

A kutyák mintha megéreztek volna a bajt vagy vonítottak vagy föl-le szaladgáltak az udvaron

Itt maradhatsz nem küldelek el de legalább ne zavarj amikor dolgozom

Vidd magaddal ezt a térképet hasznát látod mikor ismeretlen városba érkezel

Néha besegít a sarki zöldségesnél mint eladónő

Nem tudja mi az oka hogy kétszer illetve háromszor is sikertelenül próbálta meg az ugrást

Hidd el érthetetlen miért nem jött el

Mutasd meg merre szaladt és indulok utána

Hát akkor fiam mondd meg hová tegyük vesszőt a mondatokban

EGYETEMI ANYANYELVI NAPOK

Helyesírási verseny (1996)

1. Milyen helyesírási alapelvek érvényesülnek a következő mondat szavainak a helyesírásában?

Szükségtelen minden csekélységet aranytollal írni.

2. Hány *sz-szel* buzdítja az edző a játékosait? Egészítse ki a szavakat!

Fiúk! Most azt ját...uk, hogy nem ját...unk?! Miért hagyjátok, hogy ját...anak velünk?! Mikor látom már, hogy támadóbban ját...otok? Ne a közönségnek ját...atok! Feri, miért nem a kapura ját...ol?! Ját...átok kapura a labdát! Végre! A kapu elé ját...ák a labdát!

3. Helyesbítse az alábbi szóalakok közül a hibásakat!

expresszerű	dzsesszerű
ésszerű	dísszerű
pufféle	serifféle

4. Oldja meg a következő szóegyenleteket!

Dickens + -vel =	
Kodály + -val =	
Kiss + -vel =	
halász + szövetkezet =	
Shakespeare + -i =	
Bernadett + -vel =	
bridzs + -vel =	
Tallinn + -nál =	
csekk + könyv =	
Victor Hugo + -s =	

5. Milyen betűk hiányoznak az alábbi hagyományos írásmódú családnevekből? Pótolja a hiányzó betűket!

Apá...a... Csere János	Rákó... Ferenc
Csontvár... Kosztka Tivadar	Egress... Béni
Dér...né Széppataki Róza	Ba...ány Lajos

6. Hogyan írjuk a szóegyenletek eredményeképpen kapott szakkifejezéseket? 1 = egybe 2 = külön x = kötőjellel

	Tippek
valószínűség + számítás	
koordináta + rendszer	
négyzetgyök + függvény	
Pitagorasz + tétel	
x + tengely	
feszültség + szabályozás	
halmazállapot + változás	
három + dimenziós	
közlekedő + edény	
molekula + pálya	
villamos + áram	
Mengyelejev + féle	
oxidáló + szer	
több + vegyértékű	

7. Egészítse ki a következő mondatokat a megadott szótaggal kezdődő és a zárójelben lévő kifejezéssel rokon értelmű mellérendelő szóösszetételekkel!

Hiába rúg..... (tiltakozol) a feladat ellen, meg kell csinálnod.

Már beleunt az örökös per..... (veszekedésbe).

Ne higgy el minden men..... (üres híresztelést)!

Összebeszélt tücs..... (mindenfélét), csak épp a lényegről nem szólt.

Elhallgatnánk napestig ét..... (evés és ivás nélkül) az öreg mesemondót.

8. Helyettesítse a kiemelt szórészeket a zárójelben megadott kifejezésekkel! Írja le az így keletkezett alakulatokat!

kutyakiállítás (juhászkutya)

rendőrkutya-iskola (vakvezető kutya)

kutyabarátság (kutya-macska)

kutyavásár (házőrző kutya)

deszkakerítés (kutyaház)

kilenchetes kölyök (hónapos)

9. Írja át folyóírással az alábbi újságcímeket! Majd lássa el őket *-beli* képzővel is!

NŐK LAPJA
a kutya

10. Sok intézménynév alkotóeleme hibásan írt földrajzi név. Helyesbítse a következő cégelnevezéseket! A teljes intézményneveket írja le helyesen!

Délpesti Vendéglátó-ipari Leányvállalat
Tizsamenti Építőipari Kiszövetkezet
Dunavölgyi Utazási Részvénytársaság
Északdunántúli Ingatlanértékesítő Iroda
Pestvidéki Fagylaltforgalmazó Kft.

11. Mindegyik vízszintes sorban van egy olyan szó, amelyiknek az elválasztása hibás. Keresse meg és javítsa ki a kakuktkojásokat!

ba-rá-to-mék	fél-ig	pén-zért	re-for-mig
be-gu-bó-dzik	ben-dzsó	do-bá-ló-dzik	ti-néd-zser
Aká-tzot	Bá-tho-ry	Des-sew-ffy	Haj-nóc-zy
haj-fi-xá-ló	mo-nar-chia	szfin-xért	troc-he-us
epig-ram-ma	mil-li-gramm	mo-no-gram	prog-ram
Bee-tho-ven	Goe-the	Ver-sa-il-les	Vol-taire

12. Pótolja a következő Kosztolányi-szöveg hiányzó mondatközi írásjeleit!

Ha valaki elcsépett érdektelen ködös dolgokat közöl gyarlóan zavarosan élvezhetetlenül azzal vigasztalja magát hogy „mély”. Mi legyünk szerények. Mindazt ami lüktet bennünk hozzuk lelkünk fényes felületére hogy érzéki és megragadható legyen mint az élet a bonyolultat fejezzük ki lehetőleg egyszerűen a homályost lehetőleg világosan s hadd higgyék hogy csak szellemesek vagyunk.

13. Töltse ki a táblázat hiányos rovatait!

<i>Teljes alak</i>	<i>Rövidítve</i>
Budapestre	
igazgatóhelyettest	
pluszról	
kilogrammal	
forintot	

versszakban

14. Szabály(félre-)magyarázatok. Mely helyesírási szabályok bújtak el a tréfás meghatározásokban? Párosítsa a betűjeleket!

- A) Egyben maradok, ha csak a végemhez ragasztanak.
- B) Gyakran vádolnak anyagiassággal és azzal, hogy csak az egyszerű tagokat fogom össze.
- C) Igéző és mozgékony vagyok. Néha elől, máskor hátul állok, de az is előfordul, hogy közénk áll valaki.
- D) Nem kedvelem, ha túl hosszúra nyújtanak valamit, ezért mindig számításokat végzek.
- E) Nem rajongok a mozdulatlanságért, különösen, ha új taggal bővülök.
- F) Ha többet jelentünk együtt, szorosabbra fűzzük a kapcsolatunkat.

- a) a mozgószabály
- b) az anyagnévi jelzős szerkezetek helyesírása
- c) az ikerszók és a valódi mellérendelő szóösszetételek írásmódja
- d) a jelentésváltozás miatt egybeírt alárendelő szóösszetételek
- e) az igekötős igék helyesírása
- f) a szótagszámlálás szabálya az összetett szavakban

Betűpárok:

15. Diáklapok tréfás hirdetéseiből olvashat néhányat. Sajnos, maradt bennük több helyesírási hiba. Húzza alá és javítsa ki őket!

Rokkant lábamat	Szebbnél-szebb	Vöröshajú,
mozgó lépcsőre	sündisznó tüskék	szeplős lány
cserélem.	akciós áron	keres vörös hajú,
„Egy sok	eladók.	szeplős fiút.
emeletes	„Szimbólikus ár”	„Hasonmások

iskola” jeligére.	jeligére.	vonzák egymást” jeligére.
Elcserélném alig használt, kiváló minőségű történelem tudással rendelkező padtársamat kémiában jártas diákra. „Április 1.-i randevu” jeligére.	Inteligens, fedhetetlen fiatalokat keresünk tétel gyártó bedolgozóknak. „Szolid munka, bíztható kereset” jeligére.	Nyelvtanból korrepetálást vállalok vagy olcsón kölcsön adom nyelvtan könyvemet. „Álljunk meg egy szóra!” jeligére.

EGYETEMI ANYANYELVI NAPOK

Helyesírási verseny

(1997)

1. Pótolja a hiányzó magánhangzókat és a mássalhangzókat a szavakban!

-i, -í	-u, -ú	-ü, -ű
h...rdet	h...gostul	becs...s
...rdatlan	asz...	szér...
k...bic	j...dáspénz	ned...
-l, -ll	-p, -pp	-t, -tt
ha...ucinál	kizsu...olta	talpala...nyi
kevese...	lesto...olta	te...legesség
kontro...	dzsi...	a...rakció

2. Képezzen melléknveket és igéket a megadott főnevekből!

<i>Főnév</i>	<i>Melléknév</i>	<i>Ige</i>
harmónia		
szimbólum		
filozófia		

3. Egészítse ki a mondatokat a zárójelben levő igék kijelentő módú, jelen idejű alakjával!

Sohasem (játszik) meg magát.
 Mutató külsője (vonz) a tekinteteket.
 Az első minden reggel a pályán (edz).
 Szombaton (játszik) az első meccsüket.
 Mi csak hétvégeken (edz) magunkat.

4. Alkosson -ás, -és képzős kifejezéseket a megadott szavakból!

nyugovóra tér + -és =
 örökbe fogad + -ás =
 távolba lát + -ás =
 körben áll + -ás =

5. Alkosson szóösszetételeket vagy szókapcsolatokat a megadott szavakból! A szavakhoz ne kapcsoljon jelet vagy ragot!

női, cipő, vásár: nyuszt, prém, bunda: havi, bérlet, árusítás: hírlap, olvasó, terem: több, szófajú, szó: folyadék, szint, magasság: film, színház, igazgató: családi, ház, építés:

6. Pótolja a hiányzó kötőjeleket, ahol szükségesek!

rádióelőfizetés	CB rádió
Petőfi rádió	rádió adó vevő készülék
rádió adó és vevőállomás	rádióközvetítés

7. Kapcsoljon *-i* képzőt mindegyik tulajdonnévhez!

<i>Tulajdonnév</i>	<i>Képzős alak</i>
Madách	
Deák Ferenc	
Marco Polo	
Loire	
Tihanyi-félsziget	
Békés megye	
Alsó-Ferenc-dűlő	
Duna—Tisza köze	
Népjóléti Minisztérium	

8. Alkosson olyan mondatokat a két írásjelvázra, amelyekben a megjelölt helyeken kell szabályosan a megadott írásjeleket használni! A pontsorok a mondatokban található szavak számát jelölik.

.....,,
!
:
,,

9. Ékeljen be idéző mondatot a következő idézetbe az első tagmondat határára!

„Az ember külsője és belsője közt természetes viszony van; s ha valakiről ítélni akarsz: mindkettőre figyelmezned kell.” (Kölcsey Ferenc)

10. Írja le szótagolva az alábbi közmondásokat!

Lándzsája messzebb terjed, mint a szava.
 Pénzért mennyországot nem vehetni.

11. Írja le számokkal a dőlt betűvel kiemelt szavakat!

ezerkilencszázkilencvenhét februárjában
ezerkilencszázkilencvenhét február elsején
ezerkilencszázkilencvenhét február tizenegyedikéig
ezerkilencszázkilencvenhét után

EGYETEMI ANYANYELVI NAPOK

Helyesírási verseny (1994—1997)

TOLLBAMONDÁSSZÖVEGEK

Íme, a mozgószabály!

Régebben mindennap lépten-nyomon belebotlottunk olyan feliratokba, amelyeken a legegyszerűbb egybe- és különírási szabályokat is figyelmen kívül hagyták. Ma már a legtöbb helyen szabályosan írják a *gyermekügyelet*, a *pingpongbajnokság*, a *két tannyelvű iskola* és a *fodrászszaküzlet* kifejezéseket. A *hétvégiház-bemutató*, a *családipótlék-kiutalás* és az ehhez hasonló bonyolultabb szerkezetek helyes rögzítése azonban még napjainkban is keveseknek sikerül. Még mindig sokan nem ismerik vagy nem értik a több mint harmincéves mozgószabályt. Jó és hasznos ez a szabály — ismerik el bizonyára az egyetemi anyanyelvi napok helyesírási versenyének résztvevői is —, de vajon megoldható-e alkalmazásával minden egybe-, illetve különírási nehézség? Mi legyen a neve az irodalomból feladott házi dolgozatnak? Csak így fogadható el: *irodalom-házidolgozat*. Hogyan nevezzük szabályosan azt a vitorlás hajót, amelyen a felnőttek szállhatnak vízre, hogy megküzdjenek egymással? A megoldás: *felnőtt-versenyvitorláshajó*. Íme, az új mozgószabály! E szerint a szabály szerint ha egy különírt szókapcsolat egészéhez vagy egy kötőjellel írt alakulathoz újabb előtag kapcsolódik, az utórészt alkalmilag egybeírjuk, és hozzá az előtagot kötőjellel kapcsoljuk. A nyelvművelők azonban azt tanácsolják, hogy az efféle "szókígyók" helyett inkább egyszerűbb szerkezeteket használjunk.

(1994)

Húzd, ameddig húzhatod!

1925 telén egy alaszakai kisvárosban diftériajárvány tört ki. Az oltóanyagot nem lehetett vasúton odaszállítani, ekkor a kutyaszánhajtók váltott fogatokkal nekivágtak a majd kétezer mérföldnyi hómezőknek. Négy nap múlva célba ért az életmentő csomag. E hősie vállalkozás emlékére 1973 óta minden télen megrendezik Alaszka legnagyobb kutyaszánversenyét. A több mint ezer mérföldes táv ellenőrző pontjain állatorvosok várják a fogatokat. Ha egy kutya útközben megsérül, vagy erőnléte nem kielégítő, visszashállítják a rajthelyre. A mai versenyeken a kutyacsapatokat biztató vezényszavak meggyeznek azokkal, amelyekkel a hagyományteremtő kanadai-alaszakai elődök

sarkallták kutyáikat. Nem csekély időt vesz igénybe, mire a hajtó alaposan megismeri a tíz-egynéhány állatot számláló falka minden tagját. A kutyákat réges-rég sokfelé alkalmazták teherhordó állatként. Az észak-amerikai indiánok csak akkor ismerték meg a lovat, amikor a fehér emberek megérkeztek az Újvilágba. Az indiánok kutyáikra kétoldalt kis batyukat aggattak, vagy faágakból készült saroglyafélét húztak velük. Az északi sarkkörön túl élő népek kutyáinak sem volt őrző-védő szerepük. Az Északi- és a Déli-sarkot kutató expedíciók nem boldogultak volna szánhúzó kutyák nélkül. A Jack London-i regények, valamint a belőlük készült kalandfilmek nagy hírnevet szereztek a kutyaszánhajtásnak. A kutyafogatversenyek eszményképe a hegyes fülű, farkaspofájú északi kutyák csapata. A nyugat-európai, alpokbeli versenyeken a kisebb termetű, gyors futású szibériai szánhúzók a legismertebbek. Az ugyancsak közkedvelt alaszakai kutyákat fekete-fehér rajzos színben tenyésztik. A farkasszerű grönlandi kutyák kevésbé népszerűek, mint a fent említett fajták. A hófehér, vattacukor-bundájú szamojéd ebeket pedig inkább csak a Budapest sportcsarnokbeli kutyakiállításokról ismerjük. A télisportokat űzők között egyre nagyobb népszerűsége tesz szert a kutyaszánhajtósport, bekerült a téli olimpiai játékok versenyszámai közé is. Már hazánkban is van kutyaszánhajtó-sportegyesület, nemrég került sor az ez évi országos bajnokságukra. A versenyzők télen-nyáron edzenek a Bükk hegység kanyargós turistaútjain, a hómentes évszakokban kerekeken guruló kocsikat vontatnak kutyáikkal.

(1995)

Hermész szárnyas sarujában

A mitikus Hermész a görög istenek gyors lábú hírnöke. Az emberi kommunikációs igény réges-régi. A hajdani fáklyás, füst- és tűzjelzések mint üzenetközvetítők nem váltak általánossá, mivel a terep- és időjárásfüggő hírlánc kiépítéséhez sok emberre, illetve eszközre volt szükség. Fönnmaradt papirusztekercsek tanúskodnak az ókori hírnök-, lovasfutár- és szekérpostaszolgálatról. Ez idő tájt a perzsa lovas futárok szavahihetőségüket uralkodói karddal vagy pecsétnyomó gyűrűvel igazolták. A görögöknél a gyermek hírvivőket télen-nyáron, napról napra saját iskolájukban edzették. A postagalambokat, melyek sebesebben szárnyalnak, mint a felhők, már a Kr. e. I. évezred óta tenyésztik. A mesés Kelet kereskedői, a fönciaiai(,) a part menti vizeken járó vitorlás hajóik hollétéről a galamb postásokkal tudósítottak. A közép- és nyugat-európai galambpostát a keresztes hadjáratokban részt vevő lovagok honosították meg. De még ez után a korszak után is postagalambokkal pótolták a brüsszel—londoni vonalon működő távírónak a

La Manche csatornai hiányzó szakaszát. A Habsburg Birodalmat behálózó postakocsijáratokon már nemcsak leveleket, csomagokat, nemesfém árukat, hanem személyeket is szállítottak. A múlt század újfajta szállítóeszközei a hőlégballon, a gőzhajó és a vasút. E századi újítások a Zeppelin-féle léghajó, valamint a repülőgépes légiposta. Újabban már telexszel, sőt telefaxszal is továbbíthatunk üzeneteket.

(1996)

A Holdvilág-árok rejtélye

A Pilisi Tájvédelmi Körzet délkeleti csücskében húzódik a Holdvilág-árok. Sashegyi Sándor, a kíváncsi hajófűtőből lett nagy tekintélyű régész itt kereste Árpád fejedelem sírját állhatatosan. Anonymus gesztája tudósít arról, hogy Árpádot 907-ben a mellett a forrás mellett temették el, ahol a magyarok megalapították Fehéregyházát. Sashegyi 1939 folyamán feltárt egy faragott sziklafalat, itt az óriási kövek alól egy kehelytartó sírszobor töredéke, szarvas- és lócsontok, valamint egy idős asszony csontjai kerültek elő. A közelében méregpoharat, egy perzsa kristálykelyhet is találtak. Ezek a felbecsülhetetlen értékű leletek a háború alatt eltűntek a nemzeti múzeumi gyűjteményből. A Magyar Tudományos Akadémia régész kutatócsoportja folytatta az ásatásokat, melyek során 1960-ban egyre-másra újabb és újabb középkori leletek kerültek elő, sőt három rovásírásos kőre is ráakadtak. Ezek nem hagytak kétséget afelől, hogy itt hajdan középkori település volt. A sziklafalon különböző vésés- és faragásnyomok tanúskodnak a réges-régi időkről, közöttük egy magyar típusú szablyát ábrázoló véset is látszik. Egy sziklafalba vájt, háromszög alakú bejáratral nyíló barlangfolyosó végén egy sírhelyszerű terem rejtőzik. Ez lenne az Árpád-féle sírkamra, vagy a néphagyománynak higgyünk, amely ezt a barlangot egy zsványról nevezte el, aki állítólag itt bujkált? A sziklasírbejárathoz közeli kutatóárokban honfoglalás előtti tűzhelymaradványokra bukkantak. De még ma sem tudjuk biztosan, hol van Árpád fejedelem sírja.

(1997)

A feladatlapok gyakorlatait és a tollbamondásszövegeket fölhasználtam a *Hogyan írjam?* című helyesírási tankönyvem elkészítéséhez (l. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996). A tollbamondásszövegek a *Mondd és írd!* című könyvben (l. Auktor Könyvkiadó, Budapest, 1992), valamint az *Élet és Tudomány* című folyóiratban megjelent írások átalakításával készültek.

Néhány helyesírási gyakorlatsor a tulajdonnévírás témaköréhez

„A tulajdonnevek keletkezése az emberiség történetében a beszéd kialakulásával esik egybe. Amikor az ember a dolgokat, történéseket hangsorokkal azonosította, a sok hasonló között valamilyen módon megkülönböztetett egyet-egyet, vagyis nevet adott neki. Ez úgy történhetett, hogy ezt az egy kiemeltet mindig ugyanazzal a hangsorral azonosította (szólította, figyelmeztette, beszélt róla), vagyis elkezdett tulajdonneveket használni” — írja Hajdú Mihály (Magyar tulajdonnevek. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994. 7).

Az évszázadok folyamán aztán állandóan gazdagodott ez a szófaji alkategória, és egyre újabb névfajták alakultak, alakulnak ki (pl. az intézménynév, a márkánév, a díjak, kitüntetések neve, az alapítványnevek). Épp emiatt nehéz biztosan elkülöníteni egymástól a köznevet és a tulajdonnévi alakokat (lásd a szófaji határkérdéseket), és ennek megfelelően szabályozni a helyesírásukat.

Tanulóink az általános iskolában már az írás-olvasás tanulása során találkozhatnak egy-egy nagy kezdőbetűs keresztnévvel vagy lakóhelyük elnevezésével. A NAT által a 4. évfolyam végére teljesítendő követelményben szerepel, hogy adott vagy szabadon választott témáról írt 6-8 mondatos fogalmazásban néhány egyszerűbb tulajdonnevet le tudjanak írni a tanulók hibátlanul készségszinten, a jártasság szintjén pedig a toldalékos alakokkal is tudjanak mit kezdeni. A fajták közül a tanterv a gyakori személy-, állat- és földrajzi neveket, valamint a címeket jelöli meg tananyagként. A 6., illetve a 7. évfolyamra előírt cél az, hogy az összes tantárgyban előforduló tulajdonnévfajta helyesírásával legyenek tisztában a tanulók készségszinten, a 7. évfolyam végére pedig mindez kibővül azzal, hogy jól kell ismerniük a tulajdonnévből képzett melléknevek helyesírását is. A 10. évfolyam végére el kell jutniuk oda, hogy a magyar helyesírás valamennyi szabályát önállóan, tudatosan alkalmazzák minden szövegtípusban és témában, azaz fejlett legyen a helyesírási készségük. A kerettanterv szerint szintén ebben az osztályban kell még foglalkozni a nem latin betűs tulajdonnevek, valamint a gyakran használt új keletű idegen szavak írásmódjával is.

Magyartanárainkat a többéves, állandó tudatosítást, gyakorlást magában foglaló készségfejlesztő munkában a tankönyvek és helyesírási szakkönyvek gazdag választéka segíti. Az általam összeállított rövid gyakorlatsornak is — mely tartalmazza többek között a szabályzat 1994-es és a 2000-es példaanyagának változásait — az volt a célja, hogy felhasználható legyen gyakorlóórán vagy ellenőrzéskor, számonkéréskor. A megoldás ellenőrzéséhez elsősorban a Magyar helyesírási szótár, A magyar helyesírás szabályai (a 2000-ben megjelent 11. kiadású 12. lenyomat) és az Idegen nevek kiejtési szótára, valamint a világtatlasz és a lexikonok ajánlhatók.

A személynevek

1. Melyik alakot tartja helyesnek az alábbi névpárok közül? Húzza alá őket!

Áprili Lajos	Bessenyei György	Déri Tibor
Áprily Lajos	Bessenyei György	Déry Tibor
Heltai Jenő	Kányádi Sándor	Márai Sándor
Heltay Jenő	Kányady Sándor	Máray Sándor
Sarkadi Imre	Tamási Áron	
Sarkady Imre	Tamásy Áron	

2. Típeljen! Melyik oszlopban található a szabályos forma?

A oszlop: 1

B oszlop: 2

C oszlop: x

A	B	C	Tipp
Anakreón-i	anakreóni	anakreón-i	
stuartok	Stuart-ok	Stuartok	
Bourbon-ház	Bourbon ház	Bourbonház	
Takách-csal	Takáchcsal	Takáchhal	
Montesquieu-i	Montesquieui	montesquieu-i	
Anonymusszal	Anonymus-szal	Anonymussal	
Arkhimedes	Arkhimédes	Arkhimédész	
Ignotus Pál	Ignótus Pál	Ignótusz Pál	
Watt-tal	Watttal	Wattal	
Kossuthoz	Kossuth-hoz	Kossuthhoz	

3. Mi hiányzik a név végéről: *i* vagy *y*? Jász... Oszkár, Ferencz... Károly, Hollós... Simon, Pápa... Páriz Ferenc, Pra... György, Réva... Miklós, Rima... János, Szencz... Molnár Albert, Vámbér... Ármin, Vaszar... János, Zsolna... Vilmos

4. Hogyan ejti az alábbi neveket? Írja a kipontozott helyre a kiejtés szerinti hangsort!

Erasmus	Martinuzzi
Jespersen	Nietzsche
Mahler	Remarque
Marie Antoinette	Schopenhauer
.....	

5. Vajon az alakpárok közül melyik helyes? Húzza alá őket!

Walt Disneyvel	Debussyt	Brahmsszal
Walt Disney-vel	Debussy-t	Brahmssal
Delacroix-s	paul cézanne-i	Bizet-vel
delacroix-s	Paul Cézanne-i	Bizetvel

6. Hol hiányoznak a kötőjelek? Tegye ki őket!

Aba Novák Vilmos	Rippl Rónai József
Csontváry Kosztka Tivadar	Szinyei Merse Pál
Iványi Grünwald Béla	Tinódi Lantos Sebestyén

7. Lássa el raggal és képzővel a következő neveket!

	Rag (- <i>val</i> , - <i>vel</i>)	Képző (- <i>i</i> , - <i>s</i>)
Dzsingisz		
Ybl		
Zsanett		
Caruso		
Munkácsy		
Vastagh		
Sibelius		
Tell Vilmos		
Balzac		

8. Hol hiányzik a kötőjel? Tegye ki őket!

Szent Bertalan éj	Pál nap
Pollack Mihály tér	Jagelló házi
Széchenyi díj	Zrínyi Miklós Ifjúsági Alapítvány
Szent Katalin Alapítvány	Marco Polo híd
Arany ballada	Váci Mihály lakótelep
Szent Anna tó	Dobó bástya
Csontváry album	Szent Jeromos Társaság

9. Írja le, hogyan ejti a felsorolt neveket! (A keresztnemek elmaradhatnak.)

Ascher Oszkár	Ruzitska Mária
Czóbel Béla	Reinitz Béla
Cholnoky Viktor	Schöpflin Aladár
Ganz Ábrahám	Tartsay Vilmos
Fröhlich László	Uitz Béla

A földrajzi nevek

1. A kiejtett alak mellé írja oda az idegen helyesírási földrajzi nevet! (Megoldását ellenőrizze Magyar Tamás Idegen nevek kiejtési szótára című kötetében!)

misziszípi	toszkána
vartburg	verszáj
mekszikó	dzsenova
bordó	tekszasz
kazablanka	csikágó
mencseszter	szan fransziszko

2. Döntse el, hogy a mondatpárok közül melyik hibátlan, s ezek elé tegyen pluszjelet!

- a) Kőszegszerdahelytől vadregényes folyóvíz vezet az Írott-kő lábáig.
- b) Kőszegszerdahelytől vadregényes folyóvíz vezet az Írott-kő lábáig.
- a) A Szaturnusz látványos gyűrűje 280 000 km átmérőjű.
- b) A Saturnus látványos gyűrűje 280 000 km átmérőjű.

- a) Túráztunk a Kőris hegyen, majd ellátogattunk a Cuha és a Gerence-patak völgyébe.
- b) Túráztunk a Kőris-hegyen, majd ellátogattunk a Cuha- és a Gerence-patak völgyébe.
- a) Budapesttől 60 km-re, a Cserhát-hegységben húzódó Galga völgyben egy őspark közepén helyezkedik el a Patay kastély.
- b) Budapesttől 60 km-re, a Cserhát hegységben húzódó Galga-völgyben egy őspark közepén helyezkedik el a Patay-kastély.
- a) Szép fotókat láttunk a Nagy-Szunda-szigeteki tájakról.
- b) Szép fotókat láttunk a nagy-Szunda-szigeteki tájakról.
- a) A Rák-térítő mentén kell keresnünk a Hawaii szigeteket az atlaszban.
- b) A Ráktérítő mentén kell keresnünk a Hawaii-szigeteket az atlaszban.

3. Hogyan írja helyesen a történelmi tanulmányokból megismert államok, területek nevét? Választását indokolja meg!

Algériai Szultánság	vagy	Algériai szultánság
Bagdadi Kalifátus		Bagdadi kalifátus
Bizánci Császárság		Bizánci császárság
Brandenburgi Választó- fejedelemség		Brandenburgi választó- fejedelemség
Habsburg Birodalom		Habsburg birodalom
Keleti Frank Birodalom		Keleti Frank birodalom
Magyar Királyság		Magyar királyság
Német-római Birodalom		Német-római birodalom
Német-római Császárság		Német-római császárság
Nyugatrómai Birodalom		Nyugatrómai birodalom
Orosz Fejedelemségek		Orosz fejedelemségek
Porosz Hercegség		Porosz hercegség
Rajnai Szövetség		Rajnai szövetség

.....

.....

.....

.....

4. Mutassa be, milyen földrajzi neveket lehet az alábbi elemekből kialakítani! Írja melléjük az *-i* képzős alakot is!

Gibson, sivatag	Gibson-sivatag, Gibson-sivatagi
Csád, tó	
Új, Skócia	
New, Castle	
Wörthi, tó	
Panama, csatorna	
York, foki, félsziget	
Teleki, vulkán	
Tűz, föld	
Nyugat, Flandria	
Kelet, szibériai, tenger	
Barát, rét	
Oldal, völgy	
Miskolc, Tapolca	
Beregi, Tiszahát	
Aggteleki, karszt	

5. Mikor kapcsoljuk a *hegység* szót kötőjellel az előtte álló elemhez, és mikor írjuk külön? Ennek alapján csoportosítsa példáinkat!

Dunazug + hegység, Vértes + hegység, Magas-Tátra + hegység, Urál + hegység, Alpok + hegység, Gerecse + hegység, Dinári + hegység, Villányi + hegység, Nyugati-Rodope + hegység

Kötőjellel írjuk	Különírjuk
.....	
.....	
.....	
.....	
.....	

6. Töltse ki a táblázatot a minta után! (Ellenőrizze megoldását a világ-atlasz segítségével!)

	Alapforma	Képzős (<i>-i</i> , <i>-s</i>)
volgamentihátság		
korzikasziget		
bristoliöböl		
újdélwales		

moszkvakörnyéke	
keletifőcsatorna	
újpestivasútihíd	
északisark	
nepálikirályság	

7. Javítsa a mondatokban előforduló helyesírási hibákat! Újguineának egyik legmagasabb pontja a Bismarck hegység.

.....
A Karakum név szó szerinti fordítása: ‘fekete homok’.

.....
A Kászp-tengertől északra terül el a Kaszp mélyföld.

.....
A németországi Eisenach-ban a Bach-ház volt az egyik legérdekesebb látnivaló.

.....
A Párizs-marseille-i expressz húszperces késéssel érkezik.

.....
Szép képeslap érkezett San Diego-ból New York-ba.

.....
A Hamilton fjord Földünk legnagyobb és a szárazföldre legmélyebben benyúló fjordja.

.....
A Szent Lőrinc folyó a Nagy tavakkal együtt a Föld egyik legforgalmasabb belvízi hajóútja.

.....
A svájci Szent Gotthárd alagutat 1980-ban nyitották meg.

.....
A Szent Imre-pálostemplomot hamarosan felújították.

.....
Nyáron a Nyugati- és a Déli-pályaudvarról is utaztam barátaimhoz.

8. Mutassa be, hogyan változnak meg a bal oldali oszlop nevei, ha -i képzőt teszünk hozzájuk!

Orly	
Balatonszabadi	
Góbi	
Sydney	

Karlovy Vary	
Hawaii	
Pompeji	

9. Mely szabálypontokkal magyarázható a felsorolt földrajzi nevek helyesírása? A megfelelő szabályszámot írja a zárójelbe! Champagne-hoz (), Cuhai-Bakony-ér (), crô-magnoni (), Calcuttába (), Salamon-szigeteki (), Virginia állam (), Sopronkőhida (), Óbudaisziget (), Rajna-vidék (), Új-Mexikó (), Újvidék (), Újdelhi (), Orinocóba (), Horn-foki (), gellérthegyi (), Hadnagy úti lakótelep ()

10. Mivel indokolja a következő példák egybeírását? Folytassa a sort! Etelköz, Hegyalja, Sárrét, Mezőföld, Volgamente, Kisalföld, Kárpátalja, Bodrogköz, Bakonyalja, Dunakanyar,.....
.....
.....
.....
.....

11. Mi a magyarázata az alábbi köznévi szó szerkezet és szóösszetétel helyesírásának? Folytassa a példákat!

Szent Ferenc-rend	ferences rend
.....	
.....	
.....	

12. Foglalja mondatokba és lássa el toldalékokkal a következő neveket: *Jász-Nagykun-Szolnok megye, Szent Margit Kórház, Toldi mozi, Városligeti fasor, Gellérthegy, Kelet-Közép-Európa, Nap, Vénusz, Nagymedve, Sváb-hegy*
.....
.....
.....

Az intézménynevek

1. Az alábbi hiányos mondatokat a megfelelő alakkal egészítse ki! A helyes változat betűjét karikázza be!

A a vásárlóközönségnek sok fehérneműt, pulóvert kínált olcsóbban az ünnep előtt.

a) Luxus áruház uad b) Luxus Áruház

Az éttermében tegnap üzletemberek találkoztak, és tárgyaltak egymással.

a) Aranybika Szálló b) Arany Bika Szálló

uad A tagjai beszámolót hallgattak meg a pénzügyi helyzetükről.

uad a) Stúdió ingatlanügynökség Betéti társaság

b) Stúdió Ingatlanügynökség Betéti Társaság

A napokban az a téli vásár sikeresen zajlott le.

a) Ádám Férfi Ruházati Boltban

b) Ádám férfiruházati boltban

2. Mely intézményneveket rövidítik a következő mozaikszók?

APEH:

ORFK:

MTV:

ÁPV Rt.:

KDNP:

Matáv:

IBUSZ Rt.:

Mahart:

3. A hiányzó kezdőbetűkkel egészítse ki a bemutatott intézményneveket és intézménynévszerű elnevezéseket!

Az ELTE ...ölcészettudományi ...ara (B/b, K/k)

...éci ...üspöki ...ittudományi ...őiskola (P/p, P/p, H/h, F/f)

...eged ...áros ...olgármesteri ...ivatala (Sz/sz, V/v, P/p, H/h)

...agyar ...iztosítók ...övetsége (M/m, B/b, Sz/sz)

HBH ...öröző (S/s)

...ger ...s ...idéke ...partestület (E/e, É/é, V/v, I/i)

...ves ...egyei ...őzigazgatási ...ivatal (H/h, M/m, K/k, H/h)

...orona ...ukrászda (K/k, C/c)

...una ...anizó (L/l, P/p)

4. Hol található helyesírási hiba a mondatokban? Javítsa ki és indokolja az írásmódot! A Magyar Labdarúgó Szövetség új elnököt választott.

.....
A Memolife Gyógynövényszaküzletben 35-féle gyógyteafüvet árusítanak.

.....
Az MTI-nek nyilatkozott az OTP Komárom megyei Igazgatóságának vezetője.

.....
A Nógrád megyei Rendőr Főkapitányság szerint rohamosan nő a bűnözés a megye településeiben is.

.....
Az Országgyűlés legutóbbi döntését a személyi jövedelemadóról a Kormány nem fogadta el.

.....
Az alkotmánybíróság 1992-ben hozott határozatában részletesen foglalkozik a jogállamiság fogalmával.

.....
A barátnőm már két éve tagja a Magyar Könyvklubnak.

5. Hogyan változnak meg az intézménynevek és az intézménynévszerű elnevezések, ha képzőt (-i) teszünk hozzájuk? Mutassa be!

Nemzeti Színház

Lövér Szálló

Szent Ignác Katolikus Gimnázium

Felnémeti Fűrészipari Részvénytársaság

.....
Donetti Tours Idegenforgalmi, Kereskedelmi és Szolgáltató Korlátolt Felelősségű Társaság.....

Aroma Kereskedelmi Részvénytársaság

Elektron villamossági szaküzlet

Génius Ifjúsági Alapítvány

Gellért fürdő

Éden bár

A márkanevek

1. Mely mondatokat javítaná a helyesírási hiba miatt?

A Coca Cólát sokan szeretik Európa-szerte.

.....

A Szobi szörpöt fel kell hígítani Óbudai gyémánt ásványvízzel.

.....

A fogadáson az italok közül lehetett választani egri bikavért, soproni kékfrankost, de volt kevés tokaji aszú is.

.....

A Dormicum Tabletta álmatlanság ellen ajánlható.

.....

A barátnőm a nappali szobáját Agria Lux garnitúrával rendezte be.

.....

2. Illesszen az alábbi egyedítő elemek mellé közneveket!

Fabulon	Karaván
.....	
.....	
Óceán	Tabac
.....	

3. Foglalja mondatba a következő márkaneveket!

Lady konyhabútor

.....

Piroska szörp

.....

Sió gyümölcsle

.....

Terefere linzer

.....

Soproni Ászok világos sör

.....

Alfa Romeo Sprint személygépkocsi

.....

Zanussi hűtőgép

.....

4. Milyen köznév illik a tulajdonnévi elem mellé?

Fiat Punto	Apenta
Omnia	Olympos
Dreher	Lux
Flóraszept	Polyvitaplex
Helia-D	Delma

A kitüntetések és a díjak neve

1. Mutassa be milyen tulajdonneveket lehet kialakítani az alábbi szavakból!

Nobel, békedíj:
 Széchenyi, díj:
 Pedagógus, szolgálati, emlékérem:

 Eötvös Loránd, emlékérem:
 Eszterházy, emléklakett:
 Akadémiai, aranyérem:

2. Egészítse ki a megfelelő kezdőbetűkkel az alábbi díjak nevét!

a ...agyar ...öztársasági ...rdemrend ...özépkeresztje, ...llami ...íjas,
 ...rkel ...erenc-...íjas

A címek

1. Írja le az alábbi címek szabályos alakját!

magyar nyelvőr
 magyar nőklapja
 életéstudomány
 újmagyarország

2. Tegyen toldalékokat (*-ban*, *-ben* és *-beli*) a felsorolt címekhez!

Ifjúsági Magazin

 Szabad Föld

Sport + Foci	
Keresztény Élet	
Nimród Vadászújság	

3. Pótolja a kis vagy nagy kezdőbetűket?

...eves ...egyei ...írlap, ...őzéleti ...avi ...rónika, ...istermelők ...apja,
 ...ereskedelmi ...let, ...eti ...ilággazdaság, ...agyar ...orgász, ...ai ...ap,
 ...épes ...urópa

Két helyesírási bibliográfia

Az egyik bibliográfia a Magyar Nyelv és a Magyar Nyelvőr 1954 és 2002 között megjelent számainak helyesírási témájú írásaiból készült. Nem véletlen az időpont kiválasztása, hiszen 1954 némiképp határkő a magyar helyesírás történetében, ugyanis ekkor jelent meg A magyar helyesírás szabályainak 10. kiadása. A bibliográfiában összegyűjtött tanulmányokból felidézhetjük a 10. kiadás visszhangját, majd nyomon követhetjük a 11. kiadás előkészítő munkálatait, valamint a 11. kiadás megjelenését és hatását. A legfrissebb írások a szabályzat által még nem érintett kérdéseket is felvetnek. A tanulmányok szerzői az elmúlt évtizedek jeles nyelv művelői, valamint a helyesírás elméletével és a gyakorlatával foglalkozó szakemberek.

A másik helyesírási bibliográfia az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola rendezvényeihez kapcsolódó kiadványokból készült, pontosabban az anyanyelv-oktatási napokon és a pedagógusjelöltek országos helyesírási versenyén elhangzott előadások anyagából. Ezek az írások általában a gyakorlat felől közelítenek témájukhoz, legtöbbször friss példákat és új módszertani eljárásokat mutatnak be. Gyakran bővebben kifejtik, árnyaltabban tárgyalják a szabályzatban megfogalmazott gondolatokat. A korszerű példák, a lépésről lépésre kifejtett magyarázatok a tanórai munkában szinte azonnal felhasználhatóvá teszik ezeket a cikkeket.

Mindkét bibliográfia fontos adalékokkal szolgál napjaink helyesírásának kialakulásáról. Amellett, hogy a helyesírás iránt érdeklődők kedvükre tallózhatnak a közelmúlt dokumentumaiban, a tanárok és a diákok tudatosan kereshetnek anyagot egy-egy téma bemutatásához vagy egy-egy szerző munkásságának feltárásához. Az összeállítás egyaránt segítségünkre lehet tehát a kutatásban, az oktatásban és a tehetséggondozásban. Válogathatunk a cikkekben az iskolafoknak megfelelően: találunk a felvételi feladatok kiegészítésére használható írásokat, de olyanokat is, amelyeket a helyesírási versenyre való felkészüléshez ajánlhatunk a diákoknak.

Reméljük, hogy mindkét helyesírási bibliográfia hozzájárul a helyesírással kapcsolatos elméleti ismeretek elmélyítéséhez és a gyakorlati helyesírás hátterének megismertetéséhez.

Bibliográfia a Magyar Nyelv és a Magyar Nyelvőr 1954 és 2002 között megjelent helyesírási témájú írásaiból

- E. ABAFFY ERZSÉBET 1970. Sylvester János kétféle helyesírási rendszeréről. MNy. 464—8.
- ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA 1993. A helyesírás és az olvasástanítási módszerek összefüggései. Nyr. 534—6.
- ÁGOSTON MIHÁLY 1980. Írásunk egységéért. MNy. 218—21.
- ÁGOSTON MIHÁLY 1981. Gondolatok és észrevételek Fábíán Pálnak A különírás és az egybeírás c. tanulmányáról. Nyr. 278—86.
- ÁGOSTON MIHÁLY 1982. Hozzászólás a köznyelvi kiejtés és a helyesírás viszonyához. MNy. 473—6.
- ÁGOSTON MIHÁLY 1995. Zárszava [az Implom J. helyesírási versenyen]. Nyr. 423—5.
- ANTALNÉ SZABÓ ÁGNES 1993. Reformnevek helyesírása. Nyr. 513—5.
- ANTALNÉ SZABÓ ÁGNES 2000. Helyesírásunkkal helyesírásunkért (Beszámoló a 2000. évi Simonyi Zsigmond országos helyesírási versenyről). Nyr. 315—24.
- ANTALNÉ SZABÓ ÁGNES 2001. A helyesírás-tanulás motivációja. Beszámoló a Simonyi Zsigmond helyesírási verseny 2001. évi Kárpát-medencei döntőjéről. Nyr. 388—93.
- ANTALNÉ SZABÓ ÁGNES 2002. Az íráskultúra ünnepén. Beszámoló a Simonyi Zsigmond helyesírási verseny 2002. évi Kárpát-medencei döntőjéről. Nyr. 382—4.
- BALOGH LÁSZLÓ 1994. *Öregdiák* szavunk helyesírásáról. Nyr. 482.
- BALOGH JUDIT 2000. Helyesírásunk az ezredfordulón (Beszámoló a Simonyi-versenyre érkezett pályázatokról). Nyr. 324—8.
- BECK MIHÁLY—BECK MIHÁLYNÉ 1999. A rövidítések természetrajza. MNy. 459—63.
- BENKŐ LORÁND 1955. Az *éjszaka* régi írásmódjáról. MNy. 357—8.
- BENKŐ LORÁND 1963. Mikor dőlt el az *é* írásának sorsa? Nyr. 3—21.
- BETHLENFALVY GÉZA 1964. Az ázsiai nyelvek átírásának kérdéséhez. MNy. 213—7.
- BODOLAY GÉZA 1967. Gondolatok néhány nyelvi-helyesírási kérdésről. Nyr. 297—302.
- BUVÁRI MÁRTA 1977. Hejesírás. Nyr. 437—9.
- BÜKY LÁSZLÓ 1998. Kis magyar sztalinológia, avagy mire jó a helyesírás... Nyr. 124—6.
- DEME LÁSZLÓ 1957. Kell-e hát pont a címek végén? Nyr. 76—80.
- DEME LÁSZLÓ 1958. Egyes helységnévtípusaink -i képzős melléknévi származékairól. MNy. 125—36.
- DEME LÁSZLÓ 1960. Anyagnévi előtagú szókapcsolataink írásához. MNy. 380—40.
- DEME LÁSZLÓ 1960. Szókezdet- és szórétegstatisztikai számítások. MNy. 458—465.
- DEME LÁSZLÓ 1964. Helyesírási rendszerünk logikája. Nyr. 229—48; 357—76.
- DEME LÁSZLÓ—FÁBIÁN PÁL 1966. A Helyesírási tanácsadó szótár új kiadásáról. Nyr. 273—5.
- DEME LÁSZLÓ 1969. A helyesírás szabályozásának és a szabályok érvényesítésének kérdéséhez. Nyr. 240—6.
- DEME LÁSZLÓ 1975. A magyar betűállomány időszerű kérdései. MNy. 466—75.
- DEME LÁSZLÓ 1979. Helyesírásunk és a nagyvilág. Nyr. 415—21.
- DEME LÁSZLÓ 1984. A *dz* és *dzs* hang jelölése dolgában. MNy. 215—20.
- DEZSŐ LÁSZLÓ 1959. Adalékok a magyar szövegek cirill betűs átírásának történetéhez. Nyr. 311—23.
- DIENES GEDEON 1961. A magyar nevek orosz átírásáról. MNy. 227—36.
- P. DOMBI ERZSÉBET 2000. Anyanyelvi nevelés és helyesírás. Implom József helyesírási verseny 1999. Nyr. 263—5.
- DUKÁTI FERENC 1959. Néhány szempont „A magyar helyesírás szabályai” 10. kiadásához. MNy. 418—22.
- ELEKFI LÁSZLÓ 1962. Az -*ú*, -*ű* képzős melléknévek helyesírása. MNy. 92—103; 216—22; 371—8.
- ELEKFI LÁSZLÓ 1964. A nagykörtőjel használata. Nyr. 131—6.
- ELEKFI LÁSZLÓ 1983. Hangjelek és ideogrammak helyesírásunkban. MNy. 200—11.
- ELEKFI LÁSZLÓ 1987. A magyar helyesírás szabályai. MNy. 297—314.
- ELEKFI LÁSZLÓ 1994. Megjegyzések helyesírási szójegyzékeink néhány adatához. MNy. 72—4.
- FÁBIÁN PÁL 1959. „A magyar helyesírás szabályai” harmadik lenyomatáról. Nyr. 161—5.

- FÁBIÁN PÁL 1960. A magyar helyesírás jelenének és múltjának kutatása 1945-től 1959-ig. MNy. 121—34.
- FÁBIÁN PÁL 1960. Pótlás a helyesírási szemléhez. MNy. 492.
- FÁBIÁN PÁL 1960. Néhány tulajdonnévtípus helyesírásáról. 442—54.
- FÁBIÁN PÁL 1961. Törekvések helyesírásunk egységének kialakítására 1772 és 1832 között. MNy. 306—19.
- FÁBIÁN PÁL 1962. A betűszók és a szóösszevonások osztályozásának egyik lehetősége. Nyr. 295—8.
- FÁBIÁN PÁL 1964. Készül a magyar helyesírás kézikönyve. Nyr. 150—55.
- FÁBIÁN PÁL 1964. MÁV vagy Máv, tv vagy t-v? Nyr. 260—1.
- FÁBIÁN PÁL 1966. A görög szavak és nevek átírásának kérdése 1772 és 1832 között. MNy. 486—8.
- FÁBIÁN PÁL 1974. Helyesírásunk alapelvei. MNy. 212—22.
- FÁBIÁN PÁL 1976. Helynévgyűjtés és helyesírás. MNy. 223—4.
- FÁBIÁN PÁL 1977. Helyesírásunk *s* és *gy* betűjéről. Nyr. 418—23.
- FÁBIÁN PÁL 1979. A tulajdonnevek írásának kérdései I. MNy. 216—23.
- FÁBIÁN PÁL 1980. A különírás és az egybeírás. Nyr. 135—48.
- FÁBIÁN PÁL 1980. A helyesírás iskoláinkban. Nyr. 470—7.
- FÁBIÁN PÁL 1981. A tulajdonnevek írásának kérdései II. MNy. 208—14.
- FÁBIÁN PÁL 1981. Tulajdonnév-írási állásfoglalás-módosítás. MNy. 340—1.
- FÁBIÁN PÁL 1981. Hogyan írjuk a márkaneveket? Nyr. 155—9.
- FÁBIÁN PÁL 1982. Akadémiai határozat helyesírási szabályzatunk 11. kiadásáról. Nyr. 27—37.
- FÁBIÁN PÁL 1983. Helyesírásunk 1832 előtt. Nyr. 129—34.
- FÁBIÁN PÁL—SZEMERE GYULA 1984. A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadásáról. Nyr. 385—407.
- FÁBIÁN PÁL 1986. Kiegészítés. Nyr. 128.
- FÁBIÁN PÁL 1986. Kosztolányi Dezső nyelv művelés-történeti helye és szerepe. MNy. 257—63.
- FÁBIÁN PÁL 1987. A többbelemű utcanévi előrészek írásmódjának szabályozása. MNy. 427—33.
- FÁBIÁN PÁL 1993. Gondolatok a nyelvi normáról és a helyesírásról. Nyr. 504—6.
- FÁBIÁN PÁL 1993. Szaknyelvi helyesírási szabályzataink mérlege. Nyr. 595—9.
- FÁBIÁN PÁL 1997. Szathmári István: A magyar helyesírás alapjai. MNy. 480—2. [ism.]
- FARKAS LÁSZLÓ 1957. Írásjelek a levélkezdő megszólítás után. Nyr. 424—8.
- FARKAS LÁSZLÓ 1957. Milyen mondatok végére teszünk felkiáltó jelet? Nyr. 189—94.
- FARKAS VILMOS 1959. A magyar állatnevek helyesírási szabályai. Nyr. 503—7. [Ism.]
- FARLE JÁNOS 1977. Az elválasztás szabályozásának időszerű kérdései. MNy. 1977. 344—58.
- FERCSIK ERZSÉBET 1993. A pedagógusjelöltek és a helyesírás. Nyr. 529—31.
- FERCSIK ERZSÉBET 2001. Az idegen márkanevek egy típusának toldalékolása. Nyr. 493—4.
- F[ERENCZY] G[ÉZA] 1964. Nagykötetjel. Nyr. 80—1.
- FERENCZY GÉZA 1969. A *fotó*, *foto*-helyesírásának és használatának kérdései. Nyr. 53—60.
- FERENCZY GÉZA 1989. Napirenden az orvosi helyesírás rendezése. Nyr. 11—6.
- FERENCZY GYULA 1993. Az orvosi helyesírási szótárról. Nyr. 593—4.
- FODORNY CSÁNYI PIROSKA—FÁBIÁN PÁL 1982. A magyar kémiai elnevezés és helyesírás. Nyr. 410—9.
- FOGARASI MIKLÓS 1971. Az olasz helyesírás és helyes ejtés új szótára. Nyr. 230—3. [ism.]
- FÓNAGY IVÁN ÉS PÉTER 1971. Helyesírási hibák haszna. Nyr. 70—90.
- FÖLDI ERVIN—HÖNYI EDE, IFJ. 1976. A földrajzi nevek helyesírásáról. MNy. 224—8.
- I. GALASSY MAGDOLNA 1987. Új szavunk: a *videó* -ó végű szavaink között. MNy. 357—61.
- GRAF REZSŐ 1998. Az élő nyelvnek írásban való megjelenítéséről. MNy. 356—9. [ism.]
- GRÉTSY LÁSZLÓ 1966. Az idéző mondat és az idézet mondatzáró írásjeléről. Nyr. 241—50.
- HAADER LEA 1998. Keszler Borbála: A magyar írásjelhasználat története a XVII. század közepéig. MNy. 488—91. [ism.]
- HAJDÚ MIHÁLY 1965. A helyesírás tanítása a középiskolák levelező tagozatán. Nyr. 345—54.
- HALÁSZ BÉLA—LÖRINCZE LAJOS—KERESZTURY DEZSŐ 1989. Állásfoglalás az orvosi helyesírás ügyében. Nyr. 16—8.
- HANGAY ZOLTÁN 1993. Megrögződött helyesírási hibák és forrásvidékük. Nyr. 515—6.
- HELL GYÖRGY 1980. Helyesírásunk elveiről egy képi szólista kapcsán. MNy. 55—64.
- HERNÁDI SÁNDOR 1963. A hibázás lélektanáról. Nyr. 329—41.

- HERNÁDI SÁNDOR 1969. Összetett mondatok helyesírási célú elemzése. Nyr. 363—73.
- HOLCZER JÓZSEF 1998. *Pósa bácsis*, de: *Pósa bácsi-szerű*. Nyr. 43—5.
- HOLCZER JÓZSEF 2000. Ami a Magyar helyesírási szótárból kimaradt. Nyr. 266—9.
- HOPP LAJOS—KELEMEN JÓZSEF 1977. Az új Mikes-kiadás helyesírási problémái. Nyr. 338—45.
- HÓNYI EDE, IFJ. 1976. A betűrendbe sorolás elvi problémái. MNy. 343—8.
- HÓNYI EDE, IFJ. 1979. A földrajzi nevek. 223—32.
- HÓNYI EDE 1993. A földrajzi nevek a magyar helyesírás rendszerében. Nyr. 525—6.
- IMPLOM JÓZSEF 1967. Megjegyzések egy hetilap helyesírásához. Nyr. 302—5.
- INCZEFI GÉZA 1974. A kettőspont használata. Nyr. 25—33.
- IVÁNY ZOLTÁN 1991. Adalékok Dévai Bíró Mátyás Orthographia Vngarica című művéhez. MNy. 439—47.
- IVÁNY ZOLTÁN 1994. Adalékok Dévai bíró Mátyás *ab barát, ap pap, em mester*-féle helyesírásának nyelvjárási lokalizációjához. MNy. 447—53.
- JUHÁSZ DEZSŐ 1993. A helyesírás, szövegtagolás néhány kérdése és a szerkesztői gyakorlat. Nyr. 517—9.
- KÁROLY SÁNDOR 1956. Az értelmezős szerkezetek helyesírásáról. Nyr. 411—5.
- KÁROLY SÁNDOR 1962. A *mint* köztűz előtti vessző kérdéséhez. Nyr. 290—5.
- KEMÉNY GÁBOR 1994. A nem latin betűs írású nyelvek neveinek magyar helyesírásáról. Nyr. 287—99.
- K[EMÉNY] G[ÁBOR] 1976. Az *x* és a *gz* ingadozása idegen szavakban. Nyr. 118.
- KERNYA RÓZA 1993. Ki tanítja helyesen írni a kisiskolásokat? Nyr. 526—9.
- KIS ÁDÁM 1981. A különírás és az egybeírás kérdéséhez. Nyr. 415—7.
- KIS ÁDÁM 1999. Az akadémiai helyesírási szabályzat és a számítógép. Nyr. 149—68.
- KISS EMÍLIA 1981. Abnormális helyesírási sajátosságok. Nyr. 417—21.
- KLANICZAY TIBOR 1966. A régi magyar családnevek helyesírása. MNy. 1966. 480—6.
- K. M. 1968. Kaszab Andor: A magyar étlapok helyesírása. Nyr. 240. [ism.]
- KÓNYI SÁNDOR 1966. Az orosz szavak átírásához. Nyr. 145—50.
- KÖKÉNY SÁNDOR 1963. Az írógép billentyűzete és helyesírásunk. Nyr. 21—30.
- KUBÍNYI LÁSZLÓ 1973. Japán szavak írása a magyarban. MNy. 92—100.
- KUNSZERY GYULA 1960. A magyar helyesírástörténet egy nem méltatott úttörője. MNy. 103—4.
- LACZKÓ KRISZTINA 1993. Helyesírás és társadalom ma. Nyr. 506—8.
- LACZKÓ MÁRIA 1997. Szótagolás és helyesírás. Nyr. 309—24.
- LADÓ JÁNOS 1959. A szóvégi *o* hang ejtése és helyesírása. Nyr. 150—7.
- LADÓ JÁNOS 1963. A magyar mozaikszók helyesírásának időszzerű kérdései. Nyr. 302—13.
- LADÓ JÁNOS 1963. A magyar mozaikszók helyesírástörténete. MNy. 185—96.
- LADÓ JÁNOS 1969. Utóneveink helyesírása. Nyr. 176—90.
- LORENC ARTÚR—SZALKAI PÁL—TARJÁNYI GÉZA 1962. Olvasók a feliratok helyesírásáról. Nyr. 243—9.
- B. LŐRINCZY ÉVA 1961. Elemzési és helyesírási kérdések. Nyr. 448—51.
- MÁRTONFI ATTILA 1996. *íván* vagy *íván*? Nyr. 282—7.
- D. MÁTAI MÁRIA 1976. Nyelvhasználat és helyesírás. Nyr. 24—7.
- MAUTNER JÓZSEF—BARTA GÁBOR 1962. Az írógép billentyűzete és az akadémiai helyesírás szabályai. Nyr. 111—5.
- MÉSZÁROS ISTVÁN 1966. A Szalkai-kódex glosszáinak helyesírása. MNy. 80—5.
- MINYA KÁROLY 1994. Betű-e a *ch*? Nyr. 374—6.
- MINYA KÁROLY 1999. Magyar helyesírási szótár. Nyr. 496—8.
- MIKESY SÁNDOR 1964. Becézőneveink helyesírása. Nyr. 261—3.
- MOLNÁR ILDIKÓ 1978. Helyesírási és hangtani régiességek Weöres Sándor Psyché-verseiben. Nyr. 195—201.
- MOLNÁR KATALIN 1998. Szathmári István: A magyar helyesírás alapjai. Nyr. 241—3. [ism.]
- NAGY J. BÉLA 1955. Hozzászólás Szemere Gyula cikkéhez. MNy. 113—9.
- NAGY J. BÉLA 1956. Válasz Szemere Gyulának. MNy. 84—9.
- NAGY J. BÉLA 1957. Helyesírásunk időszzerű kérdései. MNy. 230—50.
- NAGY J. BÉLA 1957. Az írásjelek alkalmazásának néhány kérdése. Nyr. 407—18.
- NAGY J. BÉLA 1964. Egy helyesírási buktató. Nyr. 29—31.
- NAGY J. BÉLA 1967. Bir vagy bír? Nyr. 405—7.

- NAGY L. JÁNOS 1993. Implom József helyesírási verseny Gyulán. Nyr. 391.
- NAGY L. JÁNOS 1993. A helyesírási verseny és a nyelvhasználat. Nyr. 532—3.
- NAGY L. JÁNOS 1994. Implom József helyesírási verseny. Nyr. 264.
- NAGY L. JÁNOS 1995. A Kárpát-medence középiskolásainak helyesírási versenye. Nyr. 423.
- NYOMÁRKAY ISTVÁN 1988. A cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása. Az újjörög nevek magyar helyesírása. MNy. 487—90. [ism.]
- PAPP FERENC 1958. Az orosz helyesírás fejlődésének fél évszázada. Nyr. 149—62.
- PAPP FERENC 1973. Hang, fonéma, betű és a teljes magyar ábécé. Nyr. 324—32.
- PAPP FERENC 1976. Az orosz helyesírás megoldatlan kérdései. Nyr. 32—6.
- PAPP FERENC 1992. Kompatibilis. Nyr. 330—1.
- PAPP FERENC 1994. Tóth Etelka—Tóth Tibor: HUNOR. FOK 1994. Oktatási programcsomag. Nyr. 460—1. [ism.]
- PÁSZTOR EMIL—TURCHÁNYI ÁGOTA 1956. A középiskolai tankönyvek szövegeinek helyesírásáról. Nyr. 438—42.
- PÁSZTOR EMIL 1963. Miért is írjuk az *egy* szót egy *gy*-vel? MNy. 91—2.
- PÁSZTOR EMIL 1965. Hogyan írjuk az iskolai osztályok nevét? Nyr. 38—42.
- PÁSZTOR EMIL 1967. Főiskolai hallgatók helyesírási versenye. Nyr. 450—5.
- PÁSZTOR EMIL 1972. Az utónevek helyesírásának problémái a Magyar utónévkönyvben. Nyr. 20—7.
- PÁSZTOR EMIL 1972. „A magyar helyesírás szabályai”-nak felhasználása az iskolában és a pedagógusképzésben. Nyr. 451—61.
- PÁSZTOR EMIL 1973. Írógépek — gépírás — helyesírás. MNy. 224—9.
- PÁSZTOR EMIL 1973. Hogy is írjuk: magyar nyelvtan füzet? Nyr. 313—5.
- PÁSZTOR EMIL 1976. Mikes Törökországi levelei és mai helyesírásunk. Nyr. 136—44.
- PÁSZTOR EMIL 1976. Nyelvtan- és helyesírás-tanításunk néhány „fehér foltjáról”. Nyr. 444—54.
- PÁSZTOR EMIL 1977. Javaslat a műveltető igék helyesírási szabályainak módosítására. MNy. 213—8.
- PÁSZTOR EMIL 1977. Egy kis közvéleménykutatás az *ly* betű megtartásáról. Nyr. 423—37.
- PÁSZTOR EMIL 1978. Ne legyen külön írógép-helyesírás! Nyr. 505—6.
- PÁSZTOR EMIL 1980. Gondolatok a *dz*, *dzs* betűt tartalmazó szavak helyesírásának rendezéséről. MNy. 1980. 81—8.
- PÁSZTOR EMIL 1980. Hogy is írta Arany János? Nyr. 68—85.
- PÁSZTOR EMIL 1983. Egy helyesírási szabályosságról. MNy. 84—6.
- PÁSZTOR EMIL 1985. Hernádi Sándor: Kis magyar helyesírás. Nyr. 506—9. [ism.]
- PÁSZTOR EMIL 1989. Egyetemek és főiskolák országos helyesírási versenyei. Nyr. 69—73.
- PÁSZTOR EMIL 1989. Helyesírási kézikötés. Nyr. 251—4.
- PÁSZTOR EMIL 1993. Csevej. Nyr. 178—9.
- PÁSZTOR EMIL 1993. Az egyszerűsítő írásmód. Nyr. 519—21.
- PÁSZTOR EMIL 1996. Megjegyzések egy helyesírási tanulmányhoz. MNy. 341.
- PÁSZTOR EMIL 1998. Apácai vagy Apáczai? Nyr. 126—7.
- PÁSZTOR EMIL 1998. A *ly* betűt tartalmazó szavak eddigi és újabb rendszerezése. Nyr. 172—82.
- PÁSZTOR EMIL 1999. A számok helyesírásának néhány kérdése. Nyr. 129—30.
- PÁSZTOR EMIL 2000. Mihez képest 11. kiadású a helyesírási szabályzatunk? Nyr. 140.
- PÁSZTOR EMIL 2001. Finn nevek todalékolása a magyar helyesírásban. Nyr. 11.
- PÁSZTOR EMIL 2002. Fericsik Erzsébet: Helyesírási kalauz I. Nyr. 118—9. [ism.]
- PÉNTEK JÁNOS 2002. A nyelvi környezet és a helyesírás. Nyr. 257—63.
- PLASZKONY LÁSZLÓ 1971. Rokonságjelölő „tulajdon”-neveink és a belső megszólítások kezdőbetűinek írása. Nyr. 1971. 161—6.
- PLASZKONY LÁSZLÓ 1976. Néhány szó külön- és egybeírásról. Nyr. 394—7.
- POLÓNYI SZILÁRD 1981. Katonai helyesírási tanácsadó szótár. Nyr. 366—7. [ism.]
- PRÓSZÉKY GÁBOR 1993. Nyelvművelés számítógéppel? A számítógépes helyesírás-ellenőrzés új útjai. Nyr. 509—11.
- RÁCZ ENDRE 1963. Megjegyzések a Helyesírási tanácsadó szótárhoz. MNy. 240—5.
- RADÓ GYÖRGY—KÓVÁRI JÓZSEF—BŐLE DEZSŐ 1962. Az írógép billentyűzete és helyesírásunk. Nyr. 360—7.
- RÁTZ OTTÓ 1976. A betűrendbe sorolás problémái a lexikográfiában. MNy. 483—9.

- REMÉNYI ANDREA 1996. A Peer-kódex helyesírásáról. MNy. 33—45.
- RITOÓK ZSIGMOND 1965. A görög szavak és nevek átírásának kérdése 1832 és 1954 között. MNy. 224—34.
- SEREGY LAJOS 1993. A LEKTOR számítógépes helyesírási program tanulságai. Nyr. 511—3.
- SINKOVITS FERENC 1980. Helyesírásunk hatodik és még két elve nevében. Nyr. 38—48.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1966. Az idegen szavak magyaros helyesírásának néhány problémája. Nyr. 355—66.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1969. A helyesírás fetiszizálása. MNy. 79—84.
- SOMFAI LÁSZLÓ 1963. A helyesírási készség ingadozása az általános iskolában. Nyr. 438—44.
- SOMOGYI DEZSŐ 1969. Csökkentsük helyesírásunk bonyolultságát! Nyr. 232—40.
- SÜLE JENŐ 1968. Magyarosítsunk, de hogyan? Nyr. 1—10.
- SÜLE JENŐ 1984. Nyelv művelés karhatalommal? Nyr. 1—8.
- SÜLE JENŐ 1987. Mai gondjaink az idegen szavak helyesírásában. Nyr. 1—14.
- SZABÓ KÁLMÁN 1982. Az újjörög szavak és tulajdonnevek átírásáról. MNy. 340—50.
- SZABÓ MIKLÓS 1957. Az orosz szavak magyar átírásáról. MNy. 485—94.
- SZABÓ G. ZOLTÁN 1995. Kölcsény helyesírásának alakulása. MNy. 311—24.
- SZABÓ ZOLTÁN 1991. Nejlon. Nyr. 285—6.
- SZABÓ T. ÁDÁM 1979. Ne legyen külön iiroogeep-helyesiiraas! Nyr. 247—8.
- SZÁNTÓ JENŐ 1973. Következetlenségek a nem latin betűs írású nyelvekből átvett szavak írásában. Nyr. 167—9.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 1989. Az idegen szavak toldalékos alakjainak írásáról, helyesírásáról. Nyr. 506.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 1991. Hej, azok az írásjelek. Nyr. 284.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 1994. Az idegen szavak toldalékos alakjainak írásáról, helyesírásáról. Nyr. 483.
- SZÉKELY ARTÚR 1962. Az első akadémiai helyesírási szabályzattól a Helyesírási tanácsadó szótárig. Nyr. 144—51.
- SZÉKELY ARTÚR 1964. Nyomdászaink szerepe helyesírásunk kimunkálásában. Nyr. 252—60.
- SZÉKELY ARTÚR 1966. Egy megyei napilap helyesírása. Nyr. 14—8.
- SZÉKELY ARTÚR 1972. A német helyesírási reformtörekvésekről. Nyr. 168—73.
- SZEMERE GYULA 1955. Helyesírásunk új szabályzata. MNy. 102—13.
- SZEMERE GYULA 1955. Hozzászólás Nagy J. Béla hozzászólásához. MNy. 491—5.
- SZEMERE GYULA 1960. A számnévi elő- vagy utótagú kapcsolatok helyesírásának kérdéséhez. Nyr. 237—33.
- SZEMERE GYULA 1968. Fábián Pál: Az akadémiai helyesírás előzményei. Nyr. 236—9. [ism.]
- SZEMERE GYULA 1971. Helyesírási szabályzatunk 10. kiadásának mérlege. MNy. 474—83.
- SZEMERE GYULA 1971. Az akadémiai helyesírás eseménytörténete. Nyr. 129—41.
- SZEMERE GYULA 1972. Simonyi és a helyesírás. Nyr. 385—92.
- SZEMERE GYULA 1974. Szarvas Gábor helyesírási nézetei. Nyr. 257—66.
- SZEMERE GYULA 1975. A hagyományos írás elvének érvényesülése helyesírásunkban. MNy. 211—20.
- SZEMERE GYULA 1976. Egy helyesírási babona pályafutása. Nyr. 1976. 27—32.
- SZEMERE GYULA 1978. A betűkettőzés kérdése helyesírásunk legújabb kori történetében. Nyr. 413—21.
- SZEMERE GYULA 1982. Keleti nevek magyar helyesírása. Nyr. 236—8. [ism.]
- SZEMERE GYULA 1983. Helyesírásunk 1832-i öröksége. Nyr. 134—40.
- SZENDE ALADÁR 1962. Helyesírási tanácsadó szótár. Nyr. 228—32. [ism.]
- SZEPESY GYULA—FÁBIÁN PÁL 1962. Hogyan írjuk a csillag- és csillagzatneveket? Nyr. 41—5.
- SZLOBODA JÁNOS 2000. Szabály vagy szabálytalanság? A szerb tulajdonnevek írásáról. Nyr. 164—7.
- SZÓKE PÉTERNÉ—SZÓKE PÉTER 1987. Helyes írás — vagy helyesírás tíz körömmel? Nyr. 257—75.
- SZŰCS JÓZSEF—FÁBIÁN PÁL 1958. A vessző alkalmazása egynemű jelzők között. Nyr. 39—48.
- SZŰCS JÓZSEF 1958. A vessző alkalmazása *és*, *s*, *meg*, *vagy* kötőszó előtt. Nyr. 280—90.
- SZŰCS JÓZSEF 1962. A vessző alkalmazása *mint* előtt. Nyr. 33—41.
- SZŰCS JÓZSEF 1964. A vessző alkalmazása a határozói igeneves szerkezetek elkülönítésére. Nyr. 31—6.
- TAKÁCS LAJOS 1971. Adalékok a nyomdai elválasztás automatizálásához. Nyr. 407—13.
- TIMÁR GYÖRGY 1993. Csevej? Csevely! Nyr. 23—6.

- TIMKÓ GYÖRGY 1978. A kis és a nagy kezdőbetűk használatának időszerű kérdései. MNy. 480—9.
- TIMKÓ GYÖRGY 1980. Az intézménynevek írásának gondjai. MNy. 472—9.
- TOMPA JÓZSEF 1957. A pont használata a táblavázlatokban. Nyr. 80—2.
- TOMPA JÓZSEF 1958. A tagadó- és tiltószók külön- vagy egybeírásának kérdései. MNy. 551—5.
- TOMPA JÓZSEF 1975. Szemere Gyula: Az akadémiai helyesírás története. MNy. 237—40. [ism.]
- TOMPA JÓZSEF 1977. Helyesírás és nyelvi valóság. MNy. 218—21.
- TÓTH ETELKA 1989. A Helyesírási kézikönyvtár számítógépes története. Nyr. 441—9.
- TÓTH GABRIELLA 1955. Néhány nyelvújításkori adalék helyesírásunk időszerű kérdéseihez. MNy. 354—7.
- TÖRÖK GÁBOR 1958. A hangtani okokból eredő helyesírási hibákról. Nyr. 333—42.
- TÖRÖK GÁBOR 1982. Hozzászólás a készülő új helyesírási szabályzat néhány kérdéséhez. Nyr. 155—9.
- TRÓCSÁNYI ZOLTÁN 1958. A *cs* és *zs* hang jelölésének történetéhez. MNy. 339—41.
- UJVÁRY LAJOS 1957. Írásművészet és helyesírás. Nyr. 158—64.
- T. URBÁN ILONA 1976. A nagy számok nevének rövidítése. Nyr. 36—8.
- T. URBÁN ILONA 1976. Szemere Gyula: Az akadémiai helyesírás története 1832—1954. Nyr. 475—9. [ism.]
- T. URBÁN ILONA 1978. A kiejtés szerinti (fonetikus) írásmód időszerű kérdései. MNy. 217—28.
- T. URBÁN ILONA 1980. A szövelemző írásmód időszerű kérdései. MNy. 343—55.
- G. VARGA GYÖRGYI 1970. Néhány megjegyzés a *dz* fonémáról. MNy. 227—31.
- G. VARGA GYÖRGYI 1979. A *dz*-t és *dzs*-t tartalmazó szavak helyesírása. MNy. 343—52.
- G. VARGA GYÖRGYI 1979. A helyesírási szabályzat szójegyzékének időszerű kérdései a köznyelvi kiejtés szempontjából. MNy. 475—85.
- G. VARGA GYÖRGYI 1982. Megjegyzés ... MNy. 473—6.
- G. VARGA GYÖRGYI 1984. Helyesírásunknak a kiejtés szerinti alapelve és a *dz*, *dzs* írásreformja. MNy. 220—1.
- VÉGH JÓZSEF 1975. A földrajzi nevek helyesírásának kérdéséhez. MNy. 340—9.
- VERES PÉTER 1958. Az író és a „helyes” írás. Nyr. 14—9.
- VÉRTES O. ANDRÁS 1958. Nyelvjárási változatok vagylagos jelölése Dévai Bíró helyesírásában. MNy. 22—33.
- VÉRTES O. ANDRÁS 1958. A magyar *v* hang történetéhez. MNy. 341—3.
- VÉRTES O. ANDRÁS 1958. Mikor jelent meg első akadémiai szabályzatunk kilencedik kiadása? MNy. 343.
- VÉRTES O. ANDRÁS 1959. Tallózások helyesírásunk történetében. MNy. 23—37.
- VÉRTES O. ANDRÁS 1966. Mikor került a *zs* betű a magyar ábécébe? MNy. 215—6.
- VÉRTES O. ANDRÁS 1970. Az erdélyi *x* betűről. MNy. 214—5.
- VÉRTES EDIT 1964. Széljegyzet az Apor-kódex helyesírásáról. MNy. 200—1.
- VÖRÖS FERENC 1993. Nagy kezdőbetűs közneveinkről. Nyr. 521—4.
- ZIMÁNYI ÁRPÁD 1994. Nagy J. Béla helyesírási versenye. Nyr. 130—1.
- ZOLTÁN ANDRÁS 1979. A cirillbetűs átírás szabályozásának időszerű kérdései. Nyr. 287—300.

**Bibliográfia az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola
rendezvényeirez kapcsolódó kiadványokban megjelent
helyesírási témájú írásokból**

Kötetek

Az anyanyelv értékrendje és az iskola. 1990. (szerk.: FEKETE PÉTER—V. RAISZ RÓZSA) Országos anyanyelv-oktatási napok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 189. = ÉI.

A szöveg szerkesztése, megértése, kidolgozása és megszólaltatása. 1992. (szerk. FEKETE PÉTER és V. RAISZ RÓZSA) Országos anyanyelv-oktatási napok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 1996. = SZÖ.

Anyanyelvi nevelés — embernevelés. 1994. (szerk. SZENDE ALADÁR) Országos anyanyelv-oktatási napok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 198. = ANY.

Anyanyelv és iskola az ezredfordulón. 1996. (szerk.: V. RAISZ RÓZSA) XII. anyanyelv-oktatási napok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 207. = AI.

Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában. 1999. (szerk.: V. RAISZ RÓZSA—H. VARGA GYULA) XIII. anyanyelv-oktatási napok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 212. = KK.

Feladatok és módszerek az anyanyelvi nevelésben a XXI. század elején. 2001. (szerk.: V. RAISZ RÓZSA és ZIMÁNYI ÁRPÁD) XIV. anyanyelv-oktatási napok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 216. = FM.

Helyesírásunk elvi és gyakorlati kérdéseiből. 1995. (szerk.: BOZSIK GABRIELLA—V. RAISZ RÓZSA) Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola. Eger. = HE.

Helyesírási kultúránk fejlesztéséért. 1996. (szerk.: O. BOZSIK GABRIELLA—V. RAISZ RÓZSA—ZIMÁNYI ÁRPÁD) Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola. Eger. = HK.

Helyesírásunkról, helyesírásunkért. 1998. (szerk.: O. BOZSIK GABRIELLA—V. RAISZ RÓZSA—ZIMÁNYI ÁRPÁD) Eszterházy Károly Tanárképző Főis-

kola. Eger. = HH.

Helyesírás és tanárképzés. 1999—2000. (szerk.: BOZSIK GABRIELLA—V. RAISZ RÓZSA) Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola. Eger. = HT.

Tanulmányok

- ÁGOSTON MIHÁLY 1998. Írásrendszerünk alkalmazhatóságának egy-két kérdéséről. HH. 7—11.
- ANTALNÉ SZABÓ ÁGNES 1995. Szemléletek és módszerek a helyesírás-tanításban. HE. 96—116.
- ANTALNÉ SZABÓ ÁGNES 1998. Helyesírási erőpróbák az ELTE-n. 1998. HH. 89—106.
- ANTALNÉ SZABÓ ÁGNES 1999—2000. Simonyi Zsigmond országos helyesírási verseny az ELTE-n. HT. 99—112.
- BENCÉDY JÓZSEF 1995. Megtanulható, megtanítható-e a helyesírás? HE. 87—95.
- BOZSIK GABRIELLA 1996. Néhány helyesírási gyakorlatsor a tulajdonnévírás témaköréhez. HK. 104—15.
- BOZSIK GABRIELLA 1996. Szófaji határkérdések helyesírási vetülete. AI. 310—6.
- BOZSIK GABRIELLA 1998. Helyesírási feladatlapok a tudásszint felmérésére, ellenőrzésére. HH. 107—16.
- BOZSIK GABRIELLA 1999. Az újkéletű intézménynevek és alapítványnevek nyelvi jellemzői és helyesírási kérdései. KK. 669—76.
- BOZSIK GABRIELLA 1999—2000. Az intézménynevek helyesírásának alakulása az akadémiai helyesírási szabályzatok alapján (1832—1994). HT. 40—5.
- BOZSIK GABRIELLA 1995. Helyesírásunk a 11. kiadású akadémiai szabályzat tükrében. HE. 154—247.
- BOZSIK GABRIELLA 2002. Grammatika a helyesírás-tanításban. FM. 163—173.
- ELEKFI LÁSZLÓ 1996. Kis és nagy hibák a számok írásában. HK. 41—6.
- FÁBIÁN PÁL 1995. Helyesírási rendszerünk lehetőségei a mondanivaló árnyalásában. HE. 54—64.
- FÁBIÁN PÁL 1995. Helyesírási szabályzatunk példaanyagáról. HE. 31—43.
- FÁBIÁN PÁL 1995. Nagy J. Béla (1884—1967) emlékének. HE. 9—13.
- FÁBIÁN PÁL 1995. Helyesírási rendszerünk lehetőségei a mondanivaló árnyalásában ANY. 201—209.
- FÁBIÁN PÁL 1996. A magyar helyesírás sorsfordulói. AI. 301—10.
- FÁBIÁN PÁL 1996. Értelemtükröztetés helyesírásunkban. HK. 8—16.
- FÁBIÁN PÁL 1998. Helyesírási szabályzatunk 11. kiadásáról (Helyesírás-politikai eszmefuttatás). HH. 12—7.
- FÁBIÁN PÁL 1998. Helyzetkép a magyarországi helyesírás ügyéről. HH. 18—23.
- FERCSIK ERZSÉBET 1995. Helyesírás-tanításom története. HE. 117—41.
- FERCSIK ERZSÉBET 1996. Az akadémiai helyesírási szabályzatok és a személynevek írása. HK. 54—67.
- FERCSIK ERZSÉBET 1998. Az új német helyesírásról. HH. 24—34.
- FERCSIK ERZSÉBET 1999—2000. A név kötelez. Nyelvi és nem nyelvi szempontok érvényesülése a márkanevek írásakor. HT. 46—54.
- HANGAY ZOLTÁN 1996. Valóban súlyos probléma-e a magyar helyesírásban a *j* hangú szóállománynak a két betűje? HK. 47—53.
- HANGAY ZOLTÁN 1998. Amit a helyesírási hibák lelepleznek. HH. 35—8.
- HÉDER ÁGNES 1998. Helyesírásunk helyzete a szomszéd országokban (Kerekasztal-beszélgetés). HH. 117—26.
- HÉDER ÁGNES 1999—2000. Egyezések, eltérések a magyar és a szlovák helyesírásban. A tulajdonnevek írásának komparatív vizsgálata. HT. 34—9.
- A. JÁSZÓ ANNA 1996. A helyesírás tanítása az első két iskolaévben. HK. 95—103.
- KESZLER BORBÁLA 1993. Helyesírásunk rendszerének szerepe a szöveg igényes kidolgozásában. SZŐ. 124—139.
- KESZLER BORBÁLA 1995. A magyar írásjelhasználat jellemző sajátosságai. HE. 44—53.
- KESZLER BORBÁLA 1995. A magyar írásjelhasználat történetéből. ANY. 240—259.

- LACZKÓ KRISZTINA 1998. Kisbetűk és nagybetűk. HH. 39—47.
- LENGYEL ZSOLT 1993. Az írástanítás felelőssége. SZÖ. 163—172.
- MINYA KÁROLY 1996. Szórendváltás, példaanyag-változás a helyesírási szabályzatban. HK. 128—52.
- NAGY L. JÁNOS 1995. Helyesírással (is) a kreativitásért. ANY. 322—325.
- NOVOTHNY EDIT 1995. Összefüggés az olvasástanítás és a helyesírás között. ANY. 77—81.
- CS. NAGY LAJOS 1999. Helyesírás-tanítás CD-ROM segítségével. KK. 641—5.
- ÖRDÖG FERENC 1999. XVIII. századi családnevek írásmódjának helyesírás-történeti rétegei. KK. 377—81.
- PÁSZTOR EMIL 1990. A helyesírás tanításának pedagógiai jelentősége, módszerei, normatívái. ÉI. 67—70.
- PÁSZTOR EMIL 1993. Szövegvonatkozású helyesírási feladatok, gyakorlatok szerkesztése. SZÖ. 139—145.
- PÁSZTOR EMIL 1995. Helyesírási szabályosságok a *j* hangnak *j* betűvel való jelölésében. HE. 65—9.
- PÁSZTOR EMIL 1995. Hogyan használjuk és használtassuk a helyesírási szabályzatot? ANY. 209—213.
- PÁSZTOR EMIL 1996. Helyesírásunk negyedik „alapelve”: az egyszerűsítés. AI. 316—21.
- PÁSZTOR EMIL 1999—2000. Újszerű helyesírási problémák megoldása az új kézikönyvek segítségével. HT. 22—6.
- PLETL RITA 1998. A romániai és a magyarországi diákok helyesírási eredményeinek összehasonlítása. HH. 59—83.
- RAISZ RÓZSA 1996. A pedagógusjelöltek országos versenyének tíz éve (1987—1996). HK. 5—7.
- V. RAISZ RÓZSA 1999—2000. Pásztor Emil köszöntése. HT. 7—16.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 1995. A magyar helyesírás alapelveiről. HE. 14—30.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 1996. A Károli-biblia és a helyesírás. HK. 23—32.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 1999—2000. Miről tájékoztat a Magyar helyesírási szótár? HT. 17—21.
- SZENDE ALADÁR 1996. Az írásjelek haszna (A három pont — ... — üzenete). HK. 33—40.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1996. A helyesírás a nyelvi normák rendszerében. HK. 17—22.
- TÓTH ETELKA 1996. Helyesírás és számítógép. HK. 116—27.
- TUBA MÁRTA 1999—2000. A helyesírás tanítása a Kossuth Lajos Tudományegyetemen egy felmérés tükrében. HT. 74—84.
- T. URBÁN ILONA 1995. Az országos helyesírási versenyek döntőinek feladatai. HE. 144—53.
- T. URBÁN ILONA 1998. Az 1997. évi országos verseny döntőjének feladatai. HH. 84—8.
- T. URBÁN ILONA 1999—2000. Az országos helyesírási versenyek döntőinek feladatai. HT. 59—73.
- VÖRÖS FERENC 1995. Helyesírási „edzés-módszer” — szabályzat kritikus értelmezése. ANY. 213—221.
- VÖRÖS FERENC 1996. A levél megszólítása és amit annak írásmódjával kifejez(het)ünk. HK. 85—94.
- VÖRÖS FERENC 1999—2000. Adalékok a magyar helyesírás értelemtükröző jellegéhez. HT. 27—33.
- VÖRÖS FERENC 1999—2000. Széljegyzetek a mozaikszók helyesírásához. HT. 54—8.
- ZIMÁNYI ÁRPÁD 1995. Angol (jövendő)szavaink helyesírása és hibatípusai. HE. 70—83.
- ZIMÁNYI ÁRPÁD 1996. Nagybetűsítések mai írásgyakorlatunkban. HK. 68—84.
- ZIMÁNYI ÁRPÁD 1998. Mai írásgyakorlatunk néhány újabb jelenségéről. HH. 48—57.
- ZIMÁNYI ÁRPÁD 1999—2000. Helyesírás-tanításunk gondjairól. HT. 85—98.

